

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences

TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2025
Volume 5, Number 2, December 2025

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
Development and Solidarity Foundation of Public Employees of Türkiye

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences

TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 5, Sayı 2, Kış/Aralık 2025
Volume 5, Number 2, Winter/December 2025

ISSN 2791-9684

E-ISSN 2792-0038

SAHİBİ/OWNER

Ebubekir S. KORKMAZ

Türkiye Kamu Çalışanlar Vakfı (TÜRKAV) adına
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/MANAGING EDITOR

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yayın Türü/Type of Publication: Süreli

Yayın Sıklığı/Publication Frequency: Yılda iki sayı

Yayın Konusu/Subject of Publication: Sosyal Bilimler

Yayın Dili/Publication Language: Türkçe, İngilizce, Rusça

Adres/Address: Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı Kamu Yönetimi Enstitüsü
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 95/7 Çankaya/ANKARA

Web/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav>
www.kyesosyalbilimlerdergisi.com

E-posta/e-mail: turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Telefon/Phone: 0312 433 80 70

Alan Editörleri / Field Editors

Arkeoloji

Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU-Aksaray Üniversitesi

Coğrafya

Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ - Gazi Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Prof. Dr. Cemile Kınacı BARAN - AHBV Üniversitesi

Eğitim Bilimleri

Prof. Dr. Hakan AKDAĞ - Mersin Üniversitesi

Felsefe

Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN - Pamukkale Üniversitesi

Filoloji

Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN - Milli Eğitim Bakanlığı

Güzel Sanatlar

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARTAL- Süleyman Demirel Üniversitesi

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Fırat GÖZÜYEŞİL - AHBV Üniversitesi

Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Hakan Alp TÜRKER-Mersin Üniversitesi

İlahiyat

Doç. Dr. Şahin KIZILABDULLAH - Ankara Üniversitesi

İletişim Bilimleri

Prof. Dr. Bünyamin AYHAN - Selçuk Üniversitesi

İşletme

Doç. Dr. Muhammet SAYGIN-Mersin Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Erol TURAN - Kastamonu Üniversitesi

Sosyoloji
Prof. Dr. Bülent ŞEN - Tarsus Üniversitesi

Tarih
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM- İstanbul Üniversitesi

Turizm
Doç. Dr. Hakan ÇETİNER - AHBV Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı
Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU-Gazi Üniversitesi

Türk Halk Bilimi
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KORKMAZ - Kırıkkale Üniversitesi

Yayın Kurulu / Science Board

- Prof. Dr. Ali TİLBE – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan SAYILIR-Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU – Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Dinçer KOÇ- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Eşref BUHARALI - Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Gaybullah BABAYAR - Institute of Archaeology of Uzbekistan
Academia of Science / Özbekistan-Taşkent
Prof. Dr. Hakan AKDAĞ-Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL -TBMM
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL- Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çağrı ÇETİN- Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK-İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi ERSOY – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ -Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK -Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zsombor Tibor RAJKAI - Ritsumeikan University / Japonya-Kyoto
Doç. Dr. Ali ARI-İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YURDDAŞ- Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM- İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV -Institute of Archaeology of Uzbekistan
Academia of Science / Özbekistan-Taşkent
Doç. Dr. Fatih Çağatay BAZ - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU- Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Halit YILDIRIM – Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ- İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Serhan YILDIZ- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ-Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay Yürekli- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki SEVEROĞLU - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elnur PAŞA - Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin ŞEN- İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER – Akdeniz Üniversitesi
Dr. Adem ÇETİN - Ankara Üniversitesi
Dr. Durdona Murodova - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji
Merkezi
Dr. Levent GÖNÜLTAŞ - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA - Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü /
Özbekistan - Taşkent
Dr. Ganbat LKHUNDEV - Mongolian Academy of Sciences / Moğolistan-
Ulanbatur
Dr. Malika Toxtayeva - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji
Merkezi
Dr. Rahmonali Murodaliyev - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji
Merkezi
Dr. Sirojiddin USAROV - Semerkant Devlet Üniversitesi / Özbekistan -
Semerkant
Dr. Zelfira ŞÜKÜRÇİYEVA - Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi
/Kırım-Simferpol

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER/ INDEX

EBSCO – Central & Eastern European Academic Source (CEEAS)

ProQuest | Ulrich's Periodicals Directory

ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities)

MLA International Bibliography

EDİTÖRLERDEN / EDITOR'S NOTE

TÜRKAV bünyesinde faaliyetlerine devam eden Kamu Yönetimi Enstitüsü, 2021 yılında çıktığı bu kıymetli yolda, bilimsel üretime katkı sağlamak ve akademik camiamızı güçlendirmek amacıyla TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi yayın hayatına kazandırmıştı. Dergimiz toplumsal hafızamızı güçlendirmeyi ve geçmişin ışığını geleceğe taşımayı sorumluluk addeder. Bugün gelinen noktada dergimiz, yalnızca sosyal bilimler alanındaki akademik bilgiyi paylaşmakla kalmayıp Türk kültür ve sanat değerlerinin evrensel manada hak ettiği değeri kazanmasına da önem vermektedir.

Kültür, sanat ve bilim adeta ayrılmaz bir bütündür. Bu bilinçle dergimiz; sanata, tarihî birikime, edebî eserlere ve halk kültürünü ele alan ve bunlara katkı sağlayan çalışmalara yer vermektedir. Her sayımızda kültürümüzün hem tarihî hem de çağdaş izlerini ön plana çıkaran inceleme ve değerlendirme yazıları da dergimizde yer bulmaktadır.

Bugüne kadar dergimizde yayımlanan özgün araştırma ve inceleme makaleleriyle sosyal bilimler literatürüne katkı sunarken; sanatı, geleneksel değerlerimizi ve millî kimliğimizi koruyan, geliştiren yazılara ev sahipliği yapmak bizler için kıvanç kaynağıdır. Bu gayretin bir sonucu olarak dergimizin Dergipark üzerindeki okunma ve indirilme sayılarında önemli artışlar sağlanmış, görünürlüğümüz her geçen gün artmıştır.

Ayrıca dergimizin niteliğini ve etki alanını artırmaya yönelik TR Dizin ve uluslararası veri tabanlarına başvuru süreçlerimizi titizlikle yürütmekteyiz. Sürece ilişkin gelişmeleri en kısa zamanda siz değerli okuyucularımızla paylaşmaktan mutluluk duyacağız.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin 5. Cilt, 2. sayısında toplam 13 makale yer almaktadır.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü olarak basılı süreli yayın nüshasında çevreye duyarlı bir yayıncılık politikası gereğince belirli sayıda makalenin yayımı yapılmaktadır. Dergideki diğer makaleler <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav> adresi üzerinden yayımlanmaktadır.

Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlarımıza, değerli hakemlerimize, editörlerimize, bilim kurumumuza, dil editörlerimize ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen TÜRKAV Genel Başkanı Ebubekir S. Korkmaz Bey'e içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Son olarak, bu eserin ortaya çıkmasında sekreterlik, ön kontrol ve son okuma aşamalarında hiçbir maddi beklenti gözetmeksizin, Türk milletine hizmet amacıyla büyük bir özveriyle çalışan tüm arkadaşlarımıza şükranlarımızı ifade ediyoruz.

Saygılarımızla,

Baş Editör

Doç. Dr. Tuba Tombuloğlu

Sayı Editörleri

Dr. Onur YILDIZ

Dr. Aybegüm AKSAK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ksenija Aykut- Marija Matić

Araştırma Makalesi • Research Article

XVI. Yüzyılda Yazılan Venedik Elçilerinin Raporlarında Osmanlıca İdari Terim Örnekleri 273-286

Reyyan Özkılıç

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Halk Şiirinde Mücadele: Köroğlu ve Bolu Beyi 287-302

Alper Türkeli

Araştırma Makalesi • Research Article

Çarlık ve Sovyet Yönetiminin Sibiry Türklerini Ruslaştırma Politikalarının Milliyetçiliğe Yansıması303-334

Elnur Can Muhammedoğlu

Araştırma Makalesi • Research Article

Okul Kültürünün Analizi- Bakü İli Örneği335-379

Nargiza Ismatova

Araştırma Makalesi • Research Article

Buhara Emirliği'nde Vakıf Mülklerinin Kullanım Uygulaması 381-402

Sedef Karabulut- Türker Eroğlu

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Dayanışma Yardımlaşma ve Eğitim Kurumlarından “Arifane Divanlar”403-436

Oysara Madalieva

Araştırma Makalesi • Research Article

Ali Şir Nevai'nin *Bedayii'l-Bidaye* Divanı'nın Oluşumu ve Klasik Türki Edebiyat Tarihindeki Önemi437-463

Arkın Özkan- Cengiz Çuhadar

Araştırma Makalesi • Research Article

Eğitsel Oyunların Kök Değerlerin Öğretimine Etkisi465-501

Muhammed Enes Kan

Araştırma Makalesi • Research Article

Siyasal Reklamların Göstergebilimsel Analizi: 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde Kullanılan “Gerçek Nedir?” Reklam Filmi Örneği503-530

Yavuz Uysal- Füsun Arıcı

Araştırma Makalesi • Research Article

Güney Sibiry Türklerinin Hayvan Masallarında Eğitici Mesajlar531-565

Emrah Bozok*Araştırma Makalesi • Research Article*

Kıbrıs Türk Ağzlarında Geri Ödünçleme Örnekleri567-594

Neslihan Bolat Bozaslan*Araştırma Makalesi • Research Article*

Hatay'ın Anavatana Katılış Sürecinde Ermenilerin Faaliyetleri595-613

Cansu Aybek – Alpaslan Demir*Araştırma Makalesi • Research Article*Osmanlı'da Tevliyet ve Zaviyedarlık: Gümüşhane Çağırğan Baba Vakfı Zaviyesi
Örneği615-633

Bilgi Notu: TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi yayın kurulu olarak çevreye duyarlı bir yayıncılık faaliyeti yürütmekteyiz. Bu bağlamda dergimizin basılı nüshasında kâğıt israfını azaltmak ve bir ağaç dahi olsa gelecek nesillere bırakmak üzere sembolik olarak belirli sayıda makaleyi yayımlamaktayız. Cilt 5, Sayı 2'de yayımlanan bütün makalelere <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav> adresinden ulaşabilirsiniz.

10.71138/turkav.1645641

XVI. Yüzyılda Yazılan Venedik Elçilerinin Raporlarında Osmanlıca İdari Terim Örnekleri

Ksenija Aykut
ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs
[0000-0001-9775-0024](mailto:ksenija.aykut@fil.bg.ac.rs)

Belgrade University Faculty of Philology

Marija Matić
marija.mitic@ff.uns.ac.rs
[0009-0001-0931-2444](mailto:marija.mitic@ff.uns.ac.rs)

University of Novi Sad Faculty of Philosophy

Öz

Bu makale, XVI. yüzyılda Venedik ile Osmanlı Devleti arasındaki kültürel ve lęgüistik ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Özellikle bu iki taraf arasındaki etkileşimlerin, diplomatik bağlamda ne gibi rollere sahip olduğu ve bu ilişkilerin kültürel aktarım üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da görev yapan Venedik temsilcileri, düşünce ve dil alışverişini mümkün kılan bir köprü görevi görürken, dragoman adı verilen tercümanlar Türkçe kelimelerin İtalyancaya dahil edilmesinde önemli roller oynamışlardır. Kelimelerin aktarımı yalnızca bireysel bir faaliyet değil, aynı zamanda iki medeniyet arasındaki bilgi ve kültür alışverişinin daha geniş bir yansımasını ortaya koymaktadır. Türkçeden İtalyancaya geçen kelimelerin çoğunun idari, askeri ve siyasi alanlarda yoğunlaşması, bu dilsel alışverişin daha çok diplomatik gereklilikler ve devletlerarası işbirliği ekseninde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu etkileşim, yalnızca kelime transferiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın Osmanlı'ya dair algısını değiştirmiştir. Bu süreç, Venedik'in kültürel kimliğini şekillendiren unsurlardan biri haline gelmiştir. Osmanlı'nın güçlü kültürel etkileri, Venedik toplumunda gözlemlenebilir hale gelmiş, edebiyattan sanata kadar birçok alanda iz bırakmıştır. Makale, bu kültürel ve lęgüistik etkileşimleri, Venedik elçilerinin raporları ve diğer diplomatik belgeler üzerinden analiz etmektedir. Bu belgeler, yalnızca tarihsel kayıtlar olarak değil, aynı zamanda dönemin toplum dinamiklerini ve kültürlerarası ilişkileri anlamaya ışık tutan kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Belgelerde yer alan ayrıntılar, Osmanlı-Venedik ilişkilerinin ne kadar derin olduğunu ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda bu belgelerin tarihsel süreçte ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu gözler önüne serer.

Ayrıca, dragomanlar, sadece çevirmen olmakla kalmamış, iki kültür arasında anlamlı bağlar kurarak etkileşimin sürekliliğini sağlamışlardır. Dragomanların bu rolü hem kültürel hem de lęgüistik açıdan zengin bir etkileşim süreci yaratarak Osmanlı-Venedik ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda makalenin amacı, Osmanlı-Venedik etkileşiminin yalnızca geçmişi anlamak açısından değil, aynı zamanda kültürlerarası iletişimi ve dilin insanlar üzerindeki etkilerini kavramak açısından ne kadar kritik bir rol oynadığını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlıca terimleri, kültür tarihi, Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti, İtalyancada Türkçe kelimeler.

Examples Ottoman-Turkish Administrative Terminology in Venetian Historical Sources of the 16th Century

Abstract

This article comprehensively examines the cultural and linguistic relations between Venice and the Ottoman Empire in the 16th century. It particularly focuses on the roles these interactions played within the framework of diplomacy and their influence on cultural transmission. During this period, Venetian representatives serving in Istanbul acted as bridges facilitating the exchange of ideas and language, while interpreters known as dragomans played a significant role in incorporating Turkish words into Italian. The transfer of these words was not merely an individual effort but also a broader reflection of the exchange of knowledge and culture between the two civilizations. Most of the Turkish words incorporated into Italian were concentrated in administrative, military, and political domains, highlighting the linguistic exchange's connection to diplomatic requirements and intergovernmental cooperation. However, this interaction was not confined to the mere transfer of words; it also reshaped Europe's perception of the Ottomans. This process became one of the defining elements of Venetian cultural identity. The strong cultural influence of the Ottoman Empire became visible in Venetian society and left its mark in areas ranging from literature to art. The article analyzes these cultural and linguistic interactions through the reports of Venetian envoys and other diplomatic documents. The details within these records not only reveal the depth of Ottoman-Venetian relations but also highlight the significant importance of these documents in the historical process.

Dragomans were not only translators but also established meaningful connections between the two cultures, ensuring the continuity of interaction. Their role created a rich process of cultural and linguistic exchange, strengthening Ottoman-Venetian relations. In this context, the article aims to emphasize the critical role of Ottoman-Venetian interactions not only in understanding the past but also in comprehending intercultural communication and the impact of language on people.

Keywords

Ottoman Turkish terminology, cultural history, Republic of Venice, Ottoman Empire, Turkisms in Italian.

1. Introduction

The period between the 15th and 18th centuries represents a crucial phase in the history of relations between Venice and the Ottoman Empire, marked not only by political and economic interactions but also by significant cultural and literary interconnections. Diplomatic relations and intensified trade exchanges contributed to the formation of a complex mosaic of mutual influences that shaped both Venetian and Ottoman cultures. The impact of these ties extended beyond economic aspects; they also facilitated the exchange of ideas, languages, and literary traditions, enriching and diversifying the cultural heritage of both traditions.¹

Venetian representatives residing in Constantinople during this period played a crucial role in this cultural interaction. Their presence was not solely aimed at economic development and strengthening trade ties. They became key intermediaries between different cultural spheres, fostering the mutual interpenetration of Ottoman and European traditions. Given that Venice was one of the most significant trade centers in Europe at the time, its diplomatic and economic mission in Constantinople significantly influenced the maintenance and development of complex cultural and linguistic relations, allowing for the formation of specific styles and forms of literary expression within both societies.²

The foundation of these cultural interconnections was laid by diplomatic relations between Venice and the Ottoman Empire, established in the early decades of the 15th century. The first diplomatic missions date back to the 14th century, when the Venetian envoy Giacomo Bragadin arrived in Constantinople on a mission that marked the beginning of diplomatic engagements between the two states. Such diplomatic cooperation was not merely an expression of Venice's interest in further developing trade and political ties with the Ottoman Empire; it was also driven by strong economic incentives and efforts to establish a stable economic system that would allow both states to develop their economies more freely through trade exchanges. By the 16th century, more than 300 agreements had been signed between Venice and the Ottoman Empire, covering trade, diplomatic relations, and military activities. This diplomatic cooperation was also

¹Alvise Zorzi, *La Repubblica del leone: storia di Venezia*, Bompiani, Milano 2012, p. 10-11.

²Eric Dursteler, "The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps", *Mediterranean Historical Review*, Abingdon-on-Thames 2001, vol. 16, no. 2, p. 1-8.

characterized by the exchange of representatives that Venice sent to Constantinople.³

1.1. The Influence of the Venetian Diplomatic Office on the Development of Ottoman-Venetian Diplomacy

The office of the Venetian representative, the Bailo in Constantinople, played a significant role in the development of Ottoman-Venetian diplomacy. It served as the central hub for managing diplomatic relations between Venice and the Ottoman Empire and was responsible for drafting documents that formed the foundation of diplomatic communications. In the early decades of the 16th century, the Venetian diplomatic office became the core of diplomatic communication between the two states. Its operations were marked by high professionalism and organization, contributing to the effectiveness of diplomatic work and its significance in Ottoman-Venetian relations.

Venetian envoys within this office possessed exceptional rhetorical skills and adhered to the formal rules of drafting official documents (*ars dictaminis*). They also studied Oriental languages, leading to the formation of the first translators, or *dragomans*. These individuals played a crucial role in the creation of office documents and reports, which remain valuable sources for the study of literature and culture.⁴

1.2. Venetian Chancery Production and Its Significance for the Study of Literary and Historical Sources

When classifying sources produced within the framework of Venetian chancery production, it is essential to note that these sources can be divided into two primary types: official and unofficial reports. This classification facilitates a better understanding of the purpose, context, and content of the sources generated by the office of the Venetian diplomatic representative in Constantinople.

One of the most significant types of official reports is the epistles, which include dispatches and *relazioni* (relations, reports). These documents were frequently used to convey official messages between the Venetian authorities

³ Maria Pia Pedani, “Elenco degli diplomatici veneziani presso i sovrani ottomani”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, Utrecht 2002, vol. 5, no. 4, p. 4.

⁴ Mariarosaria Zinzi, “La comunicazione diplomatica tra Istanbul e Venezia nel XV e XVI sec.: fenomeni di contatto interlinguistico e comportamenti pragmlinguistici”, *Atti Del Sodalizio Glottologico Milanese*, Milano 2021, vol. 2020, no. 15, p. 149-150.

and their diplomatic mission in the Ottoman Empire. Dispatches typically contained brief, concise information on specific matters, whereas *relazioni* provided more extensive and detailed analyses of political, economic, social, and cultural conditions. The *relazioni* were particularly important as they offered valuable insights into everyday life, customs, and culture in the Ottoman Empire. Furthermore, they often contained personal reflections of Venetian envoys, making them an important primary source for understanding the complex social and political dynamics of the time. Additionally, this type of source contributed to shaping European perceptions of the Orient, highlighting both differences and similarities between Venetian and Ottoman cultures.⁵

On the other hand, travel accounts or travel *relazioni* and travel journals constitute another significant segment of Venetian chancery production. These sources document the personal experiences and observations of Venetian travelers, merchants, and diplomats who journeyed through the Ottoman Empire. Travel accounts frequently included rich descriptions of locations, customs, cuisine, and even languages and dialects. As unofficial sources, they play a crucial role in understanding the cultural exchanges between Venice and the Ottoman Empire. These writings emerged in direct response to the need for information about unfamiliar or exotic destinations and often served as guides for future travelers. Interest in travel accounts can be seen as part of a broader phenomenon in European literature and culture, where depictions of distant lands gained increasing popularity, opening new perspectives and avenues of knowledge.⁶

The scholarly interest in studying these sources arose in the late 19th and early 20th centuries. During this period, prominent Italian Orientalists such as Ettore Rossi and Eugenio Alberi began collecting, analyzing, and editing this material, thereby contributing to the establishment of a critical approach to these sources. Their work facilitated the expansion of knowledge on Venetian-Ottoman relations and laid the foundation for further research into the complexity of their interactions. This process not only enriched Italy's cultural heritage but also contributed to a broader understanding of global history and cultural exchanges.⁷

⁵ Марија Митић, “Неки важнији млетачки извори за Србију – од средњег до новог века”, *Лесковачки зборник LXI*, Лесковац 2021, p. 21-23.

⁶ Marija Mitić, *Pisma iz Tripolija*, Centar za istraživanje i proučavanje kulturno-istorijske baštine juga Srbije, Leskovac 2023, p. 15-16.

⁷ Ettore Rossi, *Gli Studi Di Storia Ottomana In Europa Ed In Turchia Nell'ultimo*

The contributions of these Orientalists were particularly significant in raising awareness of the value of these documents, demonstrating that they could be used to study not only political and economic aspects but also broader cultural and social contexts. Their research illuminated the importance of Venetian chancery production as a crucial resource for understanding interactions between East and West, as well as for enriching the European literary tradition.

2. Dragomans and Their Role in the Penetration of Turkisms into the Italian Language

Dragomans were educated translators, often responsible for translating administrative, legal, and commercial documents. Their education in Constantinople, which began with the establishment of the first school in 1551, highlights the importance of expertise in Oriental languages. These educated individuals influenced not only linguistic aspects but also broader cultural practices, acting as bridges between conflicting civilizations. The school for *dragomans* in Constantinople was a significant step in formalizing training in translation skills, reflecting the growing demand for professionals who could manage the increasingly complex linguistic and cultural interactions between Europe and Asia.

Dragomans were often compelled to use Turkish terms when suitable Italian equivalents were lacking. This necessity led to the enrichment of the Venetian language with Turkish loan words, which subsequently spread to other dialects of Old Italian. This linguistic interaction was not merely lexical but also involved structural, stylistic, and rhetorical shifts in communication. Turkish loan words, originating from Ottoman Turkish, began entering Old Italian from the 15th century onward, largely due to intense political, economic, and cultural exchanges between Venice and the Ottoman Empire. Many of these words are still present in modern Italian. In Turkish linguistics, the term “Turkish loan words” refers not only to Turkish words but also to words from Arabic and Persian that entered European languages through Ottoman Turkish.⁸

Beyond their linguistic impact, the penetration of Turkish loan words into Venetian Italian can also be seen as a phenomenon reflecting broader cultural encounters. Through trade, diplomacy, and daily life, these influences

Venticinquennio (1900–1925), *Oriente Moderno*, Roma 1926 vol. 6, no. 8, p. 452.

⁸ Ella Natalie Rothman, “Dragomans and ‘Turkish Literature’: The Making of a Field of Inquiry”, *Oriente Moderno*, Roma 2013, no. 93, p. 400-405.

became normalized and an integral part of Venetian identity. This interaction serves as a reminder of the complexity of cultural exchanges and the way language functions as a tool of identity and social relationships.

In the following section of this study, we will analyze selected excerpts from the reports of Venetian envoys in Constantinople. This corpus includes literary and historical accounts, primarily *relazione*, published in the collections of the orientalist Eugenio Alberi in 1844 and 1855.⁹

3. Turkish Loan Words in Administrative Terminology

Turkish loan words, as words borrowed from the Ottoman-Turkish language, played a significant role in administration and military-political terminology. These terms began to be introduced into Old Italian from the 15th century due to intense political, economic, and cultural interactions between Venice and the Ottoman Empire. In administration, Turkish loan words often included words related to governing structures, such as titles for various functions, institutions, and legal terms. These words facilitated more efficient communication and administrative operations in contexts where Venetian and Ottoman authorities interacted.

In military-political terminology, Turkish contributed to the enrichment of the language with terms for military ranks, strategies, and combat units. These words reflected not only military terminology but also the broader context of military cooperation and conflicts between the two civilizations. The use of these terms allowed for better integration of Ottoman military concepts into Venetian practice, thus enabling smoother communication during conflicts or alliances.

One of the most significant documents is the report of Bailo Pietro Bragadin, dating from the first half of the 16th century. Here, we cite an excerpt from Bragadin's report, which contains vocabulary from military-political terminology:

Sono due bilarbei, uno della Grecia, ch'è Ebraim bassà ed ha sotto di sè 35 sangiacchi, ed uno della Natolia, qual ha etiam sangiacchi 35; è unghero, vecchio. [...]

Disse d' ciaùs, capigi, solachi e salitari, che son certi officj; item dello agà de gianizzèri e che il signor ha gianizzèri 10,000 in piedi tutti. [...]

⁹ See source: Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie II, Società editrice Fiorentina, Firenze 1844 and Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie III, Società editrice Fiorentina, Firenze 1855.

*Poi disse del caso delle fuste prese per il nostro proveditor dell' armata Busdam Rais qual scrisse una lettera dolendosi molto. [...]*¹⁰

In this part are noticed Turkish loan words which have been incorporated into Sebian language in the following form: beglerbeg, paša, sandžak, čauš, kapidžija, solak, silahdar, janičarski aga, reis.

Very similar examples could be found in the report written by Venetian representative Bernardo Novagero dated 1553:

È poi stimata dignità maggiore essere beilerbei di Grecia che di Natolia. Sotto questi beilerbei così di Europa come di Natolia, sono molti sangiac, e, per quello che ho potuto intendere, in Europa son tanti che posson fare quaranta mila cavalli da guerra, e nell' Asia ottanta mila. Li sangiac hanno da ventimila sino aa quaranta mila ducati l'anno di provvisione, che si pagano del danaro dei dazje del caraz, e sono obbligati tener prima uno alaibei, che è luogotenente del sangiac, poi timargi ovvero spai, li quali sotto il governo dell' alaibei sono con lui insieme sottoposti all' obbedienza del sangiac. L' alaibei ha la metà della provvisione del suo sangiac, e li timargi per il più quaranta mila aspri', e per il manco tre o quattro mila; benchè per la tirannide loro le rendite delle decime sono stimate ottavio sesti, sì come si dirà quando si parlerà particolarmente di questo capo. [...]

Il numero dei sangiac, perquel che si è inteso, è da sessanta in settanta in Europa, li quali l'uno con l'altro, con i loro alaibei e timargi, ponno dare da quaranta mila cavalli. Nell' Asia dicono veramente essere cento cinquanta sangiac, oltre li quattordici beilerbei sotto il governo del primo beilerbei di Natolia, e possono fare in tutto, per quel che si dice, da ottanta in cento mila cavalli. Il proceder dei sangiac in tempo che fanno residenza nel loro sangiaclic è questo; che per sgravarsi di tanta spesa distribuiscono tutti questi loro uomini nel paese, così nei luoghi assegnati a loro per la loro provvisione, come dell' alaibei e dei timargi, con grado di subasci, ovvero ministri della giustizia; li quali oltre al riscuotere le decime, condannano anco i villani per ogni poca cosa molto crudelmente, ed hanno introdotto che la villa alla quale il subasci con li suoi uomini arriva, è obbligata per tre di di fargli le spese, di modo che anche per questa via il sangiac ne consegue utilità. Se occorre alli sangiac per altra occasione partirsi dal paese, lasciano alle volte alcuni nel loro luogo, ma per il più vendono queste loro pertinenze a'particolari perfino al ritorno loro; li quali comprandole, si vogliono per ogni via avvantaggiare con estremo danno dei miseri sudditi.¹¹

In this report the usage of larger number of Turkish loan words could be noticed, since some of them differs in writing in comparison with the

¹⁰ Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie III, Società editrice Fiorentina, Firenze 1855, p. 106-108.

¹¹ Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie II, Società editrice Fiorentina, Firenze 1844, p. 40.

previous examples, such as *beylerbeyi* and *sanjak*. Also, two varieties of writings of the Turkish loan word *subashi* can be found.

Similar examples are found in Jacopo Ragazzoni's report dated 1571:

Fui incontrato per strada dal boluchasci e alquanti altri Turchi, e condotto finalmente ad una stanza non molto buona, vicina al palazzo del magnifico pascià, preparatami da Cubat ciaux per ordine di sua magnificenza. Il qual Cubat venne a visitarmi, e fecemi intender che il magnifico pascià era uscito di casa per andar a veder l' armata, e che però non era possibile, che gli parlassi per quella mattina, Fece venir poi anco, li miei servitori, che erano rimasti al Ponte Piccolo, e mi pose in guardia del detto Boluç con giannizzeri e alquanti Turchi.¹²

Analyses of the examples excerpted from the text:

agà (in some sources as *agha*, Tur. *ağâ*) – agha. The original meaning encompassed “great” and “elder”, later evolving to include “gentleman”, “champion”, and “landowner”. Furthermore, this term was used to designate all military commanders within the Turkish mercenary army, such as azab-*agha* and beshli-*agha*, and it is appended as a title after a name (e.g. Ahmet Agha).¹³ In the Balkans, we have derivatives such as *agabeg*, *aginicica*, *agovati*, *agovanje*, *Aganlija*.

aga de gianizzeri (Tur. *yeniceri ağası*) – Agha of the Janissaries, Janissaries commander.

alaibei (Tur. *alaybeyi*, derived from *alay* “regimental” + *bey* “governor”) – alaybey, commander of the spahi in the sanjak or commander of a gendarmerie regiment in the late period of the Ottoman Empire. In the Balkans, the phrase *alaybey's straw* (*alajbegova slama*¹⁴) originated from this term and signifies a property without an owner, implying that anyone can take and use it.¹⁵

bassà (in some sources as *bascià*, Tur. *paşa*, while the original form was *başâ*) – pasha, the title used for high-ranking dignitaries and military personnel, with the exception of those in the religious hierarchy. This title is always stated after the name.¹⁶ From the term *pasha* in the Balkans we have

¹² *Ibid.*, p. 42.

¹³ Abdullah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svejtlost, Sarajevo 1985, p. 72.

¹⁴ More about this phrase, see: Milan Šipka, *Zašto se kaže?*, Prometej, Novi Sad 2013

¹⁵ Abdullah Škaljić, *op. cit.*, p. 84.

¹⁶ *Ibid.*, p. 511.

the derivatives *pašaluk*, *pašalija*, *Pašan*, *pašovit*. Some surnames derived from the title pasha in the Balkan region are: *Pašagić*, *Pašalić*, *Pašić*, *Zulfikarpašić*.¹⁷

bilarbei*, *beglierbei (Tur. *beylerbeyi*, derived from *beyler* (pl.) + *bey* (sing.)) – commander-in-chief, military and administrative commander-in-chief of the larger region or province, consisting of several *sanjaks*. In regions where the Serbian language is spoken, this term has been adopted as *beglerbeg*, leading to the formation of the surname *Beglerbegović*.¹⁸

bolucbasci (Tur. *bölükbaş*, derived from Tur. *bölük* “company, squad” + Tur. *baş* “head”) – boluk-bashi, an officer rank in the Ottoman Empire equivalent to elder, commander, captain.

capigi (Tur. *kapıcı*, derived from Tur. *kapı* “door” + *-cı*, a suffix employed to signify the performer of an action or the holder of an occupation) – doorman, gatekeeper, attendant. In Serbian, the *-cı* suffix has been adapted to *-džija* when incorporating Turkish loanwords (e.g. *kapidžija*).

caraz (Tur. *baraç* < Ar. *kharāj*) – fiscal imposition, a tax collected by the state from the non-Muslim population.

chaüs (Tur. *çavuş*) – chaush or chiaus. In the Ottoman Empire, a chaush was an officer, specifically a lower-ranking military commander within the Janissary corps. Additionally, the term *chaush* refers to a member of the Turkish military band, the *mehter*, who carries the chaush scepter (Tur. *çöğür*) as the lead of the band. In the Balkans, this term led to the derivation of the surname *Čaušević*.¹⁹

gianizzeri, sing. *gianizzero* (in some sources as *iannizzero*, Tur. *yeniçeri*, derived from *yeni* “new” + *çeri* “solder”, “army”) – Janissary, denotes the famous order of the Turkish army, which was filled from the ranks of boys

¹⁷ Kenija Aykut, “Türkçe’nin Sırp Dilinde Kullanılan Soyadları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası “Türkçe’nin Balkan Dilleri Üzerine Etkisi” Sempozyumu Bildirileri*, Üsküp 2009, p. 87.

¹⁸ In the Serbian spoken territories the Turkish loan words for military ranks, as well as high state functions, beside the fact that they are Turkish loan words in the general vocabulary from the linguistics point of view, they are also kept as nouns or they composed forms. For more details, see: Kenija Aykut, “Türkçe’nin Sırp Dilinde Kullanılan Soyadları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası “Türkçe’nin Balkan Dilleri Üzerine Etkisi” Sempozyumu Bildirileri*, Üsküp 2009, p. 83-93.

¹⁹ Kenija Aykut, “Türkçe’nin Sırp Dilinde Kullanılan Soyadları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası “Türkçe’nin Balkan Dilleri Üzerine Etkisi” Sempozyumu Bildirileri*, Üsküp 2009, p. 87.

and young men from the conquered territories through practice of Devshirme, i.e. blood tax (Tur. *devşirme*). This standing army was established by Sultan Orhan in 1328 and was disbanded by Sultan Mahmud II in 1826 due to the perceived threat they posed to his rule.²⁰

rais (Tur. *reis* < Ar. *ra'is*) – reis, religious commander, captain, leader.

salitari, sing. *salitaro* (in some sources as *salatari*, Tur. *silahdar* < Tur. *silah* < Ar. *silāh* “wepon”, “arms” + Persian suffix *-dar/tar*, a suffix employed to signify the performer of an action) – *silahdar*, an official of the Vizier or Pasha, responsible for the upkeep and maintenance of weapons.

sangiacchi, sing. *sangiaccio* (in some sources *sançacco*, Tur. *sancağ*) – sanjak, 1) flag, banner; 2) a district or subdivision in the Ottoman Empire.

solachi, sing. *solaco* (Tur. *solak*) – solak, a member of a special janissary archer squad.

spai (in some sources as *spachidi*, Tur. *spahi* < pers. *spāhi*) – spahi, soldier, holder of a fief of timar/spahilik. In the Balkans, surnames *Spahić* and *Spaho* are recorded as derived from the term *spahi*.

subachi (Tur. *subaşı*, derived from Tur. *su* “water” + *baş* “leader”, “administrator”) – subashi, estate supervisor, city water distribution supervisor. In the Balkans, the surname *Subašić* is derived from the said form.

timargi (Tur. *timar* < Pers. *tīmār*) – timar, feudal estate, fief, spahilik.

Beside the Turkish loan words used in the quoted parts of original documents, it should also be mentioned that some Turkish loan words were in frequent use in correspondence of the Venetian envoys. Those are:

patisciah (Tur. *pağışab* < Pers. *pādeshāb* < Pers. *pād* “grand”, “abiding” + *shab* “ruler”) – padishah, sultan, ruler, emperor, almighty leader.

seraglio (in some sources as *sertagli*, Tur. *saray* < Pers. *sarāy*) – saray, court, palace. In the Balkans, this word had given the derived forms, such as Saraj-Bosna, Sarajevo, Sarajlija.

The provided examples demonstrate that a significant percentage of Ottoman-derived words in Italian texts appear in multiple different forms. This variation reflects the uncertainty faced by the authors of these texts

²⁰ Ahmet Yüksel, “Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk – The Janissary Corps, Corruption and Espionage”, *Journal of History Studies*, 2017, vol. 9, no. 2, p. 292.

when adopting terms from a language entirely unrelated to the Indo-European morphological and phonetic structure. The Ottoman language, a variant of Turkish written in a modified Arabic script, posed challenges for adoption and facilitated phonetic assimilation based on auditory perception. This, in turn, led to modifications that varied depending on the recipient and the specific period in which new words were incorporated.

In the Serbian language, most of the aforementioned Turkish loan words are commonly used and hold an equal status in everyday speech due to the shared historical experience under the Ottoman Empire and the significant linguistic influence exerted by Turkish. A deeper examination of the various forms in which Turkish loan words appear in the Balkans allows for a more precise analysis of their presence in Italian, where their number is considerably lower.

Conclusion

Venetian envoys, during their service in Constantinople, encountered numerous new terms in all spheres of life. Lacking equivalents in their native language, they adopted these terms in their original forms and attempted to integrate them into Italian. This process was complicated by the phonetic and morphological differences between Ottoman Turkish, a language belonging to the Turkic linguistic group, and Italian. Consequently, these terms appeared in multiple variations, sometimes diverging significantly from their original forms in Ottoman Turkish.

This variation in adaptation indicates that the process of adopting foreign words in Venetian Italian differed from the conventional ways in which Turkish loan words were integrated into the languages of Balkan nations under Ottoman rule. The adaptation of these terms to the Italian phonetic system resulted in multiple versions of the same word, all of which were simultaneously in use. The significance of military and administrative terminology in Serbian, Bosnian, and Croatian sources, as well as in the anthroponymy of Slavic and other Balkan peoples, has left a profound impact on vocabulary still used today. While this influence is less pronounced in Italian, it remains crucial for studying historical texts and the cultural history of both nations.

The process of borrowing loanwords has now concluded, and the adopted Turkish loan words bear witness to the historical and cultural interactions between speakers of both Italian and Turkish.

Kaynakça | References

ALBERI, Eugenio, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie II, Società editrice Fiorentina, Firenze 1844.

ALBERI, Eugenio, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie III, Società editrice Fiorentina, Firenze 1855.

AYKUT, Kenija, “Türkçe’nin Sırp Dilinde Kullanılan Soyadları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası “Türkçe’nin Balkan Dilleri Üzerine Etkisi” Sempozyumu Bildirileri*, Üsküp 2009, p. 83-93.

DURSTELER, Eric, “The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice’s Early Modern Diplomatic Corps”, *Mediterranean Historical Review*, Abingdon-on-Thames 2001, vol. 16, no. 2, p. 1-30.

МИТИЋ, Марија, “Неки важнији млетачки извори за Србију – од средњег до новог века”, *Лесковачки зборник LXI*, Лесковац 2021, p. 21-35.

МИЋИЋ, Marija, *Pisma iz Tripolija*, Centar za istraživanje i proučavanje kulturno-istorijske baštine juga Srbije, Leskovac 2023.

PEDANI, Maria Pia, “Elenco degli diplomatici veneziani presso i sovrani ottomani”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, Utrecht 2002, vol. 5, no. 4, p. 1-54.

ROSSI, Ettore, *Gli Studi Di Storia Ottomana In Europa Ed In Turchia Nell’ultimo Venticinquennio (1900–1925)*, *Oriente Moderno*, Roma 1926 vol. 6, no. 8, p. 443-460.

ROTHMAN, Ella Natalie, “Dragomans and ‘Turkish Literature’: The Making of a Field of Inquiry”, *Oriente Moderno*, Roma 2013, no. 93, p. 390-421.

ŠIPKA, Milan, *Zašto se kaže?*, Prometej, Novi Sad 2013.

ŠKALJIĆ, Abdullah, *Turcižmi u srpskohrvatskom-brvatskosrpskom jeziku*, Svejtlost, Sarajevo 1985.

YÜKSEL, Ahmet, “Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk – The Janissary Corps, Corruption and Espionage”, *Journal of History Studies*, 2017, vol. 9, no. 2, p. 271-296. DOI: 10.9737/hist.2017.535

ZINZI, Mariarosaria, “La comunicazione diplomatica tra Istanbul e Venezia nel XV e XVI sec.: fenomeni di contatto interlinguistico e comportamenti pragmlinguistici”, *Atti Del Sodalizjo Glottologico Milanese*, Milano 2021, vol. 2020, no. 15, p. 149-168.

ZORZI, Alvisse, La Repubblica del leone: storia di Venezia, Bompiani, Milano 2012.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>@...edu.tr (Çalışma ile ilgili etik bir sorun var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kullanılan kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>@...edu.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

10.71138/turkav.1652798

Türk Halk Şiirinde Mücadele: Köroğlu ve Bolu Beyi

Reyyan Özkılıç

reyyanozkiliç2015@gmail.com

[0000-0003-4883-8139](tel:0000-0003-4883-8139)

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Öz

İnsan yaşamı boyunca pek çok durumla mücadele eder. Hayatın her alanında olduğu gibi halk anlatılarında da mücadele kavramına sıkça rastlanmaktadır. Halk anlatıları yapısal olarak iyinin ve kötünün mücadelesi üzerine kurulu olduğundan kahramanın karşısında her zaman olumsuz özelliklere sahip başka bir kahraman bulunur. Anlatının farklı aşamalarında karşılaşan iki kahraman çoğu zaman yarış hâlinindedir. Anlatı içerisinde aynı sahnede karşılaşan bu iki kahraman bazen kol kuvvetleri ile birbirini alt etmeye çalışırken bazen de saz ve söz gücünden faydalanarak birbirini yenmeye çalışır. Birbirinden farklı şekillerde gerçekleşen mücadele taraflardan birinin kazanmasıyla son bulur. Mücadeleyi kazanan kahraman kendini kanıtlamakla birlikte toplumda ideal bir alp statüsüne sahip olur. Mücadele sonucunda iyilik ve doğruluk, hilekârlık karşısında galip gelir. Halk anlatılarında mücadele kahramanın kişisel yolculuğunun bir parçasıdır. Zorlu bir durumdan başarılı bir şekilde çıkmaya çalışan kahraman hem kendi benliğini ispat etmiş hem de halkın gözünde yiğitliğini kanıtlamış olur. Bu bağlamdan hareketle çalışmanın amacı halk şiirinin sık sık işlenen konularından biri olan kahraman ve düşman arasındaki çatışmanın anlatı içerisindeki şiirlere yansımalarının incelenmesidir. Anlatı içerisinde zıt kahramanların aynı sahnede bulunduğu durumlarda sözler saz aracılığıyla dile getirilir. Bu bağlamda Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu'nda yer alan şiirler seçilmiş, kahraman Köroğlu'nun düşmanı Bolu Beyi'ne nasıl seslendiği tespit edilmiştir. Şiirler içerisinde kahramanın düşmanına karşı söylediği sert sözler ve verilen nasihatler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk Şiiri, Mücadele, Çatışma, Köroğlu, Bolu Beyi.

The Struggle in Folk Poetry: Koroğlu and Bolu Beyi

Abstract

People struggle with many situations throughout their lives. As in all areas of life, the concept of struggle is frequently encountered in folk narratives. Since folk narratives are structurally based on the struggle of good and evil, there is always another hero with negative characteristics opposite the hero. Two heroes who meet at different stages of the narrative are often in competition. These two heroes, who meet on the same stage in the narrative, sometimes try to defeat each other with their arm forces and sometimes try to defeat each other by utilizing the power of instrumental and verbal power. The struggle, which takes place in different ways, ends with the victory of one of the parties. The hero who wins the struggle proves himself and gains the status of an ideal alpine in society. As a result of the struggle, goodness and righteousness prevail over deceit. In folk narratives, the struggle is a part of the hero's personal journey. The hero who tries to come out of a difficult situation successfully both proves his own self and proves his valor in the eyes of the people. From this context, the aim of the study is to examine the reflection of the conflict between the hero and the enemy, which is one of the frequently treated subjects of folk poetry, on the poems in the narrative. In cases where opposite heroes are on the same stage in the narrative, the words are expressed through the saz. In this context, the poems in Koroğlu's Bolu Beyi Branch were selected and it was determined how the hero Koroğlu addressed his enemy Bolu Beyi. The poems contain harsh words and advice given by the hero against his enemy.

Keywords: Folk Poetry, Struggle, Conflict, Koroğlu, Bolu Bey.

Giriş

Geçmişten günümüze halk şiiri, âşıkları belli olan ve anonim kabul edilen ürünleriyle birlikte zengin bir yapıya sahiptir. Toplum ve bireyi etkileyen her konunun şiirde işlenmesi, âşıkların sazlarıyla ve sözleriyle güçlü ifadeler kullanmasında etkili olmuştur. Çünkü şiir, dile dayalı bir yaratı olduğundan, gücünü dilin sınırsız olanaklarından, bugün bile bütünüyle çözülememiş sıralarından ve kişisel kullanımından alır.¹ Bu açıdan bakıldığında şiir, yaratıcısının düşüncelerinden bağımsız değildir.

Halk şairleri, kişisel görüşlerini ve yaşadıkların dönemin şartlarını göz önüne alarak şiirlerini dile getirir. Bu nedenle her şiirin zamana ve mekâna ışık tutacak özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Kullanılan şekil ve biçim özellikleri düşünüldüğünde âşıklar hemen hemen her konuda şiir yaratabilme gücüne sahiptirler. Halk şiirinin konularıyla ilgili pek çok çalışma yapılmakla birlikte en çok işlenenler şu şekilde sıralanabilir:

- a) Sevgiliye duyulan sevginin açıklanması, onun güzelliğinin betimlenmesi ve ondan ayrı kalma acısının dile getirilmesi,
- b) Doğanın güzelliklerinin, özellikle dağların, ırmakların çekiciliğinin, atlara olan sevginin ve bağlılığın anlatılması,
- c) Sıla özleminin, ayrılığın, gurbetin, yalnızlığın, hapis hane yaşamının getirdiği acıların ortaya konması,
- ç) Ölüm olayı, ölümün getirdiği acılar, ölenler, öldürülenler, şehitler, kahramanlar için söylenen şiirler, yakılan ağıtlar,
- d) Toplumsal sorunlara, yaşam sıkıntılarına değinme,
- e) Güldürü şiirleri, taşlamalar ve öteki konular²

Konuları ve kaynakları incelendiğinde halk şiiri, “halk içinde yetişmiş kişilerin (ozanların, âşıkların) ya da adları bilinmeyen halk sanatçılarının ulusal ölçü (hece ölçüsü) ile özel biçimlerde ortaya koydukları manzum ürünleri kapsamına alır.”³ Gelenek çerçevesinde oluşturulan bu ürünler bazen sözlü biçimde yaşamaya devam ederken bazen de masal veya halk hikâyesi gibi anlatıların yapısına dâhil olurlar. Bu durum nazım veya nesir kısımların özel olarak icra edilmesini beraberinde getirir.

Halk anlatıları belirli bir düzene sahiptir. Bu sebeple anlatı içerisinde olayların ne zaman gerçekleşeceği ve kahramanların görevleri bellidir. Halk anlatılarının bu düzeni Danimarkalı Halk Bilimci Axel Olrik tarafından “Halk

¹ Doğan Aksan, *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 11.

² Aksan, *age*, s. 33.

³ Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 7.

Anlatılarının Epik Yasaları” olarak düzenlenmiştir. Sayısı on üç olarak belirlenen kurallardan biri olan Zıtlık Kuralı temelde bir kutuplaşmayı içerir. Diğer bir ifade ile “Kuvvetli bir Thor’un karşısında mutlaka akıllı bir Odin veya kurnaz Loki bulunmalıdır. Hüzünlü bir kadının yanında neşeli ve ferahlatıcı biri oturacaktır. Bu temel zıtlık, epik yapısının önemli bir kuralıdır; Genç ve ihtiyar, büyük ve küçük, insan ve canavar, iyi ve kötü.”⁴ Bu durum aynı zamanda zıt özelliklere sahip kahramanların karşı karşıya gelmesine ve olayların iki kişi arasında şekillenmesine yardımcı olur.

Bu çalışmanın amacı halk anlatılarında mücadelenin yalnızca fiziksel güce dayanmadığını ortaya koymaktır. Anlatı içerisindeki nesir kısımlarla olayların / mücadelenin akışı anlatılırken nazım kısımlarda bu durum desteklenmektedir. Köroğlu’nun Bolu Beyi Kolu’nda da buna benzer bir yaklaşım söz konusudur. Anlatının nesir kısımlarında Köroğlu’nun başından geçenler anlatılır. Nazım kısımlarda ise Köroğlu sazı eline alarak Bolu Beyi’ne karşı mücadelesini şiirle sürdürür. Diğer bir ifade ile anlatı içerisinde kullanılan şiirler kahramanlar arasındaki mücadelede fiziksel güç kadar önemli bir yer tutar diyebiliriz.

Çalışma Köroğlu kollarından Bolu Beyi Kolu ile sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda Hatice İçel tarafından yayınlanan “Köroğlu’nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme”⁵ adlı eserden yararlanılmıştır. Anlatıda içerisinde mücadele, düşmanı yerme ve eleştiri bulunan şiirler seçilerek incelenmiştir. Şiirlerde kullanılan ifadeler hikâyenin baş kahramanı ile rakibi arasındaki rekabet çerçevesinde yorumlanmıştır.

1. Köroğlu ve Bolu Beyi Arasındaki Mücadelenin Halk Şiirine Yansımaları

Halk anlatıları içerisinde iki zıt kahramanın aynı sahnede karşı karşıya gelmesi genellikle bir çatışma üzerine kurulur. “Bunun en önemli nedeni çatışmanın edebî esere olan ilgiyi arttırmada birinci derecede rol oynamasıdır.”⁶ Ayrıca “kahramanların yaşadıkları çatışma ve çatışmalara karşı davranışları olaylar örgüsünün devamlılığını etkilemektedir.”⁷ Temelde iyyinin

⁴ Axel Olrik, “Halk Anlatılarının Epik Kuralları-I”. *Millî Folklor Dergisi*, Sayı:23 Ankara 1994, s. 5.

⁵ Hatice İçel, *Köroğlu’nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*, Kömen Yayınları, Konya 2010, ss. 175-252.

⁶ Mehmet, Özdemir, “Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2018, s. 245.

⁷ Rabia Gökçen Kayabaşı, “Halk Hikâyelerinde Çatışma ve Çatışma Çözme Biçimleri”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17 (Özel Sayı), 2024, s. 114.

ve kötünün mücadelesi etrafında şekillenen çatışmaların siyasî, ekonomik ya da dinî pek çok sebebi olabilir. Özellikle kahramanlık destanlarında olayların gelişmesinde etkili olan çatışma, “bahadırın obasının, ilinin düşman tarafından yağmalanması, ailesinin tutsak edilmesi ya da ortadan kaldırılması ve öksüz ya da yetim kalması”⁸ gibi durumlarda ortaya çıkar. Köroğlu’nun Bolu Beyi Kolu’nda çatışma, Köroğlu’nun Sultan Murat’ın emrine karşı geldiğine dair kendisine iftira atılmasıyla başlar. Bolu Beyi’nin Köroğlu’nu yakalamak üzere Çamlıbel’e doğru yola çıkması doğrultusunda gelişir, Köroğlu’nun kahramanlığı bu durum üzerine şekillenir. Çünkü kendisine atılan iftiraya karşı bir mücadele verir ve haklılığını ispat etmeye çalışır. Bu noktada ise asıl çatışma Köroğlu ve Bolu Beyi arasında gerçekleşir.

Köroğlu anlatılarında düşman tipi Bolu Beyi’dir. Halk anlatılarında düşman tipinin kendine özgü özellikleri vardır. Kötü olanın temsilcisi olmanın yanı sıra “düşman tipinin en belirgin özelliği planlı ve programlı bir şekilde hareket etmesidir.”⁹ Kahramanlık konulu anlatılarda düşman tipi mücadele gerektiren sahnelerde ortaya çıktığından Bolu Beyi ile Köroğlu genellikle savaş ya da karşılıklı söyleşme sahnelerinde bir araya gelirler. Padişahın Köroğlu’nu yakalayıp getirene kızı Dönek Hanım’ı vereceğini söylemesi üzerine Bolu Beyi hemen bir plan yapar ve Çamlıbel’e doğru yola çıkar. Köroğlu ise kendisine atılan iftiranın hesabını sormak için İstanbul’a doğru yola çıktığında bir bölük asker ile karşılaşır. Derviş kılığına girerek askerlerin arasında karışır. Sohbet sırasında askerlerin ve Bolu Beyi’nin kendisini aradığını öğrenir. Aynı zamanda padişahın emrine uymayarak bezirgânlardan kırkta bir pac almak yerine yedide bir pac aldığına dair kendisine atılan iftirayı da öğrenir. Durum böyle iken Köroğlu, askerlerin ardından Bolu Beyi’nin çadırına girer ve sazıyla aşağıdaki şiiri söyler:

Avucuna pul koyarım
Gözlerine mil koyarım
Avradını dul koyarım
Bolu ben senin ben senin

Harktan harka atlatırım
Çayır çimen otlatırım
Vurur gözün patlatırım
Bolu ben senin ben senin

⁸ Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”. *Millî Folklor Dergisi*, S. 58, Ankara 2003, s. 67.

⁹ Özdemir, *agm*, s. 257.

Avucuna pul koyarım
Gözlerine mil koyarım
Avradını dul koyarım
Bolu ben senin ben senin

Harktan harka atlatırım
Çayır çimen otlatırım
Vurur gözün patlatırım
Bolu ben senin ben senin

Halini yaman ederim
Başını duman ederim
Doğduğun pişman ederim
Bolu ben senin ben senin

Bugün haddin bildiririm
Göz yaşların sildiririm
Düşmanların güldürürüm
Bolu ben senin ben senin¹⁰

“Gözlerine mil koyarım.” dizesi ile başlayan bu şiirde anlatı kahramanının haksızlığa uğradığı zaman bu durumu çözmek için uğraştıkları görülür. Şiirin bu dize ile başlaması tesadüf değildir. Çünkü “Köroğlu Destanı’nın temelindeki asıl unsur göze mil çekilmesi motifidir.”¹¹ Bu nedenle kahramanın, düşmanını gözlerine mil çekmekle tehdit etmesi olağan bir durumdur. Ayrıca Köroğlu bu şiirinde düşmanın yalanlarından haberdar olduğu için sert sözler söyler. Ağırlıklı olarak tehdit içeren bu şiirin halk şiirindeki karşılığının taşlama olduğunu söylemek mümkündür. Pertev Naili Boratav’a göre taşlamalarda “belli bir kişiye yönelen kişisel düşmanlık duygularıyla sert sövgüler dile getirildiği kadar, somut bir olgudan, bir olaydan yola çıkarak bir kurumun eleştirisi de yapılır.”¹² Kızgınlık, kırgınlık ve eleştiri

¹⁰ Hatice İçel, *Köroğlu’nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*, Kömen Yayınları, Konya 2010, ss. 187-188.

¹¹ Gülda Çetindağ Süme, *Köroğlu Merkezli Hikâyelerin Sembolik Açılımı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2011, s. 95.

¹² Pertev Naili Boratav, “Halk Şiiri”. *Türk Dili*, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı. Türk Dil Kurumu Yayınları. C. XIX, S. 207, Ankara: 1968, s. 300.

amacıyla söylenen taşlamalarda âşığın karakteristik özellikleri de bulunur.¹³ Bu açıklamalar göz önüne alındığında Köroğlu'nun Bolu Beyi'ne karşı söylediklerinin de bir taşlama örneği olduğu söylenebilir. Çünkü kahraman, halk arasında doğruluğu ve dürüstlüğü ile tanınır. Düşmanı da olsa herhangi birinin kendisine iftira atması kabul edilebilecek bir durum olmaktan çok uzaktır. Bu nedenle Köroğlu, sinirini şiirle dile getirir ve Bolu Beyi'ni açıkça ölümle tehdit eder.

Köroğlu'nun sözleri Bolu Beyi'ni sinirlendirir. Çadırda bulunan askerlerden biri Köroğlu'nu tanır ve durumu paşalara bildirir. Bunun üzerine Köroğlu'nu yakalamak üzere hazırlık başlar. Köroğlu saz çalarken içeri giren askerler onu yedi yerden bağlar. İçinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için “Hey biçare Bolu, sen kimin kolunu bağladın? Köroğlu kolu bağlamak için bir dervişin kolunu bağladın. Beni şimdi götürsen kolu bağlı padişah katına, ancak sana hüküm veren padişah baba getirdin mi diyecek sanal! ‘Evet!’. ‘Hani?’ İşte ‘Beni göstermiyeceksin?’ ‘He!’ ‘Bir kere Sultan Murat beni tanıyor, Köroğlu’nu da tanıyor. Ancak Köroğlu’nu neçe görmüş. ‘Bu mu Köroğlu?’ diye sana soracak. ‘Evet bul!’. O zaman hâlin ne olur? Belki Köroğlu değilim, olmadığım için padişah huzurunda ne cevap vereceksin? Ancak şimdi kollarım bağlı, benim ağzımdan çıkan cevabıma iyi nazar et.”¹⁴ diyerek sazı eline alır ve “Bolu Beyi ben Köroğlu değilim” redifli şu sözleri söyler:

Her duyduğun söze inanıp kalma
Bolu Beyi ben Köroğlu değilim
El muhannet olur sakın inanma
Bolu Beyi ben Köroğlu değilim

Bağban olmayınca girme bir bağa
Korkim hazan uğrar bağa yaprağa
Körü körüne varıp batma batağa
Bolu Beyi ben Köroğlu değilim

Gezerim ellerde ben bir devrişhan
Anasız babasız garip perişan
Yalancı çıkarsın sözüme inan
Bolu Beyi ben Köroğlu değilim¹⁵

¹³ Doğan Kaya, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 696.

¹⁴ İçel, *age*, s. 191

¹⁵ İçel, *age*, s. 191

Halk şiirinde kahraman ve düşman arasında söylenen şiirlerin bir kısmı nasihatler içerir. Anlatının kahramanı kendisini rakibinden üstün gördüğü için ona doğru yolu gösterebilecek güce sahiptir. Nasihatler dolaylı veya dolaysız eleştiriyi, yergiyi ve bazen öfkeyi de içeren uyarıcılardır.¹⁶ Bu nedenle kahraman, yeri geldiğinde karşısındakine nasihat eder ya da eleştirir. Köroğlu anlatılarında da benzer bir durum söz konusudur. Bir asker tarafından tanınan Köroğlu hem içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için hem de rakibine göre daha bilgili olduğunu göstermek amacıyla içerisinde pek çok nasihatın bulunduğu bir şiir söylemiştir. Şiirin “Bolu Beyi ben Köroğlu değilim” redifine sahip olması tesadüf değildir. Çünkü Köroğlu’nun bu şiiri söylemekteki ilk amacı meclisten kendini kurtarmaktır. Diğer taraftan derviş kılığında olan Köroğlu, bu karakterin de özelliklerine uygun olarak rakibine ders verir nitelikte sözler söyler. “El muhannet olur sakın inanma” sözü ile kişinin bir başkasının kötü/yalan lafına inanmaması gerektiğini vurgular. İkinci dördlüğün tamamında Köroğlu, Bolu Beyi özelinde tüm dinleyicilere seslenir. Bir başkasının başına izin alınmadan girilmesi kültürümüzde ayıplanan bir durumdur. Hazan vakti/güz geldiğinde doğanın canlılığını kaybetmesi ise halk şiirinde sıkça vurgulanan bir hüznün motifidir. Kişinin doğruluğundan emin olmadan inandığı bir şeyin peşinden gitmesi ise tedbirsiz bir hareket olarak işlenerek insanın her zaman düşünüp karar vermesi gerektiği söylenir. Tüm bunlar görünen anlamda Köroğlu’nun Bolu Beyi’ne verdiği nasihatler olarak anlaşılabilir. Diğer taraftan bu dördlük Köroğlu’nun bir bakıma kendi kendine söylediği sözler de olabilir. Çünkü Köroğlu, kendisine atılan iftiranın peşine düşüp İstanbul’a doğru yola çıkar. Yolda bilmediği, tanımadığı bir bölük askerin içine girer ve en sonunda Bolu Beyi’nin meclisine varır. Bağa hazanın uğraması ve bataklığa batma durumuyla düşünüldüğünde Köroğlu’nun kendi canından endişe duyduğu da söylenebilir. Son dördlükte dervişlerin sözüne güvenebileceğini söyleyen Köroğlu aslında söylediklerinin inandırıcılık özelliğini artırmak ister. Diğer bir ifade ile “kahraman çeşitli kıyafetler giyerek zorlukların üstesinden gelmiştir. Aynı zamanda kıyafet değiştirme motifi kullanılarak olayların seyrinin değişmesi de sağlanmıştır.”¹⁷ Köroğlu’nun derviş kılığına girerek halk şiirinin önemli bir gücü olan saz ve söz ile dinleyenlere ders verme özelliğinin kullanıldığı açıktır.

Köroğlu, Bolu Beyi’nin meclisinden çıkıp Çamlıbel’e doğru yola çıkar. Üç

¹⁶ Erman Artun, *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 131.

¹⁷ Nedim Bakırcı, “Köroğlu Destanlarında Köroğlu ve Binitinin Kıyafet (Şekil) Değiştirmesi”, *Journal of Turkish Studies*, C. 5, S. 4, Niğde 2010, s. 877.

yüz altmış altı keleşinin oturduğu meclise girer girmez “Bolu Beyi üstümüze geliyor” diyerek durumu dostlarına anlatır. Köroğlu’na atılan iftira karşısında herkes atına biner ve Bolu Beyi’nin çadırına gelerek onu esir alırlar. Demircioğlu Kenan, Bolu Beyi’ni ellerinden ve ayaklarından bağlayarak Köroğlu’nun huzuruna getirir. Düşmanını karşısında gören Köroğlu, Bolu Beyi’ne şu şiiri söyler:

Merak etme aziz dostum
Öldürürüm Bolu seni
Yiğitlere yoktur kastım
Öldürürüm Bolu seni

Bizde yalan yoktur haşa
Sözlerimi vermem boşa
Başını vururum taşa
Öldürürüm Bolu seni

Hasret kaldın diyarından
Diyarından dostlarından
Çamlıbel’in dağlarında
Öldürürüm Bolu seni

Köroğlu’nun diyarında
Öldürürüm Bolu seni¹⁸

Halk anlatılarında kahramanlar nazım parçaları düşmanlarına göz dağı vermek için kullanırlar. Halk şiirinin ifade gücünün buna müsait olması kahramanın genellikle söyleyeceklerini nazım şeklinde ifade etmesine sebep olur. Köroğlu da bir halk şairi/âşığı olarak kabul edildiğinde anlatı içerisinde sık sık sazına ve sözüne başvurur. Düşmanını esir alan Köroğlu, öncelikle rakibinin gözünü korkutmak için “Öldürürüm Bolu seni” redifli bir şiir söyler. Bolu Beyi artık Köroğlu’nun meclisinde Çamlıbel’dedir. Köroğlu’nun diyarı olan Çamlıbel’de olmak kahramana ayrı bir güç verir. Bu durum şiirine de yansır. İlk dörtlükte doğrudan Bolu Beyi’nin kendisine yönelik tehditleri yer alır. Ayrıca burada dikkat çeken bir husus da anlatılardaki çatışmanın iki kişi arasında olduğudur. İyi ve kötünün mücadelesinde âşığın hedefinde düşmanı yer alır. Bunun dışındaki kişiler aynı sahnede bulunsalar bile zarar görmezler. Köroğlu da yiğitlere zarar vermeyeceğini ancak Bolu Beyi’nden intikam alacağını dile getirir. İkinci dörtlük Türk halk anlatısı kahramanında

¹⁸ İçel, *age*, s. 196.

bulunması gereken özellikleri içerir. Bunlardan birinci ve en önemlisi yiğidin sözünün doğruluğudur. Genel kabule göre kahraman asla yalan söylemez, yalan söyleyen ile mücadele eder. Kiminle konuşursa konuşsun ne söylese söylesin kahramanın sözü herkes tarafından doğru kabul edilir. Bu durum Türk kültüründe alp kavramının en temel özelliğinin dürüstlük olmasıyla da yakından ilgilidir. Aynı zamanda “Sözlerimi vermem boşa” ifadesi ile yiğidin gereğinden fazla konuşmadığı, söylediklerinin yerinde ve yeterli olduğu vurgulanır. Diğer bir ifade ile doğruyu söyleyen ve yerinde konuşan bir kahramanın sözleri hem kabul görür hem de boş yere söylenmediği bilinir. Tüm bu özellikler Köroğlu'nun sözlerinin bir amaç doğrultusunda söylendiğini destekler niteliktedir. Uğradığı haksızlığın intikamını düşmanının başını taşlara vurarak almayı dileyen Köroğlu, kendi diyarında Bolu Beyi'ni öldürmeyi ve intikamını almayı hedefler. Şiirin tamamından hareketle halk anlatılarında kahramanın amaçlarını ve yapmak istediklerini şiirle ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Halk anlatılarında düşmanın en belirgin özelliği hilekâr ve yalancı olmaktır. Köroğlu'nun düşmanı Bolu Beyi de kendisine yapılan iyilikler karşısında hile yapıp Köroğlu'nu oyuna getirir. Dönek Hanımla evlenmek isteyen Bolu Beyi, bu isteğinden Köroğlu'na bahsettiğinde Köroğlu kendi isteğiyle İstanbul'a dönmeyi kabul eder. Ancak yolda paşalardan biri “Bu gönlü ile geliyor, yani sen muradına nail ol diye geliyor ama bunun eli kolu açık. Padişah sana kızını vermez.”¹⁹ deyince Bolu Beyi, Köroğlu'ndan elini ve kolunu bağlamak için ricada bulunur. Köroğlu, Bolu Beyi'nin leke <hilekâr>olduğunu bildiği hâlde isteğini kabul eder. Bunun üzerine Bolu Beyi, Köroğlu'nun kollarını bağlayıp kamçı ile vurmaya başlar. Canı yanan Köroğlu, kararından pişman olarak şu şiiri söyler:

O kirli vıjdanın emrine uyma
Eştiğin kuyuya düşersin Bolu
Fırsat düştü lekelerin eline
Ondan mı kaynayıp çoşarsın Bolu

Ettiğin isyanlar gelir yoluna
Nöbetçi dikerim sağ u soluna
Bir gün olur fırsat geçer elime
Ettiğin işlere şaşarsın Bolu

¹⁹ İçel, *age*, s. 201.

Köroğlu'yum bak sen benim dilime
 Dayanmışım nece nece zuluma
 Bir gün yolun döner Çamlıbel'ine
 Bal yerine zehir içersin Bolu²⁰

Düşman tipi, hilekârlığı ile tanınır. Bolu Beyi Kolu'nda da Köroğlu, rakibinin hilekâr olduğunu en başından bilir. Anlatı içerisinde birçok yerde hilekâr kelimesi yerine “leke” kelimesi kullanılır. Bu durum yalan söylemenin ve başkasının arkasından iş çevirmenin olumsuz bir tavır olmasıyla açıklanabilir. Bolu Beyi de Köroğlu'nun iyiliğine karşı hile ile cevap vermiştir. Anlatı içerisinde Bolu Beyi, Köroğlu'nu tutsak edemez. Ancak Dönek Hanımla evlenmek için buna mecbur olduğunu anlatınca Köroğlu kendi isteğiyle ellerinin bağlanmasını kabul eder. Düşmanı da olsa iyilikte bulunan Köroğlu ne yazık ki Bolu Beyi'nin hilekâr olduğunu unuttur. Kahramanı - kendi isteğiyle de olsa- tutsak etmeyi başaran Bolu Beyi, Köroğlu'nu döverek türlü eziyetler eder. Bu durum karşısında hem kendine hem de düşmanına kızan Köroğlu, düşmanın eline fırsat geçtiğinde yüzü kızarmadan hileye başvurduğunu görür. Çünkü “düşman, verdiği sözü tutmayandır.”²¹ “Gün gelir devran döner.” düşüncesi ile başına gelenlere sabreder ve zamanı geldiğinde Bolu Beyi'nin bu yanlış davranışının hesabını soracağını söyler. Halk anlatılarında kahraman bir engelle ya da olumsuz bir durumla karşılaştığında bu durumu aşabilmek için kendisine çeşitli yardımlar gönderilir. Bazen sihirli bir nesne bazen de ihtiyar/bilge bir yardımcı gelerek kahramanı kurtarır. Köroğlu da hileli bir biçimde tutsak edilmesinin intikamını alacağı günü beklediğini ifade eder. Başından geçen türlü türlü olumsuz durumlara sabrettiği için Bolu Beyi ile olan mücadelesini Çamlıbel'de gerçekleştirmek üzere kendine söz verir. “Bal yerine zehir içmek” ise kendi çıkarını düşünen Bolu Beyi'nin şimdilik keyfinin yerinde olduğunu ancak zamanı geldiğinde Köroğlu'nun kendisinden hesap soracağına işaret etmektedir. Son dörtlükte yer alan “Köroğlu'yum bak sen benim dilime / Dayanmışım nece nece zuluma” ifadeleri incelendiğinde şairin kendisini övdüğü söylenebilir. Bu durum âşık şiirinde koçaklama türüne örnek verilebilir. Kahramanlık konusunun işlendiği metinlerde övgü ve cesaret verme esastır. Yığıtleri kutsamak ve yüceltmek için Orta Asya

²⁰ İçel, *age*, s. 202.

²¹ Özdemir, *agm*, s. 189.

geleneklerinden günümüze kadar sürüp gelen²² bu şiirlerde âşık bir başkasını övebileceği gibi kendisi de övebilir. Burada da Köroğlu, Bolu Beyi'ne karşı dilini <dürüstlük> ve yiğitliğini övdüğü görülür.

Köroğlu'nun ellerini ve ayaklarını hilelerle bağlayan Bolu Beyi, İstanbul'a gelir. Sevdiği kızın isteği üzerin Köroğlu'nun onun konağı önüne getirir. Dönek Hanım'ın balkondan kendilerini izlediğini fark eden Bolu Beyi, "Ulan Köroğlu! Beni burada meth et seni hafif öldüreyim. Yoksa seni öyle azab ile öldürürüm, ki aha o sevgilim bakıyor, benim iyiliğimi bir meth et!"²³ der. Köroğlu burada düşmanı Bolu Beyi'ni zil tokmağı gibi taştan taşta çalmak için şu sözleri söyler:

Öğünme ey Bolu kendi kendine
Asılsız insanda vicdan olamaz
Çalı ocağında meyva biter mi
Kuru taş üstünde gülşen olamaz

Ey edep kaçgını insan bozgunu
Şöhret muhalifi şeref tezgini
Kaya medenisi orman azgını
Çakalın yavrusu aslan olamaz

Nasıl Köroğlu'nu saldın bu zara
Garip düştüm ayyah ben bu diyara
Altın kemer giydirdseler himara
Yarış meydanında kelhan olamaz²⁴

Köroğlu'nun şiiri içerisinde sadece Bolu Beyi'ne değil dinleyenlerin tamamına yönelik çeşitli nasihatler bulunur. Halk anlatılarında kahramanın rakibini övmek için başlayıp tam tersine eleştirdiği şiirler yaygın olarak kullanılır. Bolu Beyi, sevdiği kız önünde cesaretli ve hünerli görünmek için Köroğlu'ndan övgü ister. Bunun üzerine Köroğlu "Öğünme ey Bolu kendi kendine" dizesiyle başlayan şiirini söyler. Bolu Beyi, Köroğlu'nun ellerini bağladıktan sonra onu dövmüştür ve vicdansızdır. "Çalı ocağında meyva biter mi / Kuru taş üstünde gülşen olamaz" sözleri ile Köroğlu, rakibinin

²² Erman Artun, *Âşık Edebiyatı Metin Tablilleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2011, s. 252.

²³ İçel, *age*, ss. 211-212.

²⁴ İçel, *age*, s. 212.

kendisini şaşırtnmadığını, tahmin ettiği üzere leke <hilekâr> olduğunu ve ondan başka türlü davranmasını beklemenin yersiz olduğunu ifade eder. Aslında Köroğlu'nun bu sözleri dinleyicilere bir insanın karakterinin en başından belli olduğu, düşmana iyi niyetle yaklaşmanın kötü sonuçları olabileceği ve kişinin başka türlü davranrsa da özünde ne varsa o şekilde davranmaktan vazgeçmeyeceğini ifade etmesi açısından önemlidir. Diğer taraftan düşman, tüm bu yaptıklarından dolayı utanma duymaz. Köroğlu'nun iyi niyetini suistimal ederek ona eziyetler eden Bolu Beyi'nin de edepten uzak olduğu söylenir.

İkinci dördlüğün son dizesi olan “Çakalın yavrusu aslan olmaz.” ifadesi ise günümüzde kullanılmaya devam eden sözler arasındadır. Halk şiirinde belli amaçlar doğrultusunda atasözü kullanımına rastlanır, “kullanılan atasözlerinin şiirin hem yapılaşmasında hem de anlamın kuvvetlenmesinde önemli etkisi vardır.”²⁵ Sözlü gelenekten doğan bu ürünler âşıkların düşüncelerini kısa ve özlü biçimde anlatmak, uyarılarda bulunmak, etkileyici ve sanatlı bir anlatım sağlamak için kullandıkları sözlerdir. Âşığın yetiştiği kültürün doğal bir sonucu olarak atasözleri şiirde tamamlayıcı bir parça olarak yer alır.²⁶ Burada kahraman kullandığı atasözü ile bir kişinin karakterinin değişmeyeceğini, davranışlarındaki yanlış düzeltmesini beklemenin yersiz olduğunu vurgular. Çünkü -anlatı içerisinde bahsedilmese de- kahramanın veya düşmanın yetiştiği ortam karakterini belirlemede etkilidir. Düşman tipinde karşımıza çıkan Bolu Beyi'nden de bu tipin yapısına uygun davranışlar sergilemesi beklenir. O nedenle Köroğlu, en başından beri Bolu Beyi'nden çakal<hilekâr> olmasına rağmen aslan <dürüstlük> beklemekle hata ettiğini dile getirir. Günümüzde de bu atasözü ailesinden nasıl eğitim aldıysa o doğrultuda bir karaktere sahip olduğu anlamında kullanılmaya devam eder. Bu bağlamda halk şiirinin, toplumun geneli tarafından kabul edilen kuralları da işlediğini söylemek mümkündür. Köroğlu son dördlükte Bolu Beyi'nin kendisine yaptığı türlü eziyetleri söyler ve yine bir önceki dördlükle ilişkili ifadeler kullanır. “Altın kemer giydirseler himara / Yarış meydanında kelhan olamaz” ifadesi Bolu Beyi'nin ikinci dördlükte eleştirilen özelliklerini destekler niteliktedir. Düşmanına karşı ağır bir taşlama içeren bu sözler Bolu Beyi'nin bozuk davranış kalıplarının değişmeyeceğini, Köroğlu'nu yakalamış gibi görünerek herkese yalan söylediğini, kendisinin övülmesini istediğini

²⁵ Nurcan Sarı, *Türk Halk Şiirinde Atasözleri (Biçim ve İşlevleri Bakımından)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 1988, s.13.

²⁶ Erman Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, ss. 120-121.

fakat herkes tarafından bilinen olumsuz bir tutumun övgüye değil yergiye değer olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir. Çünkü anlatının en başından en sonuna kadar kahramanların karakterleri değişmez. İyi, iyi olarak kalır ve ödülünü alır. Kötü ise kötü olarak hayatına devam eder ve cezasını çeker. Anlatıların değişmez yapısını ortaya koyan bu kural Bolu Beyi Kolu için de geçerlidir. Yalnızca nesir kısımlarda değil nazım kısımlar da dâhil olmak üzere düşmanın olumsuz özellikleri ve yanlışları kahraman tarafından dile getirilir. Şiirin tamamı göz önüne alındığında Köroğlu, bütün bir yol boyunca kendisine yapılan türlü eziyetlerin intikamını almak için sazını ve sözünü kullanarak Bolu Beyi'ni herkesin içinde küçük düşürdüğü sonucuna varılabilir.

Sonuç

Halk anlatılarının temelinde mücadele/çatışma yer almaktadır. Genellikle iyinin ve kötünün mücadelesi üzerine kurulan anlatılarda çatışma, olayların başlamasında etkilidir. Bu durum hikâyenin en başından sonuna kadar zıt karakterlere sahip kahramanların rekabet etmesine neden olmaktadır. Kahraman ve düşmanı/rakibi anlatı boyunca aynı sahnede bir araya gelerek hem fiziksel mücadele eder hem de sözleri ile birbirlerini alt etmeye çalışırlar. Ağırıklı olarak nazım-nesir karışık kurulmuş hikâyelerde kahraman, rakibinin olumsuz davranışlarını sazı eline alarak tenkit eder. Halk şiirinin bir türü olarak kabul edilen taşlama, kahramanın düşmanını sert ve ağır sözlerle eleştirmesine imkân verir. İncelemeler sonucunda Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu'nda benzer bir durum olduğu söylenebilir. Kahraman Köroğlu ve düşmanı Bolu Beyi arasındaki mücadele temelde doğruluk ve hilekârlık üzerine kuruludur. Düşmanının yalancı "leke" olduğunu bilen Köroğlu, her fırsatta sazı eline alarak onun kötü, yalancı, hilekâr, çıkarıcı, korkak ve hain olduğunu dile getirir. Sonuç olarak anlatı içerisinde yer alan şiirlerin birer taşlama örneği olduğu ve kahramanın düşmanının olumsuz özelliklerini bu şiirlerde açıkça dile getirdiği tespit edilmiştir.

Kaynakça | References

- AÇA, Mehmet, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”. *Millî Folklor Dergisi*, S. 58, Ankara 2003, ss. 67-75.
- AKSAN, Doğan, *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- ARTUN, Erman, *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- ARTUN, Erman, *Aşık Edebiyatı Metin Tablilleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2011.
- ARTUN, Erman, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- BAKIRCI, Nedim, “Köroğlu Destanlarında Köroğlu ve Binitinin Kıyafet (Şekil) Değiştirmesi”, *Journal of Turkish Studies*, C. 5, S. 4, Niğde 2010, ss. 860-878.
- BORATAV, Pertev Naili. “Halk Şiiri”. *Türk Dili*, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı. Türk Dil Kurumu Yayınları. C. XIX, S. 207, Ankara 1968, ss. 299-340.
- CETİNDAG SÜME, Güluda, *Köroğlu Merkezli Hikâyelerin Sembolik Açılımı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2011.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, *Halk Şiirinde Türler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- İÇEL, Hatice, *Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*, Kömen Yayınları, Konya 2010.
- KAYA, Doğan, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- KAYABAŞI, Rabia Gökçen, “Halk Hikâyelerinde Çatışma ve Çatışma Çözme Biçimleri”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17 (Özel Sayı), Aksaray 2024, ss. 104-115. DOI: [10.12981/mahder.1504055](https://doi.org/10.12981/mahder.1504055)
- OLRİK, Axel, “Halk Anlatılarının Epik Kuralları-I”. *Millî Folklor Dergisi*, S. 23 Ankara 1994, ss. 2-5
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2018, ss.239-266.
- SARI, Nurcan, *Türk Halk Şiirinde Atasözleri (Biçim ve İşlenleri Bakımından)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 1988.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.
Etik Bildirim:	@...edu.tr
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	@...edu.tr
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

10.71138/turkav.1690926

Çarlık ve Sovyet Yönetiminin Sibiry Türklerini Ruslaştırma Politikalarının Milliyetçiliğe Yansıması

Alper Türkeli

alperturkeli@stu.aydin.edu.tr

0009-0003-2043-413X

İstanbul Aydın Üniversitesi

Öz

Tarih içerisinde birçok devlet kolonicilik faaliyetleri yürütmüştür. Kolonicilik faaliyetleri içerisinde karadan kolonicilik faaliyeti yürüten tek millet Ruslardır. Ruslar kolonicilik faaliyetlerine XII. yüzyılda kürk ticareti için başlamış ancak Moğol istilası ile belirli süre ara vermek zorunda kalmışlardır. IV. İvan dönemi içerisinde Kazan Hanlığı ve Astarhan Hanlığının düşmesi ile yeniden Sibiry içlerine ilerleme fırsatı bulmuşlardır. Sibiry içerisindeki tek engel olan Sibir Hanlığın işgali sonrası Pasifik Okyanusuna kadar ilerleme sonucunda Altay, Hakas, Yakut ve Tuva topluluklarının bulunduğu bölgeleri kolonileştirmişlerdir. Bu Türk topluluklarının tarihsel süreç içerisinde Çarlık ve Sovyet hakimiyeti altında karmaşık ve kültürel deneyimler yaşadıkları tarihsel süreç içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. İki farklı dönem içerisindeki asimilasyon politikalarının etkileri ve milliyetçilik hareketlerinin gelişimini nasıl etkilediği önemlidir. Bu çalışmada her iki dönem içerisinde sömürgecilik politikalarının Sibir coğrafyasında bahsi geçen Türk topluluklarının üzerindeki etkilerin tarihsel süreç içerisinde analiz etmek amacı ile olup iki dönem içerisindeki süreç değerlendirilmiş ve aktarılmıştır. Bu çalışma nitel yöntem ile dokümantasyon tekniği ile literatür içerisindeki bilgiler ele alınarak kronolojik düzen içerisinde yazılmıştır. Bu sayede Çarlık ve Sovyet dönemlerinin yerel Türk toplulukları üzerindeki politikalar, asimilasyon politikaları, uygulanan vergi sistemleri ve süreç içerisinde toplumsal tepkiler detaylıca ele alınmıştır. Sovyet döneminde ise kısmi özgürlükçü dönem olarak adlandırılan Lenin dönemi, Stalin döneminde merkezîyetçi ve baskıcı bir yapıya bırakmıştır. Bu süreçte kültürel kimliğin korunması adına Türk toplumlarının istekleri ortaya konmaktadır. Sovyetlerin dağılması ile bölgedeki yeni gelişmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma, tarihsel, kültürel ve siyasi değişimlerin Türk toplumları üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Rus, Sovyet, Altay, Hakas, Tuva, Yakut, Milliyetçilik, Asimilasyon.

The Reflection of Russification Policies of the Tsarist and Soviet Regimes on Siberian Turks in the Context of Nationalism

Abstract

Throughout history, many states have engaged in colonial activities. Among these, Russia stands out as the only nation to have pursued colonial expansion primarily overland. Russian colonial activities began in the twelfth century with the fur trade but were interrupted for a period due to the Mongol invasions. During the reign of Ivan IV, the conquest of the Kazan Khanate and the Astrakhan Khanate reopened the path for Russian expansion into Siberia. Following the occupation of the Siberian Khanate—the last major obstacle—Russia advanced as far as the Pacific Ocean, colonizing regions inhabited by Altai, Khakas, Yakut, and Tuvan communities. These Turkic populations hold a significant place in history, as they experienced complex cultural transformations under both Tsarist and Soviet rule. The effects of assimilation policies during these two distinct periods, as well as their influence on the rise of nationalist movements, are of particular importance. The present study aims to analyze the impact of colonial policies in both the Tsarist and Soviet eras on the aforementioned Turkic communities of Siberia within a historical framework. Employing a qualitative methodology and a documentation-based approach, the study examines relevant literature and organizes the findings in chronological order. In this way, the policies of both the Tsarist and Soviet regimes—assimilation strategies, taxation systems, and the societal responses they provoked—are discussed in detail. The Soviet period, in particular, witnessed a transition from the relatively liberal policies of Lenin to the centralized and repressive structures of the Stalin era. During this process, the demands of Turkic communities for the preservation of their cultural identity became increasingly evident. The study also addresses the new developments that emerged in the region following the dissolution of the Soviet Union. In this context, the research explores the historical, cultural, and political transformations and their consequences for the Turkic peoples of Siberia.

Keywords

Russian, Soviet, Altai, Khakas, Tuva, Yakut, Nationalism, Assimilation.

Giriş

Rusya'nın tarihsel süreç içerisinde XVI. yüzyıldan itibaren başlayarak Sibirya üzerinde genişlemesi, bölgede bulunan Türk topluluklarının kültürel, sosyal ve dini yapılarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Çarlık döneminde bölgeyi ekonomik açıdan sömürgeleştirmek amacıyla vergilendirme sistemi ile Hristiyan misyonerlik hareketleri toplulukların inanç sisteminde bir dönüşüme neden olmuştur. Sovyet Rusya içerisinde ise uygulamış olduğu politikalar kapsamında “korenizatsiya” ile yerel diller içerisinde sınırlı bir destek sağlanmıştır, diğer bir taraftan Stalin dönemi uygulanan politikalar itibariyle Rusçanın zorunlu bir dil haline getirilmesi, sosyo kültürel ve eğitim açısından Türk topluluklarının asimilasyon süreci hızlanmıştır. Bu uygulanan politikaların uzun vadeli etkileri, Altay, Hakas, Tuva ve Yakut toplulukları üzerinde dil, kimlik ve dini yapılarında açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu çalışma Çarlık ve Sovyet dönemleri içerisinde uygulanmış olan Ruslaştırma politikalarının Altay, Hakas, Tuva ve Yakut topluluklarının yerel milliyetçilik dinamiklerini hangi çerçevede nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Çalışma XVI. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyıl aralığını kapsamakta olup Sibirya bölgesi içerisinde Altay, Hakas, Tuva ve Yakut toplulukları ile sınırlandırılmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren hatta XII. yüzyıl içerisindeki kara yoluyla¹ keşif ve koloni çalışmaları yürüten Rusların Sibir Kronikleri² dönemin önemli ana kaynaklarından olması bizlere Moskova Knezliğinin Sibir Hanlığını işgalinin tarihsel sürecinin değerlendirilmesi açısından önemli bilgiler aktarmaktadır. Çarlık Rusya'sının idari ve düşünsel olarak politikalarını anlamak adına Akdes Nimet Kurat'ın birinci baskısının 1947 yılında yapılan “*Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*” adlı eseri bizlere dönemin merkezi idaresinin anlaşılması açısından yarar sağlamaktadır.³ Igor V.

¹ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 1975, s. 13-17.

² Bk. *Sibir Hanlığı Kronikleri I: Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020; *Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği* (çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Naumov'un eseri olan "*The History of Siberia*" Sibiryaya tarihi açısından önemli bilgiler verilmekte olup derinlemesine incelemektedir.⁴ Naumov eski dönemlerde itibaren bölgenin tarihsel sürecini ele alarak Sovyet döneminin sonuna kadar olan süreci ele alarak önemli bilgiler aktarmaktadır. James Forsyth'nin "*A History Of The Peoples Of Siberia: Russia's North Asiatic Colony 1581 – 1990*" adlı eseri ise eski dönemlerden itibaren bölge tarihini ayrıntılı bir şekilde ele alarak önemli bir ikincil kaynak olarak karşımıza çıkmakta olup Rus politikalarının uzun vadeli sonuçlarda kimlik oluşumunu tarihsel süreç içerisinde etkisini tartışmaktadır ve bu kaynaklardan araştırma içerisinde bolca yararlanılmıştır.⁵ Sibiryaya Tarihi açısından önemli bir Türkçe eser olan İlyas Topsakal'ın "*Sibir Tarihi*" Çarlık dönemi ve Sibiryaya'nın daha iyi anlaşılması açısından araştırma içerisinde yararlanılan eserlerden birisi olmuştur.⁶ Literatür içerisinde önemli katkılarda bulunulmasını sağlayan doktora tezleri mevcuttur. Zafer Sever'in "*Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiryaya'da Rus Hakimiyeti*" adlı doktora tezi Rusların Sibiryaya'da etkisini arttırmasında önemli katkısı bulunan Stroganov ailesi hakkında derinlemesine bir araştırma yapmış olup kökenleri hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır.⁷ Uralların ötesinin Ruslaştırma çalışmalarındaki katkılarından da bahsetmiştir. Harun Arslantürk'ün ise yazmış olduğu "*Rusya'nın Altay Dini Misyonu (1830 – 1917)*" adlı doktora tezi Altay bölgesindeki misyonerlik hareketleri bölge topluluğunu üzerindeki değişiklikler üzerinde durulmaktadır.⁸ Yine Altay bölgesi hakkında özellikle idari açıdan Rusların bölgedeki yerleşimi üzerine Nevin Evrim Küçük'ün "*Altay Bölgesi'nde Rus İdari Yapılanması*" adlı doktora tezi bölgenin gelişimi ve merkezi yönetimle olan ilişkisini ortaya koyması ile bölgenin tarihsel süreci hakkında

⁴ Igor V. Naumov, *The History of Siberia*, Routledge, Oxford, 2006.

⁵ James Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia: Russian's North Asian Colony 1581- 1990*,

Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

⁶ İlyas Topsakal, *Sibiryaya Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

⁷ Zafer Sever, *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiryaya'da Rus Hakimiyeti*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ordu, 2020.

⁸ Harun Arslantürk, *Rusya'nın Altay Dini Misyonu (1830 – 1917)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ordu, 2023,

önemli bir araştırmadır.⁹ Naziye Saralı'nın Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri hakkında yazmış olduğu makale de XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan sürecin anlaşılması konusunda yapmış olduğu çalışma da bölgenin önemini ve değerini ortaya koymaktadır.¹⁰ N.A. Tomilov'un "*Batı Sibiry Türkleri*" adlı eserinde ise Batı Sibiry bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının etnik tarihi ele alınırken farklı süreçlerin farklı gelişimleri üzerinde genel olarak etnik yapı üzerinden antropolojik, dilbilimsel, etnografik ve arkeolojik meseleler hakkında bilgi verilmiştir.¹¹ Çarlık döneminden Sovyet dönemine geçiş döneminde Sibiry bölgesinin iç savaş içerisindeki konumu ve durumunu ortaya koyan ve bu noktada önemli bilgiler veren N.G.O Pereira'nın "*White Siberia: The Politics of Civil War*" eseri de önemli bilgiler içermesi nedeniyle bu çalışma içerisinde kullanılmıştır.¹² James Hughes ise "*Stalin, Siberia And The Crisis Of The New Economic Policy*" adlı eserinde Sovyet tarihi içerisinde önemli bir yeri olan NEP (Yeni Ekonomi Programı) 1921 – 1928 arası uygulamaların dönemin Sibiry ekonomik ve toplumsal faktörleri üzerindeki değişim ve dönüşümler siyasi krizlerle birlikte ele alarak analiz etmektedir.¹³ Bu da ekonomik açıdan bölgedeki değişimlerin toplum içerisindeki yansımaları üzerinde siyasi yaklaşımın değişimi üzerinde ortaya koyduğu etkiyi anlamamız açısından önemli olup eserden çalışma içerisinde yararlanılmıştır.

Metodolojik olarak bu çalışmada Sibir kroniklerinden yararlanılmış olup, resmi devlet sayfalarından ve literatür içerisindeki tez ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak nitel dokümantasyon tekniği doğrultusunda tematik içerik analizi yapılarak hazırlanmıştır.

⁹ Nevin Evrim Küçük, *Altay Bölgesi'nde Rus İdari Yapılanması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2024.

¹⁰ Naziye Saralı, BAKURDİSTAN, ALTAY VE HAKAS ÖZERK CUMHURİYETLERİ, *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, S. 1/1, 2022.

¹¹ N. A. Tomilov, *Batı Sibiry Türkleri*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

¹² N.G.O, Pereira, *White Siberia The Politics of Civil War*, McGill-Queen's University Press, London 1996.

¹³ James Hughes, *Stalin, Siberia And The Crisis Of The New Economic Policy*, Cambridge, University Press, Cambridge 1991.

Çalışma sadece Rusların uyguladığı politikaları açıklamakla kalmayıp bu politikaların bahsi geçen topluluklar üzerinde kimlik inşası ve kültür dönüşümü üzerindeki sonuçları analiz edilecektir. Literatür içerisinde Sibirya bölgesi tarihi açısından zengin bir literatüre sahiptir. Dönemin aydınlatılması açısından Sibiryaya ile alakalı çalışmalar farklı yönleriyle ele alınmış, uygulanan politikalar birbirleriyle değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda literatür içerisinde bahsi geçen politikalar dağınık olarak ele alınmaktadır. Sosyo-kültürel, göç, eğitim ve misyonerlik hareketleri üzerinde tekil çalışmalar yapılmış olsa da yapılan çalışmaların birlikte veya karşılaştırmalı olarak nasıl işlediği ve yerel milliyetçiliği süreç içerisinde nasıl etkilediği yeterince sistematik açıdan ele alınmamıştır. Bu bağlamda çalışma içerisinde asimilasyon çalışmaları kapsamında uygulanan politikalara yer verilmekle birlikte bu politikaların din, dil ve demografik açıdan etkileri ele alınmıştır. Çarlık döneminde ve Sovyet döneminde özellikle Lenin ve Stalin'in politik anlayış çerçevelerinde dönemsel etkileri ve farklılıkları ele alınmıştır. Böylece literatür içerisindeki eksikliğin bütünsel bir yaklaşımla giderilmesi amaçlanmıştır.

1. Sibiryaya Coğrafyası ve Rusların Urallara Ulaşma Süreci

Ural Dağlarının ötesi Sibiryaya olarak adlandırılmaktadır. Sibiryaya 12 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsamakta olup Minusinsk, Tuva, Abakan ve Altay bölgesi içerisinde Ob, İrtiş, Tobol, Yenisey, Abakan ve Lena nehirleri Sibiryaya'da yer almaktadır.¹⁴ Ayrıca Ural Dağlarından Pasifik Okyanusuna kadar uzanan geniş bir coğrafyadır. Sibiryaya adının ise Tatarlar isimlendirdiği ve Moğolların bölgeyi hakimiyetleri altına aldıkları XIII. yüzyılda bu ismin kullanıldığı aktarılsa da Sibiryaya adının Sabir Türklerinden geldiği yönünde bir görüş de mevcuttur.¹⁵ Aslında bu isimlendirme konusuna bakıldığında Türklerin günümüzde farklı coğrafyalar içerisinde yaşamaları ve adlandırmalarından kaynaklanmaktadır.

Uralların ötesinde ilk olarak bölgenin MÖ II. yüzyıl itibariyle

¹⁴ Naumov, *age*, s.1- 4.

¹⁵ Kürşat Yıldırım, Ali Ahmetbeyoğlu... *Türklerin Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 418.

Hunların kontrolünde olduğu ve yüzyıllar içerisinde çeşitli Türk Kağanlıklarının kontrolü altında kaldığı görülmektedir. Ayrıca Sibirya'da Altaylar ve Urallar arasında yapılan kazı çalışmaları sonucunda Minusinsk bölgesinde Afanasyevo ve Andronovo kültürlerine dair bulgular bulunmuş olup Türklerin ilk yaşamış oldukları bölge olduğu da ortaya çıkmıştır. Türklerin ilk yerleşim yeri olması açısından önemlidir.¹⁶ Sibirya bölgesi XIII. yüzyıl itibariyle Moğollar tarafından ele geçirilmiş olup Cengiz Han'ın ölümünün ardından Altın Orda Devletinin bölgede hakimiyeti görülmüş olsa da yıllar içerisinde iç karışıklıklar neticesinde İbak Han tarafından Uralların ötesinde Sibir Hanlığını kurmuş ve hakimiyetini tesis etmiştir.¹⁷

Rusların sömürgecilik girişimleri Kama Irmağının ötesine XII. yüzyıl itibariyle deri, kürk ve demir ticareti kapsamında yerleşimci göndermesi ile ilk olarak başlamıştır.¹⁸ Ancak XIII. yüzyılda Moğolların bölgeye gelmesi yayılmacı politikalarının aksamasına neden olmuştur. Moğolların bölgeye gelmesinin ardından XV. yüzyıl içerisinde Altın Orda parçalanmış ve Büyük Orda olarak 1502 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir.¹⁹ Ruslar III. İvan döneminde Feodor Kurbskiy XV. yüzyıl sonlarında Ob'un düzlüklerine ulaşmışlar ve az miktarda vergi toplayıp geri dönülmüş ancak bir sonuç alınamamıştır.²⁰ Büyük Orda yıkılışının ardından Altın Orda'nın ardılları Kazan Hanlığı ve Astarhan Hanlığı Rus Çarlığı için Kama Irmağının ötesine gidebilmesi açısından engel oluşturan devletler olmuştur. Rusların Kazan Hanlığını 1552 yılında ele geçirmesi ve 1556 yılında Astarhan'ın düşmesi²¹ ile Ruslar Hazar Denizine kadar ulaşabilmiştir. Ural dağlarının ötesine geçmek, Türkistan ve Sibirya topraklarına ilerleme olanaklarını Ruslara sunmuş olup yayılmacı politikalarının geliştirilebilmesine olanak tanımıştır ve Ruslar bu süreçte Sibir Hanlığı ile sınır komşusu

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 48-49.

¹⁷ İlyas Kemalöğlu, Hayrunnisa Alan, *Arrasya'nın Sekiz Asrı Çingizçoğulları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 390 – 392.

¹⁸ Kurat, *age*, s.89.

¹⁹ Kemalöğlu, *age*, s.133.

²⁰ Topsakal, *age*, s. 90.

²¹ Kurat, *age*, s. 152-154.

olmuştur. Sınır komşusu olmadan önce Sibir Hanlığı ile Rusların iyi ilişkilere sahip olduğuna dair mektuplar bulunmaktadır.²² IV. İvan döneminde Perm'in alınması sonucunda Sibir Hanlığı ile sınır üzerinden kesin temas kurulmuştur.

Perm'in işgali IV. İvan döneminde Uralların ötesine yapılan ilerlemelere kaldığı yerden devam edilmesi açısından önemlidir. Süreç içerisinde bölgenin kolonileştirilmesinde etkili olabileceği düşünülen Stroganov ailesi görevlendirilmiştir. Stroganov ailesine bakıldığında Dmitriy Donskoy döneminde Spiridon adını almış Türk – Tatar etnik kökenli Hristiyan bir ailedir. Stroganovlar XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük oranda Nogay, Astarhan ve Kazan Hanlıkları ile ticaret yaparak kürk ticaretini tekele dönüştürmüşlerdir. Kazan Hanlığının düşüşü sonrası kuzey bölgelere kaleler inşa etme imtiyazını ellerinde bulundurup filolar ve garnizonlar kurma yetkileri olmuştur. Grigori Stroganov yağmacılara karşı Kama Irmağının ilerisinde boş olan arazileri işlemek, yeni şehirler kurmak, kaleler inşa etmek için IV. İvan'dan imtiyaz alarak bölgeye hareket etmiştir. İlk olarak Kama Irmağı civarına Pyskor Manastırı inşa edilmiştir. Buraya yerleştirilen insanlar sayesinde ilerleyen yıllarda bölgede idari yapı da tesis edilebilmiştir.²³ Bu açıdan bakıldığında yayılcı politikaların ilerlemesi için önemli bir adımdır.

1.1. Ruslar Tarafından Sibir Hanlığının İşgali

Stroganov ailesinin çalışmalarının yanı sıra Kazan Hanlığının ilhak edilmesi sonucunda Sibir Hanlığı en büyük destekçilerini kaybetmiştir. Bu durumda Sibir Hanı 1555 yılında IV. İvan'dan Şibaniler karşısında Ruslardan askeri yardım istemiştir. IV. İvan askeri yardım karşılığında 1000 samur kürkü vergi, bu vergiyi tahsis etmek için bir vergi memuru da bölgeye atamıştır. Bu durumda Sibir

²² Kemalöğlü, *age*, s. 389-393.

²³ Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerini Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl – 20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.92- 93; Kemalöğlü, *age*, s. 389–393; Zafer Sever, *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiry'a'da Rus Hakimiyeti*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayımlanmış Doktora Tezi), Ordu 2020, s. 22 – 29, Topsakal, *age*, s. 92; *Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği* (çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 44 – 45.

Hanlığı Rusların hakimiyetini tanımıştır. İlerleyen zamanda 1558 yılına gelindiğinde ödenmesi gereken vergiler aksatıldığı için Ruslar askeri yardımları geri çekmiş ve Şibaniler Nogayların yardımıyla bölgeye hâkim olmuştur. Özellikle bu dönemden sonra Rusların Batı Sibiryaya faaliyetleri artmış ve Ruslar bölgede ilerlemeye başlamışlardır. Sibir Hanlığında ise bu dönemde iç karışıklık yaşanmış ancak Küçüm Han tarafından 1563 yılında karışıklık sonlandırılmıştır. Küçüm Han 1569 yılında Sibiryaya'nın Batı kısmında faaliyete geçen Ruslara karşı savaş tercihini onlara bıraktığını söyleyen bir mektup göndermiştir.²⁴ Bakıldığında tercihin Ruslara bırakılmış olması onların yayılmacı politikalarından vazgeçeceği anlamına gelmediği anlaşılabilir gözükmektedir.

Rusların 1572 yılında Batı Sibiryaya üzerinden hareket etmeleri sonucunda Küçüm Han birliklerin üzerine ordu göndermiş ayrıca Moskova'ya bir elçi göndermekten de geri kalmamıştır. İlerleyen dönemde 1573 yılından itibaren vergi vermeyi bırakan Küçüm Han Ruslar ile teması kesmiş hatta Rus elçisini öldürmüştür. Küçüm Han 1574 yılı itibarıyla Kosova yakınlarında bulunan Stroganov topraklarına da keşif birlikleri göndermiş ve bölgenin harap olmasına neden olmuştur. Bu da IV. İvan'ın Stroganov ailesine İrtiş ve Ob nehirleri boyunca istihkam kurmasına izin vermesi ile sonuçlanmıştır. Bu mücadeleler Ruslar ile Tatarlar arasındaki durumu 1581'de daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Ancak Rusların Livonya Savaşı nedeniyle Urallara kaynak ayıramamasından dolayı Stroganovlar zengin tüccarların istekleri doğrultusunda bölgeye ateşli silahlarla donatılmış²⁵ Ataman Yermak komutasında 800 kişilik kuvvet göndermiştir. Yermak harekât bölgesini geniş tutarak Tura, Tavda ve Tobol olmak üzere hareket etmiştir ve Sibir Hanlığının başkentine kadar devam etmiştir. Küçüm Han ise bölgeden 1000 kişilik bir birlik ile geri çekilmiş neticede bölge Yermak tarafından işgal edilmiştir.²⁶ Sibir Hanlığının işgali sonrası bölgeye Küçüm Han'ın baskınları neticesinde Moskova tarafından 500-540 civarında birlik gönderilmiş, bazı kaynaklarda gönderilen

²⁴ Kemaloğlu, *age*, s. 394-397; Naumov, *age*, s. 55; *Sibir Hanlığı Kronikleri I: Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 47-48.

²⁵ Ferro, *age*, s. 93; Topsakal, *age*, 92 – 93; *Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği*, s. 48-49.

²⁶ Forsyth, *age*, s. 30-31; Naumov, *age*, s. 55-57.

birliklerin miktarı farklı belirtilmiştir.²⁷ Ancak Yermak 1584 yılında Küçüm Han tarafından tuzağa düşürülmüş ve öldürülmüştür. Bu tarihten sonra bölgedeki istila çalışmaları kısa süreliğine kesintiye uğramıştır. Kısa süreli kesintinin ardından Ruslar 1585 yılından itibaren Sibiryâ üzerindeki politikalarında değişikliğe gitmeye karar vermişlerdir. Bölgedeki kalıcılığı sağlamak adına kaleler inşa ederek “*ostroglar*” kurmaya başlamışlardır. Bu şekilde kürk vergilerini yani yasak vergilerini toplayabilecekleri bir sistemi bölge halkını tâbi tutmak istemişlerdir. 1586 – 1595 yılları arasında Tümen başta olmak üzere Tobolsk, Berezov, Obdorsk bölgelerine Stroganovlar tarafından kaleler inşa ettirilmiş²⁸ olup 1598 yılında Küçüm Han’ın saf dışı bırakılması sonucunda Sibir Hanlığı 1604 yılında zapt edilmiştir.²⁹ Böylece Sibiryâ’nın en uç noktasına Rusların ilerlemesi açısından bir engel kalmamıştır. Ruslar hızlıca Sibiryâ’nın geri kalan bölgelerini bölgesinin ele geçirilmesi için çalışmalara başlamıştır.

2. Batı Sibiryâ’nın Kolonizasyonu: Altay, Hakas, Yakut, Tuva Bölgelerinde İdari Yapının Tesisi

Sibir Hanlığının düşmesi ile Pasifik Okyanusuna kadar uzanan bölgenin iskân edilmesi ve keşfedilmesi için büyük bir engel ortadan kalmıştır. Bu açıdan Rusların XVII. yüzyılda ilerlemiş olduğu coğrafya içerisinde ele alacağımız Altay, Hakas, Tuva ve Yakut toplulukları yaşamaktadır. Bu bölgede yaşayan topluluklar 1960-1970 döneminde Tomsk ve Omsk üniversitelerinin yapmış olduğu araştırmalar neticesinde birbirleriyle ve Sibiryâ Tatarları ile etno-kültürel bağların çok kuvvetli olduğu ortaya konmuştur.³⁰ Bu açıdan ele alınan toplumların kolonizasyon sürecinde Rus Çarlığı yönetimine nasıl girdikleri konusu da ayrıca önem teşkil etmektedir.

Ruslar 1604 yılında Batı Sibiryâ’nın hemen hemen yarısına hâkim olmuştur. Ayrıca bölgedeki ticari faaliyetlerin kontrolü için 1604’te Tomsk kurulmuş, Tomsk’un ardından daha fazla kürk vergisi toplamak amacıyla Sibiryâ’nın daha da içlerine doğru ilerlemişlerdir.

²⁷ Kemalöglü, *age*, s. 398; Naumov, *age*, s. 58; *Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği*, s. 50.

²⁸ Forsyth, *age*, s. 29–30; Topsakal, *age*, s. 94- 102; *Sibir Hanlığı Kronikleri I: Yesipov Kroniği*, s. 68 -70.

²⁹ Kurat, *age*, s. 168.; Naumov, *age*, s. 60.

³⁰ Tomilov, *age*, s. 31-32.

Bu tarihten itibaren Rus kaynakları içerisinde Hakas Türklerinden bahsedilmeye başlandığı görülmektedir. Hakaslar kendi içlerinde dört beylikten (Altır, Altısar, Tuba ve Yezer veya İsar) oluşan bir federasyona Hongoray ya da Hongor demişlerdir.³¹ Rusların XVII. yüzyılda Doğu Sibiry ve Uzak Doğu'nun keşfi kapsamında doğuya doğru ilerlemeye devam ettikleri görülmektedir. Bu ilerlemeler esnasında birçok bölgeyi vergilendirme yoluyla Rus Çarlığına bağlamaya çalıştıkları için XVII. yüzyılın başında Altay topluluğunu oluşturan Telegütler ve Kalmukları da vergilendirmeye tâbi tutmak istemişlerdir ancak bu durumu kabul etmedikleri gibi göç etme kararı almışlardır. Fakat Oyrat baskısı sonucunda 1608 yılında Kalmuklar, 1609 yılında ise Telegütler Rus hakimiyetini tanımış ve vergi vermeye başlamıştır. Bu kapsamda bakıldığında Altay bölgesine Rusların yerleşmeye başladığı tarihler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Altay bölgesinin coğrafi açıdan geniş bir alanı kapsadığını belirtmek gerekmektedir.³²

Ruslar keşiflere devam ederken 1616 tarihinde Tuva Türkleri ile ilk resmi diyaloglarını kurmuşlardır.³³ Bu dönemde resmi ilişkilerin olumlu olduğu mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır.³⁴ Ancak bölgede Rus idaresinden bu dönem için söz edilememektedir. Doğu Sibiry'nun keşfi ise yeni kürk ticareti yolları için önemlidir. Çalışmaların devamında Lena ve Yana nehirleri etrafında Saha Türkleri ile Rus kaşifler karşılaşmıştır. Kaşifler şiddetli iklim şartlarına rağmen bölgede ilerlemeye devam ederken 1619 yılında Yeniseysk Ostrog'u kurulmuştur. Keşif üssünün kurulmasının ardından yaklaşık 13 yıl sonra Piotr Beketov önderliğinde 1632 Yakutsk ostrogu kurulmuştur. İvan Perfilev ise 1633 yılında Lena nehrinin başlangıç noktasına varmıştır. Rus kaşifler 1639 – 1645 yılları arasında Baykal gölü ve Amur Nehrine ulaşmıştır. Bu ilerlemelerin ardından 1651 yılında Albazin, 1654 yılında Nechinsk ve 1661 yılında da Irkutsk kurulmuştur.³⁵ Kurulan ostroglar ile

³¹ Anar Somuncuoğlu, "Hakas Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 332.

³² Küçük, "Altay Bölgesi'nde Rus İdari Yapılanması", s. 18.

³³ Tuva Cumhuriyeti Resmî Sitesi "Cumhuriyet Hakkında", erişim tarihi: 08.11.2024, <http://rtyva.ru/>.

³⁴ Christoph Witzernath, *Cossacks and the Russian Empire 1598 – 1725, Manipulation, rebellion and expansion into Siberia*, Routledge, New York 2007, s. 48-49.

³⁵ Naumov, *age*, s. 60-61.

bölgede idari yapı tesis edilmeye çalışılmıştır.

Ostrogların kurulmasının ardından Sibiry'a da idari yapı yavaş yavaş tesis edilmeye çalışılırken 1599 yılında idari yönetim Kazan İşleri Dairesi tarafından yürütülmüştür. Ancak doğunun işgali hızlı olduğundan Kazan'dan yönetimin zorlaşması nedeniyle Sibiry bölgesinde Çar Mihail Federovic yeni bir yönetim kurulması için 1637 yılında "Sibir Prikaz" idari yapısının kurulmasını emretmiştir. Bu idari yapının başına sadece Çar'a yakın Boyar ailelerden yöneticiler atanmıştır. Yönetim bölgedeki diplomatik, idari ve askeri unsurlardan sorumlu tutulmuştur. İdari açıdan Tobolsk, Tomsk, Yeniseysk ve Lensk olarak bölünmüş ve Rusya'da kullanılan idari sistem uygulanmıştır. Bu idari yapı 1708 yılına kadar devam etmiş ve 1708- 1730 yılları arasında idari boşluk oluşmuştur. Bu idari yapı 1730 – 1768 yılları arasında tekrardan tesis edilmiştir. Kurulan bu bölgeler sivil valiler ve askeri valiler tarafından yönetilmiştir.³⁶ Ayrıca Çarlık döneminde "katorga" olarak adlandırılan Sibiry içerisinde ilk çalışma kampları kurulmuştur. Bölgeye siyasi suçlular hapsedilmiş ve çalıştırılmıştır.³⁷ Bu da bölgenin sürgün bölgesi olarak anılmasını sağlamıştır.

İdari yapının kurulması sonrası XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında Rus Çarlığı Güney Sibiry konusunda Qing İmparatorluğu ve Jurganlarla bölgede hakimiyet mücadelesine girmiştir. Qing İmparatorluğunun yayılcı politikası Amur Nehri taraflarında iki devletin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bu durumun dostane yollarla çözülmesi adına Nechinsk Barışı 1689 yılında yapılmıştır.³⁸ Bu anlaşmaya bakıldığında Sibiry'nın resmi olarak Rus toprağı olarak kabul edildiği ilk anlaşmadır. Jurganlarla olan mücadele sebebiyle Abakan Nehrinin olduğu bölgeye kale inşa edilmiştir.³⁹ Bu kalenin inşası sonrası Hakas Türkleri bölgedeki diğer devletlere de vergi vermesi nedeniyle sorun yaşamış olup bu sorunun çözümünü ise 1727 yılında Rusların, Qing İmparatorluğu ile imzaladığı Kiakhta Antlaşması ile Sayan dağlarının güneyi dış

³⁶ Naumov, *age*, s. 69-70; Topsakal, *age*, s.114.

³⁷ Necip Hablemitoğlu, *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara 1974, s. 17-19.

³⁸ Kurat, *age*, s. 237-238.

³⁹ Yakup Deliömeroğlu, "Hakaslar ve Tarihleri", *Bilgi*, S.3, 1996, s. 57.

Moğolistan kabul edilmesi sonucunda olmuştur.⁴⁰ Yapılan bu anlaşma ile Ruslar istediklerini almaya başlamış olması Rusların bölge hakimiyeti açısından önemlidir.

Ruslar, Qing İmparatorluğu ile Tuva bölgesi için XIX. yüzyılda tekrar sorun yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde 1839 Uryanhay altın madenleri nedeniyle bölgeye Çarlık yönetimi Rus işçi yerleştirmeye çalışmıştır.⁴¹ Bu durum tekrardan Qing İmparatorluğu ile soruna neden olmuş ve Ruslar ile masaya oturmuşlardır. Qing ve Rus Çarlığı arasında oluşan bu siyasi krizi çözmek adına 1860 tarihinde Pekin Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Rusların bölgede ticaret faaliyetleri yürütmesi serbest olurken bölgeye yerleşmeleri sınırlandırılacaktır.⁴² Fakat Qing İmparatorluğu içerisinde 1911 tarihinde Çin Devrimi meydana gelmiş ve bu devrim neticesinde Tuva bölgesindeki gücünü yitirmesi sonucunda 15 Şubat 1912 tarihinde Tuvaların bağımsızlığını ilan etmesine neden olmuştur.⁴³ Ancak bağımsızlıkları kısa sürmüş Tuvalı beylerin daveti ile 1914 yılında Çarlık Rusya bölgeyi idaresi altına almıştır.⁴⁴ Böylece Sibirya'nın Doğu ve Güney kısımlarında süreç içerisinde idari yapıyı Ruslar tesis etmeyi başarmış bölge toplumlarını hakimiyetleri altına almıştır.

3. Sibirya Türk Topluluklarının Çarlık Döneminde İdari ve Kültürel Durumu

Sibirya üzerinde bölge zenginliklerine göre idari yapının tesis edildiğini başta belirtmek gerekmektedir. Çarlığın faaliyetlerine baktığımızda XVIII. yüzyılda Altay bölgesinde Rusların iyice yayıldığını görülmektedir. Altay bölgesi madenleri bakımından zengin bir bölgedir. Bölgede 1726 yılında bakır madeni, 1744 yılında gümüş eritme tesisi açılmıştır. Bakıldığında bölge 1747 – 1783 yılları

⁴⁰ Forsthy, *age*, s. 95; Topsakal, *age*, s. 126 – 127.

⁴¹ Thomas E. Ewing, “The Forgotten Frontier: South Siberia (Tuva) In Chinese And Russian History 1600-1920”, *Central Asiatic Journal*, C. 25, S. 3/4, 1981, s. 192-193.

⁴² Anar Somuncuoğlu, “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 20, Ankara 2002, s. 276.

⁴³ Ekrem Arıkoğlu, “Tuva Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 20, Ankara 2002, s. 296.

⁴⁴ Ewing, *agm*, s. 210-212.

arasında idari açıdan da sürekli değişikliğe uğramıştır. Özellikle maden yönetimi tarafından uzun yıllar idare edilmiş ve 1804 yılında Tomsk guberniyası içerisinde yer almıştır.⁴⁵ Bakıldığında bölgenin yeraltı zenginlikleri açısından Çarlık yönetimi için stratejik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Altay bölgesinin dışında Hakas bölgesi Krasnoyarsk ve Kuznets içerisinde general gubernatörler tarafından idare edilmiştir. Ayrıca Kaçın ve Koybal yönetimi Krasnoyarsk gubernatörleri tarafından idare edilirken Yarın ve Kaydın Rus beyleri tarafından yönetilmiştir.⁴⁶ Bölge 1822 Speransky reformları ile sonradan bir eyalet haline getirilmiştir.⁴⁷ Hakaslar gibi Yakutlar da asker gubernatörler tarafından yönetilmiş ve 1639 tarihinde Lensk guberniyası içerisine dahil edilmişlerdir. Ancak vergi sisteminin kurulması uzun sürmüştür.⁴⁸ Tuvaların ise bu dönemde Çarlık yönetimi içerisinde olmadığını belirtmek gerekir.

Bu bölgedeki idari sistem kadar vergilendirme sistemi de önemlidir. Vergilendirme sistemi merkezden uzak olması ve denetlenilmemesi nedeniyle Sibiryada içerisinde bu durumu kötüye kullananlar olmuştur. Örneğin Altay bölgesinde zaysan olarak adlandırılan yerel yöneticilerin yardımıyla 12 farklı vergi toplanmıştır.⁴⁹ Yine Hakas bölgesinde aynı sistemin uygulandığı görülmektedir. Bu vergilere bakacak olursak sınır ondallığı, guberniya ondallığı, kişisel yükümlülük ondallığı gibi vergiler alınmış vb. birçok farklı verginin zorla toplandığı görülmektedir. Bu Türk topluluklarının Ruslara göre daha fazla vergi verdiği anlamına gelmektedir.⁵⁰ Yakut bölgesinde de durumun farklı olmadığı görülmektedir. Ancak iklim koşullarının zorluğu nedeniyle vergilendirme konusunda yeni çalışmalar yürütülmüştür. Bölgede

⁴⁵ Nevin Evrim Küçük, "Kolivano – Voskresensk (Altay) Maden Bölgesi'nin Yerel Yönetimi (1760 – 1864)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 11, S. 1, 2024 s. 4-13.

⁴⁶ Saralı, *agm*, s. 57.

⁴⁷ V. Butanayev, Administration Of Khakassia In The 19th-20th Centuries, *Himalayan and Central Asian Studies*, C. 13, S. 2-3, 2009, s. 107.

⁴⁸ Forsyth, *age*, s. 155; Naumov, *age*, s. 60-70.

⁴⁹ L. P. Potapov, "The Khakasy", M. G. Levin ve L. P. Potapov (Ed), *The Peoples of Siberia*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1964, s. 320-321.

⁵⁰ Potapov, *age*. s. 368-369.

ölmüş insanların üzerine de vergi eklenmesi sonucunda akrabalarından vergi tahsil etmeye çalışılmıştır.⁵¹ Bu bölgelerin merkezden uzak olması yerel yöneticiler ve atanan idarecilerin zenginleştiği bir sistemin oluşturulmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkarken bölge halklarının fakirleştiğini söylemek mümkündür.

İdari ve vergilendirmenin yanı sıra asimilasyon çalışmaları da önemlidir. XVII. yüzyıl sonlarında Rus milliyetçiliğinin ortaya çıktığı ve XVIII yüzyıl-XIX. yüzyılda şekillendiğini söylemek mümkündür.⁵² Milliyetçiliğin gelişmeye başlaması Ruslaştırma hareketlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Rus olmayan toplumların dilinden ve kültüründen arınması olarak değerlendirilir ancak Ruslaştırma ve Rus milliyetçiliğinin aynı olmadığını ifade eden görüşlerde bulunmaktadır. Çarlık yönetimi içerisindeki toplumların bütünleştirilmesi hedeflendiğinde bunu yönetsel olarak nitelendirilirken, Rus kültürünü ve medeniyeti içerisinde toplumlara asimile etme çabası kültürel olarak nitelendirilmektedir. Kültürel açıdan Ruslaştırmak XIX. yüzyılda devlet politikası olarak benimsendiği de iddia edilmektedir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında Rus olmayan toplumların dil, din ve kültür açısından bastırarak asimile etmeye çalışılmış olması köklü ve radikal bir karar olarak da değerlendirilmektedir. Ruslar için Müslümanlar ve Sibirya toplulukları geri kalmış barbarlar olarak değerlendirdiklerinden Rus kimliğini benimseyecekleri düşüncesi Çarlık yönetiminde hâkim olmuştur.⁵³ Bu açıdan Sibirya içerisinde asimilasyon çalışmaları ve bu durumun yansımaları önem arz etmektedir.

Sibirya bölgesindeki topluluklara baktığımızda Altay Türkleri üzerinde asimilasyon çerçevesinde Hristiyanlaştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Rus idaresi tarafından 15 Aralık 1828 yılında Altay Ruhani Misyonu⁵⁴ oluşturulmuştur ardından 27 Mayıs 1829 yılında

⁵¹Naumov, *age*, s. 71; Anar Somuncuoğlu, “Saha Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 20, Ankara 2002, s. 204.

⁵²Liah Greenfeld, *Milliyetçilik Bir Kısa Tarih*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2021, s. 78–79; İdil Tunçer Kılavuz, *Rus Milliyetçiliği*, Doğa Yayınları, İstanbul 2021, s. 17.

⁵³Krishan Kumar, *İmparatorluk Tasavvurları – Beş Emperyal Devlet Dünyayı Nasıl Şekillendirdi?*, çev. Ö. Çağatay Balkaya, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2024, s. 364 - 365, 367.

⁵⁴Arslantürk, “*Rusya'nın Altay Dini Misyonu (1830 – 1917)*”, s. 44 – 47; Topsakal, *age*, s. 220-221.

Makariy Gluharev misyonun başına başkan olarak atanmış olup 1830 yılında Biysk'e gönderilmiş ve Hristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Hristiyanlığı kabul edenlere de çeşitli imtiyazlar verilmiştir. Bakıldığında XX. yüzyılda bölgede Telengütlerin Hristiyan olması göze çarparken bölgedeki Hristiyanlığın büyük oranda yayılmış olması önemlidir. Bölge nüfusu açısından Rusların bölgeye getirdiği hastalıklar, bölgeye yerleştirilen Ruslar ve çeşitli nedenlerden dolayı bölgedeki demografik yapının da bozulmasına neden olmuştur.⁵⁵ Yine Yakutların demografik yapının bozulduğu görülmektedir.⁵⁶ Bunların dışında Hakas bölgesinde geleneksel kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması baskı yoluyla gerçekleştirilmiştir. II. Aleksandr döneminde yaklaşık 3000 kişinin topluca vaftiz edildiği de bilinmektedir. Yakut için bunların yaşandığını söylerken, Yakut bölgesinde I. Petro döneminde çalışmalar Rus ön ad – soyadı sistemini hızlıca benimsemelerini sağlamıştır.⁵⁷ Rus yönetiminin bu konuları ciddiye aldığını söylemek mümkündür. Demografik yapıdaki bozulma bölgenin kaderine etki ettiği de görülmektedir.

Rusların Japonlar ile olan savaşıdan sonra meydana gelen 1905 İhtilallerinde ülke çapında büyük karışıklıklar meydana gelmiştir.⁵⁸ Altaylar, Hakaslar, Yakutlar bu ihtilalden faydalanmaya çalışmışlardır. Altay bölgesinde XX. yüzyıl öncesi de ayaklanmış ve 1905 – 1907 yıllarında işçi ayaklanması çıkmıştır.⁵⁹ Ayaklanmaların artmasında ve millî şuurun oluşmasında Burhaniliğin ve aydınların etkisi vardır. Altay ve Hakas topluluklarını içerisinde milliyetçiliğin gelişmesinde önemli olmuştur.

Hakaslara bakıldığında yerelde söz sahibi olmayı amaçladıkları görülmektedir.⁶⁰ Yakutlar da aynı düşünceye sahiptir. Özellikle 1906 yılında Yakut bölgesinde idari yapı tesis edildiğinde bölgeye Rus

⁵⁵ Anar Somuncuoğlu, “Altay Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 20, Ankara 2002, s. 345-346.

⁵⁶ Somuncuoğlu, “Saha Türkleri”, s. 204.

⁵⁷ Somuncuoğlu, “Hakas Türkleri”, s. 333; Forsyth, *age*, s. 62.

⁵⁸ Kurat, *age*, s. 379-391.

⁵⁹ Altay Cumhuriyeti, “Bölge Hakkında”, erişim tarihi: 12.10.2024, <https://www.altai-republic.ru/>.

⁶⁰ Somuncuoğlu, “Altay Cumhuriyeti”, s. 246 – 247; Somuncuoğlu, “Hakas Türkleri”, s. 333.

yönetimi tarafından askeri müdahalede bulunulmuştur. Bu ayaklanma Nisan 1906 tarihinde bastırılabilmiştir.⁶¹ Aslında Altay, Hakas ve Yakut bölgelerinde milliyetçiliğin gelişmeye başladığı ve bu doğrultuda kendi bölgelerini yönetme isteği üzerinden anlaşılabilir. Ancak Ruslara karşı güçsüz oldukları da Yakut bölgesinde yaşananlar üzerinden ve Hakasların taleplerinin reddedilmesi üzerinden anlaşılabilir. Çarlık dönemi milliyetçilik yansımaları Çarlığın yıkılmasından sonra nasıl etkilendiğini de anlamak açısından incelemek gerekmektedir.

4. Sibiry'a'da Türk Toplulukları İçerisinde Bolşevik İhtilali Sonrası Sovyet Yönetiminin 1917-1925 İdari Yapı Süreci

Rus Çarlığında 1905 – 1907 İhtilalinin etkisi ülke içerisinde etkili olsa da asıl darbeyi Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen ihtilaller vurmuştur. Bu ihtilaller içerisinde ülke yapısını derinden etkileyecek olan Bolşevik İhtilali ile yeni bir rejim ortaya çıkmıştır. Bolşevikler ülke içerisinde yapılanırken Sibiry'a içerisinde ilk Krasnoyarsk'da etkili oldukları görülmektedir. Kasım ayında İrkuts, Omsk, Vladivostok, Aralık ayında Tomsk, Barnaul, Novonikolaevsk'te hakimiyet kurmuşlardır. Ancak Yakut bölgesinde ve Tuva bölgesinde idari yapı tesis edilememiştir. Sibiry'a'da idari yapılanma adına 1918 yılında Sovyetler Sibiry'a Kongresi yapılmıştır.⁶² Sibiry'a'da idari düzenlemeler yapılmış ve bölgedeki özel mülkiyetler ve özel sektör kurumları kamulaştırılmıştır. Şubat 1918'de her bölgeye “Sovnarkhoz” adı verilen idari yapı kurulmuştur. Bölgede bu kurumun etkili olamaması sonucunda ikinci bir kongre düzenlenmiş ve belirli toprakların köylüye tarım için açılacağını ve vergi alınmayacağı kararı çıkartılmış olsa da köylü vergi vermeyi uzun zaman önce bırakmıştır. Bu sıkıntılı dönem içerisinde Lenin kararlarının da uygulanması bölgedeki ekonomik hayatı iyice etkilemiştir.⁶³ Bu durum tekrar karışıklıkların baş göstermesine sebep olmuştur.

Ülke içerisindeki karışıklıkların bölgeye yansımalarının ardından

⁶¹ Forsyth, *age*, s. 167–168.

⁶² Naumov, *age*, s. 160.

⁶³ Naumov, *age*, s. 163-164.

Beyazların bölgede gücü artmış ve 1919-1920 yıllarına kadar Sibiryaya içerisinde idari yapının tekrardan bozulmasına neden olmuştur. İlk Tomsk ve İrkutsk ile başlayan isyanlar Barnaul'un 15 Haziran'da Beyazların eline geçmesiyle Altay bölgesine gelmiştir. Hakas bölgesinin de içerisinde bulunduğu Krasnoyarsk'da 20 Haziran'da beyazların kontrolüne geçmiştir. Ayrıca Yakut bölgesinde de beyazların üstünlüğü mevcuttur⁶⁴ ancak Tuvalar ile beyazların çıkarlar uyuşmadığı için uzlaşma olmamıştır. Bu da onları Sovyetlerle anlaşmaya itmiştir. Bu anlaşma neticesinde Sibiryaya içerisinde bağımsızlığını kazanan tek toplumdur.⁶⁵ Ancak Altaylar, Hakaslar ve Yakutlar ise Sovyet idaresi içerisinde 1919-1920 yıllarında tekrardan dahil olmuşlardır.⁶⁶ Fakat Yakut bölgesinde 1921 yılında 200 kişilik bir ordu ile bir süre bölgede isyan devam etmiştir ve sonucunda Sovyet yönetimi isyanı bastırmıştır ve 1922 yılında Sovyet Rusya içerisinde özerk statüde Yakut Cumhuriyeti idaresi tesis edilmiştir.⁶⁷ Altay ve Hakas bölgesine baktığımız zaman her ne kadar idari yapı tekrar tesis edilmiş olsa da 1922 yılına kadar çatışmaların devam ettiği görülmektedir. Bu dönem içerisinde Hakas bölgesi ile Altay bölgesinin tek bir bölge olarak birleştirilmesi gündeme gelmiştir. Ancak Sovyetlerin böl parçala yönet yöntemiyle iki ayrı idari yapı oluşturulmuştur. Oyrat Özerk Oblastı ve Hakas Uzeydi olarak oluşturulmuş olsa da ikisine de 1925 yılında ulusal okrug statüsü verilmiştir.⁶⁸ Bu noktada baktığımızda bölgede aynı toplumların birlikte yaşamasını istemedikleri açıkça anlaşılmaktadır.

4.1. Sovyet Milliyetçiliği

Sovyet yönetiminin bu bölgede uygulamış olduğu böl parçala

⁶⁴ Pereira, *age*, s. 45-47; Naumov, *age*, s. 167-168.

⁶⁵ Toomas Alatalu, "Tuva. A State Reawakens", *Soviet Studies*, C. 44, S. 5, 1992, s. 883.

⁶⁶ Walter Kolarz, *The Peoples Of The Soviet Far East*, Frederick A. Praeger, New York 1954, s. 173-174; Fondahl Gail, "Siberia: assimilation and its discontents", *New States, New Politics Building the Post – Soviet Nations*, (Ed. Ian Bremmer ve Ray Taras), Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 206; Forsyth, *age*, s. 255.

⁶⁷ Forsyth, *age*, s. 255-256; Theodore Shabad, "Political – Administrative Divisions of the U.S.S.R. 1945", *Geographical Review*, C. 36, S.2, 1946, s. 303-306; Baymirza Hayit, *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*, Sabah Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s. 49.

⁶⁸ Gail, *age*, s. 206.

yönet sisteminin nedenlerini daha iyi anlamak adına aslında Sovyet politikalarını ve milliyetçilik anlayışını anlamak gerekmektedir. Bu açıdan ilk olarak Lenin Marksist yaklaşım içerisinde anti emperyalist bir yapıyı savunmaktadır.⁶⁹ Çarlık Rusya döneminde sömürgeci yapı “kapalı hapishane” olarak adlandırılmaktadır. Bu da aslında Lenin’in ulusal özgürlüğü amaçladığı yönünde bir çıkarım yapmaya itmektedir. Baktığımızda Sovyetlerin yapısı bir apartmana benzemektedir. Ancak burada her topluluğun bir dairesi olmasına rağmen Rusların bu daireleri kontrol etme ve müdahale etme hakkı vardır. Bu da aslında “korenizatsiya” yani yerleştirme politikasının uygulanması ile göz önüne gelmektedir. Bu yöntem en geri kalmış topluma bile milliyetçiliğin aşılmasını ve ulus – devlet yapısının oluşabileceğine olan inancının artmasını sağlamaktadır. Bu durum yine yerel dilde eğitime de olanak tanımıştır. Hatta 192 dil belirlenmiş ve kılavuz kitapları oluşturulmuştur. Ancak bu yaklaşımlar Marksist teori kapsamında uyuşma göstermemektedir. Bakıldığında ülke içerisinde pasaport uygulamaları da etnik kökene dayandırılmıştır. Bu da sosyal kökenden ziyade etnik kökenin önemli bir durum haline getirilmesine neden olmuştur. Özellikle Stalin’in her ulusun kendi toprağının olması gerektiğini savunması özerk cumhuriyet yapılanmalarında ısrarcı olmasına neden olmuştur. Stalin dönemi içerisinde özellikle 1930 sonrası etnik ayrımcılık gözlemlenmektedir. Yerel atamalarda Moskova’nın kararları uygulanmış ekonomik düzenlemeler yerel değil ülke ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Yine yerel dillerin ve kültürlerin şekillenmesi Rusça, Rus kültürü ve imparatorluk değerleri üzerinden şekillenmiştir. 1930 sonrası ama daha çok 1945 sonrası Rus çarları sömürücü değil, öncülük eden kişiler olarak anılmaya başlanmıştır. 1938’den sonra Rusça zorunlu eğitim haline getirilmiş olup Kiril alfabesinin kullanılması zorunlu kılınmıştır. Bunun yanı sıra Rusça Kızıl Ordu içerisinde tek dil haline gelirken 1938 yılında diğer topluluklardan kurulmuş ordular terhis edilmiştir. Stalin’e göre bu değişim “enternasyonalizm” olarak lanse edilmektedir. Stalin bu dönemde Ruslardan yararlanarak bir sosyalistler tarafından kurulan imparatorluğun devamını sağlamaya çalışmıştır. Bu açıdan Rus dili ve kültürü asimile etmeye yaradığı için Stalin’in gözünde değerli olmuştur. Bu sebeple Ruslar çok uluslu bir yapıda ilk sırada yer

⁶⁹ Luraghi, *age*, s. 264 – 266.

almıştır. Bu bakımdan bu aslında kabul edilmeyen bir milliyetçiliktir. Bilime, ağır sanayiye, teknolojiye, güçlü lidere tapma olarak devrimci ve sosyalist bir milliyetçilik olarak dönemin Sovyet milliyetçiliği için ortaya bir tasvir konmaktadır.⁷⁰ Bu milliyetçilik değerlendirmesi aslında Rus Çarlığından çok farklı bir yapıdadır.

Sovyet milliyetçiliğini tam olarak klasik Rus milliyetçiliği olarak adlandırmak yanlış olacaktır. Bakıldığında Rus milliyetçiliğinin kendisine özgü bir yapısının olduğu ve temellerini güçlendirmek adına Rus Çarlığına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Ancak Sovyet milliyetçiliğini ayakta tutan unsurların endüstri ve askeri gücü olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Çünkü uygulamalara bakıldığında Lenin döneminde topluluklara bir kimlik ve toprak verilmiştir. Stalin döneminde ise şekillenen ulusal yapı çerçevesinde Sovyet Rus üzerinden hareket edilmiştir. Bu da diğer unsurların haklarının bir bakıma görmezden gelinmesi ve reddedilmesi olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan bölgedeki yansımalar konu içerisinde adı geçen topluluklara etkisi ve Sovyet politikalarının işleyişi üzerinden incelendiğinde açıklanmış olacaktır.

5. Sovyet Döneminde Güney Sibirya ve Yakut Bölgesinde Asimilasyon Politikalarının Milliyetçiliğe Yansıması

Sovyet uygulamalarına baktığımız zaman ilk olarak karşımıza Lenin döneminde “Yeni Ekonomik Plan” yani NEP programı uygulanmaya başlanmıştır. NEP programına bakıldığında iç savaşın ortaya çıkarttığı ekonomik çöküntü ve kıtlık gibi sorunların düzeltilmesi için uygulanmıştır. Bu kapsamda kolektif çiftliklerin oluşturulduğu ve bölgelerin tarımsal ürünlerin ithalatı ve ihracatı üzerinden hareket edilmiştir.⁷¹ Bu program Altay bölgesi olmak üzere diğer bölgelerde de verim alınmıştır. Hakas bölgesinde 1926-1928 yılları arasında üretim artmıştır.⁷² Yakut bölgesinde ise bu durum biraz farklıdır. Yakut bölgesinde 1921 yılında NEP

⁷⁰ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 587-594.

⁷¹ Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020, s. 105-117.

⁷² Hughes, *age*, s. 214.

uygulanmaya başladığında 1924 yılına kadar büyük mülk sahiplerinin elinden toprakları alınmamıştır. Ancak toprakların alınmaya başlaması ile 1927-1928 yıllarında ayaklanmalar olmuş ve 1929 yılında bastırılabilmiştir. Ayaklanmanın bastırılmasıyla bölgede mülklere el konulurken aynı zamanda fazladan bulunan ren geyikleri de kolektiflere gönderilmiştir.⁷³

Bu ekonomik sistem Stalin'in idareyi ele alması ile kaldırıldığı gibi üretim konusu da ağır sanayi üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Kurulan endüstrinin bölge ihtiyaçları yerine ülke menfaati üzerine olması Stalin'in uygulamaları devreye girmiştir. Aslında kolektifleştirmeyi ve sanayileşme sonucunda toplumu kitlesel fakirliğe ittiği gerekçesiyle Stalin eleştirilmiş, muhaliflerin artması ve Stalin'in diktatör olarak adlandırılması sonucunda siyasi baskı dönemi başlamıştır.⁷⁴ Bu dönem içerisinde 1922 yılında kurulu olan 2 gulag kampı bulunuyordu, bu kamplar 1930 yılında 90 yeni kamp kurulmasıyla arttırılmıştır. Aslında bu sistem daha önceden Çarlık döneminde "katorga" kamplarına benzemektedir. Gulag kampları ölüm kampları olarak adlandırılmış olup siyasi suçlular ve ekonomik nedenlerden hapsedilen insan sayısı 1922 yılından 1935 yılına kadar 6 kat artmıştır.⁷⁵ Stalin döneminde daha çok siyasi suçlardan atılan insanların sayısı artış göstermektedir.

Altay bölgesinde 10.618 kişi bu durumdan etkilenmiş olup 1.988 kişi idam edilmiştir.⁷⁶ Özellikle aydın kesim üzerinde karşı tasfiye başlamıştır.⁷⁷ Bunun nedeni aslında aydın kesimin arasında milliyetçiliğin yaygın olmasından kaynaklıdır. Aynı durum Hakas bölgesinde yaşanmış olup bölgede soruşturma açılmış, soruşturma kapsamına alınan kesim yine aydın kesimden olmuştur. Soruşturma kapsamında yüzlerce insan idam cezası alırken bir kısmı da gulag kamplarına gönderilmiştir. Bölgeden kamplara 1920-1950 yıllarında 5.268 kişi hüküm giymiş olup 2.534 kişi idam edilmiştir. Sürgün

⁷³ Foresyth, *age*, s. 316; Kurban, *age*, s. 109.

⁷⁴ Hosking, *age*, s. 632–634.

⁷⁵ Hablemitoğlu, *age*, s. 17–18, 35.

⁷⁶ İbrahim Dilek, "Devrimci Dönüşümler ve Stalinizm Politik Sitelerinin Kuruluş Yıllarında Rus Ulusal Bölgesi 1917–1939 (Oyrotya Örneği Üzerine-Goryo-Altay)", *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, S. 51, 2021, s. 384-388.

⁷⁷ Somuncuoğlu, "Altay Cumhuriyeti", s. 247.

edilenler arasında 71 şaman da bulunmaktadır.⁷⁸ Ayrıca bölge gazetelerinde uygulanan sansür ve Sovyet propagandası bölge açısından önemlidir.⁷⁹ Bölgedeki milliyetçi yaklaşımları engellenmesi ve dinin baskılanması açıkça ortaya konmaktadır.

Yakut bölgesinde 1920 yıllarında Saha Aymak ve Saha Omuk olmak üzere iki milliyetçi teşkilat bulunmuştur ancak 1920'de Saha Aymak kapatılmış olup Saha Omuk 1928 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca Yakut bölgesinin toplum için siyasi haklar isteyen kesim parti yönetiminden tasviye edilirken bir kısım kurşuna dizilmiş bir kısım gulag kamplarına gönderilmiştir. Bölgedeki aydın kesim de bölgeden tasviye edildiği bilinmektedir.⁸⁰

Tuva bölgesine bakacak olursak Sovyetlerin uydu devleti olarak 1945 yılına kadar bağımsız bir devlet olmuştur.⁸¹ Ancak Donduk döneminde panmoğolist uygulamalar devlet politikası haline getirilmiştir. Sovyetler bu durumdan rahatsız olduğu için bölge için panmoğolist yapıyı yıkmak adına 1930 sonrası yeni uygulamalar hayata geçirilmiş ve bölgenin kendi benliğini tekrardan hatırlaması için dini ve kültürel çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca bölgede 1945 sonrası panmoğolist düşüncenin hakimiyetini kırmak adına Sovyet yönetimi çalışmalara devam etmiştir. Bölgenin Türk kökenli olduğu ve Moğol etkisinden kurtulması konusunda bu dönem aralığı önemlidir.⁸² Bakıldığında Tuvalar için farklı bir uygulama söz konusudur.

Aslında 1930 sonrası Stalin döneminin etkisini sadece siyasi değil bölgeye bilinçli yerleştirilen Ruslar ve dil üzerindeki baskılardan da anlaşılabilir. Altay bölgesinde 1930 sonrası Burhanizm'in bölgedeki etkisi zayıflatılmaya çalışılmıştır. Etkisini azaltmak için

⁷⁸ Somuncuoğlu, "Hakas Türkleri", s. 334; Yakup Deliömeroğlu, "Hakaslar ve Tarihleri", *Bilgi*, S.3, 1996, s. 59; Dilek, *agm*, s. 387.

⁷⁹ Erkam Temir-Fırat Yıldız, "Büyük Terör Döneminde Hakas Türkü Aydınlarla Uygulanan Zulüm ve Bölgesel Sovyet Gazetelerinin Rolü", *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology*, C. 29, S. 1, 2019, s. 170.

⁸⁰ Somuncuoğlu, "Saha Cumhuriyeti", s. 205–206.

⁸¹ Somuncuoğlu, "Tuva Cumhuriyeti", s. 278.

⁸² Mergen Mongush, "The annexation of Tannu-Tuva and the formation of the Tuva ASSR", *Central Asia Survey*, C.12, S.1, 1993, s. 81; Kolarz, *age*, s. 164-165; Alatalu, *agm*, s. 884- 888.

propaganda yapılmış olup sonunda tamamen etkisi bitirilemese de etkisi azaltılmıştır. Ayrıca bölgenin adı Oyrat özerk bölgesinden Goryo Altay bölgesi olarak adlandırılmıştır. Din ve bölgesel isimlerin değiştirilmesinin bölgedeki milliyetçiliği azaltacağını düşünmüşlerdir. Bölgedeki endüstriyel ve iktisadi açıdan geliştirilmeye çalışılmış olup doğal zenginlikleri sebebiyle bölgeye Rus göçleri teşvik edilmiştir. Bunun sonucunda bölgede Rus sayısı Altay Türklerinin sayısı beş yıllık kalkınma planı öncesinde %41,8'dir ve 1989 tarihinde yapılan sayımda %31'dir. Anlaşılacağı üzere bölge nüfusu ciddi anlamda düşmüştür. Zaten yapılan uygulamalar Ruslaştırma politikalarının bir parçasıdır.⁸³

Hakas bölgesi için de aynısı geçerlidir. Bölge oluşturulduğu zaman Hakaslar nüfusun %42.3'ünü oluşturmaktadır. Ancak 1926 – 1932 %100 oranda Rus nüfusu artmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde bölge nüfusunun %20 civarına düştüğü görülmektedir. 1989 tarihine gelindiğinde bölgenin %79.52'dir. Ayrıca bölgede yine dil konusunda da önemli çalışmalar yapılmıştır. Hakas bölgesinde 1926 yılında %96 civarında kullanılan dil 1989 yılında %26 ana dillerini bilmemektedir ve sadece %2-%3 civarında ana dillerini günlük hayatta kullanmışlardır.⁸⁴ Asimilasyon kapsamında ciddi oranda bölgeyi etkilemiş olduğu oranlar üzerinden de görülmektedir.

Yakut bölgesinde madencilik sektörü gelişirken bölgeye Rus göçleri teşvik edilmiştir. Bu teşvikler neticesinde 1926 yılında nüfusun %82'sini Yakut Türkleri oluştururken 1989 yılına gelindiğinde %33.4'e kadar düşmüştür.⁸⁵ Bölgede nüfus yapısında yaşanan bozulma ve Ruslaştırma politikaları bölgede etkili olduğu söylenebilir.

Tuva bölgesindeki duruma bakıldığında durum biraz daha farklıdır. Bölgede Moğol kültürünün etkisini kırma çalışmalarının sonucunda önemli sayıda din adamı kamplara gönderilirken geriye kalan son manastır 1950 yılında kapatılmıştır. Ancak bölgede Rus nüfusunun diğer bölgelerde olduğu kadar arttığını söylemek mümkün değildir. Ayrıca bölgede dil kullanımı kendiliğinden

⁸³ Dilek, *agm*, s. 385; Somuncuoğlu, “Altay Cumhuriyeti”, s. 245-346.

⁸⁴ Somuncuoğlu, “Hakas Cumhuriyeti”, s. 334.

⁸⁵ Somuncuoğlu, “Saha Cumhuriyeti”, s. 207-208

Rusçaya kaymaya başlamıştır. Yine de kendi dillerini korumayı başarmışlardır.⁸⁶ Bakıldığında bunun nedenleri arasında bölgenin zengin olmaması ve asimilasyon çalışmalarının bağımsız bir ülke konumundan Sovyet toprakları içerisine katılması açısından önemli bir etkidir.

Genel olarak bakıldığında asimilasyon çalışmaları bir taraftan bölgeyi geliştirirken diğer taraftan Ruslaştırılıp asimile edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmaların bölgedeki milliyetçilik duygularını bastırılmasını engelleyememiştir. Güney Sibiryaya içerisinde özellikle ortak milliyetçilik arayışları bölgede yaşayan Türklere yansımıştır. St. Petersburg'da Hakaslar, Altaylar ve Şorlar tarafından Sibiryaya Kültür Merkezi kurulmuştur. Bu kurumun amacı özerk bölgelerin haklarının genişletilmesi, bölgelerin endüstriyel açıdan gelişmesi sonucunda Ruslaştırma politikalarının sonlandırılması ve yerel dillerin korunması gerektiği kurum üzerinden savunulmak istenmiştir. Bu konuda kendi içlerinde ikiye ayrıldıklarını ve bir kesimin Rusya içerisinde egemenlik isterken bir diğer kesimin Rusya'dan ayrılmak istemiş olmalarıdır. Bu sırada milli kimlik arayışları içerisinde milli oyunlarını festivallerde oynamaya başlamışlardır. Sovyetlerin çökmesi ile bölge Rusya Federasyonu içerisinde yer almış olup Altayca ve Rusça anadil ilan edilmiştir. Dilin kullanımı arttıkça Altay kültürüne geri dönüşün arttığı da görülmüştür.⁸⁷ Hakaslar içerisinde de ayrılmak veya Rus egemenliği altında yaşamak isteyenler olmuştur. Tun aracılığı ile milli şuur kazanmaya çalışılmıştır bunu o dönem içerisinde %10'luk bir kesim olarak bölgede haklarını kazanmak istemişlerdir. Krasnoyarsk içerisinde ayrılıp kendi Özerk Hakas Cumhuriyetlerini kurmuşlardır ve meclislerinin yarısını, başbakanlarını Hakas kökenli halktan seçmişlerdir. Kurulan cumhuriyet bir sene sonra federasyon düzeyinde kabul görmüştür. Sovyetlerin yıkılması ile Rus Federasyonu içerisinde kültürlerini daha rahat yaşatma imkânı bulmuşlardır.⁸⁸ Yakutlar ise kendi milliyetçi duygularını İkinci Dünya Savaşı sonrası tekrardan yükselmeye başlamıştır. Bu yükselen milliyetçilik Gorbaçov döneminde olayların yaşanmasına neden olurken bu olaylarda KGB'nin parmağının olduğu da

⁸⁶ Somuncuoğlu, "Tuva Cumhuriyeti", s. 283-284.

⁸⁷ Somuncuoğlu, "Altay Cumhuriyeti", s. 248-249.

⁸⁸ Somuncuoğlu, "Hakas Cumhuriyeti", s. 335-336.

düşünülmektedir. Ancak zaman içerisinde Ruslaştırma politikaları Yakut bölgesini de etkilemiş ve tahribata uğratmıştır. Saha Omuk 1990 yılında tekrar kurulmuş ve milli kültür ve milli dilin önemi çerçevesinde toplanılmıştır. Temel amaç birlik cumhuriyeti statüsünde olmaktır. Rus Federasyonu içerisinde ayrılmayacaklarını anladıklarında Yakutlar bunu kendi lehlerine çevirmek istemişlerdir ve birçok noktada istediklerini alabilmişlerdir.⁸⁹ Aynı şekilde Tuva bölgesinde de milliyetçilik artış göstermiş 1990 yılında özerk cumhuriyet ilan edilirken 15 Ağustos 1991 yılında Tuva'nın bağımsız oluşunun 70. yıl dönümünü kutlamışlardır. Tannu Tuva Cumhuriyetinin devamı olarak kendilerini nitelendirmişlerdir. Bakıldığında bölgelerin kendi anayasalarında Rusya Federasyonu içerisinde çıkma haklarının olması Rusya Federasyonunun anayasasına aykırı olarak nitelendirilmektedir.⁹⁰

Sonuç

Rus yayılcı politikasının bölgede yaşayan Türk topluluklarına etkisi uzun süreli olurken etkisinin çok yönlü olduğu görülmektedir. Ruslar XVI. yüzyıl itibarıyla bölgenin kaderini ellerinde tutmaktadır. Süreç içerisinde karar alma mekanizması Ruslar olduğu için bölgelerin vergiye bağlanması ile Türklerin bölgedeki söz hakkı ellerinden alınmıştır. Bölgedeki madenler ve yasak vergileri ile merkez kalkınırken bölgeye atanan yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri bölgenin refah seviyesini olumsuz anlamda etkilediği görülmektedir. Refah seviyesinin düşmesi bölgedeki isyanları arttırmış ve bu isyanların çözüme kavuşması için Ruslaştırma politikasına gidilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Hıristiyanlığın bölgede yayılmaya başlaması bölgedeki yerel inançları zayıflatmış olup sosyal ve kültürel anlamda etkilemiştir. Ayrıca Rus dilinin öğreniminin zorunlu tutulması ve bölgeye getirilen Rusların demografik yapıya zarar vermesi Türk kültürel kimliğinin zayıflamasına ve Rus kültürünün Çarlık döneminde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ancak bunun yansımalarını 1905-1907 İhtilallerinde görüldüğünü belirtmek yanlış olmayacaktır. Çünkü bölgede milliyetçiliğin yükselmeye başladığını ve kendilerini özerk olarak yönetmek istemeleri üzerinden anlaşılmaktadır.

⁸⁹ Somuncuoğlu, "Saha Cumhuriyeti", s. 209-215.

⁹⁰ Somuncuoğlu, "Tuva Cumhuriyeti", s. 289-290.

Sovyet yönetimi içerisinde uygulanan Ruslaştırma politikaları Çarlık döneminde uygulanan Rus milliyetçiliği üzerinden benzerliklerinin temelde aynı olduğu ancak yapısal anlamda birbirlerinden uzaklaştığını söylemek mümkündür. Çarlık Ortodoks Hıristiyanlığı üzerinden hareket ederek Rus dili ve kültürü etrafından milliyetçiliğini şekillendirmiştir. Bu durum Sovyet döneminde farklı olduğu gibi Lenin ve Stalin dönemlerinde de farklılaşmıştır. Özellikle Lenin döneminde her toplumun kendi kaderini tayin etme hakkı ve toplumların eşit olduğu, kültürlerin korunması gerektiği savunulduğu yerleştirme politikası uygulanmıştır. Aslında Lenin dönemindeki anlayışın bir bakıma yerel kimliklerin gelişiminde katkı sağladığı görülmektedir. Stalin döneminde ise siyasi baskılar sonrası asimilasyon politikaları uygulanmıştır. Her iki rejimin uyguladığı politikalar özellikle Sovyet döneminde demografik yapının iyice bozulması ve sürgün etme politikasının uygulanması kültürel ve siyasi açıdan daha da zayıflamalarına neden olmuştur. Bu da uzun yıllar ayrımcılığın uygulandığı anlamına gelmektedir. Bu uygulamalara ayrıntılı olarak ele aldığımızda Altay ve Hakas bölgesinde Türk nüfusu yıllar içerisinde azınlık olarak kalmasına neden olmuştur. Bu da kendi kültürlerini ve dillerini yaşatma olanaklarını kısıtlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini baskıya baktığımız zaman Hakas bölgesinde Çarlık döneminde yaşananlar üzerinden örnek vermek gerekirse bölgedeki Türk kültür yapısını derinden sarsmıştır. Ayrıca ekonomik olarak her iki rejim içerisinde bölge halkı ekonomik açıdan sisteme bağımlı hale getirilmesi direnç göstermelerini büyük ölçüde azaltmıştır. Ekonomik açıdan özellikle Sovyet döneminde de Sanayileşme çalışmaları neticesinde asimilasyon çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu nedenler arasında bölge nüfusunun azınlık haline getirilmesi ve ekonomik entegrasyon direnç gösterme konusunda zorlanmalarının iki ana unsuru olarak nitelendirilmelidir. Yine de Çarlık döneminde başlayan milliyetçilik hareketleri Lenin döneminde yapısını oluşturmuş olup aydınlar üzerinden hareket etmişlerdir. Bunun sonucunda kendi kimliklerini koruyacak haklar talep etmeye başlamış olduklarını ortaya koyduğu gibi Sovyetlerin dağılmasına kadar bölgede milliyetçiliğin daha da yükselmesine neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında asimilasyona karşı bölgenin gelişmesi sonucunda tepki olarak milliyetçilik bölgede yükselmiştir. Ancak bölgedeki uygulamaların etkisi demografik yapı ve dil

üzerinden az önce bahsedildiği gibi ciddi boyutlarda etkilenmiştir. Tuva bölgesinde ise tam tersi etki ederek böl parçala yönet politikası ile Moğol kültürünün etkisinden kurtarılıp Türk kültürünü tekrardan hâkim kılmış ve olumlu bir yansıma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sovyetlerin çöküş döneminde Türk toplumları içerisinde milliyetçiliğin doruklarına ulaşması, kendilerini kültürel olarak keşfetmelerini sağlamış olup siyasi baskının azalmasıyla kendi kültürlerini tekrardan canlandırma sürecine girmişlerdir. Bu Hakas, Altay ve Yakut Türkleri için kültürel miraslarını sahiplenme ve nesilden nesille aktarmaya odaklanmalarına yaramıştır. Yine kendi kendilerini yönetme taleplerinin artması Sovyet yönetiminin baskısı sonucunda ortaya çıkmış bir durumdur. Bu milliyetçiliğin siyasi alana yansması olarak değerlendirilmelidir. Bu da Rusya Federasyonundan daha fazla özerklik talep etmelerine ve kültürlerini yaşatmaları için haklar elde etme isteğinin artmasını sağlamıştır. Ancak son olarak bu bahsi geçen toplulukların yaşadığı topraklar tamamen bağımsız olamayacak kadar yıpratılmış bölgelere dönüştürülmüş olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Kaynakça | References

ALATALU, T., “Tuva. A State Reawakens”, *Soviet Studies*, C. 44, S. 5, 1992, ss. 881–895.

Altay Cumhuriyeti, “Bölge Hakkında”, erişim tarihi: 12.10.2024, <https://www.altai-republic.ru/>.

ARIKOĞLU, E., “Tuva Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 20, ss. 296–306.

ARSLANTÜRK, H., *Rusya'nın Altay Dini Misyonu (1830 – 1917)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ordu, 2023.

BREMMER, I., Taras R. (Ed), *New States, New Politics Building the Post – Soviet Nations*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

BUTANAYEV, V., Administration Of Khakassia In The 19th–20th Centuries, *Himalayan and Central Asian Studies* , C. 13, S. 2-3, 2009, ss. 107- 110.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Hakaslar ve Tarihleri”, *Bilig*, S. 3, 1996, ss. 53-59.

DİLEK, İ., “Devrimci Dönüşümler ve Stalinizm Politik Sitemlerinin Kuruluş Yıllarında Rus Ulusal Bölgesi 1917 – 1939 (Oyrotya Örneği Üzerine – Goryo – Altay)”, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, S.51, 2021, ss. 383-392..

EWIG, T. E., “The Forgotten Frontier: South Siberia (Tuva) In Chinese And Russian History 1600 – 1920”, *Central Asiatic Journal* , C.25, S. 3/4, 1981, ss. 174-212. .

FERRO, M., *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerini Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl – 20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

FORSYTH, J., *A History of the Peoples of Siberia: Russian's North Asian Colony 1581- 1990*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

GREENFELD, L., *Milliyetçilik Bir Kısa Tarih*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2021.

HABLEMİTOĞLU, N., *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara 1974.

HAYİT, B., *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*, Sabah Kültür Yayınları, İstanbul 1978.

HOSKING, G., *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

HUGHES, J. H., *Stalin, Siberia And The Crisis Of The New Ekonomik Policy*, Cambridge, University Press, Cambridge 1991.

KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

KEMALOĞLU, İ., Alan, H., *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çingizogulları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

KILAVUZ, İ. T., *Rus Milliyetçiliği*, Doğa Yayınları, İstanbul 2021.

KOLARZ, W., *The Peoples Of The Soviet Far East*, Frederick A. Praeger, New York 1954.

KUMAR, K., *İmparatorluk Tasavvurları – Beş Emperyal Devlet Dünyayı Nasıl Şekillendirdi?*, çev. Ö. Çağatay Balkaya, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2024.

KURAT, A. N., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

KURBAN, V. K., *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.

KÜÇÜK, N. E., “Kolvano – Voskresensk (Altay) Maden Bölgesi'nin Yerel Yönetimi (1760 – 1864)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.11, S.1, 2024, ss. 1-17.

KÜÇÜK, N. E., *Altay Bölgesi'nde Rus İdari Yapılanması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2024.

LURAGHI, R., *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul 1975.

MOGUSH, M., “The annexation of Tannu – Tuva and the formation of the Tuva ASSR”, *Central Asia Survey*, C.12, S.1, 1993, s. 47-52.

NAUMOV, I. V., *The History of Siberia*, Routledge, Oxford 2006.

PEREIRA, N.G.O., *White Siberia The Politics of Civil War*, McGill-

Queen's University Press, London 1996.

POTAPOV, L. P., LEVİN M. G. (Ed.), *The Peoples of Siberia*, Chicago, London, The University of Chicago Press 1964.

SARALI, N., “Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri”, *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, C.1, S.1, 2022, ss. 53–61.

KÜÇÜK, Z., *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiryâ'da Rus Hakimiyeti*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ordu, 2020.

SHABAD, T., “Political – Administrative Divisions of the U.S.S.R. 1945”, *Geographical Review*, C. 36, S.2, 1946, ss. 303–311.

Sibir Hanlığı Kronikleri I : Yesipov Kroniği (çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

Sibir Hanlığı Kronikleri II: Stroganov Kroniği (çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

SOMUNCUOĞLU, A., “Altay Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 244 – 257.

SOMUNCUOĞLU, A., “Hakas Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 332–340.

SOMUNCUOĞLU, A., “Saha Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 203 – 227.

SOMUNCUOĞLU, A., “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 275 – 295.

TEMİR, E., Yaldız, F., “Büyük Terör Döneminde Hakas Türkü Aydınlarına Uygulanan Zulüm ve Bölgesel Sovyet Gazetelerinin Rolü”, *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology*, C. 29, S.1, 2019, ss. 163–178.

TOMILOV, N.A., *Batı Sibiryâ Türkleri*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

TOPSAKAL, İ., *Sibirya Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

Türklerin Tarihi, Ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.

Tuva Cumhuriyeti Resmî Sitesi” “Cumhuriyet Hakkında”, erişim tarihi: 08.11,2024, <http://rtyva.ru/>.

WIRZENRATH, C., *Cossacks and the Russian Empire 1598 – 1725, Manipulation, rebellion and expansion into Siberia*, Routledge, New York 2007.

KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Makale Bilgileri:

Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme</i>
Etik Beyan:	<p>* Bu makale, Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "... " adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş bıldır.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/ tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/ doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur. (Yazarlar bu kısım ile ilgili varsa yukarıdaki durumları dergipark sistemine ilk dosya yüklerken doldurmalıdır. Yazım Editörüne Not: Hakeme gidecek dosyalarda yazarı açık edecek herhangi bir bilgi varsa yazım editörü tarafından silinmelidir.)</p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intibal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>@...edu.tr (Çalışma ile ilgili etik bir sorun var ise dergi yönetimine bildirilmelidir)</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...", orally delivered at the Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/ doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year).</p> <p>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intibal.net etc.</i>
Complaints:	<i>@...edu.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

10.71138/turkav.1714211

Elnur Can Muhammedoğlu
canmuhammedoglu@gmail.com
[0009-0004-3769-8155](tel:0009-0004-3769-8155)
Gazi Üniversitesi

Okul Kültürünün Analizi- Bakü İli Örneği

Öz

Bu araştırma, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'deki devlet ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin okul kültürüne ilişkin algılarını nitel bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada elde edilen veriler 2024-2025 Eğitim Öğretim Döneminde Mart 2025 ayı içerisinde yapılan yüzyüze görüşmeyle elde edilmiştir. Araştırmada okul kültürünün; değerler, normlar, liderlik yaklaşımları, ritüeller, fiziksel semboller ve örgütsel uygulamalar üzerinden şekillendiği kabul edilmiştir. Bu kapsamda okul kültürünün başarı, destek, görev ve bürokrasi boyutları çerçevesinde öğretmen görüşleri analiz edilmiştir. Araştırma deseni olarak olgubilim benimsenmiş, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen ve farklı sosyo-ekonomik bölgelerde görev yapan 16 öğretmenle yüz yüze yürütülmüştür.

Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilen ve uzman görüşleriyle geçerlik çalışması yapılan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form, okul kültürünün farklı boyutlarını kapsayan 7 ana sorudan ve gerektiğinde kullanılan ek sonda sorulardan oluşmuştur. Görüşmeler, katılımcıların gönüllü onamı alındıktan sonra, sessiz ve rahat bir ortamda yüz yüze gerçekleştirilmiş, her bir görüşme ortalama 35-50 dakika sürmüştür. Katılımcıların izinleriyle ses kaydı alınmış ve eş zamanlı olarak not tutulmuştur. Elde edilen kayıtlar görüşme sonrası yazılı forma aktarılmış, katılımcılara teyit ettirilmiş ve gerekli durumlarda ifadelerde anlam bütünlüğünü koruyacak küçük düzenlemeler yapılmıştır. Veri toplama sürecinin tüm aşamalarında gizlilik ve etik ilkeler gözetilmiştir.

Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş; katılımcı ifadeleri kodlara, kategorilere ve temalara dönüştürülerek derinlemesine analiz gerçekleştirilmiştir. Bulgular, okul kültürünün öğretmenler tarafından öncelikle değerler sistemi, disiplin, iş birliği, saygı ve geleneklerle tanımlandığını göstermektedir. Ayrıca, okul yöneticilerinin liderlik yaklaşımlarının, seramonik etkinliklerin, sembollerin ve tarihsel unsurların okul kültürünün oluşumunda belirleyici rol oynadığı saptanmıştır. Okul kültürünün sürdürülebilirliğinde yöneticilerin demokratik,

destekleyici ve başarı odaklı bir tutum sergilemesinin öğretmen motivasyonunu olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda destekleyici ve başarıyı esas alan okul kültürlerinin öğretmen motivasyonunu artırdığı, buna karşın bürokratik kültürün sınırlayıcı etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Çalışma, okul kültürünün yalnızca fiziksel bir çevre değil; çok katmanlı sosyal, kültürel ve liderlik odaklı bir yapı olduğunu ortaya koymakta ve öğretmen motivasyonunun artırılmasında kültürel yapının göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Okul Kültürü, Öğretmen Algısı, Liderlik, Motivasyon, Nitel Araştırma

Analysis of School Culture- Baku Province Example

Abstract

This study aims to examine the perceptions of teachers working in state secondary education institutions in Baku, the capital of Azerbaijan, regarding school culture through a qualitative approach. In the study, it is accepted that school culture is shaped by values, norms, leadership approaches, rituals, physical symbols, and organizational practices. Within this framework, teachers' views on school culture were analyzed in terms of success, support, task, and bureaucracy dimensions. Phenomenology was adopted as the research design, and a semi-structured interview form was used as the data collection tool. The study was conducted face-to-face with 16 teachers, selected through convenience sampling, working in different socio-economic regions.

During the data collection process, a semi-structured interview form developed by the researcher and validated through expert opinions was used. The form consisted of 7 main questions covering different dimensions of school culture, along with additional probe questions when necessary. Interviews were conducted face-to-face, after obtaining voluntary consent from the participants, in a quiet and comfortable setting. Each interview lasted an average of 35–50 minutes. With participants' permission, voice recordings were taken, and simultaneous notes were kept. The recordings were transcribed after the interviews, confirmed by the participants, and, when necessary, minor adjustments were made to preserve semantic integrity. Confidentiality and ethical principles were observed at all stages of the data collection process.

The data were analyzed using content analysis; participants' statements were transformed into codes, categories, and themes, and an in-depth analysis was carried out. The findings revealed that teachers primarily defined school culture through systems of values, discipline, cooperation, respect, and traditions. In addition, it was found that school administrators' leadership approaches, ceremonial events, symbols, and historical elements played a decisive role in the formation of school culture. It was also determined that administrators' democratic, supportive, and achievement-oriented attitudes positively influenced teacher motivation in the sustainability of school culture.

As a result of the research, it was identified that supportive and success-oriented school cultures increased teacher motivation, whereas bureaucratic culture created restrictive effects. The study highlights that school culture is not merely a physical environment, but rather a multi-layered structure centered on social, cultural, and leadership dimensions, and it emphasizes the importance of considering cultural structures in enhancing teacher motivation.

Keywords: School Culture, Teacher Perception, Leadership, Motivation, Qualitative Research

GİRİŞ

Örgüt kültürü, bir kurumun işleyişini, temel değerlerini ve normlarını yansıtan karmaşık bir yapıdır ¹. Bu kültür, bireylerin örgüt içindeki davranışlarını yönlendiren ortak inançlar, varsayımlar ve değerlerden oluşur ². Örgüt kültürü, bir yandan kurum içindeki iletişim biçimini ve liderlik tarzlarını etkilerken, diğer yandan kurumu dış çevreye karşı tanımlayan bir unsurdur ³. Temel varsayımlar, örgüt üyelerinin sorgulamadan kabul ettiği ve davranışları şekillendiren ilkeleri ifade eder ⁴.

Alan yazında örgüt kültürü tanımına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Hofstede ⁵ kültürü kurum üyelerinin ortak “zihinsel programları” olarak ele alırken, Schein ⁶ örgüt kültürünü üç düzeyde (artifaktlar, benimsenen değerler ve temel varsayımlar) incelemiştir. Deal ve Peterson ⁷ ise okul kültürünü özellikle semboller, törenler, hikâyeler ve değerler üzerinden açıklamış; bu unsurların kurumsal kimliğin oluşumundaki kritik rolünü vurgulamıştır. Bu çerçevede, okul kültürü yalnızca görünen unsurlardan ibaret olmayıp, derin yapısal değer ve inançları da içeren çok katmanlı bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Azerbaycan’da okul kültürü, toplumsal değerlerle iç içe geçmiş bir yapı sergilemekte; bu kültürün biçimlenmesinde okul yöneticileri, öğretmenler ve veliler önemli roller üstlenmektedir ⁸. Ayrıca

¹ Edgar H Schein, *Organizational Culture and Leadership*, 5. bs., Wiley, Hoboken NJ 2017, s. 18-19; Geert Hofstede, *Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Sage Publications, Thousand Oaks CA 2011, s. 181-185.

² Terrence E. Deal, and Kent D. Peterson, *Shaping School Culture*, 3. bs., Jossey-Bass, San Francisco 2016, s. 35

³ Michael Fullan, *Leading in a Culture of Change*. Jossey-Bass. San Francisco 2020. s.5-7.

⁴ Schein *age*, 1990, s. 21.

⁵ Hofstede, *age*, s.12-13

⁶ Schein *age*, 2017, s.19; Hofstede, *age*, s.12-13

⁷ Deal ve Peterson, 2016, *age*, s.29-31

⁸ Kürşat Yılmaz., ve Ebru Oğuz, “Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Fakülte Kültürüne İlişkin Algıları”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2005 38 (1):101–22. Ali Rıza Terzi, “İlköğretim Okullarında Örgüt Kültürü.” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* (2005)43 (43): 423–42.

Peterson ve Deal ⁹, okul kültürünü “öğretmenler, öğrenciler ve veliler arasında paylaşılan anlam ve değerler bütünü” olarak tanımlarken; Stolp ¹⁰ okul kültürünün öğretim kalitesi, öğrenci başarısı ve öğretmen motivasyonu üzerinde belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Artifaktlar gibi gözle görülebilir öğeler de örgüt kültürünün belirgin yansımaları arasındadır. Bunlar, fiziksel düzenlemelerden çalışanların giyim tarzlarına, kurumda sergilenen sembollere ve törenlere kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar ¹¹. Okul bağlamında bu öğeler hem kimlik hem de aidiyet duygusunu güçlendiren sembolik anlam taşır.

Okul kültürü; bir eğitim kurumunun norm, değer, inanç ve geleneklerinden oluşan; örgütsel kimliği belirleyen ve eğitim sürecini biçimlendiren yapısal bir bütünlüktür ¹². Eğitim kurumları, toplumsal kültürün bir parçası olarak, üyeleri arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan özgün bir kültür üretir ve bu kültür, örgütün başarı düzeyini ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkiler ¹³. Okul kültürü, yalnızca bireylerin davranışlarını değil, aynı zamanda eğitim-öğretim süreçlerinin etkililiğini ve öğrenci başarılarını da derinden etkilemektedir ¹⁴. Okul kültürü, bir eğitim kurumunun temel değerlerini, normlarını, inançlarını ve geleneklerini yansıtan hem örgütün kimliğini hem de eğitim ortamını şekillendiren bir yapı olarak tanımlanmaktadır ¹⁵. Eğitim kurumları, toplumsal kültürün bir parçası olarak, üyeleri arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan özgün bir kültür üretir ve bu kültür, örgütün başarı düzeyini ve

⁹ Deal ve Peterson, 2009 age, s.55

¹⁰ Stephen Stolp, *Leadership for School Culture*. Eugene, OR: ERIC Clearinghouse on Educational Management, University of Oregon.1994. s.1-2.

¹¹ Mary . Jo. Hatch, Ann L. Cunliffe, *Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives*. Oxford University Press, USA, 2013.

¹² Schein 2017. age, Hofstede, a.g.e. s.24

¹³ Ali Balcı, *Etkili Okul ve Okul Geliştirme: Kuram Uygulama ve Araştırma* (3. Baskı). Pegem A Yayıncılık. Ankara 2002, Mehmet Şişman, *Örgütler ve kültürler*. Pegem A Yayıncılık Ankara.2014.

¹⁴ Deal, Peterson, 2016, age, s.107. Fullan, age,

¹⁵ Schein, 2017. age, Hofstede, age.s.24

sürdürülebilirliğini doğrudan etkiler¹⁶. Okul kültürü, bireylerin davranışlarını, eğitim-öğretim süreçlerinin etkililiğini ve öğrenci başarılarını derinden etkilemektedir¹⁷. Araştırmalar, okul kültürünün etkilerini farklı boyutlarda ele almaktadır. Örneğin, güçlü bir görev kültürü, öğretmenlerin işlerini ciddiyetle ele almasını ve okulun genel performansını artırmasını sağlarken¹⁸, destek kültürü güven, iş birliği ve etkileşime dayalı bir ortam yaratarak, öğretmenlerin ve öğrencilerin karşılıklı bağlılık hissetmesine yardımcı olmaktadır¹⁹. Aynı zamanda, bürokratik kültür, özellikle kurumsal yapıların işleyişinde düzen ve denetimi sağlamak amacıyla önemli bir rol oynamaktadır²⁰. Son yıllarda yapılan çalışmalar, okul kültürünün özellikle öğretmen motivasyonu ve öğrenci başarısı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır²¹. Ayrıca, okul kültürünün dijital dönüşüm, kapsayıcı eğitim ve pandemi sonrası öğrenme süreçleri bağlamında yeniden tanımlanması gerektiği yönünde bulgular ortaya konmuştur²². Yine alanyazında yapılan çalışmaların, örgüt kültürünün farklı boyutlarını ele aldığı; görev kültürü, başarı kültürü, destek kültürü ve bürokratik kültür gibi boyutların, okul kültürünün etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunduğu anlaşılmaktadır²³. İlköğretim ve ortaöğretim okulları arasındaki kültürel farklılıklar dikkat çekicidir. İlköğretim okullarında daha güçlü bir örgüt kültürü gözlemlenirken,

¹⁶ Ali Balcı, “İki binli yıllarda Türk millî eğitim sisteminin örgütlenmesi ve yönetimi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (2000) 6 (24), 495–508; Şişman, age.

¹⁷ Deal, Peterson, 2016, age, s.107. Fullan, 2020.age,

¹⁸ Ali Rıza Terzi, *Örgüt Kültürü*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 2000

¹⁹ Şişman, age, s.143. Terzi, *Örgüt Kültürü*; age. Fullan, age, s.31-34

²⁰ Melek Alev Sönmez, “Meslek Liselerinde Örgüt Kültürü”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 2006 45 (45): 85–108.

²¹ Servet Atik, Osman Tayyar Çelik, “Analysis of the relationships between academic motivation, engagement, burnout and academic achievement with structural equation modelling”. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 2021 8(2), 118-130.;

²² Yusuf Emrah Ergil, Ramazan Evkuran, Mehmet Okur, Hatice Selcen Okur, İsmail Altunışık, Yakup Konca, “Uzaktan eğitim sonrasında ilkokul öğrencilerindeki değişimlerin sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi”. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences (JOSHAS)*, 2024, 9(71), 4084-4094.

²³ Şişman, age, s.145.

ortaöğretim okullarında bu kültür daha zayıf düzeydedir²⁴. Ayrıca, okul kültürünün öğrenci başarısı üzerindeki etkisi, destekleyici bir okul ortamının hem akademik hem de sosyal gelişime katkıda bulunduğunu göstermektedir²⁵. Küresel dünyanın gerektirdiği bilgi, beceri, değer, tutum ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmek de okulların yeni bir vizyon geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, bireye önem veren, öğreneni merkeze alan, insani ve evrensel değerlere dayalı, küresel dünyanın gerektirdiği bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir eğitim önem kazanmaktadır²⁶.

Okul kültürü genellikle yapısal, sosyal ve sembolik boyutlar üzerinden incelenmektedir. Yapısal boyut, yönetim politikaları, kurallar ve fiziksel çevreyi kapsarken; sosyal boyut, ilişkiler, iletişim ağları ve iş birliği düzeyi ile ilgilidir²⁷. Güncel araştırmalar, özellikle hibrit eğitim modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal boyutun çevrim içi ortamda nasıl sürdürülebileceğinin önem kazandığını göstermektedir. Sembolik boyut ise törenler, ritüeller, gelenekler ve okulun kimliğini temsil eden unsurlardan oluşur. Bu sembolik öğelerin, öğrencilerin aidiyet duygusunu güçlendirdiği ve akademik motivasyonu artırdığı saptanmıştır²⁸.

Okul kültürünü etkileyen en önemli faktörler arasında liderlik tarzı, öğretmen-öğrenci ilişkileri, toplumsal değerler ve eğitim politikaları yer alır. Özellikle dönüştürücü liderlik uygulamalarının okul kültürüne olumlu katkı sağladığı ve yenilikçi öğrenme ortamlarını desteklediği tespit edilmiştir²⁹. Ayrıca, öğretmenler arası

²⁴ Hasan Arslan, Ayaç Satıcı, Mahmut Kuru, “Resmi ve Özel İlköğretim Okullarının Kültür ve Etkililik Düzeylerinin Karşılaştırılması”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 2007 51 (51): 2007, 371–94.

²⁵ Zülfü Demirtaş, “Okul Kültürü ile Öğrenci Başarısı Arasındaki İlişki,” *Education and Science* 35 (158) 2010, 3–13. Rosenholtz Suzan J, *Teachers’ Workplace*. Teachers College Press. New York & London 1991.

²⁶ Temel Çalık, Sezgin, Ferudun, “Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 2005. 13(1), 55-66.

²⁷ Hoy, Wayne. K., Miskel, Cecil. G, *Educational Administration: Theory, Research, and Practice*. 9. bs. McGraw-Hill, New York, 2013, s.183.

²⁸ Mehmet Şişman. *Örgütler ve Kültürler*. Pegem A Yayıncılık Ankara, 2014

²⁹ Kenneth Leithwood, Alma Harris, David Hopkins. “Seven Strong Claims about Successful School Leadership Revisited.” *School Leadership & Management* 2020, 40 (1): 5–22. <https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1596077>;

iş birliği ve mesleki öğrenme topluluklarının oluşturulmasının okul kültüründe sürekli gelişim sağladığı belirtilmektedir³⁰. Azerbaycan bağlamında ise eğitim reformlarının ve dijitalleşme süreçlerinin, okul kültürünü hem fırsatlar hem de zorluklar açısından yeniden şekillendirdiği görölmektedir.

Bu araştırma, yukarıdaki modellerden hareketle okul kültürünü dört ana boyut (başarı, destek, görev ve bürokrasi kültürü) çerçevesinde ele almakta; bu boyutların öğretmen algılarındaki yansımalarını incelemektedir. Böylece kuramsal çerçeve, hem genel örgüt kültürü kuramlarından hem de eğitim odaklı modellerden beslenen bütüncül bir yapı üzerine kurulmuştur.

Araştırma sürecinde, katılımcı haklarının korunması ve araştırma etiğinin gözetilmesi öncelikli olmuştur. Çalışma başlamadan önce Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı'ndan resmi izin alınmış ve her katılımcıya araştırmanın amacı, kapsamı, veri toplama süreci ve gönüllü katılım esasları sözlü ve yazılı olarak açıklan katılımcılardan onay alınmış, isimleri ve kişisel bilgileri gizli tutulmuş, tüm veriler anonimleştirilmiştir. Görüşmelerin ses kayıtları yalnızca araştırmacı tarafından erişilebilecek şekilde güvenli bir ortamda saklanmış, veri analiz süreci tamamlandıktan sonra kayıtlar imha edilmiştir. Araştırma sürecinde Helsinki Bildirgesi ve Yıldırım & Şimşek³¹'in nitel araştırmalarda etik ilkeler kılavuzu esas alınmıştır.

1.Araştırmanın Amacı

Azerbaycan'da okul kültürü, ülkenin zengin multikültürel yapısı ve tarihsel hoşgörü geleneği çerçevesinde şekillenmektedir. Farklı etnik grupların ve dini inançların barış içinde bir arada yaşadığı bu toplumda, eğitim sisteminde çeşitlilik ve hoşgörü temel alınmaktadır. Milli azınlıkların ana dillerinde eğitim alabilmesi ve kültürel değerlerini koruyabilmesi için yapılan özel düzenlemeler,

³² Andy Hargreaves, Andy Fullan, agm,s.1–16.
<https://doi.org/10.1080/13540602.2021.1938700>

³³ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık 2021, s.104.

okul kültürünün çok kültürlülük ve hoşgörü temellerine dayalı bir şekilde inşa edilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'daki okullar, yalnızca akademik bilgilerin aktarıldığı değil, aynı zamanda kültürel değerlerin nesilden nesile taşındığı kurumlar olarak önemli bir misyon üstlenmektedir.

Bu araştırmanın amacı, Bakü ilinde devlet ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin okul kültürüne ilişkin algılarını nitel bir yaklaşımla incelemek, okul kültürünün farklı boyutlarını (başarı, destek, görev ve bürokrasi) öğretmen görüşleri üzerinden ortaya koymak ve bu bağlamda okul kültürünün öğretmen motivasyonu ile ilişkisini derinlemesine analiz etmektir.

Azerbaycan bağlamında okul kültürünü doğrudan öğretmen algıları üzerinden, çok boyutlu bir çerçevede ve nitel yöntemlerle inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olmasıdır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla ya nicel ölçme araçlarına dayalıdır ya da okul kültürünün yalnızca belirli boyutlarını ele almaktadır. Bu araştırma, okul kültürünün değerler, normlar, semboller, ritüeller ve liderlik yaklaşımları gibi görünür ve görünmeyen boyutlarını bütüncül bir şekilde değerlendirmesi bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Ayrıca elde edilen bulgular, Azerbaycan'daki okul kültürünün sürdürülebilirliğine ve öğretmen motivasyonunun güçlendirilmesine yönelik somut öneriler geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Model

Kültürün ölçülmesi konusu araştırmacılar arasında bir tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar öznel doğası gereği nicel yöntemlerin kültür araştırmalarında yeri olmadığını ileri sürmektedir. Bazı araştırmacılar ise nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir³². Eğitim kurumlarının kültürünün anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde ağırlıklı olarak anket ve ölçeklerin kullanılarak nicel yöntemlerin tercih edildiği³³, okul

³² Şişman, age.

³³ Arslan, Satıcı, Kuru, agm, s.371–94.; Pervin Bilir, Ünal Ay, Tuğba Çelik Gürbüz, “Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında Örgüt Kültürü.” *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 2 (1): 2003, 117–28; Murşit Kuyumcu, “İlköğretim

kültürü olgusunun derinlemesine analizine olanak sağlayan nitel çalışmaların yeterli sayıda olmadığı görülmektedir. Araştırmada nitel yaklaşım benimsenmiş olup, öğretmen görüşleri yoluyla okul kültürüne dair algılar analiz edilmiştir. Veri toplama sürecinde olgubilim deseni kullanılmış, kodlama ve tema oluşturma yöntemlerine başvurulmuştur. Bu çalışmada Azerbaycan'daki ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmen algıları üzerinden okul kültürünün tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma sonuçlarının daha detaylı irdelenmesi ve derinlemesine analiz yapılması amacıyla nitel tarama modeli ile okul kültürüne ilişkin fenomenler belirlenmiş ve bu aşamada araştırma olgubilim yaklaşımı çerçevesinde öğretmenlerin okul kültürüne yönelik algıları analiz edilmiştir. Olgu bilim çalışmaları farkında olunan fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir açıklamaya ihtiyaç duyulan araştırmalarda araştırmanın odak noktasına olan olgunun yaşayanlar tarafından anlamlandırılması amacıyla yürütülmektedir³⁴.

2.2.Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Azerbaycan'ın başkenti Bakü ilinde yer alan devlet ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma evrenini Bakü ilindeki tüm ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmen ve yöneticiler oluşturmaya rağmen, zaman, maliyet ve erişim kısıtlılıkları nedeniyle amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırmacının erişebildiği ve

Okullarında Okul Kültürü ve Takım Liderliği (Elâzığ İli Örneği).” Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ. 2007; Hülya Narsap “Genel ve Mesleki Liselerde Örgüt Kültürü.” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006; Asım Özdemir, “Okul Kültürünün Oluşturulması ve Çevreye Tanıtılmasında Okul Müdürlerinden Beklenen ve Onlarda Gözlenen Davranışlar.” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 4 (4): 2006, 411–36.; Sönmez, agm, ss.85–108.; Semiha Şahin, “Okul Müdürü ve Öğretmenler ile Okulun Bazı Özellikleri Açısından Okul Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme.” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 39 (39): 2004, 458–74.; Mehmet Şişman, “İlkokullarda Örgüt Kültürü.” Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 1993; Terzi, agm, Yılmaz, ve Oğuz, agm.

³⁴ Şener Büyükoztürk, Özcan Erkan Akgün. Funda Demirel, Şirin Karadeniz, Ebru Kılıç Çakmak, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem, Ankara, 2015.

araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerden veri toplamasına olanak sağlamaktadır. Farklı sosyo-ekonomik bölgelerden öğretmenlerin seçilmesi, okul kültürüne ilişkin algıların çeşitliliğini yansıtmada avantaj sağlamıştır.

Örnekleme, toplam 16 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların 13'ü kadın (%81), 3'ü erkek (%19); yaş dağılımları ise 21–30 yaş arası %12, 31–40 yaş arası %44, 41–50 yaş arası %19, 51 yaş ve üzeri %25'tir. Hizmet yılı açısından bakıldığında, 6–10 yıl arası %38, 11–15 yıl arası %19, 16 yıl ve üzeri %44 oranındadır. Branş dağılımı ise dil-edebiyat (%38), tarih (%12), yabancı dil (%12), matematik (%25) ve diğer branşlar (%12) şeklindedir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, kıdem ve branş gibi demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubunda yer alan öğretmenlere yönelik bilgiler.

Değişken	Katogori	Frekan s	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	3	18
	Erkek	3	9%
Yaş	21-30	2	2%
	31-40	7	4%
	41-50	3	9%
	51 ve Üzeri	4	5%
Hizmet Yılı	6 - 10	6	8%
	11 -15	3	9%
	16 ve üzeri	7	4%

Mevcut Görev Yılıınız	Okuldaki	1 - 5	3 9%	1
		6 - 10	6 8%	3
		11 -15	1 %	6
		16 ve üzeri	6 8%	3
		Branş	Dil, Edebiyat	Dil,
Tarih	2 2%			1
Yabancı Dil	2 2%			1
Matemat ik	4 5%			2
Diğer	2 2%			1

Bu tablo, çalışmanın örnekleminin çeşitliliğini göstermekte ve elde edilen bulguların yorumlanmasında bağlamsal bir çerçeveye sağlamaktadır.

2.3.Verilerin Toplanması

Araştırma sürecinde toplanan tüm verilerin güvenliği ve katılımcı gizliliği öncelikli olarak gözetilmiştir. Görüşmeler sırasında elde edilen ses kayıtları, yalnızca araştırmacının erişimine açık, şifreli dijital bir depolama alanında saklanmıştır. Bu veriler, araştırma süreci tamamlandıktan sonra etik ilkelere uygun olarak kalıcı biçimde silinmiştir. Katılımcıların kimliklerinin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla tüm doğrudan alıntılar kodlarla (ör. K-1, K-2...) ifade edilmiş, ad-soyad, okul adı veya kişisel bilgiler metinde yer almamıştır.

Etik süreç kapsamında, araştırmaya başlamadan önce Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı'ndan resmi izin alınmış; katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı, veri toplama yöntemi,

tahmini süre ve gönüllülük esasları hakkında yazılı ve sözlü bilgilendirme yapılmıştır. Katılımcılar, görüşmelerden önce aydınlatılmış onam formunu imzalamış, istedikleri anda araştırmadan çekilebilecekleri belirtilmiştir. Bu yaklaşım, araştırma etiğinin temel unsurları olan gönüllülük, bilgilendirilmiş onam ve gizlilik ilkelerinin yerine getirilmesini sağlamıştır.

Yasal izinler alındıktan sonra, ilgili okulların öğretmenleri ile araştırmanın amacını, kapsamını ve süresini açıklayarak gönüllü katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme formu eşliğinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Bakü'deki ortaöğretim kurumlarında okul kültürü bürokratik kültür, destek kültürü, başarı kültürü ve görev kültürü boyutları cinsiyet, yaş, kıdem ve branş bakımından hangi düzeyde algılandığını, ayrıca derinlemesine analiz yapmak amacıyla ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerden okul kültürüne ilişkin aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Öğretmenler okul kültürünü nasıl anlamlandırmaktadır?
- Ortak değerlere ilişkin görüşler nelerdir?
- Seramonik etkinlikler, müsamere, temsil ve törenlere ilişkin görüşler nelerdir?
- Okula ilişkin logo, sembol vb işaretlere ilişkin görüşler nelerdir?
- Okula ilişkin efsane, hikâye, önemli kişi ve olaylara ilişkin görüşler nelerdir?
- Okul kültürünün oluşmasında yönetici ve öğretmenlere düşen görevler nelerdir?

Akademik başarının artırılmasında okul kültürünün etkisine ilişkin görüşler nelerdir?

2.4.Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, belirli metodolojik ve bağlamsal sınırlılıklar çerçevesinde yürütülmüştür. Öncelikle, çalışma yalnızca Bakü'deki devlet ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla elde edilen bulgular, Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki veya özel okullardaki öğretmen algılarını doğrudan yansıtmayabilir. İkinci olarak, araştırma verileri **nitel**

yöntemler kullanılarak elde edilmiştir. Görüşme ve gözlem teknikleri, katılımcıların öznel algılarını yansıtmada güçlü bir araç olmakla birlikte, bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Bu nedenle, ilerleyen çalışmalarda nicel yöntemlerle daha geniş örneklem gruplarından veri toplanması, mevcut bulguların desteklenmesi açısından önem taşımaktadır³⁵. Üçüncü olarak, araştırma verileri belirli bir zaman diliminde toplanmıştır. Eğitim sistemlerinde ve okul kültüründe zamanla meydana gelebilecek değişimler, elde edilen sonuçları etkileyebilir. Bu nedenle, boylamsal çalışmalarla zaman içerisindeki değişimlerin izlenmesi önerilmektedir. Son olarak, çalışmanın analiz sürecinde elde edilen bulgular araştırmacının yorumları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Her ne kadar verilerin analizi sırasında kodlama ve tema geliştirme süreçlerinde titizlikle çalışılmış olsa da, araştırmacının kültürel ve mesleki arka planı bulguların yorumlanmasında etkili olabilir³⁶.

2.4. Verilerin Analizi

Nitel araştırma kapsamında verilerin içerik analizi yapılırken aşağıdaki süreçler gerçekleştirilmiştir. Kodlama süreci, nitel veri analizi sırasında ham veriyi daha küçük ve anlamlı birimler haline getirerek tüm yanıtlar soruların altında toplanmıştır. İçerikten elde edilen verilerden derinlemesine anlam, genel tema ve sonuçlara ulaşmak için öğretmen görüşlerinden elde edilen ifadeler, benzerlik ve farklılıkları temel alınarak kodlara dönüştürülmüş, ardından kategoriler altında birleştirilmiştir. Örneğin, “okulda iş birliği ve saygının önemli olduğu” yönündeki ifadeler, “Değerler Sistemi” kategorisi altında toplanmıştır. Bu kategoriler daha sonra birleştirilerek “Okul Kültürünün Algılanışı” teması geliştirilmiştir. Böylece verilerin yalnızca sınıflandırılması değil, aynı zamanda katılımcıların okul kültürüne dair algılarının bütüncül bir resmini sunması sağlanmıştır. Bu süreçte ulaşılan kod, kategori ve temalar arasındaki ilişkiler Şekil 1’de şematik olarak gösterilmiştir. Şekilde okul kültürünü oluşturan temel unsurların öğretmen ifadeleri aracılığıyla nasıl şekillendiği görsel olarak ortaya konmuştur.

³⁵ John W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.), Sage, Thousand Oaks, CA, 2014.

³⁶ Merriam, Sharan B., ve Elizabeth J. Tisdell. *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. 4. bs. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2016,

Şekil 1. Kodlar, Kategoriler ve Temalar Arasındaki İlişki

Örneğin "Okul kültürü deyince aklıma herkesin uyduğu genel kurallar geliyor (K-15)" gibi ifadeler dikkatle okunmuş ve tekrarlayan kavramlar, ifadeler ve önemli noktalar belirlenmiştir. Kodlama sırasında, katılımcının söyledikleri temel alınarak ifade edilen temel fikir belirlenmiştir. Örneğin: İfade: "Okulda normal davranış, iletişim, karşılıklı iş birliği ve saygı ortamı (K-11)" Kod: "İş birliği", "Saygı", "Davranış Kuralları" şeklinde oluşturulmuştur. Kodların açık, net ve tekrar eden konuları yansıtması sağlanmıştır. Örneğin, "Davranış kuralları" ve "Etik kurallar" gibi benzer anlam taşıyan kodlar aynı çatı altında birleştirilmiştir. Birleştirilen kod örnekleri: "Davranış kuralları" "Disiplin" "Etik normlar" tek çatı altında toplanmıştır. Kodlar kategorilere ayrılırken ortak özellikler baz alınmıştır. Örneğin: Kodlar: "Davranış kuralları", "İş birliği", "Saygı". Kategori: "Değerler Sistemi" bu yapılırken önyargıdan olabildiğince kaçınılmıştır. Kategoriler arasındaki ilişkiler incelenerek daha geniş bir bağlamda anlamlı gruplar oluşturularak temalar oluşturulmuştur. Örneğin: Kategoriler: "Değerler Sistemi", "Disiplin", Tema: "Değerler ve Disiplin" şeklinde oluşturulmuştur.

Örnek İfade: "Okul kültürü deyince aklıma öğretmenler ve öğrenciler arasındaki saygı ve iş birliği geliyor. Ayrıca genel davranış kurallarını düşünmeden edemem (K-12)."

Örneğin, bir katılımcı (K-7) "Okulda yöneticilerin adil davranması motivasyonu artırıyor" derken, bir başka katılımcı (K-12) "Okul kültürü, ortak değerler ve kurallara uyum üzerinden oluşuyor" ifadesini kullanmıştır. Bu alıntılar, öğretmenlerin okul kültürünü hem liderlik hem de değerler sistemi üzerinden tanımladıklarını göstermektedir.

Kodlar: Katılımcı ifadeleri incelendiğinde, okul kültürünün yalnızca değerler ve davranış kurallarıyla sınırlı olmadığı; aynı zamanda semboller ve fiziksel unsurlar aracılığıyla da görünür

kılındığı görülmüştür. Öğretmenler, okulda kullanılan sembollerin (bayrak, okul marşı, logolar, ödöl panoları ve törenler) kültürün önemli bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgu, Schein'in ³⁷ örgüt kültürü modelinde sembollerin değerlerin dışavurumu ve kültürün görünür yüzü olarak tanımlanmasıyla örtüşmektedir.

Ayrıca katılımcı görüşleri, okul yöneticilerinin liderlik tarzının kültürün biçimlenmesinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle adil, demokratik ve destekleyici yaklaşımlar, öğretmenler tarafından kültürel sürekliliğin sağlanması için önemli görülmektedir. Nitekim Leithwood, Harris ve Hopkins ³⁸, dönüştürücü liderlik tarzının okul kültürünü olumlu yönde etkilediğini ve öğretmen motivasyonunu artırdığını vurgulamaktadır. Bulgular, destekleyici ve başarıyı esas alan okul kültürlerinin öğretmenlerin motivasyonunu ve mesleki bağlılığını güçlendirdiğini de göstermektedir. Bu durum, Hoy ve Miskel'in ³⁹ örgütsel davranış üzerine çalışmaları ve Hargreaves ile Fullan'ın ⁴⁰ kolektif yeterlik vurgularıyla uyumludur.

Katılımcı görüşleri, okul yöneticilerinin sergilediği liderlik tarzının okul kültürünün oluşumunda belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle adil, demokratik ve destekleyici yaklaşımlar, öğretmenler tarafından kültürel süreklilik için kritik görülmüştür. Nitekim Leithwood, Harris ve Hopkins ⁴¹ dönüştürücü liderliğin okul kültürünü olumlu yönde etkilediğini ve öğretmen motivasyonunu artırdığını vurgulamaktadır.

Araştırma bulguları, destekleyici bir okul kültürünün öğretmenlerin motivasyonunu ve mesleki bağlılığını artırdığını göstermektedir. Bu durum, Hoy ve Miskel'in ⁴² örgütsel davranış

³⁷ Schein 2017, age.s.280

³⁸ Kenneth Leithwood, Alma Harris, David Hopkins. "Seven Strong Claims about Successful School Leadership Revisited." *School Leadership & Management* 40 (1): 2020, 5–22. <https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1596077>

³⁹ Wayne Hoy, Cecil G. Miskel, *Educational Administration: Theory, Research, and Practice*. 9. bs. New York: McGraw-Hill. 2013.

⁴⁰ Andy Hargreaves, Michael Fullan, "Professional Capital after the Pandemic: Revisiting and Revising Classic Understandings of Teachers' Work." *Teachers and Teaching* 27 (3): 2021, 1–16. <https://doi.org/10.1080/13540602.2021.1938700>

⁴¹ Kenneth Leithwood, Alma Harris, David Hopkins. agm, 5-22.

⁴² Hoy, Wayne. K., ve Miskel, Cecil. 2013, s.138

üzerine çalışmalarıyla ve Hargreaves ve Fullan'ın ⁴³ öğretmenlerin kolektif yeterliği üzerine vurgularıyla uyumludur.

Kategoriler:Elde edilen kodlar incelendiğinde, öğretmen görüşleri “Değerler Sistemi” ve “Disiplin” kategorileri altında yoğunlaşmaktadır. “Değerler Sistemi” kategorisi, saygı, iş birliği ve karşılıklı güven gibi unsurları içerirken, “Disiplin” kategorisi okulda uyulan kurallar ve davranış normlarını kapsamaktadır. Bu bulgular, Schein'in ⁴⁴ örgüt kültürü modelinde değerlerin kültürün temel taşları olarak tanımlanmasıyla uyumludur. Ayrıca Hofstede'nin ⁴⁵ kültür boyutları çerçevesinde disiplin, belirsizlikten kaçınma ve kuralcılık boyutuyla ilişkilendirilebilir. Deal ve Peterson'un ⁴⁶ okul kültürü modelinde ise bu değerler ve disiplin unsurları, semboller ve ritüeller aracılığıyla görünür hale gelmektedir. Bu karşılaştırmalar, araştırmada ulaşılan kategorilerin literatürdeki kavramsal çerçeveye örtüşüğünü göstermektedir.

Temalar:Kategorilerden yola çıkarak “Okul Kültürünün Algılanışı” teması geliştirilmiştir. Bu tema, okul kültürünün öğretmenler açısından değerler sistemi, disiplin ve iş birliği ekseninde anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, okul kültürünün öğretmen motivasyonu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar, özellikle destekleyici yönetim anlayışı, adaletli uygulamalar ve iş birliği ortamının motivasyonlarını artırdığını ifade etmişlerdir. Buna karşın, bürokratik süreçlerin yoğunluğu öğretmenlerin mesleki tatminini olumsuz etkilemektedir. Literatürde de benzer bulgular yer almaktadır ⁴⁷.

Araştırmada elde edilen veriler katılımcı gizliliği gözetilerek şifrelenmiş dosyalarda saklanmış ve yalnızca araştırmacıların erişimine açık tutulmuştur. Verilerin güvenliği için parola korumalı dijital depolama alanları kullanılmıştır. Bulguların pratik uygulamalar açısından önemi de dikkate değerdir. Özellikle, okul kültürünün güçlendirilmesine yönelik olarak aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

⁴³ Andy Hargreaves, Michael Fullan, agm, 1-16

⁴⁴ Schein 2017, a.g.e. s.283.

⁴⁵ Hofstede, age, s.183

⁴⁶ Deal ve Peterson, 2016, age, s.107

⁴⁷ Hoy ve Miskel, age; s. 144. Hargreaves, Andy, ve Michael Fullan, age, s.8.

- Okul yöneticilerinin demokratik ve kapsayıcı liderlik tarzlarını benimsemeleri,
- Öğretmenler arası iş birliği ortamlarını teşvik eden uygulamaların yaygınlaştırılması,
- Okullarda semboller, ritüeller ve törenlerin kültürü pekiştirici şekilde kullanılması.

Metodolojik açıdan bu çalışma, Azerbaycan bağlamına özgü yeni temaların ortaya çıkarılmasına katkı sağlamış, ayrıca nitel analiz yoluyla ğretmen ifadelerinin doğrudan analize dahil edilmesiyle literatürdeki kavramsal çerçeveye ampirik destek sunmuştur.

Kodların güvenilirliğini sağlamak için diğer araştırmacılarla çapraz kontroller yapılarak doğruluk ve tutarlılık sağlanmıştır. Kodlama sürecinde, katılımcıların ifadelerinin özüne sadık kalınmıştır.

Yorumlama kısmında kodlar ve kategorilerle ulaşılan temalar, araştırmacının genel amacı bağlamında yorumlanmıştır. Örneğin: Kod: "Disiplin", Yorum: "Okul kültürünün temel taşlarından biri disiplin olarak görülmekte ve bu durum hem öğretmenler hem de öğrenciler arasında vurgulanmaktadır."

Kategorilerden "Değerler Sistemi" ve "Disiplin", örgüt kültürü literatüründe sıkça vurgulanan temel boyutlarla örtüşmektedir. Schein'in ⁴⁸ kültür modelinde "değerler" kültürün görünmeyen ancak davranışları yönlendiren temel unsurları olarak tanımlanırken, Hofstede'nin ⁴⁹ örgüt kültürü boyutları çerçevesinde disiplin, kuralcılık ve belirsizlikten kaçınma eğilimi ile yakından ilişkilidir. Deal ve Peterson'un ⁵⁰ okul kültürü modeli ise değerlerin, okulun günlük yaşamındaki semboller ve ritüeller aracılığıyla somutlaştığını ileri sürmektedir. Bu karşılaştırmalar, araştırmada ulaşılan kategorilerin literatürle uyumlu olduğunu göstermektedir.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Bu kapsamda, iç geçerlik

⁴⁸Schein 2017. *age*, s.283.

⁴⁹ Hofstede, *age*, s.185

⁵⁰ Deal, Peterson, 2016, *age*, s.108

(inandırıcılık), dış geçerlik (aktarılabirlik/transfer edilebilirlik), iç güvenilirlik (tutarlılık) ve dış güvenilirlik (teyit edilebilirlik) temel kavramlar arasında yer almaktadır ⁵¹. Araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla derinlemesine veri toplama tekniklerine başvurulmuş; elde edilen veriler, uzman görüşleriyle değerlendirilmiş ve katılımcı doğrulaması yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, bulguların güvenilirliğini pekiştirmek için katılımcı ifadelerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir.

Veri toplama sürecinde, katılımcılardan konuya ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı bilgi edinilmeye özen gösterilmiştir. Bu amaçla görüşmeler sırasında sonda sorularla derinlik sağlanmış ve her görüşmenin süresi kontrollü biçimde yönetilmiştir. Görüşmelerin ardından elde edilen ses kayıtları yazılı forma aktarılmış; katılımcılara kendi ifadeleri sunularak gerekli gördükleri düzeltmeleri yapmaları istenmiştir. Bu doğrulama süreci, araştırmanın iç geçerliğinin artırılmasına katkı sağlamıştır.

Çalışmada uzman değerlendirmesinden yararlanılarak dış güvenilirlik açısından da önlemler alınmıştır. Araştırma grubunda yer almayan bir uzmandan içerik hakkında geribildirim talep edilmiş; söz konusu uzman, verilerin tutarlılığı ve bütünlüğü konusunda olumlu görüş bildirmiştir. Ayrıca, tematik analiz sürecinde elde edilen tema, kategori ve kodlar da ilgili uzmanla paylaşılmış, bu doğrultuda gerekli düzenlemeler yapılarak teyit edilebilirliğe dayalı bir denetim gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin tematik yapıya dönüştürülmesi süreci, uzman önerileri ışığında tamamlanmıştır.

Son olarak, araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak amacıyla izlenen tüm yöntemler ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Araştırma süreci boyunca gerçekleştirilen her bir aşama şeffaf şekilde ortaya konmuş ve elde edilen bulguların aktarılabirliğini destekleyecek biçimde yapılandırılmıştır.

⁵¹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s.281-284

3.Bulgular ve Yorumlar

3.1.“Okul kültürü kavramı sizin için ne tür bir çağrışım yapmaktadır? Okul kültürü denilince aklınıza ne gelmektedir?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında Katılımcıların ifadeleri analiz edilerek okul kültürü kavramının ne anlama geldiği, hangi unsurlardan oluştuğu ve nasıl bir etki yarattığı detaylı şekilde ele alınmıştır.

Katılımcı görüşleri ele alındığında anahtar kodların şu şekilde oluştuğu görülmektedir;

- *Davranış ve Kurallar*: Davranış kuralları, disiplin, kurallara uygunluk (K-2, K-9, K-15).
- *Değerler ve İş birliği*: Saygı, iş birliği, iletişim, ahlaki davranışlar (K-7, K-11, K-13).
- *Eğitim ve Gelişim*: Eğitim, zekanın geliştirilmesi, kaliteli eğitim (K-5, K-10, K-14).
- *Disiplinin nemi*: Disiplinin kültür üzerindeki etkisi, disiplinli bir ortam (K-6, K-12, K-15).
- *Okulun Tarihi ve evresel Etkiler*: Okulun tarihi, çevresel faktörler, kültürel etkiler (K-1, K-9).
- *Yöneticilerin Rolü*: Okul müdürü ve yöneticilerin kültürü şekillendirmesi (K-4, K-11, K-7).

Yukarıda yer alan anahtar kodlar aşağıdaki tabloda olduğu gibi kategorilerde toplanmıştır.

Tablo 1. *Birinci Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler*

Kodlar	Kategoriler
Davranış kuralları, disiplin, kurallara uygunluk	Davranış ve Kurallar
Saygı, iş birliği, iletişim	Değerler ve İş birliği
Eğitim, zekanın geliştirilmesi, kaliteli eğitim	Eğitim ve Gelişim
Disiplinin kültür üzerindeki etkisi	Disiplinin Önemi
Okulun tarihi, çevresel faktörler	Tarih ve Çevresel
Okul müdürü ve yöneticilerin etkisi	Yöneticilerin Rolü

Okul kültürü, davranış kuralları, disiplin, değerler, eğitim kalitesi ve yöneticilerin liderlik rollerinden oluşan bir yapıdır. Katılımcılar, bu unsurların kültürün temel taşı olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 1’de yer alan kategorilerden hareketle şu temalar oluşturulmuştur:

- Davranış ve kurallar, okul kültürünün temel unsurlarındandır (disiplin, kurallara uygunluk).
- Değerler ve iş birliği, saygı, iletişim ve ahlaki davranışlar çerçevesinde önemlidir.
- Eğitim ve gelişim, kaliteli eğitimi ve bireysel zekanın gelişimini kapsar.
- Disiplinin önemi, kültürel yapının sürdürülebilirliği açısından vurgulanmıştır.
- Tarih ve çevresel etkiler, okulun geçmişine ve çevresel faktörlere bağlıdır.
- Yöneticilerin rolü, okul kültürünü şekillendirmede belirleyici kabul edilir.

Katılımcılar, iş birliği ve saygıya dayalı ilişkilerin motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini, buna karşın aşırı bürokratik uygulamaların ve iletişim eksikliğinin motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu durum literatürdeki benzer araştırmalarla da örtüşmektedir ⁵².

⁵² Hoy, Miskel, age 2013, s.186; Hargreaves, Fullan, s.9.

Okul kültürü, davranış kuralları, değerler, disiplin ve eğitim gibi unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Bu kültür, okulun kimliğini hem bireysel düzeydeki deneyimlere hem de kurumsal yapıya yansıyan bütünsel bir karakteristikle şekillendirir. Yöneticiler ve öğretmenler, bu kültürün oluşumunda kritik bir rol oynar. Aynı zamanda, okulun tarihi ve çevresel etkiler, kültürel dinamiklerin çeşitliliğini artırmaktadır.

Bulgular doğrultusunda okul kültürünün güçlendirilmesi için şu pratik öneriler geliştirilmiştir:

- Öğretmenler arası iş birliğini artıracak etkinlik ve toplantıların düzenlenmesi,
- Okul yöneticilerinin demokratik ve destekleyici liderlik anlayışını benimsemesi,
- Okullarda değerler eğitimi programlarının kurumsal kültürün bir parçası olarak güçlendirilmesi.

3.2. “Okulunuzda ortak değerler nelerdir?, Bu değerler nasıl belirlenmiştir?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar.

Ortak değerlerin güçlü biçimde benimsenmesi, okul başarisına doğrudan katkı sağlamaktadır. Örneğin, iş birliği ve dayanışma kültürü, öğrencilerin akademik hedeflere ulaşmasını kolaylaştırmakta; disiplin ve düzen ise öğrenme sürecinin sürdürülebilirliğini garanti altına almaktadır. Literatürde de değerler sistemi ile akademik başarı arasındaki güçlü ilişki vurgulanmaktadır⁵³.

Bu başlık altında katılımcıların ifadeleri analiz edilerek ortak değerlerin okul kültüründeki rolü katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda, okulda ortak değerlerin ne olduğu, bu değerlerin nasıl oluşturulduğu ve günlük okul yaşamına etkileri detaylı şekilde ele alınmıştır.

Bir katılımcı (K-5), “Bizim için vatan sevgisi ve şehitlerimize saygı en büyük ortak değerdir” derken, başka bir katılımcı (K-13) “Disiplinli bir ortam olmadan değerlerin sürdürülebilirliği mümkün

⁵³ Stolp, 1994 age; Deal, Peterson, 2009, age, s.2

değildir” ifadesini kullanmıştır. Yine (K-7) numaralı katılımcı “Okulda ortak değerler iş birliği ve kolektif ruh üzerinden şekilleniyor” görüşünü dile getirmiştir.

Katılımcı görüşleri ele alındığında anahtar kodların şu şekilde oluştuğu görülmektedir;

- *Saygı ve Güven*: Karşılıklı saygı, güven, empati (K-1, K-8, K-11).
- *Milli ve Manevi Değerler*: Vatan sevgisi, şehitlere saygı, milli zihniyet, aile sevgisi (K-5, K-10, K-15).
- *İş birliği ve Dayanışma*: İş birliği, sevgi, kolektif katılım (K-7, K-13).
- *Disiplin ve Düzen*: Disipline uyum, ahlak kuralları, görev bilinci (K-6, K-9, K-13).
- *Eğitim ve Gelişim*: Eğitimde başarı, geleceği düşünmek, öğrenim süreci (K-12, K-14).
- *Aile ve Toplumsal Bağlar*: Aile bağları, toplumu birleştirme, kültürel bağlar (K-16).

Tablo 2. İkinci Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler

Kodlar	Kategoriler
Karşılıklı saygı, güven, empati	Saygı ve Güven
Vatan sevgisi, milli zihniyet, aile sevgisi	Milli ve Manevi Değerler
İş birliği, sevgi, kolektif katılım	İş birliği ve Dayanışma
Disipline uyum, görev bilinci	Disiplin ve Düzen
Eğitimde başarı, geleceği düşünmek	Eğitim ve Gelişim
Aile bağları, toplumu birleştirme	Aile ve Toplumsal Bağlar

Tablodaki veriler şu sonuçlara işaret etmektedir: Ortak değerler; saygı, güven, milli bağlar, iş birliği ve disiplin gibi unsurlar etrafında şekillenmekte ve kültürel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Bu bulgular, Schein’in⁵⁴ örgüt kültürü modelinde değerlerin kültürün görünmeyen ama davranışları yönlendiren temel unsurlar olduğuna işaret etmektedir. Hofstede’nin⁵⁵ kültürel boyutlar yaklaşımı ise okulda disiplin ve kuralcılığın “belirsizlikten

⁵⁴ Schein, 2017. *age*, s.285.

⁵⁵ Hofstede, *age*, s.181.

kaçınma” boyutuyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Deal ve Peterson’un⁵⁶ modelinde ise ortak değerler, semboller ve ritüeller aracılığıyla okulun kimliğini görünür kılmaktadır.

Terminolojik tutarlılığı sağlamak amacıyla “iş birliği ve dayanışma” kategorisi altında “kolektif katılım” ifadesiyle benzer anlamlar bütünlüştürülmüştür. Bu sayede kavramsal tekrarların önüne geçilmiş ve bulguların daha sistematik sunulması sağlanmıştır.

Tablo 2’de yer alan kategorilerden hareketle şu temalar oluşturulmuştur:

- Saygı ve güven, ortak değerlerin temelidir.
- Milli ve manevi değerler, vatan sevgisi ve aile bağları ile ilişkilidir.
- İş birliği ve dayanışma, kolektif katılım ve sevgi unsurlarını içerir.
- Disiplin ve düzen, ahlaki kuralların ve görev bilincinin önemini vurgular.
- Eğitim ve gelişim, bireylerin geleceğe hazırlanması açısından ele alınmıştır.
- Aile ve toplumsal bağlar, ortak değerlerin aktarılmasında kritik rol oynar.

Okul kültürü içerisindeki ortak değerler, saygı ve güven, milli ve manevi bağlar, iş birliği, disiplin, eğitim ve aile gibi çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu değerler, bireylerin bir arada yaşayabilme becerilerini güçlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak değerler, yalnızca akademik başarıyı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel dayanışmayı da destekler. Bu nedenle, okul kültürünün sürdürülebilirliği açısından ortak değerlerin önemi büyüktür.

3.3.“Seramonik etkinlikler, müsamere, temsil ve törenlere ilişkin görüşleriniz nelerdir?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar.

Seremonik etkinlikler ve törenler yalnızca okulun içsel kültürünü pekiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda Azerbaycan’ın

⁵⁶ Deal ve Peterson, 2016, age, s.101

toplumsal ve tarihsel bağlamıyla güçlü bir ilişki kurmaktadır. Özellikle milli günlerin kutlanması, şehitler için düzenlenen anma etkinlikleri ve kültürel törenler, öğrencilerde vatanseverlik bilincini güçlendirirken, öğretmenler için de ortak bir değerler zemini oluşturmaktadır. Bu durum, Schein'in ⁵⁷ örgüt kültürü modelinde tanımlanan sembollerin ve ritüellerin kültürün görünür boyutunu temsil etmesiyle örtüşmektedir. Katılımcılar, bu etkinliklerin hem kolektif kimliği pekiştirdiğini hem de kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasına katkı sağladığını ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı (K-5), *“Anma törenleri öğrencilerde milli şuur uyandırıyor”* derken, bir başka katılımcı (K-13), *“Törenler öğretmenler ve öğrenciler arasında birlik duygusunu artırıyor”* ifadesini kullanmıştır.

Bunun yanında, seremonik etkinliklerin öğrencilerin kişisel gelişiminde de işlevsel olduğu görülmektedir. Katılımcılara göre, bu tür etkinlikler öğrencilerin özgüven kazanmalarına, sahne deneyimi yaşamalarına ve sosyal beceriler geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Böylece törenler, yalnızca kültürel aktarım aracı değil, aynı zamanda pedagojik bir işlev de üstlenmektedir. Literatürde de benzer şekilde, okul ritüelleri ve törenlerinin kültürel süreklilik ile birlikte sosyal öğrenmeye katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır ⁵⁸. Deal ve Peterson ⁵⁹ okul ritüelleri ve törenlerinin, okul kimliğini güçlendiren ve öğrencilerde aidiyet duygusunu pekiştiren unsurlar olduğunu belirtmektedir. Stolp (1994), seremonik etkinliklerin okulun görünmez kültürel değerlerini görünür hale getirdiğini vurgulamıştır. Hoy ve Miskel ⁶⁰ ise, bu tür etkinliklerin örgütsel bağlılığı artırarak öğretmen ve öğrenci motivasyonunu güçlendirdiğini ifade etmektedir.

Bu başlık altında katılımcıların ifadeleri analiz edilerek okul kültürünün oluşumunda etkili olan okul etkinlikleri katılımcı görüşleri doğrultusunda detaylı şekilde ele alınmıştır. Seramonik etkinlikler, müsamere, temsil ve törenlere ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

- Okuluza özgü seramonik etkinlikler nelerdir?

⁵⁷ Schein, 2017. *age*, s.271

⁵⁸ Deal, Peterson, 2009, *age*, s.98

⁵⁹ Deal, Peterson, 2016, *age*, s.88

⁶⁰ Hoy, Miskel, 2013. s.190-193.

- Bu etkinlikler nasıl organize edilir?
- Bu tür etkinliklerin, öğrenciler ve öğretmenler üzerindeki etkisi nasıldır?
- Bir örnek verebilir misiniz?
- Tören ve etkinliklerin okul kültürünün bir parçası olmasının sebebi nedir?
- Bu etkinlikler, okul topluluğunun birlik ve beraberliğine nasıl katkıda bulunur?

Katılımcıların seramonik etkinlikler ve törenler hakkındaki görüşleri, bu etkinliklerin okul kültürü üzerindeki etkileri ve topluluğun birlik ve beraberliğine olan katkıları detaylı şekilde analiz edildiğinde aşağıdaki anahtar kodlara ulaşılmıştır;

- *Milli ve Vatanseverlik Teması*: Anma etkinlikleri, milli kahramanlar, vatanseverlik (K-1, K-5, K-7).
- *Birlik ve Dayanışma*: Okul topluluğunun birlikte çalışması, kolektif organizasyonlar (K-3, K-10).
- *Öğrencilerin Kişisel Gelişimi*: Özgüven, yeteneklerin keşfi, aktif katılım (K-12, K-16).
- *Ahlaki ve Kültürel Değerlerin Korunması*: Ahlaki değerler, milli günlerin hatırlanması, kültürel aktarım (K-11, K-13, K-15).
- *Motivasyon ve Başarı*: Etkinliklerin başarıyı artırması, kolektif başarı (K-3, K-10).
- *Monotonluğu Kıırma ve Farklılık*: Öğrencilerin rutinlerini değiştirme, yeni fırsatlar sunma (K-16).

Anahtar kodlar ve kodlara ilişkin kategoriler aşağıda tabloleştirilmiştir.

Tablo 3. Üçüncü Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler

Kodlar	Kategoriler
Anma etkinlikleri, milli Okul topluluğunun birlikte	Milli ve Vatanseverlik Teması
Özgüven, yeteneklerin keşfi,	Birlik ve Dayanışma
Ahlaki değerler, milli günlerin	Öğrencilerin Kişisel Gelişimi
Etkinliklerin başarıyı artırması	Ahlaki ve Kültürel Değerlerin
Monotonluğu kırma, farklılık	Motivasyon ve Başarı
	Monotonluğu Kırma ve

Tablo 3’de, törenler ve etkinlikler, milli ve ahlaki değerlerin aktarılmasında, öğrencilerin özgüven kazanmalarında ve okul kültürünün birleştirici gücünde kritik rol oynar.

Tablo 3’te yer alan kod ve kategorilerden hareketle aşağıdaki temalar oluşturulmuştur:

- Milli ve vatanseverlik temaları, anma etkinlikleriyle güçlendirilir.
- Birlik ve dayanışma, kolektif organizasyonlar ile teşvik edilir.
- Öğrencilerin kişisel gelişimi, özgüven ve yetenek gelişimini içerir.
- Ahlaki ve kültürel değerlerin korunması, törenlerin önemli bir fonksiyonudur.
- Monotonluğu kırma ve farklılık, etkinliklerin çeşitliliğini sağlar.

Seramonik etkinlikler ve törenler, okul kültürünün şekillenmesinde ve sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Milli ve vatanseverlik temaları, ahlaki değerlerin aktarımı ve öğrencilerin kişisel gelişimi, bu etkinliklerin temel faydaları arasında yer alır. Aynı zamanda, bu törenler birlik ve dayanışma ortamını güçlendirerek okul topluluğunun bir araya gelmesine olanak tanır. Monotonluğu kırarak öğrenciler ve öğretmenler için yenilikçi bir deneyim sunar.

Bulgulardan hareketle şu öneriler seramonik etkinlik ve törenlerin okul kültürünün şekillendirmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

- **Kültürel Çeşitlilik ve Kapsayıcılık:** Seremonik etkinliklerin yalnızca milli günlere değil, aynı zamanda farklı kültürel ve toplumsal değerleri de kapsayacak şekilde düzenlenmesi, öğrencilerde kapsayıcı bir okul kültürünün oluşmasına katkı sağlar. Böylece, farklı sosyo-kültürel arka plana sahip öğrenciler kendilerini okul kültürünün bir parçası olarak hissederler.
- **Pedagojik İşlevin Güçlendirilmesi:** Törenlerin yalnızca sembolik değil, aynı zamanda öğrenme süreçlerini destekleyici etkinlikler olarak kurgulanması önerilir. Örneğin, öğrencilerin hazırlık sürecine aktif katılımı, hem akademik becerilerin (araştırma, sunum, iletişim) hem de sosyal becerilerin gelişimini teşvik eder.
- **Toplum-Okul Bağı:** Törenlerin yalnızca okul içinde değil, yerel toplumla iş birliği içerisinde düzenlenmesi; ailelerin, yerel sanatçıların ya da sivil toplum temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmesi, okulun toplumsal bağlarını güçlendirir. Bu aynı zamanda öğrencilerde aidiyet duygusunu artırır.
- **Motivasyon ve Öğrenci Katılımı:** Seremonik etkinliklerin monotonluğu kıran, yenilikçi ve yaratıcı biçimlerde organize edilmesi, öğrencilerin motivasyonunu artırır. Örneğin, geleneksel törenlerin yanı sıra öğrenci projelerinin sergilenmesi, kültürel performans günleri veya toplumsal hizmet etkinlikleri ile çeşitlilik sağlanabilir.

3.4. “Okulunuzun logoları, sembolleri ve işaretleri var mıdır, varsa nelerdir? Bunların anlamları nedir?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında katılımcıların ifadeleri analiz edilerek okul kültürünün oluşumunda logo, sembol ve işaretlerin varlığı katılımcı görüşleri doğrultusunda detaylı şekilde ele alınmıştır. Katılımcıların okul kültürünün oluşumunda logo, sembol ve işaretlerin varlığına ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

- Bu semboller okul kültürünü nasıl yansıtır?
- Örneklerle açıklayabilir misiniz?

- Logoların ve sembollerin öğrenciler ve öğretmenler üzerindeki etkisi nedir?
- Sembollerin okul kültüründe bu kadar önemli olmasının nedeni nedir?

Katılımcıların okul logoları, sembolleri ve işaretlerine ilişkin görüşleri; bu unsurların okul kültürünü nasıl yansıttığı, öğrenciler ve öğretmenler üzerindeki etkileri ve önemine dair görüşlere ilişkin anahtar kodlar şu şekildedir;

- *Logo ve Sembollerin Eksikliği*: Okul logosunun olmaması veya kullanılmaması (K-1, K-5, K-6).
- *Devlet Sembollerinin Kullanımı*: Azerbaycan bayrağı ve devlet sembollerinin kullanılması (K-3, K-5, K-9, K-14).
- *Logoların ve Sembollerin Önemi*: Motivasyon, aidiyet, okulun kimliğini yansıtırma (K-11, K-16).
- *Okul Adının ve Şehitlerin Önemi*: Okulun adının şehit ismi taşıması, şehitlerin kahramanlıklarının anlatılması (K-7, K-12).
- *Sembollerin Kültürel ve Tarihsel Rolü*: Okul tarihini ve değerlerini yansıtırma (K-11, K-16).
- *Öğrenciler ve Öğretmenler Üzerindeki Etkisi*: Motivasyon, aidiyet, birlik duygusu yaratma (K-11, K-13, K-16).

Anahtar kodlar ve kodlara ilişkin kategoriler aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 4. Dördüncü Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler

Kodlar	Kategoriler
Okul logosunun olmaması	Logo ve Sembollerin
Devlet sembollerinin kullanılması	Devlet Sembollerinin Rolü
Motivasyon, aidiyet, okulun kimliği ..	Logoların ve Sembollerin
Şehit isimleri ve kahramanlık ..	Okul Adının ve Şehitlerin
Okulun tarihini ve değerlerini	Sembollerin Kültürel Rolü
Motivasyon ve birlik duygusu	Sembollerin Etkisi

Semboller ve logolar, okul kimliğini ve milli değerleri güçlendiren unsurlar olmakla birlikte eksiklikleri, aidiyet duygusunu sınırlayabilmektedir.

Tablo 4'te yer alan kod ve kategorilerden hareketle aşağıdaki temalar oluşturulmuştur:

- Logo ve sembollerin eksikliği, gorsel aidiyet eksikliği yaratır.
- Devlet sembollerinin kullanımı, milli kimlik ve değerleri yansıtır.
- Şehitlerin isimleri ve hikayeleri, milli değerlerin gúcunmesine katkıda bulunur.
- Semboller, kúltürel ve tarihsel bağları koruma işlevine sahiptir.

Okul logoları ve sembolleri, okul kúltürünün gorsel ve manevi birer ifadesi olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı okullarda logoların eksikliği, bu unsurların sağladığı aidiyet ve motivasyon duygusunu sınırlayabilmektedir. Devlet sembolleri, özellikle milli değerlerin aktarımında önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Şehit isimlerinin ve hikayelerinin öğrencilerle paylaşılması hem milli değerlerin hem de okul kimliğinin gúcendirilmesine katkı sağlamaktadır. Sembollerin kúltürel ve tarihsel rolü, öğrenciler ve öğretmenler arasında birlik ve dayanışma duygusunun artmasına olanak tanır.

3.5.“Okulunuzda bilinen efsane, hikáye veya önemli olaylar nelerdir? Bu hikayeler nasıl ortaya çıkmıştır?”

Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların ifadeleri, okul kúltüründe yer alan efsane, hikáye ve önemli olayların yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda bugünün kúltürel kimliğini pekiştiren semboller olduğunu göstermektedir. Özellikle Şehit hikáyeleri, milli kahramanlar ve okulun tarihine ilişkin anlatılar, öğrencilerde milli bilinç ve motivasyonu artırırken, öğretmenler için de kurumsal kimliğin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bulgu, Schein'in⁶¹ örgüt kúltürü modelinde sembollerin ve hikáyelerin kúltürün görünür yüzü olarak tanımlanmasıyla örtüşmektedir. Ayrıca, Deal ve Peterson'un⁶² çalışmaları da okul mitleri ve hikáyelerinin, okulun değerlerini nesilden nesile aktaran gúcü kúltürel araçlar olduğunu

⁶¹ Schein, 2017. *age*, s.271-289.

⁶² Deal, Peterson, 2016, *age*, s.98-103.

ortaya koymaktadır. Bu başlık altında katılımcıların ifadeleri analiz edilerek okul kültürünün oluşumunda etkili olan efsane, hikaye ve önemli olaylar katılımcı görüşleri doğrultusunda detaylı şekilde ele alınmıştır. Katılımcı görüşlerini ortaya koymak amacıyla aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır. Beşinci soruda okul kültürünün okula ilişkin efsane, hikâye ve önemli olaylarla ilişkisine ilişkin soru sorulmuş aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

- Bu tür hikayeler ve efsaneler okul kültürünü nasıl şekillendirir?
- Önemli kişiler veya olaylar okulun kimliğine nasıl katkıda bulunur?
- Bu tür efsaneler ve hikayelerin öğrenciler ve öğretmenler için önemi nedir?

Katılımcıların okulda bilinen efsane, hikâye veya önemli olaylara dair verdikleri yanıtlar, bu tür unsurların okul kültürünü şekillendirme, kimlik oluşturma ve paydaşlar üzerindeki etkisi açısından analiz edilmiştir.

Katılımcıların yanıtlarından çıkarılan anahtar kodlar şunlardır:

- *Şehit Hikayeleri ve Kahramanlıklar*: Şehit isimleri ve kahramanlık hikayeleri, anma etkinlikleri (K-1, K-2, K-15).
- *Milli ve Tarihi Kahramanlıklar*: Ünlü tarihi şahsiyetler ve milli kahramanların etkisi (K-3, K-8, K-14).
- *Olumlu Davranışlara Etki*: Öğrenciler üzerindeki olumlu etkiler, milli duyguların kabarması (K-7, K-9, K-12).
- *Okulun Tarihsel Bağlamı*: Okulun tarihi ve geçmişten gelen gelenekler (K-6, K-10).
- *Efsanelerin ve Hikayelerin Rolü*: Okul değerlerini ve misyonunu yansıtan hikayeler (K-12, K-16).
- *Öğrencilere İlham*: Hikayelerin öğrenciler için ilham kaynağı olması (K-11, K-13).

Anahtar kodlar ve kodlara ilişkin kategoriler aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 5. *Beşinci Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler*

Kodlar	Kategoriler
Şehit isimleri, kahramanlık	Şehit Hikayeleri ve
Tarihi şahsiyetler, milli kahramanlar	Milli ve Tarihi
Olumlu davranışlara etkiler, milli	Olumlu Davranışlara Etki
Okulun tarihi, geçmiş gelenekler	Okulun Tarihsel Bağlamı
Okul değerlerini yansıtan hikayeler	Efsanelerin ve Hikayelerin
Öğrencilere ilham, hedef belirleme	Öğrencilere İlham

Veriler incelendiğinde; efsaneler ve hikayeler, okul kültürünün inşasında, milli bilinç yaratılmasında ve okul kimliğinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynar.

Tablo 5'te yer alan kod ve kategorilerden hareketle aşağıdaki temalar oluşturulmuştur:

- Şehit hikayeleri ve kahramanlıklar, öğrencilerde milli bilinç yaratır.
- Tarihi şahsiyetler ve milli kahramanlar, okul kimliğine katkı sağlar.
- Okulun tarihine dayanan hikayeler, geleneklerin sürekliliğini destekler.

Okul kültürünü şekillendiren efsaneler ve hikayeler, değerlerin aktarılmasında, milli duyguların güçlenmesinde ve okul kimliğinin oluşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Şehit hikayeleri ve tarihi kahramanlıklar, öğrencilerde milli bilinç ve motivasyon yaratırken; okulun tarihsel bağlamı ve gelenekleri, kültürün sürekliliğini sağlamaktadır. Bu hikayeler hem öğretmenler hem de öğrenciler için birer ilham kaynağı olarak görülmekte ve okul kültürünün temel yapı taşıdır.

Bu bulgulardan hareketle okul kültürünü şekillendiren efsane ve hikayelerle değerlerin aktarılması için aşağıda pratik öneriler sunulmuştur. Bunlar,

- Okul Tarihini Görünür Kılma: Okullar, kendi tarihlerini ve önemli olaylarını kayıt altına alarak öğrencilerle paylaşmalı (ör. okul tarih köşeleri, belgesel çalışmalar).

- Hikâyelerin Eğitimde Kullanımı: Kahramanlık hikâyeleri ders içeriklerine entegre edilerek öğrencilerin ilham alması sağlanabilir.
- Aile Katılımı: Öğrencilerin ailelerinden gelen yerel hikâyeler ve efsaneler okul etkinliklerinde paylaşılabilir, böylece okul kültürü toplumla daha güçlü bağ kurar.
- Motivasyon Kaynağı Olarak Kullanım: Başarı hikâyeleri ve okul geçmişinden gelen ilham verici örnekler, öğretmenlerin mesleki motivasyonunu ve öğrencilerin öğrenme hevesini artırmak için kullanılabilir.

3.6.“Okul Kültürünün Oluşmasında Yöneticilere ve Öğretmenlere Düşen Görevler nelerdir?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Katılımcı ifadeleri doğrultusunda yöneticiler ve öğretmenlerin okul kültürünün oluşumundaki rolü yalnızca idari işlevlerle sınırlı kalmamaktadır. Liderlik, disiplinin sağlanması, değerlerin aktarılması ve kaliteli eğitim anlayışı kültürün temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, Hoy ve Miskel’in ⁶³ örgütsel davranış kuramında da vurgulandığı üzere, liderlik ve öğretim süreçlerinin örgütsel kültürün ana unsurları olduğunu göstermektedir. Ayrıca Leithwood, Harris ve Hopkins ⁶⁴, dönüştürücü liderlik anlayışının okul kültürünü olumlu yönde etkilediğini ve öğretmen motivasyonunu artırdığını ortaya koymaktadır.

Öğretmenlerin ise yalnızca bilgiyi aktaran değil, aynı zamanda okulun değerlerini yeni kuşaklara taşıyan aktörler oldukları görülmektedir. Katılımcılara göre öğretmenlerin disiplin sağlanması, çağdaş yöntemler kullanması, öğrenciler için rol model olması ve iş birliği kültürünü desteklemesi, okul kültürünün sürdürülebilirliği açısından belirleyici rol oynamaktadır. Deal ve Peterson ⁶⁵, öğretmenlerin bu işlevinin, okulun görünmeyen değerlerini günlük uygulamalarla görünür kıldığını belirtmektedir.

⁶³ Hoy, Miskel, 2013. s.193.

⁶⁴ Leithwood, Harris, Hopkins, D. 2020. agm, s.15-18

⁶⁵ Deal, Peterson, 2016, age, s.55-64

Bu başlık altında katılımcıların ifadeleri analiz edilerek okul kültürünün oluşumunda yöneticilere düşen görevler katılımcı görüşleri doğrultusunda detaylı şekilde ele alınmıştır. Katılımcı görüşlerini ortaya koymak amacıyla aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

Altıncı soruda okul kültürünün oluşmasında yönetici ve öğretmenlere düşen görevlere ilişkin soru sorulmuş aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır. Sondalar okul yöneticileri ve öğretmenler şeklinde ayrılarak analiz edilmiştir.

- Okul kültürünün oluşmasında okul yöneticilerine düşen görevlere ilişkin görüşleriniz nelerdir?
- Okul yöneticilerinin okul kültürünün oluşumundaki rolü nedir?
- Örnekler verebilir misiniz?
- Yöneticiler okul kültürünü nasıl destekler ve geliştirir?
- Hangi yöntemler kullanılır?
- Yöneticilerin okul kültürü üzerindeki etkisi sizce neden önemlidir?
- Okul kültürünü güçlendirmek için yöneticilerin yapması gerekenler nelerdir?

Katılımcıların okul kültürünün oluşmasında yöneticiler ve öğretmenlere düşen görevler hakkındaki görüşleri analiz edilmiştir. Yanıtlar, kültürel yapıların oluşumu, yöneticilerin ve öğretmenlerin rollerinin çeşitliliği, liderlik stilleri ve ortak hedeflerin oluşturulması gibi konulara ışık tutmaktadır.

Katılımcı yanıtlarından çıkarılan anahtar kodlar şunlardır:

- *Liderlik ve Örnek Olma*: Yöneticilerin liderlik vasfı, disiplini sağlama, örnek olma (K-4, K-10, K-15).
- *Disiplin ve Düzen*: Disiplinin sağlanması, düzenin korunması (K-3, K-5, K-13).
- *İş birliği ve Dayanışma*: Velilerle ve çalışanlarla dayanışma, ortak karar alma (K-4, K-6).
- *Değerlerin Aşılması*: Öğrencilere değerlerin aktarımı, pozitif atmosfer yaratma (K-8, K-16).
- *Eğitim ve Kalite*: Öğretmenlerin kaliteli eğitim sunması, görevlerini yerine getirmesi (K-7, K-12).

- *İdari Personelin Rolü:* İdari personelin okul kültüründeki etkisi (K-2, K-14).

Anahtar kodlar ve kodlara ilişkin kategoriler aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 6. *Altıncı Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler*

Kodlar	Kategoriler
Liderlik vasfı, örnek olma	Liderlik ve
Disiplinin sağlanması, düzen	Disiplin ve
Velilerle dayanışma, ortak karar alma	İşbirliği ve
Değerlerin aktarımı, pozitif atmosfer	Değerlerin
Kaliteli eğitim, öğretmenlerin görevlerini yerine	Eğitim ve
İdari personelin etkisi	İdari

Verilere göre, okul kültürünün oluşturulmasında yöneticilerin liderliği, öğretmenlerin rehberliği ve diğer paydaşların iş birliği gereklidir. Değerlerin aktarımı ve pozitif bir atmosferin yaratılması bu süreçte öne çıkar.

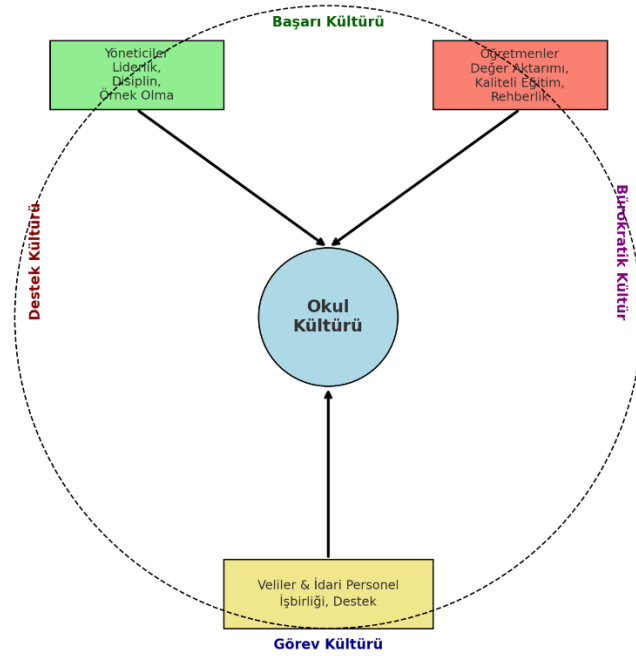
Tablo 6'da yer alan temalar ve katılımcı görüşleri aşağıda sıralanmıştır.

- Yöneticiler, liderlik ve disiplin sağlayarak okul kültürünü şekillendirir.
- Öğretmenler, değerlerin aktarımı ve disiplinin sağlanmasıyla bu süreci destekler.
- Veliler ve idari personel, iş birliği ve düzen açısından kritik önemdedir.

Okul kültürünün oluşumunda yöneticiler ve öğretmenler kritik bir role sahiptir. Yöneticiler, liderlik vasıflarıyla okul kültürünü şekillendirirken; öğretmenler, disiplin ve kaliteli eğitimle bu süreci destekler. Veliler ve idari personel de bu iş birliğinin önemli parçalarıdır. Değerlerin aktarımı ve pozitif bir atmosferin sağlanması, öğrencilerin ahlaki ve akademik gelişimine katkı sağlar. Disiplinli bir ortam ve dayanışma, okul kültürünün sürdürülebilirliği açısından temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Öğretmenler, okul kültürünün oluşmasında ve sürdürülmesinde merkezi bir role sahiptir. Değerlerin aşılması, disiplinin sağlanması, kaliteli eğitim

ve sosyal etkinlikler gibi unsurlar, kùltürün Şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Öğretmenlerin yenilikçi ve çağdaş yöntemler kullanması, öğrenciler için ilham kaynağı olmaları ve iş birliği içinde çalışmaları, kùltürün sürdürülebilirliğini destekler.

Okul kùltürünün oluşumunda yöneticiler ve öğretmenlerin önemi ortadadır. Yanıtlardan hareketle, kùltürel yapıların oluşumu, yöneticilerin ve öğretmenlerin rollerinin çeşitliliği, liderlik stilleri ve ortak hedeflerin oluşturulması okul kùltürünü oluŐurmaktadır. AŞağıda Şekil 2'de okul kùltürünün alt boyutları görùlmektedir.

Şekil 2.Okul Kùltürünün Aktörleri ve Boyutları

3.7.“Akademik başarının artırılmasında okul kültürünün etkisine ilişkin görüşleriniz nelerdir?” Sorusuna Verilen Yanıtlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Literatürde de görüldüğü üzere, okul kültürü ile akademik başarı arasında güçlü bir ilişki vardır. Hoy ve Miskel ⁶⁶, disiplinin başarı için vazgeçilmez olduğunu vurgularken; Leithwood, Harris ve Hopkins ⁶⁷, vizyon ve misyonun öğrencilerin performansını artırmada kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Bu başlık altında katılımcıların ifadeleri analiz edilerek akademik başarının artırılmasında okul kültürünün etkisine ilişkin katılımcı görüşleri detaylı şekilde ele alınmıştır. Akademik başarının artırılmasında okul kültürünün rolüne ilişkin görüşler ortaya konmak amacıyla aşağıdaki sonda sorular ile görüşmenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

- Okul kültürü akademik başarıyı nasıl etkiler?
- Bu etkiyi nasıl açıklarsınız?
- Okul kültürü ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi gösteren örnekler verebilir misiniz? Akademik başarının yüksek olduğu okullarda kültürel özellikler nelerdir?
- Okul kültürünün akademik başarı üzerindeki etkisinin nedeni nedir?

Katılımcıların, okul kültürünün akademik başarıya etkisine ilişkin görüşleri analiz edilmiş, kültür ve başarı arasındaki ilişki, kültürel özellikler ve örnekler doğrultusunda yorumlandığında aşağıdaki anahtar kodlara ulaşılmıştır;

- *Okul Kültürü ve Disiplin*: Disiplinin akademik başarıya etkisi (K-2, K-12).
- *Öğrenci-Öğretmen İlişkisi*: Öğrencilerin öğretmenlerden etkilenmesi (K-7, K-15).
- *Kültür ve Ahlaki Değerler*: Ahlaki değerlerin akademik başarıya katkısı (K-1, K-13).

⁶⁶ Hoy, Miskel, 2013, *age*, s.191-193.

⁶⁷Leithwood, Harris, Hopkins, 2020, s.18

- *Vizyon ve Misyon*: Okulun vizyonunun başarıya etkisi (K-8, K-13).
- *Ortam ve Motivasyon*: Olumlu okul ortamının öğrenmeye etkisi (K-4, K-16).
- *Akademik Değerlendirme ve Gelişim*: Öğretmen ve öğrencilerin sınavlarla geliştirilmesi (K-5, K-6).
- *Okul Kültürü ve Ekip Çalışması*: Öğretmen, öğrenci ve veli iş birliği (K-4, K-10).

Anahtar kodlar ve kodlara ilişkin kategoriler aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 7. *Yedinci Görüşme Sorusuna Verilen Yanıtlara Ait Kod ve Kategoriler*

Kodlar	Kategoriler
Disiplin ve düzen	Okul Kültürü ve Disiplin
Öğrenci-öğretmen etkileşimi	Öğrenci-Öğretmen İlişkisi
Ahlaki değerler, etik normlar	Kültür ve Ahlaki Değerler
Vizyon ve misyon	Vizyon ve Misyon
Olumlu ortam, öğrenme	Ortam ve Motivasyon
Sınav ve değerlendirme	Akademik Değerlendirme ve
Öğretmen-veli-öğrenci iş birliği	Okul Kültürü ve Ekip Çalışması

Tablo 7’de yer alan kod ve kategorilerden hareketle aşağıdaki temalar oluşturulmuştur:

- Disiplin, akademik başarının temel unsurlarındandır.
- Öğrenci-öğretmen ilişkisi, motivasyon ve başarıyı artırır.
- Pozitif okul ortamı, öğrenme motivasyonunu güçlendirir.
- Ekip çalışması ve iş birliği, akademik başarıyı destekler.

Okul kültürü, akademik başarı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Disiplin, öğretmen-öğrenci ilişkisi, ahlaki değerler, vizyon ve misyon gibi unsurlar, başarının temel unsurlarıdır. Pozitif bir okul ortamı ve iş birliği, motivasyonu artırırken; sınav ve değerlendirme sistemleri başarıyı ölçmede önemli bir araçtır.

Bulgular ışığında disiplinin sağlanması, öğrenci-öğretmen ilişkilerinin güçlendirilmesi ve pozitif öğrenme ortamlarının desteklenmesi akademik başarıya katkı sağlayan başlıca faktörlerdir.

Bu nedenle okullarda, vizyon ve misyonun paydaşlarca içselleştirilmesini sağlayacak stratejiler geliştirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmanın bulguları, Bakü'deki ortaöğretim kurumlarında okul kültürünün çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve bu yapının sürekliliğinde özellikle yöneticiler ve öğretmenlerin belirleyici roller üstlendiklerini ortaya koymuştur. Destekleyici ve başarı odaklı kültür modellerinin, öğretmen motivasyonunu artırma potansiyeli taşıdığı belirlenmiştir. Özetleyecek olursak; Azerbaycan'ın Bakü ilinde yapılan bu araştırmada, Okul kültürünün değerler, disiplin, eğitim, milli ve manevi bağlar gibi çok boyutlu bir yapıdan oluştuğu ve bu yapıda yönetici ve öğretmenlerle birlikte okul personeli ve velilerin de aktif olması kritik bir öneme sahiptir.

Okul logoları, seremoniler ve semboller gibi görsel ve sosyal unsurların, aidiyet ve motivasyon sağladığı, tarihi ve milli hikayelerin, öğrencilerde milli bilinç ve aidiyet duygusunu pekiştirdiği vurgulanmıştır.

Ayrıca, bu araştırma, okul kültürü türlerinin öğretmen motivasyonu üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, okul kültürünün öğretmen motivasyonu üzerinde anlamlı ve yönlendirici bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle destekleyici ve başarı odaklı okul kültürlerinin, öğretmenlerin mesleki doyumlarını ve motivasyon düzeylerini artırmada önemli rol oynadığı görülmüştür. Bu durum, öğretmenlerin kendilerini değerli, başarılı ve kurum tarafından desteklenmiş hissettikleri ortamlarda daha motive çalıştıklarını göstermektedir.

Buna karşılık, bürokratik okul kültürünün öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu ya da olumsuz yönde seyrettiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, hiyerarşik yapının ve aşırı kurallara bağlılığın öğretmenlerin yaratıcılığını ve inisiyatif alma becerisini sınırlandırabileceğini düşündürmektedir. Görev odaklı kültürün ise öğretmen motivasyonu üzerinde belirli koşullar altında olumlu etkiler yaratabileceği, ancak bu etkinin destekleyici ve başarı kültürü kadar güçlü olmadığı sonucuna varılmıştır.

Araştırma sonuçları, literatürdeki mevcut bulgularla büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle destekleyici okul kültürünün öğretmen motivasyonu üzerindeki olumlu etkisi, daha önce yapılan birçok çalışmada da vurgulanmıştır. Bu yönüyle çalışma, öğretmen motivasyonunu artırmaya yönelik okul içi uygulamalarda kültürel yapının dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu doğrultuda, okul yöneticilerinin destekleyici ve başarıyı teşvik eden bir kültür inşa etmeleri büyük önem taşımaktadır. Öğretmenlerin fikirlerinin dikkate alındığı, başarılarının takdir edildiği ve mesleki gelişimlerinin desteklendiği kurumlar, hem motivasyonu yüksek hem de kurumsal bağlılığı güçlü eğitim kadrolarına sahip olacaktır.

Araştırmanın sonuçları, okul kültürünün yalnızca fiziksel bir yapı değil; değerler, disiplin, eğitim anlayışı, milli-manevi öğeler ve liderlik yaklaşımlarından oluşan çok katmanlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Demokratik liderliğe dayalı, destekleyici ve başarı odaklı okul kültürlerinin öğretmen motivasyonunu artırdığı, kurumsal aidiyet ve verimlilik sağladığı gözlemlenmiştir. Bürokratik kültürün ise kimi durumlarda motivasyonu sınırladığı, görev kültürünün ise etkili yönetim modelleriyle birleştiğinde pozitif katkılar sunabileceği belirlenmiştir. Bu bağlamda, okul yöneticilerine düşen görev; kapsayıcı, paydaşlarıyla iş birliğine dayalı bir okul kültürü inşa etmektir.

Araştırma bulguları, okul yöneticileri ve öğretmenler için bazı pratik öneriler sunmaktadır. Öncelikle, okul kültürünün güçlendirilmesi için demokratik liderlik tarzının benimsenmesi ve öğretmenlerin karar süreçlerine aktif katılımının sağlanması önemlidir. Öğretmen motivasyonunu artırmak için başarıların düzenli olarak görünür kılınması, ödüllendirme ve takdir mekanizmalarının etkinleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin milli ve manevi değerlere bağlılığını artırmak amacıyla seremoniler, okul tarihini yaşatan etkinlikler ve kültürel projeler teşvik edilmelidir. Veliler ve idari personelin okul kültürünün taşıyıcısı olarak sürece katılımı da kültürel sürdürülebilirliği güçlendirecektir. Eğitim politikaları açısından ise, okul kültürünün yalnızca akademik çıktıların değil, aynı zamanda sosyal ve ahlaki gelişimin de bir göstergesi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Metodolojik açıdan bu çalışma, okul kültürünün öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisini nitel araştırma deseni ile derinlemesine incelemesi bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla katılımcıların okul kültürüne ilişkin algıları doğrudan ortaya konmuş, kod-kategori-tema yaklaşımı ile elde edilen bulgular sistematik biçimde çözümlenmiştir. Ayrıca, Azerbaycan bağlamında yapılan bu araştırma, çoğunlukla Türkiye merkezli literatürde eksik kalan karşılaştırmalı verileri sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, uluslararası alanyazına hem içerik hem de yöntem bakımından katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın en önemli sınırlılığı, yalnızca belirli bir bölgeyle ve sınırlı bir örnekleme gerçekleştirilmiş olmasıdır. Gelecekte yapılacak araştırmaların daha geniş katılımcı gruplarıyla ve nitel yöntemlerle desteklenmesi, okul kültürü ile öğretmen motivasyonu arasındaki ilişkiye daha derinlemesine ışık tutabilir. Ayrıca okul kültürünün öğrenci başarısı, öğretmen tükenmişliği ve okul iklimi gibi diğer değişkenlerle olan ilişkileri de ilerleyen çalışmalarda ele alınabilir.

Kaynakça

Arslan, Hasan, Aytaç Satıcı, ve Mahmut Kuru. “Resmî ve Özel İlköğretim Okullarının Kültür ve Etkililik Düzeylerinin Karşılaştırılması.” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 51, no. 51 (2007): 371–394.

Atik, S., ve O. T. Çelik. “Analysis of the Relationships between Academic Motivation, Engagement, Burnout and Academic Achievement with Structural Equation Modelling.” *International Journal of Contemporary Educational Research* 8, no. 2 (2021): 118–130.

Balcı, Ali. *Etkili Okul ve Okul Geliştirme: Kuram, Uygulama ve Araştırma*. 3. baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.

- Balcı, Ali. “İki Binli Yıllarda Türk Millî Eğitim Sisteminin Örgütlenmesi ve Yönetimi.” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 6, no. 24 (2000): 495–508.
- Bilir, Pınar, Üzeyir Ay, ve G. Tuba Çelik. “Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında Örgüt Kültürü.” *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 2, no. 1 (2003): 117–128.
- Büyüköztürk, Şener, Ö. Erkan Akgün, Funda Demirel, Şirin Karadeniz, ve E. Kılıç Çakmak. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2015.
- Creswell, John W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 4th ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2014.
- Çalık, Temel, ve Ferudun Sezgin. “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim.” *Kastamonu Eğitim Dergisi* 13, no. 1 (2005): 55–66.
- Deal, Terrence E., ve Kent D. Peterson. *Shaping School Culture*. 3. baskı. San Francisco: Jossey-Bass, 2016.
- Demirtaş, Zülfü. “Okul Kültürü ile Öğrenci Başarısı Arasındaki İlişki.” *Education and Science* 35, no. 158 (2010): 3–13.
- Ergil, Yunus Emre, R. Evkuran, M. Okur, H. S. Okur, İ. Altunışık, ve Y. Konca. “Uzaktan Eğitim Sonrasında İlkokul Öğrencilerindeki Değişimlerin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi.” *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)* 9, no. 71 (2024): 4084–4094.
- Fullan, Michael. *Leading in a Culture of Change*. San Francisco: Jossey-Bass, 2020.
- Hargreaves, Andy, ve Michael Fullan. “Professional Capital after the Pandemic: Revisiting and Revising Classic Understandings of Teachers’ Work.” *Teachers and Teaching* 27, no. 3 (2021): 1–16. <https://doi.org/10.1080/13540602.2021.1938700>

- Hargreaves, Andy, ve Michael Fullan. *Professional Capital: Transforming Teaching in Every School*. 2. baskı. New York: Teachers College Press, 2021.
- Hatch, Mary Jo, ve Ann L. Cunliffe. *Organization Theory: Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Hofstede, Geert. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2011.
- Hoy, Wayne K., ve Cecil G. Miskel. *Educational Administration: Theory, Research, and Practice*. 9. baskı. New York: McGraw-Hill, 2013.
- Kuyumcu, Mehmet. “İlköğretim Okullarında Okul Kültürü ve Takım Liderliği (Elâzığ İli Örneği).” Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2007.
- Leithwood, Kenneth, Alma Harris, ve David Hopkins. “Seven Strong Claims about Successful School Leadership Revisited.” *School Leadership & Management* 40, no. 1 (2020): 5–22.
<https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1596077>
- Merriam, Sharan B., ve Elizabeth J. Tisdell. *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. 4. baskı. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2016.
- Narsap, Hülya. “Genel ve Mesleki Liselerde Örgüt Kültürü.” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Özdemir, Ali. “Okul Kültürünün Oluşturulması ve Çevreye Tanıtılmasında Okul Müdürlerinden Beklenen ve Onlarda Gözlenen Davranışlar.” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 4, no. 4 (2006): 411–436.

- Peterson, Kent D., ve Terrence E. Deal. *The Shaping School Culture Fieldbook*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009.
- Rosenholtz, Susan J. *Teachers' Workplace*. New York and London: Teachers College Press, 1991.
- Schein, Edgar H. *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass, 1990.
- Schein, Edgar H. *Organizational Culture and Leadership*. 5. baskı. Hoboken, NJ: Wiley, 2017.
- Sönmez, Mustafa Ali. "Meslek Liselerinde Örgüt Kültürü." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 45, no. 45 (2006): 85–108.
- Stolp, Stephen. *Leadership for School Culture*. Eugene, OR: ERIC Clearinghouse on Educational Management, University of Oregon, 1994.
- Şahin, Selahattin. "Okul Müdürü ve Öğretmenler ile Okulun Bazı Özellikleri Açısından Okul Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 39, no. 39 (2004): 458–474.
- Şişman, Mehmet. "İlkokullarda Örgüt Kültürü." Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.
- Şişman, Mehmet. *Örgütler ve Kültürler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2014.
- Terzi, Ali Rıza. *Örgüt Kültürü*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2000.
- Terzi, Ali Rıza. "İlköğretim Okullarında Örgüt Kültürü." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 43, no. 43 (2005): 423–442.
- Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Yılmaz, Kürşat, ve Esra Oğuz. “Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Fakülte Kültürüne İlişkin Algıları.” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 38, no. 1 (2005): 101–122.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ FAKÜLTE BİLİMLERİ DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>@...edu.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>@...edu.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

Buhara Emirliğı'nde Vakıf Mülklerinin Kullanım Uygulaması

Nargiza Ismatova
nargiza5555@yahoo.com
[0009-0005-2900-9505](tel:0009-0005-2900-9505)

Al-Beruni Institute of Oriental Studies, Uzbekistan Academy of Sciences

Öz

Bu çalışma, vakıf mallarının kullanımını incelemekte; özellikle temel mekanizmalar olarak *icâre* (kiralama) ve *istibdâl* (tebdil/değıştirme) işlemlerine odaklanmaktadır. “*İcâre*” uygulaması, bağı olarak incelenmiş ve şartlı olarak basit kira ve alt kiralama şeklinde ikiye ayrılmıştır. Basit kiralama biçiminde vakıf malları, aracı kurumlar olmaksızın, özel kişiler arasında doğrudan müzakereler yoluyla kiraya verilmektedir.

Alt kiralama, vakıf malını kiralaayan kişinin söz konusu malı üçüncü bir tarafa yeniden kiralaması olup, bu durum özellikle arazi kiralamalarında belirgindir. Ayrıca, vakıf arazisinin ve üzerindeki yapıların farklı kurumlara ait olması nedeniyle, mali ilişkilerin düzenlenmesi için çok taraflı bürokratik süreçler gerektiren daha karmaşık kiralama düzenlemeleri de ele alınmaktadır.

Çalışma, kira sözleşmelerinin resmîleştirilmesi ve buna ilişkin süreçleri; kira bedelinin ödenmesi, bu bağlamda ortaya çıkabilecek ihtilaflar ve bunların çözümüne yönelik mekanizmaları da incelemektedir. Son olarak, mevcut tarihî belgeler ışığında *istibdâl* yoluyla vakıf mallarının kullanımına ve bu uygulamanın hangi koşullarda tatbik edildiğine değinilmektedir. Nitekim Buhara Emirliğı vakıf sistemi içinde nakdî vakıflar *istibdâl* uygulaması aracılığıyla yaygın biçimde işlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Buhara Emirliğı, Vakf-nâme, Müteveli, İcâret-nâme, Hatt-i icâre, İstibdâl.

The Practice of Utilizing Waqf Properties in the Bukharan Emirate

Abstract

This research discloses the issue of using *waqf* properties. “*Ijārah*” and “*istibdāl*” transactions were the primary mechanisms driving the utilization of *waqf* properties. The practice of “*ijārah*” was analyzed with a conditional division into simple leasing and subleasing. In its simple form, leasing *waqf* assets was primarily executed through direct negotiations between private individuals, without the involvement of intermediary institutions.

Subleasing refers to the practice wherein an individual who has leased *waqf* property subsequently re-leases it to another party. This phenomenon is particularly evident in the leasing of land.

Situations demonstrating complex forms of leasing were also analyzed. The properties built on them were owned by different institutions and this required significant bureaucratic procedures among various stakeholders to regulate financial matters.

Moreover, the paper covers the formalization of lease agreements and the associated processes. Particularly, rent payment and the conflicts that may arise in this context, as well as the measures taken to resolve such disputes were highlighted. In addition, the issues concerning the use of *waqf* property through the practice of “*istibdāl*” are also discussed. The specific circumstances under which this practice was applied are explained based on available historical documents. In particular, within the *waqf* property system of the Bukharan Emirate, cash *waqfs* were widely utilized through the practice of *istibdāl*.

Keywords

The Bukharan Emirate, *Waqf-namah*, *Mutamalli*, *Ijārah-nāmah*, *Khatt-i ijārah*, *Istibdāl*.

Introduction

The analysis of *waqf* documents in the Bukharan Emirate, particularly in its central city of Bukhara, indicates that the amount of *waqf* properties increased in the second half of the 19th century and the early 20th century. During the period under study, practice of establishing properties such as land, market stalls, shops, caravanserais (including warehouses and inns), and mills continued traditionally.¹ Additionally, the practice of dedicating residential properties to *waqf* has become more widespread. The economic changes during this period, particularly the development of commodity-money relations, contributed to the growth of cash assets. The primary purpose of utilizing *waqf*-designated properties was to ensure their profitability and sustainability. Institutions managing *waqf* properties either used them directly or indirectly. The *waqf* administration primarily generated income by leasing the property or exchanging it for more profitable assets. In this regard, *ijārah* (rental)² and *istibdāl* (substitution) transactions³ were the primary mechanisms driving the utilization of *waqf* properties.

It should be noted that studies related to *waqf*⁴ or works on agriculture and land relations⁵ provide some information about the

¹ For the general operation and management of Bukhara markets; see Kılıçaslan, Yusuf. "Commercial Relations between the Khanate of Kokand and the Emirate of Bukhara (1840–1876)." *Journal of Turkic Studies at Hacettepe University (HÜTAD)*, 41 2024, pp. 72,73.

² The term "*ijārah*" in the dictionary means the use of something for a certain period of time in exchange for a certain amount of money or the hiring of [someone]. *Islom Ensiklopediyasi*, O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, Toshkent 2004, p. 204.

³ "*Istibdāl*" refers to the practice of directly exchanging an endowed property for another or purchasing a more profitable property instead of selling it.

⁴ Chekhovich O.D. *Buxarskie Dokumenty XIV v.* Fan, Tashkent 1965, p. 332.; Chekhovich O.D., *Samarkandskie Dokumenty XV–XVI yy (O vladeniiax Khodji Akbrara v Sredney Azii i Afganistane)* Faksimile, kriticheskiy tekst, perevod, vvedeniie, primechaniia i ukazateli O.D. Chekhovich, Nauka, Moskva 1974, p. 471.; Chekhovich O.D., Vil'danova A.B. *Vakf Subkhakulikhana Buxarskogo 1693 g.*, *Pis'mennye pamiatniki vostoka*, Nauka, Yejegodnik 1973, Moskva 1979, p. 213–235.; Mukminova R.G. *Kistorii Agrarnykh Otnosheniy v Uzbekistane XVI v.* Po materialam Vakfname, Fan, Tashkent 1966, p. 354.

⁵ Mirzayev K.M., *Amliakoraya Forma Feodal'noy Zemel'noy Sobstvennosti v Buxarskom Xanstve*, Tashkent 1954, p. 104.; Makhmudov N., *Zemledelie i Agrarnye Otnoshenia v Sredney Azii v XIII–XIV vv.*, Dushanbe 1966, p. 128.; Madjlisov A., *Agrarnye Otnoshenia v Vostochnoy Bukhare v Buxare v XIX – nachale XX veka*, Dushanbe –

practice of utilizing *waqf* properties. Despite recent specialized research focused on the leasing of *waqf* properties⁶, there are still unanswered questions in this field. To date, no comprehensive work has systematized this process in a holistic manner. From this perspective, based on a comparative analysis of *waqf* documents and historical sources from the Bukharan Emirate, the available information regarding the practice of utilizing *waqf* properties has been systematized to the extent possible.

1. Lease Practice

The analysis of historical documents related to the leasing of *waqf* properties has identified two primary forms of this practice. These can be conditionally categorized as follows:

- Simple or direct lease
- Sublease

Simple or direct lease. The process of renting *waqf* assets was primarily executed through direct negotiations between private individuals, without intermediary institutions. For instance, a craftsman or merchant who leased a *waqf*-owned shop personally managed and operated it. Similarly, a farmer or land tenant who rented *waqf* land directly cultivated it and harvested the crops.⁷ In earlier times, *waqf* properties were not only leased to individuals but occasionally to entire villages as well.⁸

In the majority of cases, *waqf* deeds explicitly stipulated the terms of property utilization, including their lease, within the conditions section of the document. This condition is emphasized with the phrase “باجارة شرعية گذاشته”⁹, meaning “leasing property in

Alma-Ata 1967, p. 330.; Abduraimov M.A., *Ocherki Agrarnyx Otnosheniy v Buxarskom Xanstve*, Fan, Tashkent 1970, p. 286.

⁶ Sultonov U., *Waqf Administration in Tashkent Prior to and After the Russian Conquest: A Focus on Rent Contracts for the Kukeldas Madrasa*, Der Islam, 2012, Bd. 88, p. 324-351.; Yakubov Q., “Long-term Lease on Waqf Lands in Khorezm: A New Form of Privileges of Sacred Lineages”, *Oriente Moderno* 103, 2023, p. 384-410.

⁷ NAUz, I-323-fund, d. 197/1, 410, 413, 415/1, 463.

⁸ Ivanov P.P., *Xozjastvo Dvjybarskix Sheykhov, Kistorii feodal'nogo zemlenladieniya v Sredney Azji v XVI-XVII vv.*, Leningrad, Moskva 1954, p. 46.

⁹ *bib ijarah-yi sbar'iyah gudbashtab*

accordance with Islamic jurisprudence”¹⁰.

The formalization of this condition in the document was directly related to the type of property involved. Specifically, when establishing real properties such as shops or mills, instructions were given to the *mutawallī* (trustee) to lease out these properties. For instance, according to a *waqf* deed registered in 1892/1310 in favor of the *Ūstā Bahādir madrasah* in the city of Bukhara, it was stipulated that a shop and an oil press endowed as *waqf* property be leased out, and the income derived from them be distributed in accordance with the conditions set forth in the deed.¹¹

In cases where land property was endowed as *waqf*, the necessity of leasing it out was not explicitly emphasized; rather, the focus was placed on the procedures for distributing the income derived from such leases. This can be explained by the fact that the endowed lands were likely already under lease prior to the *waqf* arrangement and continued to be so thereafter. Consequently, the *waqf* deed did not deem it necessary to reiterate this condition, leading to the conclusion that such clarification was considered redundant.¹² For example, in a *waqf* deed dated 1892/1310, reference is made to approximately 300 *ṭanābs* of endowed land classified as *ḵburr-i ḵbālīṣ* located in the village of *Tūzaylī* in the *Qarakūl* district. Similarly, a *waqf* deed compiled in 1907/1325 refers to endowed lands¹³ in the *Dawlat-ābād* area of *Janūbī Rūd* and the *Qaṣr-i ‘Ishrat* area of *Shimālī Rūd*, with explicit instructions for the distribution of rental income derived from these properties. It is stipulated that such income should be calculated “in accordance with local customs and traditions specific to the region”.¹⁴ Thus, each province, district, and locality within the Emirate of Bukhara had its own traditional system of measurement (units of measurement) based on its economic capabilities.

¹⁰ In most *waqf-namabs* this condition was mentioned.

¹¹ NAUz, I-323-fund, d. 83.

¹² Abduraimov M.A., *Ocherki agrarnykh otnosheniy*, Buxarskom xanstve, p. 67.; Kazakov B.A. *Dokumental’nye pamyatniki Sredney Azii*, Tashkent Uzbekistan, 1987, p. 29.

¹³ NAUz, I-323-fund, d., 59.

¹⁴ NAUz, I-323-fund, d. 28.

Subleasing refers to the practice wherein an individual who has leased *waqf* property subsequently re-leases it to another party. This phenomenon is particularly evident in the leasing of land. During the medieval period, a significant portion of *waqf* lands remained in possession of influential members of society – namely, large landowners, religious figures, and state officials – who did not cultivate the lands themselves but instead subleased them to others. In such arrangements, these individuals acted as mediators.¹⁵ For instance, during the 12th – 13th centuries, *waqf* properties were managed by *şadrs* (high-ranking religious officials), while in the 16th – 17th centuries, they were often administered by prominent religious scholars, including the influential *Jāyibār khwājas*.¹⁶

Archival evidence indicates that the aforementioned practice remained prevalent in the Emirate of Bukhara into the late 19th and early 20th centuries.¹⁷ According to documents preserved in the archive of the *qūshbīgī* (Prime Minister), a significant portion of the 17,000 *ṭanābs* of *waqf* land in the *Qarakūl* district was managed by large landowners.¹⁸ The records also mention smallholders acting as lessees, who functioned as intermediaries.¹⁹ These individuals leased the land from the *waqf* and, in turn, subleased it to hired agricultural laborers – such as *muḍāri'*, *kārandah*, and *charikār* – for cultivation. Addressing this phenomenon, A. Qushmatov notes that in the Bukharan Emirate, “an intermediary figure operated between the *waqf* administrator (*mutavallī*) and the peasantry, renting the land for a fixed term and subsequently leasing it out again”.²⁰

Complex Forms of Lease. Analysis of the examined documents reveals that immovable properties – such as shops, caravanserais, and residential courtyards – owned by private individuals were often situated on *waqf* lands belonging to specific religious or educational

¹⁵ Mukminova R.G., *Kistorii agrarnykh otnosheniy v Uz̄bekistane XVI*, p. 49-50.

¹⁶ Ivanov P.P. *tm* p. 46-47.

¹⁷ In the *waqf* documents, in the statement of the boundaries of the *waqf* properties, it is noted that many *waqf* lands are in the possession of certain people.

¹⁸ Khamrayev A.X., “Nekotorye cherty feodal'nogo sposoba proizvodstva v Bukhare XIX Iz istorii Uzbekistana XIX-XX vv.”, *Sbornik nauchnykh trudov*, Tashkent 1975, p. 14-18.

¹⁹ Mukminova R.G. *tm*, p. 50.

²⁰ Qushmatov A., *Vaqf (Namudboi zamindorii vaqf dar shimoli Tojikiston dar solboi 1870-1917)*, Irfon, Dushanbe 1990, p. 112.

institutions.²¹ For instance, a *waqf* deed dated 1859/1275 records that a man named *Mullā Mīr Ibrāhīm Qāshgharī* endowed a caravanserai he had constructed in favor of a madrasah. The document notes that the building was located on *waqf* land belonging to the *Kukaldāsh madrasah*.²² In accordance with the conditions set by the donor, a certain portion of the revenue generated from the property was to be paid to the *mutawalli* of the *Kukaldāsh madrasah* as a rental fee.

In a certificate document dated 1910/1328, it is further noted that a residential courtyard and shop, both endowed as *waqf* properties, were situated on land that was part of the *waqf* estate of a different institution.²³

The complexity of this form of leasing arises from the fact that the *waqf* lands and the properties built on them were owned by different institutions, and this required significant bureaucratic procedures among various stakeholders to regulate financial matters.

In most *waqf* lands, private properties such as shops, houses, and orchards were located, and it is recorded in *waqf* deeds that these lands were leased to individuals. The lessees who constructed private properties on these lands later endowed them as *waqf*.

In some *waqf-namāhs*, the rent generated from *waqf* properties was referred to as the “*tag-jāy ḥaqqi*” (ground rent), which was paid to the administration of the land on which the *waqf* was situated. For example, in a document from 1892/1310, instructions were given regarding the allocation of ground rent from the income generated by *waqf* shops leased by the *mutawalli*.²⁴ Additionally, during the period under study, a caravanserai built on *waqf* land in the Qāḍīkhānah-yi Tīrgarān gūzar of Bukhara was also endowed as *waqf*. The income was derived from it being first allocated as ground

²¹ Such buildings are listed in the documents as “*uskunab*”.

²² NAUz, I-323-fund, d. 33.

²³ NAUz, I-323-fund, d. 968.

²⁴ NAUz, I-323-fund, d. 95/2. This issue was covered by U.Sultonov in the example of a number of endowment institutions in Tashkent. See: Sultonov O‘., *Vaqf uskunalari xususida*. Yosh sharqshunoslarning akademik U.Karimov nomidagi X ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. Toshkent 2013, p. 50.

rent to the administration of the *waqf* land.²⁵

In this regard, it can be acknowledged that the administrative bodies of several *waqf* institutions in the city of Tashkent leased their *waqf* lands to merchants, affluent urban dwellers, and artisans for the construction of facilities, and collected ground rent from them, which is also characteristic of Bukhara.

The general state of the leasing practices has been outlined above. To form a comprehensive picture of this practice, it is necessary to consider issues such as formalization, rental fees, and the distribution of income. In particular, special attention was given to the formalization process to ensure the legal validity of the practice and to safeguard the inviolability of the properties involved.

Formalization of the Lease Agreement. The lease of *waqf* property was formalized in an agreement between the managing trustee (*mutawalli*) and the lessee, based on mutual consent and approval. This agreement was referred to as a “*ijārah-nāmāh*” (lease contract) or “*kbatt-i ijārah*” (written lease). The document was officially executed by a special clerk – *mirzā-yi ijārah* – in the *qāḍī* court and was authenticated with the seal of the *qāḍī*. The clerk also maintained a record of the *waqf* properties leased out under this arrangement.²⁶ Factors such as the individual’s legal capacity and mental competence, which are essential in the establishment of property ownership, are also considered crucial in the formation of lease agreements.²⁷

Leasing *waqf* properties for periods exceeding three years was considered illegal.²⁸ As setting such long-term leases could provide

²⁵ NAUz, I-323-fund, p. 836.

²⁶ Yusupov M., *Sud v Bukhare. Sudoustroystvo i sudoproizvodstvo v Buxarskom emirate v kontse XIX – nachale XX v.*, Vena, Tashkent 2016, p. 27. Tekst i vvodnaia stat’ia: Ul’fat Abdurasulov i Paolo Sartori.

²⁷ As noted in “*Kifayab*”, according to the Hanbali and Shāfi’i schools of thought, reaching the age of majority is also a basic rule in concluding a lease. However, in the Hanafi school of thought, if a minor is entitled to dispose of the property, he is allowed to conclude a lease contract independently, and if he does not have such a right, a guardian is allowed to act on his behalf. According to Islamic jurisprudence, a lease of *waqf* properties for a period exceeding three years is not considered valid.

²⁸ Shaykh Muhammad, Sodiq Muhammad Yusuf, *Kifoya*. C. 3, Toshkent 2015, HILOL-NASHR, p. 202-205.

the lessee with the opportunity to appropriate the property, potentially jeopardizing the inviolability of the *waqf*. The majority of the available records show that the Emirate of Bukhara leased *waqf* properties, particularly land, for durations ranging from seven months to no more than three years. Furthermore, it can be noted that the specification of a set lease period was often linked to fluctuations in market prices, with corresponding increases in the rent. According to established tradition, *mutawalli* were prohibited from leasing *waqf* properties to individuals from other regions.²⁹ This restriction not only served to protect the security of *waqf* lands but also aimed to ensure employment opportunities for local residents.

The lease documents included important provisions such as the location of the property, the lease duration, and the amount of rent to be paid. Additionally, the payment method for the lease was also specified, which in turn enriches our understanding of the practices associated with this process:

*The [rent] fee is 33 thousand tangah-yi rāyijab, similar to ujrāt al-mithl, 3 thousand tangah for the right to pay (?), 10 thousand tangah [given as payment before the security deposit], and the remaining 10 thousand tangah were paid in two installments. Seal: Qādī Mullā ‘Iẓām al-Dīn Şadr bin Mullā Muḥammad ‘Arif Şadr Muftī’.*³⁰

Thus, in the aforementioned agreement formalized in 1920, it was recorded that the *mutawalli* leased the *waqf* lands belonging to the *Hasan Attār* mosque to *Muḥammad Şādiq Jibāchi* for a period of seven months in exchange for 33,000 *tangahs*. The term “*ujrāt al-mithl*” (عجرات المثل) mentioned in the document is considered one of the key elements of the lease agreement. According to the interpretation of researcher Q. Yakubov, this expression refers to the “*average market price*” that corresponds to the quantity and quality of the land being leased.³¹ After a certain period, a new lease agreement was formulated for this property, with an additional

²⁹ Djuraeva G.A., *Vakfiye gramoty kak istochnik po sotsial’no-ekonomicheskoy istorii Bukhary v XVI-XVII vv.*, Tashkent 1985, p. 17.

³⁰ Bukhoro Davlat Badiy-Me’morchilik Muzei Qo‘riqxonasi, № 31787/11.

³¹ Yakubov Q.K., *XIX asrning II yarmi – XX asr boshida Khiva xonligida waqf instituti (Tarixiy-manbashunoslik tablili)*. Unpublished PhD diss., Toshkent 2018, pp. 117-118.

12,000 *tangabs* added to the previous rental amount.³² This may have been due to market price changes, which could have raised the rental rate. Cases of revising previously agreed rental amounts were common in lease practices. The lease document of *Khawājam Shaykh khānaqāh waqf* lands, drawn up in 1920/1338, states that a man named Mullā ‘Ubayd-Allah leased these lands for a period of 7 lunar months. The rent was set at 104,000 *tangabs*, which included an additional 28,000 *tangabs* added to the previous rental price, and the payment of the lease was also regulated by specific conditions. Specifically, the document states that 34,000 *tangabs* were paid upfront as an advance payment. 35,000 *tangabs* were due mid-lease, and the rest was due at the end. The document’s mention of an additional sum added to the previous lease price suggests that Mullā ‘Ubayd-Allah had previously been the tenant of these lands. In fact, land lease agreements often carried a traditional hereditary aspect, and the fact that the members of the same family leased the same land for many years was noted in academic literature as well.³³

The rental payment mechanism: Various terms have been used to refer to the payments collected from the lease of *waqf* properties, including “*ḥiṣṣat al-waqf*”³⁴ (the *waqf*’s share), “*badal-i ijārah*”³⁵ (rental fee), and “*tagg jāy*” (base fee).

The rental payments for commercial establishments such as shops and market stalls on *waqf* properties were mainly made in cash. For instance, according to the stipulations in a *waqf-namah* formalized in 1897/1315 for the benefit of the *Khawājah ‘Arif Rīngarī khānaqāh*, the *mutawallī* leased a *waqf*-designated fabric shop to three individuals (vendors), from whom he was to collect an annual rent of 24 *tangabs* – 8 *tangabs* per person.³⁶ The lease document of this very commercial establishment dated 1335/1917 likewise stipulates that the tenants were to pay a rental fee of 24 *tangabs*.³⁷ The fact that the rental amount remained unchanged over a span of twenty years is of particular significance. At first glance, the fact that the value of

³² Bukhoro Davlat Badiiy-Me’morchilik Muzey Qo’riqxonasi, № 433⁶/349⁶.

³³ Kazakov B.A., *tm*, p. 29.

³⁴ *ḥiṣṣat al-waqf*, *ḥiṣṣab al-waqf*.

³⁵ *badal-i ijārah*.

³⁶ NAUZ, I-323-fund, d. 858/3.

³⁷ NAUZ, I-323-fund, d. 858/4.

coins did not decrease during the study period could primarily explain this situation. However, it is noteworthy that, despite general increases in the rental rates of *waqf* lands, the rent for this particular shop remained constant. It is possible that the *waqf* administration prioritized the charitable purpose of the endowment and deliberately maintained price stability in line with its philanthropic mission.

The literature notes that it was a common practice to lease land on the condition that a fixed share of the harvest would be taken as rent payment.³⁸ Additionally, land lease payments were collected not only in cash but also in the form of grain crops and labor (*shakl-i bigāri*).³⁹ In particular, the *waqf* document for the benefit of the *Hadrat Ayyūb gūzar* mosque in Bukhara stipulates an annual rental payment of 80 *tangahs* for one and a half *tanābs* of *waqf* land.⁴⁰ A document dated 1256/1840, slightly predating the period under study, emphasizes that the *kārandahs* (cultivators) of the *waqf* lands belonging to the *Shirdār* and *Tillā-Qārī madrasahs* in Samarqand were required to deliver both the *waqf's* share of the harvest – derived from “*safid-bari*” and “*kabūd-bari*” lands⁴¹ – and the specified monetary payment to the *mutawalli* in accordance with established procedures.⁴²

The rent for *waqf* lands was usually paid directly to the *mutawalli* by the workers.⁴³ For instance, according to a decree issued in 1860/1277, ‘Umar Khbwajab Ūraq was appointed as the *mutawalli* of the *Dahbid Khānaqāh* in Samarqand, and the cultivators of the *waqf*

³⁸ Iskandarov B.I., *Iz istorii Bukarskogo emirate (Vostonaia Bukara i Zapadny Pamir kontse XIX veka)* Moskva 1958, p. 54.

³⁹ Qushmatov A. *Vaqf, tmm*, pp. 114-115.

⁴⁰ NAUz, I-323-fund, d. 410.

⁴¹ The terms “*Sifid-bari*” and “*Kabūd bari*” refer to grain crops. “*Sifid-bari*” was considered to be grain products that ripened in early summer (barley, wheat), and “*Kabūd bari*” was considered to be ripened in autumn (millet, rice, oats). Chekhovich O.D., *O Razmere kharadja v Bukhare XIX v.*, *Obshchestvennye nauki v Uzbekistana*, 1961, № 3, p. 42.

⁴² Institut Vostochnykh Rukopisey RAN (IVR RAN), 33-fund, p.1-165, C, l. 46.

⁴³ Abduraimov M.A., *Voprosy feodal'nogo zemlevladieniia i feodal'noy renty v pis'max emira Khaydara*, Tashkent 1961, doc. № 823, p. 35; IVR RAN, 33-fund, o.1, d. 165, ll. 22, 46, 53, 61, 62, 65, 75, 77.

land were instructed to deliver their *waqf* contributions to him.⁴⁴

In certain cases, such as when *waqf* lands were located far from the *waqf* institution, special assistants were appointed to collect rental payments. Specifically, historical literature mentions the establishment of a distinct position, known as *sardār/sarkardab* (commander), for such situations.⁴⁵

In Bukhara, there were also *waqf* properties and institutions under the control of the state. According to historical sources, some *waqfs*, having lost their significance due to the absence of appointed administrators, were transferred directly to state control. In certain cases, such properties were re-endowed with the *amir* himself appointed as *mutawallī*, and these were subsequently referred to as “*waqf-i qāḍī-khānab*” (judicial *waqf*).⁴⁶ The rental revenues from such *waqf* properties were collected by designated officials and directed to the state treasury, with regular reports submitted to the ruling authority. Notably, a form from the second half of the 19th century records that the responsible official, *Mullā Sharāf Mirakbūr Mirāb*, reported the collection of various dues from the lands, including a sum of 18,900 *tangabs* from the lease of the *waqfs*⁴⁷ of *Ḥaḍrat Sayyid Subkhānqūlī Khān*⁴⁸ and *Ḥaḍrat Amīr-i Kabīr*.⁴⁹ According to another historical petition, the funds collected from rent and other payments were allocated based on a decree issued by the emir. These resources were used for the maintenance and restoration of various religious and communal structures, including mausoleums⁵⁰, kitchens,

⁴⁴ IVR RAN, 33-fund, o.1, d. 165, l. 22.

⁴⁵ Qushmatov A. *Vaqf*, *tvm*, pp. 112-113.

⁴⁶ Yusupov M. *Sud v Bukhare*. *tvm*, p. 28.

⁴⁷ Bukhoro Davlat Badiy-Me'morchilik Muzey Qo'riqxonasi, № 10943/11/1.

⁴⁸ The *waqf* endowed by Ashtarkhanid ruler Subkhanqulikhān (1625-1702) must have been intended. O.D. Chekhovich and A.B. Vil'danova researched *waqf* document registered on 1693 by Subkhanqulikhān and Pāshshā Bībī Khānim for the benefit of the grave of an infant named Qamar Bānu Khānim. According to the authors, the foundations allocated properties such as 1000 *tanābs* of arable land, a garden, a slaughterhouse, as well as tobacco processing equipment. See more about it: Chekhovich O.D., Vil'danova A.B., *Vaqf Subkhakulikhana Buxarskogo 1693*, pp. 213-235.

⁴⁹ A. Jumanazar notes that Amīr Shohmūrād was called Amīr-i Kabir. Jumanazar A. *Bukhoro. Ta'lim tizimi tarikh*. Akadernashr, Toshkent 2017, p. 544.

⁵⁰ The above-mentioned tombs of Subkhanqulikhān and Amīr-i Kabir are probably meant.

madrasahs, the walls of *chahārbāgh*, and prayer halls. Additionally, the funds were directed toward lighting these facilities and supporting religious ceremonies such as *khatmanah* and *khatm-i Khwājah*.⁵¹

In the administration of *waqf* properties, disputes related to rent payments frequently arose. Historical records indicate that such conflicts did not go unnoticed by the government. When tenants failed to pay rent on time, the *mutawallī* would submit a petition to the *dīwān-kehanah* (government office) to recover the outstanding amount. In response, the government would assign a *qādī* to investigate the matter. The *qādī* would then examine the case and submit a report to high-ranking officials such as the *qūshbīgī* and *dīwānbīgī*. One documented case from the mid-19th century illustrates that, according to an official decree, the *mutawallī* of the *Balā-yi Havuz madrasah waqfs* filed a complaint regarding tenants in the *Qizilchah* district who had failed to pay their rent. The local *qādī* was instructed to investigate the situation. As part of the inquiry, the *qādī* questioned both the tenants and the *āqsāqāls* (elders) of the district. Based on the findings, a fair ruling was issued: if the tenants were indeed delinquent in their payments, the rent was to be collected; otherwise, the land in question would be separated from the *waqf* holdings.⁵²

According to one more document, namely a petition submitted by a *qādī* to the *qūshbīgī* of the Emir of Bukhara, it was noted that the tenants of *Dilkeñshā* mosque and *Chūbīn madrasah* had failed to pay their *waqf* dues for an extended period, prompting an appeal to the *ark-i ‘alī* (royal court). In response, a special official, acting on the emir’s decree, escorted the tenants to the *qādī* court for resolution. During the legal proceedings, *āqsāqāls* attempted to mediate between the disputing parties. Ultimately, the claimants agreed to withdraw their complaints in exchange for a payment of 200 *tangahs* from the tenants, presumably as overdue rent.⁵³

A historical petition submitted by *qādī Mūllā Ghīyās al-Dīn Şudūr* to *Mīrbi Dīwānbīgī* documents a financial dispute involving the *waqf* lands of *Shādīmbī madrasah*. The *madrasah* staff (*abl-i waḏāyij*) filed a

⁵¹ Bukhoro Davlat Badiiy-Me’morchilik Muzey Qo‘riqxonasi, № 10943/11/2.

⁵² Bukhoro Davlat Badiiy-Me’morchilik Muzey Qo‘riqxonasi, № 31888/11.

⁵³ NAUZ, I-126-fund, o.-1, d. 932, l. 4.

complaint regarding tenants who had failed to pay 3,000 *tangabs* in rent. The case was reviewed in the qāḍī court, where a ruling was issued requiring the tenants to settle the outstanding amount. Following the court's decision, the tenants paid 2,350 *tangabs* immediately and pledged to deliver the remaining sum directly to the minister⁵⁴ within a week.⁵⁵

As evident from historical records, disputes related to rental agreements were carefully examined, ensuring that both parties' perspectives were considered before appropriate measures were taken. The resolution process involved various levels of authority, from the ruler to high-ranking officials and local *āqsāqals*, all of whom played a role in overseeing *waqf* property management. *Waqf* ownership functioned as an integral component of the state's administrative framework, reflecting broader governance structures.

2. The practice of Istibdāl

In the history of *waqf* ownership in the Central Asian khanates, including the Emirate of Bukhara, there existed a tradition of making use of *waqf* properties through their sale or exchange for other assets. Historical sources, including the works of A.L. Kuhn, indicate that rulers, governors, and *biks* frequently engaged in this practice, replacing their *waqf* holdings with properties that yielded greater financial returns.⁵⁶

One of the essential characteristics of *waqf* property is its ability to generate continuous and sustainable income. Some Islamic jurists have permitted the sale or substitution of a *waqf* asset if it ceases to yield any benefit⁵⁷, emphasizing that the perpetual generation of benefit is a fundamental objective of *waqf*. Circumstances such as the ruin, demolition, or collapse of the institution for which the *waqf* property was established, or the cessation of income from the *waqf* assets, served as grounds for the sale of *waqf* properties.⁵⁸ While some of the income from the caravanserais could be transferred to foundations, the majority were built during the

⁵⁴ Mirbī Dīwānbīgī is meant.

⁵⁵ NAUz, I-126-fund, o.-1, d. 668, l. 5.

⁵⁶ Kuhn A.L. *Vakufy*, Turkestanskije vedomosti, 1872, № 21.

⁵⁷ Marginani Burkhanuddin, *Khidaya*, Moskva 2010, p. 542-544; Sait S., Lim H. Land, *Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*, Zed Books, London-New York 2006, p. 150.

⁵⁸ Nalivkin V.P., "Zapiska o položenii vakufnogo dela v Turkestanskom krae do i posle ego zavoevaniya", *Tip. Shtaba Turkestanskogo Voennogo Okruga*, 1900. NAUz, I-1-fund, o.-12, d. 79, l. 4.

reign of Abdullah Khan II, Emir of Bukhara.⁵⁹

One historical *shahādat-nāmah* (testimonial document) records an incident concerning a *waqf* courtyard associated with the *Ḥaḍrat Ayyūb* mosque in Bukhara. According to the document, the original *waqf-nāmah* for the courtyard had been lost, the property itself had fallen into ruin, and it had ceased to serve as a source of income. As a result, a local notable named *Fūlād Aqsāqāl*, who held positions both as neighborhood elder (*āqsāqāl-i gūzar*) and as *mutawalli* – collaborated with several pious individuals to have the imams “*riwāyat*” (publicly recount)⁶⁰ that the courtyard had originally been designated as *waqf*. They emphasized that the lost *waqf-nāmah* had included a stipulation by the *wāqif* (endower) permitting the sale of the courtyard under specific conditions.⁶¹ The *shahādat-nāmah* states that the courtyard was ultimately sold – with the consent of mosque staff – for a price of 20,000 *tangahs*, consistent with its market value at the time.⁶²

According to a document from 1899/1313, a courtyard endowed for the benefit of the *Lab-i Rūd-i Mādarikhān gūzar* mosque in Bukhara had fallen into disrepair. The rental income generated from the property was insufficient to cover its maintenance costs. Consequently, respected members of the local community petitioned for permission to exchange the property for another, more profitable asset. Following an official investigation conducted by state-appointed inspectors, the request was approved, allowing the *waqf* property to be replaced with a revenue-generating estate.⁶³

A report-petition addressed to the emir by *qāḍī Mullā Muḥammad Baqā Khwājah* is recorded in one more document:

“(1) *Bandah-yi nawāzā* (2) *taṣadduq-i sar-i ḥaḍratam shawam* (3) *qāḍī Mullā Muḥammad Baqā Khwājah du‘āgūyishān bih mawḍi‘-yi Qibchāq*

⁵⁹ Tatarinov, A. A. *Buhara’da Yedi Aylık Esaret*, Translator and Annotator Yusuf Kılıçaslan, Bilgeoğuz Publishing, Istanbul 2024, p. 24, 25.

⁶⁰ *Riwāyat* is a *fatwā* issued by scholars on legal issues.

⁶¹ NAUz, I-323-fund, d. 413.

⁶² The document states as follows: *به تقويم مقومين* that is, “according to the prices determined by the appraisers”. This shows that there were also special appraisers who valued real estate according to the market prices of that time.

⁶³ NAUz, I-323-fund, d. 314/1.

*tumān-i Kāmāt (4) miqdār-i chahār ṭanāb zamīn-i waqf-i masjidī būdah kib bist-u panj sāl bāz (5) masjid-i madhkūr barham kbūrdah bib chahār nafar qawm dāshtab ast kib ānhā ham (6) bib har ṭaraf mutafarraqab shudab raftab zamīn-i waqf-i madhkūr ... khālī (7) aẓ manfa‘at bī maṣraf shudab māndah ast kārandahgān-i (8) ūrā āwardah biṣawāb dīd āqsqālān-i zamīn-i madhkūrā (9) yak hazār-u yak ṣad-u hashtād tangah sawdā kardam agar riḍā-yi ‘alī shawad furūktab (10) thaman-i ūrā giriftab aẓ riyy-i shar‘-i sharīf bib maṣraf-i kbayr-i jāri-yi (11) dīgar ṣarf namūdab dar haqq-i dhāt-i mubārak-i ‘alī du‘ā migiriftab bāsham (12) guftab aẓ ijāzat wa riḍā-yi mubārak-i ‘alī umīd namūdab (13) ‘arḍ kardahand hadratam bihtar mīdānand (14) badawlat salāmat bāshand (15) al-taqṣir (3)’.*⁶⁴

According to the document, the *waqf* land belonging to a mosque in the *Kāmāt* district had ceased to generate income, and since the mosque itself had fallen into ruin, the local elder petitioned for the land to be sold and its value to be allocated to another form of ongoing charitable endowment (*ṣadaqa-i jāriyyah*).

A considerable number of such petitions have been preserved, offering instructive information about the processes related to the sale of *waqf* properties. For example, according to a petition addressed to the ruler by a *qāḍī* named Mūllā Fayḍ-Allābkhvajah, 10 *ṭanābs* of land in the *Kītab* region of the Bukhara Emirate had fallen into neglect. An investigation revealed that this land was *waqf* property belonging to the local congregational mosque; however, the *waqf* deed confirming this was lost. With no one cultivating the land and it having fallen into ruin, the local peasants requested that, by the ruler’s grace, the land be reinstated as *waqf*. The *qāḍī* informed them that the *waqf* deed could be reissued or, alternatively, the land could be sold for a certain amount with the proceeds sent to the state treasury, expressing hope for the ruler’s approval.⁶⁵

There are instances where *waqf* deeds explicitly include provisions regarding the application or complete prohibition of the practice of *istibdāl* concerning *waqf* properties. In particular, some *waqf* documents establishing courtyards and residences stipulate that upon the death of the *wāqif*, these properties may be sold and

⁶⁴ NAUZ, I-126-fund, o.-1, d. 929, l. 3.

⁶⁵ NAUZ, I-126-fund, o.-1, d. 929, l. 4.

replaced with other types of profitable assets.⁶⁶

During the course of the research, there were also instances of waqf deeds in which the founder explicitly prohibited the exchange of the endowed properties. For example, one such waqf deed states the following: “متولی مذکور موقوفه مذکوره را استبدال نکنند اگر چندی که (... the mentioned *mutawalli* shall not exchange the designated *waqf* property, regardless of its potential benefits).⁶⁷ In this case, the *waqf* property in question was a courtyard consisting of multiple residential units, endowed by its founder. This indicates that the *waqf* encompassed a housing complex where several families lived. The sale of such a property would have resulted in the displacement of numerous individuals, leaving them without shelter. Furthermore, since the property was continuously rented out, it provided a steady stream of income.

In the *waqf* property system of the Bukharan Emirate, cash *waqfs* were widely utilized through the practice of *istibdāl*. *Waqf* deeds establishing cash *waqfs* often stipulated that the endowed funds should be used to acquire profitable real estate, such as land or commercial establishments. According to a *waqf-nāmah* registered in 1911/1330, a residential courtyard and 1,000 *tangahs* were endowed as *waqf* assets. The stipulated condition required that the courtyard be sold and the proceeds be added to the *waqf* funds for the purchase of a shop.⁶⁸ According to a document from 1918/1336, the *mutawalli* was instructed to purchase fertile land using 10,000 *sums* that had been endowed as *waqf* funds.⁶⁹

Waqf funds were used to buy real estate both in and out of the emirate. Specifically, according to a document from 1903/1321, 47,000 *tangahs* were allocated, of which 20,000 *tangahs* were used to purchase a residential courtyard in *Haram al-Muḥtaram in Madīnah* for a sheikh's residence.⁷⁰

Thus, it can be stated that the practice of utilizing cash *waqf* in

⁶⁶ NAUz, I-323-fund, d. 415.

⁶⁷ NAUz, I-323-fund, d. 315.

⁶⁸ NAUz, I-323-fund, d. 626.

⁶⁹ NAUz, I-323-fund, d. 971.

⁷⁰ NAUz, I-323-fund, d. 894.

the Bukhara Emirate developed in a distinctive manner. Namely, cash endowments were established with the purpose of purchasing immovable properties such as land or shops deemed suitable for *waqf*.

Conclusion

It is important to note that the institution of *waqf* property – established for the support and development of Muslim society and shaped over the course of centuries – had, by the late 19th and early 20th centuries, become deeply embedded in the socio-economic life of the Bukharan Emirate and had emerged as a significant form of property ownership.

In the Bukharan Emirate, *waqf* properties were primarily utilized through *ijārah* and *istibdāl* arrangements. Many *waqf* lands simultaneously contained properties endowed to various religious and social institutions. The rental of land often followed a traditional pattern of inheritance, whereby members of the same family leased the same plot for many years. Disputes related to rent payments for *waqf* properties were resolved by state-appointed officials, reflecting the government's attention and commitment to the proper administration of *waqf* affairs.

References

Archives

Institut Vostochnykh Rukopisey RAN (Institute of Oriental Studies, St Petersburg), fund 33.

O'zbekiston Milliy Arkhivi (National Archive of Uzbekistan), funds I-1; I-323; I-126.

Bukhoro Davlat Badiiy-Me'morchilik Muzei Qo'riqxonasi (the Historical-Architectural and Art Museum Preservation of Bukhara).

Primary Sources

Marginani Burkhanuddin. Khidaya. Moskva, 2010.

Yusupov M., Sud, *Bukhara. Sudostroystvo i sudoproizvodstvo v Buxarskom emirate v kontse XIX – nachale XX v.*, Tekst i vvodnaia stat'ia: Ul'fat Abdurasulov i Paolo Sartori. Tashkent-Vena, 2016.

Secondary Literature

Abduraimov M.A., *Voprosy Feodal'nogo Zemlevladieniia i Feodal'noy Renty v Pis'max Emira*, Khaydara, Tashkent 1961.

Abduraimov M.A., *Ocherki Agrarnyx Otnosheniy v Buxarskom Xanstve*, Fan, Tashkent 1970.

Chekhovich O.D., *Buxarskie dokumenty XIV v.*, Fan, Tashkent 1965.

Chekhovich O.D., “O razmere kharadja v Buhare XIX v.”, *Obshestvennye nauki*, Uzbekistana 1961, № 3, s. 38-44.

Chekhovich O.D., *Samarkandskie Dokumenty XV–XVI vv.*, (O vladeniiax Khodji Akhrara v Sredney Azii i Afganistane), Faksimile, kriticheskiy tekst, perevod, vvedeniie, primechaniia i ukazateli O.D. Chekhovich, Nauka, Moskva 1974.

Chekhovich O.D., Vil'danova A.B., “Vakf Subkhakulikhana Buxarskogo 1693 g.”, *Pis'mennyye pamiatniki vostoka*, Yejegodnik 1973, Moskva Nauka, 1979, s. 213-235.

Djuraeva G.A., *Vakfnye Gramoty kak istochnik po sotsial'no-ekonomicheskoy istorii Bukhary v XVI-XVII vv.*, Tashkent 1985.

Iskandarov B.I., *Iz istorii Bukarskogo emirate (Vostonaia Bukara i Zapadny Pamir Kontse XIX veka)*, Moskva, 1958.

Islom Ensiklopedyasi, O'zbekiston Milliy Ensiklopedyasi Toshkent 2004.

Ivanov P.P., *Xoziasstvo Djujbarskix Sheykhov. K istorii Feodal'nogo Zemlevladieniya v Sredney Azii v XVI-XVII vv.*, Leningrad, Moskva 1954.

Jumanazar A., *Bukhoro Ta'lim Tizimi Tarikhi*, Akademnashr, Toshkent 2017.

Kazakov B.A., *Dokumental'nye pamyatniki Sredney Azii*, Tashkent, Uzbekistan 1987.

Khamrayev A.X., “Nekotorye cherty feodal'nogo sposoba proizvodstva v Buhare XIX Iz istorii Uzbekistana XIX-XX vv.”, *Sbornik nauchnykh trudov*, Tashkent 1975, s. 14-18.

Kılıçaslan, Yusuf. “Commercial Relations between the Khanate of Kokand and the Emirate of Bukhara (1840–1876).”

Journal of Turkic Studies at Hacettepe University (HÜTAD), no. 41 (2024): 67–81.

Kuhn A.L. Vakufy, *Turkestanskije vedomosti*, 1872, № 21.

Madjlisov A., *Agrarnye otnoshenia v Vostochnoy Bukhare v Buxare v XIX – nachale XX veka*, Dushanbe, Alma-Ata 1967.

Makhmudov N., *Zemledelie i agrarnye otnoshenia v Sredney Azii v XIII-XIV vv.*, Dushanbe 1966.

Mirzayev K.M., *Amliakovaya forma feodal'noy zemel'noy sobstvennosti v Buxarskom xanstve*, Tashkent 1954.

Mukminova R.G., *K istorii agrarnykh otnosheniy v Uzbekistane XVI v. Po materialam Vakfname*, Fan, Tashkent 1966.

Qushmatov A., *Vaqf (Namudboi zamindorii vaqf dar shimoli Tojikiston dar solboi 1870-1917)*, Irfon, Dushanbe 1990.

Sait S., Lim H. Land, *Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*, Zed Books, London-New York 2006.

Shaykh Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Kifoya 3-juz. Toshkent: HILOL-NASHR, 2015.

Sultonov U., “Waqf Administration in Tashkent Prior to and After the Russian Conquest: A Focus on Rent Contracts for the Kukeldas Madrasa” *Der Islam*, 2012. Bd. 88, p. 324-351.

Sultonov O'., “Waqf uskunalari xususida”, *Yosh sharqshunoslarning akademik U. Karimov nomidagi X ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari*, Toshkent 2013, p. 49-52.

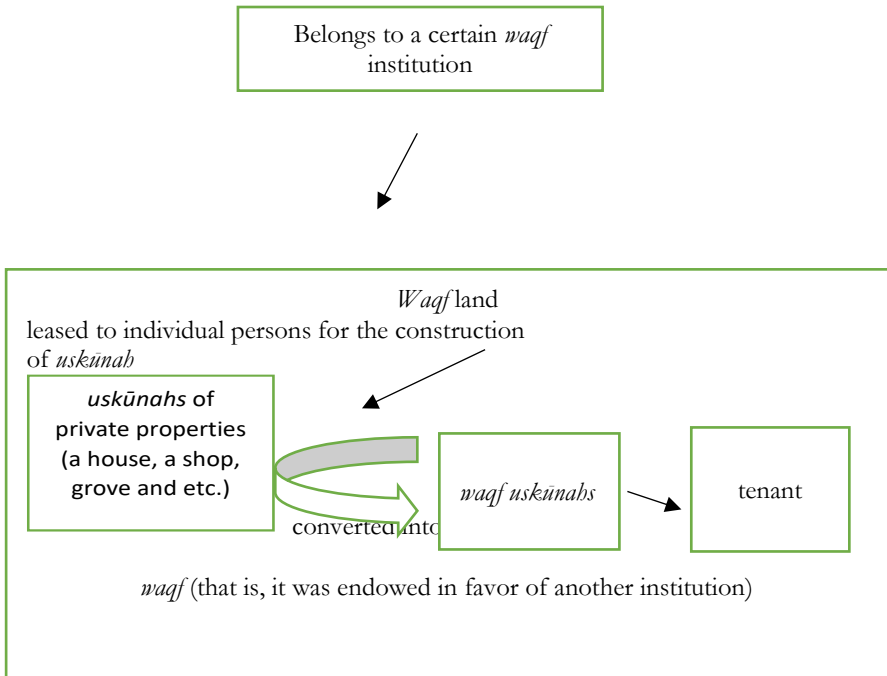
Tatarinov, A. A. *Buhara'da Yedi Aylık Esaret*. Translator and Annotator Yusuf Kılıçaslan. Istanbul: Bilgeoğuz Publishing, 2024.

Yakubov Q.K., *XIX asrning II yarmi – XX asr boshida Khiva xonligida vaqf instituti (Tarixiy-manbashunoslik tablili)*, (Unpublished PhD diss.), Toshkent 2018

Yakubov Q., “Long-term Lease on *Waqf* Lands in Khorezm: A New Form of Privileges of Sacred Lineages”, *Oriente Moderno* 103, 2023, p. 384-410.

Additional Section

The Scheme of Complex Leasing:

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<p>* Bu makale, Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "... " adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş bîlâdîr.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/ tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/ doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkcar.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...", orally delivered at the Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/ doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year).</p> <p>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkcar.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

Geliş Tarihi: 31 Ağustos 2025 Kabul Tarihi: 5 Eylül 2025 Yayımlanma Tarihi: 31.12.2025

 10.71138/turkav.1774959

TÜRK DAYANIŞMA YARDIMLAŞMA VE EĞİTİM KURUMLARINDAN

“ARIFANE DİVANLAR”

Sedef Karabulut
sedefkarabulut23@icloud.com
[0009-0006-3269-298X](tel:0009-0006-3269-298X)
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Türker Eroğlu
teroglu@gazi.edu.tr
[0000-0002-5943-209X](tel:0000-0002-5943-209X)
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Öz

Bu çalışmada, Türk kültüründe “Türk Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim” kurumları işlevinde olan geleneksel kurumlar incelenmiştir. Eski Türk toplumlarında; kam törenleri, toy ve kurultaylar, siyasal ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Zamanla divan, ahilik, yarenlik ve seymenlik gibi kurumlara dönüşen bu kurumsal toplantılar “geleneğe dayalı sivil toplum kuruluşları” olarak değerlendirilmiştir. Bu yapılar yalnızca eğlence veya sohbet ortamları olarak değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendiren, kültürel değerlerin sürekliliğini sağlayan ve toplumun sosyalleşmesine zemin hazırlayan kurumsal yapılar olarak değerlendirilebilir. Ahilik teşkilatında “fütüvvetnameler” ışığında ahlaki değerler öğretilmiştir. Yarenlik ve seymenlik gibi yapılarda ise gençler sorumluluk bilinciyle yetiştirilmiştir. Arifane divanlar; geleneksel yönetim biçimlerini ve halkın ortak değerlerini yaşatan, sorunlarına çözüm arayan ve eğitim işlevini üstlenen kurumlar olarak varlığını sürdürmektedir. Çalışmada; söz konusu kurumların tarihsel kökleri, toplumsal, eğitsel ve sosyal işlevleri araştırılmış; günümüzdeki sivil toplum yapılanmalarıyla

benzerlikleri vurgulanmış ve Türk kültüründeki “Toy, Kurultay, Tirnek, Dernek, Kengeş” gibi yapılardan “Arifane Divanlar”a doğru evrilme süreci anlatılmıştır. Sonuç olarak Arifane Divanlar; kronolojiye ve literatüre bağlı olarak Türk toplumunun birliğine hizmet eden, dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumları olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, toy, divan, ahilik, arifane divanlar

The Çağırğan Baba Foundation Zawiya: Tevliyet and Zaviyedarlık

Abstract

This study examines the traditional institutions in Turkish culture that functioned as organizations of solidarity, mutual assistance, and education. In early Turkic societies, kam rituals, toy gatherings, and kurultay assemblies played a significant role in maintaining political and social order. Over time, these institutional gatherings, which transformed into organizations such as divan, ahilik, yarenlik, and seymenlik, regarded as “tradition-based civil society organizations.” These structures can be considered not merely as settings for entertainment or conversation, but also as institutional frameworks that reinforced social solidarity and cooperation, ensured the continuity of cultural values, and provided a basis for the socialization of the community. Within the ahilik organization, moral values were taught in the light of “fütüvvetname” texts, while in the institutions such as yarenlik and seymenlik, young people were raised with a sense of responsibility. The arifane divans have continued to exist as institutions that preserve traditional forms of governance and the common values of the people, seek solutions to societal issues, and undertake an educational function. This study illustrates the historical roots of these institutions as well as their social, educational, and cultural functions, emphasizing their similarities with contemporary civil society organizations, and discusses the evolution from traditional structures such as Toy, Kurultay, Tirnek, Dernek, and Kengeş to Arifane Divans. To conclude, Arifane Divans are presented — based on chronology and literature — as institutions of solidarity, mutual assistance, and education that serve the unity of Turkish society.

Keywords: Turkish culture , toy, divan, ahilik, arifane divans

1. GİRİŞ

Bir toplumda dayanışma ruhunun gelişmesi, o toplumun kâinata ve içinde yaşadığı dünyaya ve de vatanına-toprağına, çevresine bakışıyla ilgili düşünceye dayalıdır.

Bu yazıda, Türk toplumunda eski Türklerden itibaren oluşan dayanışma ruhunun teşkilatlanmış halleri incelenecektir.

Türk kültüründe geleneğe dayalı “**Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları**” denildiğinde akla “**Ahilik**”, “**Yarenlik**”, “**Seymenlik**” gibi kurumsal yapılarla; “**Kürsübaşı**”, “**Oturak Âlemi**”, “**Sıra Gecesi**” “**Barana**” gibi sohbet toplantıları gelir. Kurumsallık itibarıyla “**Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları**” ifadesindeki “Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim” konularını kapsayanı, birinci sırada ifade ettiğimiz “**Ahilik**”, “**Yarenlik**”, “**Seymenlik**” gibi kurumsal yapılardır.¹

İlk bakışta, bu yapılarla, **tamamen** inanca dayalı olan, tarikat ve cemaat yapılarını ayrı tutmak gerektiği gibi bir görüş akla gelse de, kök itibarıyla bu inanca dayalı yapıların düzeni ile yukarıda sayılan kurumsal yapıların hissedilir derecede benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öyle ki inanç gruplarının teşkilât yapısı; anlayış ve kuralları (normları); mensubiyet ve üyelikleri bu yapılarla oldukça benzerlik göstermektedir. Bu inanç grupları; toplantılarında müzik ve dansı barındırması, özellikle bu tür soyut unsurlar ile geleneğe dayalı diğer unsurların bulunması sebebiyle, aynı zamanda bir eğitim kurumu gibidirler.

Başta sözünü ettiğimiz kurumlardan Âhiliğin fütüvvetle ilişkisi olduğu ve kurumun kurallarının “fütüvvetnâmeler”den alındığı ifade edilir ki bunlar: Nefsine hâkim olmak, Allah’ın emirlerine uymak, cömert ve iyiliksever olmak, misafirperver olmak; inanç gözetmeksizin bütün insanlara sevgi ve saygı göstermek, ticarete veya hayattaki diğer hususlarda hileye başvurmamak, yalan söylememek, iftira ve dedikodudan sakınmak, hak ve adalet sever olmak, zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak ahilerin uyması gereken ahlâk prensipleri olarak fütüvvetnâmelerde yer verilen bazı

¹ Bu konuda Geniş bilgi için bakınız: Nail Tan, Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler, 2008, İstanbul, Özal Matbaa, s.16, Sedat Veyis ÖRNEK, Türk Halk Bilimi, 1995, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.19.

hususlardır. Bu hususlara, normlara bakıldığında, aşağıda sözünü edeceğimiz geleneksel yardımlaşma kurumlarındaki kurallarla örtüştüğü görülecektir.

Ahiliğin bir yansıması olarak, “Yarenlik”, “Sıra Odaları” gibi yapı ve uygulamalar gösterilirse de bunların isabetli olmadığını düşünmekteyiz. Ahiliğin fütüvvet ve inançla ilgili tarafları bulunmasına rağmen, kaynağının İslamiyet öncesi Türk kültürüne dayandığını düşünüyoruz. Keza “Yarenlik” ve “Seymenlik” adlı kurumlar hakkındaki düşüncemiz de böyledir.

Türklerdeki sosyal kurumlar ve bu kurumların toplantılarıyla ilgili kökleri “Kamlık Kurumu” ve “Kam (Şaman)” törenlerine-toplantılarına götürmek yanlış olmasa gerektir. Çünkü Kam bu toplantılarda inanca dayalı bir takım uygulamalar yaparken toplumun birliğini, dirliğini sağlamak maksatlı Tanrıya ve kutsal ruhlara dua etmektedir. Toplantılara katılan insanlar da ilahiler okur; Tanrıya kurban sunarlar, toplumdaki sıkıntıları konuşarak Tanrıdan ve kutsal ruhlardan yardım isterlerdi. Keza, kamlar temel eğlencelerin başçısı konumunda idiler. Kamlık kurumuna bağlı olarak çeşitli vesilelerle yapılan, çoğu inanca dayalı, toplantılar, ciddi anlamda bir sosyallik arz etmektedir.

Kam toplantılarından “**Urug**”² meclislerine ve “**Devlet Meclisi**” anlamında, çoğunlukla “**Toy**” adı verilen ve zaman zaman da “**Kurultay**” adıyla anılan resmî toplantılara varmak mümkündür.

Türk toplumu, tarih boyunca bütün diğer geleneğe dayalı unsurlar yanında, sosyal yardımlaşma, dayanışma ve eğitim konularında “**Eman Kurumu**”ndan “**Misafirperverlik**”e varan, gelenek üzerine inşa edilmiş önemli sosyal kurumlara sahip olmuştur. Bünyesinde sosyal dayanışma ve paylaşım anlayışı bulunması sebebiyle “**Toy**” kurumu bu kurumların temelindeki teşkilat olarak görülebilir.

Toylar, Türk toplumunda bir araya gelme, toplanma (cem olma), paylaşma ve dayanışma gibi temel insanî değerlerin somut bir ifadesi olarak tarih boyunca farklı şekillerde varlığını sürdürmüştür.

² Aileler birliği.

Yönetime katılmanın yanında özellikle, toplumun birlik ve beraberlik duygusunu güçlendiren **“Toy”** geleneği, aynı zamanda bireyler arası iletişim ve etkileşimi arttırarak kültürel değerlerin aktarılmasında yardımcı olan bir görgü mektebi mahiyetindedir.

Günümüz Türk toplumunda düğün, şenlik, cenaze, bayram gibi özel günler de birer toy mahiyetindedir. Çünkü bu toplantılarda da insanlar bir araya gelerek dayanışma içinde olurlar. Düğünlerde sevinç paylaşılırken, yapılan katkılarla ekonomik yük hafifletilir. Herkes düğün sahibine gücü oranında omuz verir, destek sağlar.

“Ot-çu Göçü”, “Yayla Şenliği”³, “Nevruz”, “Hıdrellez”, “Saya Bayramı” gibi şenlikler de önemli bir olayın kutlanması şeklindedir. “Bahar”, “Yaz”, “Gündönümü”, “Hızır-İlyas Buluşması” gibi olay ve olgular bir kutlama vesilesi olup toplum günlerde yapılan toplantı ve kutlamalarla dayanışma ve destekleşme içine girer.

Doğal olarak bu toplantılar sosyal yardımlaşmanın ve dayanışmanın yanında; bir kültürlenme ve kültürleşme yolu şeklinde kültürel değerlerin aktarımı ve eğitimin informel olarak gerçekleşmesi açısından önemlidir. Aynı şekilde, özellikle Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde görülen, Ahilik, Yarenlik gibi benzer kurumsal yapılar, bu türden kültür kurumlarının, bir başka yansıması olarak karşımıza çıkmakta ve bize günümüzde “STK” adı verilen, açılımı “Sivil Toplum Kuruluşları” olan yapıları hatırlatmaktadır. Yani bu kurumlar bir bakıma, “Geleneğle Dayalı Sivil Toplum Kuruluşları”dır.

Günümüzde farklı adlarla anılan dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumlarının toplantıları, sadece birer sohbet veya eğlence toplantısı değil, toplum meselelerinin görüşüldüğü, resmî otorite dışında bölgenin veya beldenin-mahallin yönetimine iştirak edildiği; kültür aktarımının gerçekleştiği; katılanların çevreyi ve kültürel mirası korumak; gelecek nesillere aktarmak düsturuyla hareket ettiği toplantılardır.

Divan, Ahilik, Yarenlik ve benzeri adlarla anılan bu kurumsal yapıların gerçekleştirdiği “Divan Meclisi”, “Âhi Meclisi” ve “Yaren

³ Olgun Köse, Trabzon’da Yaylacılık ve Yayla Hayatı, 2001, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tez No: 109186

Meclisi” gibi toplantılar aynı zamanda eğitim ortamı sunan geleneğe dayalı okullar olarak da düşünülebilir.

Bazen yalnızca seçilmiş kişilerden, aynı statü veya eğitim yapısında olanlardan, bazen akran gruplarından; bazen de farklı yaş ve cinsiyet guruplarından insanların bir araya geldiği; hasılı toplumun her kesiminden insanların bir şekilde etkileşim halinde bulunduğu bu kurumsal yapılar ve etkinlikleri, bireylerin sosyal rolleri ve değerleri öğrenip benimsemesine ilişkin ortam ve fırsatlar sunmaktadır.

Kam toplantılarından başlayarak, toy veya kurultayların üyelik, toplantı ve uygulamalarına benzeyen; devlet otoritesi dışında, ahalinin oluşturduğu yapılara doğru bir evrilmenin gerçekleştiği ve toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumu adı verilen önemli sosyal organizasyonların meydana geldiği fikri bu araştırmanın hareket noktasıdır.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda belirttiğimiz ana fikirden hareketle; Türk kültüründe toy geleneğine dayalı olarak, Türk halk biliminin araştırma konularından olan **“Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları”** içindeki **“Geleneğe dayalı sivil toplum kuruluşları”** anlamındaki **“Ârifâne”** veya **“Divan”** adı verilen yapıları ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir araştırma olup “İşlevsel Teori”ye dayalıdır. Antropoloji, Etnoloji ve Halk Bilimi gibi alanlar başta olmak üzere; sosyal bilimlerin çoğunda kullanılan teorik yaklaşımlardan biri olarak işlevselcilik (Fonksiyonalizm); toplumun canlı bir varlık olarak hayatını nasıl sürdürdüğüne dair kapsamlı cevaplar arayan ve veren bir okul-ekoldür.⁴ Kurucusu Bronislaw Malinowski’dır.

Bu cümleden olarak çalışmamız Türk kültüründe yer alan dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumlarının işlevsel yönleri ve günümüze yansımalarına yönelmiştir.

Veriler; konuyla ilgili olarak ulaşılabilen makalelerin, kitapların ve dijital yayınların incelenmesiyle elde edilmiştir.

⁴ Abdulhan Taşbaşı, Bronislaw Malinowski’nin Kültür Teorisinde İşlevselci Yaklaşım ve İhtiyaçlar Teorisi, 2023, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, s.18, Erişim Tarihi: 29.08.2025, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3005529>

Araştırmanın evrenini Türk toplumunun tarihsel süreçte oluşturduğu sosyal kurumlar oluşturmuştur. Örneklemler olarak bu kurumları temsil eden “Toy, Kurultay, Kengeş, Tirnek, Dernek, ve Divan gibi kurumsal yapılar belirlenmiştir.

Bu yapılardan hareketle Halk Bilimi araştırma konularından olan “Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları”nın toplumsal işlevleri, kültürel değerlerin aktarımı ve eğitim boyutlarına yer verilmiştir.

Verilerin çözümlenmesinde betimsel (tasvirî) analiz tekniği kullanılmış, bulgular; tarihsel süreklilik ve toplumsal değişim dikkate alınarak yorumlanmıştır. Veri analizleri sonucunda; “Toy, Kurultay, Kengeş, Tirnek, Dernek, ve Divan” gibi kurumların, günümüz sivil toplum örgütlenmeleriyle benzerlikleri, bağlantıları ve işlevsel yönleri ortaya konmuştur. “Arifane Divanlar”ın, sosyal dayanışmayı güçlendiren ve kültürel sürekliliği sağlayan kurumsal yapılar olarak işlev gördüğu değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1 Türk Kültüründe Toy

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, eskiden “Devlet Meclisi” anlamına gelen “Toy”, günümüzde anlam kaymasına uğrayarak daha çok düğün-dernek içlerine ve özellikle bu organizasyonların eğlence kısmına denilmeye başlanmıştır.

Toy ifadesinin eğlence anlamında geçmişte de kullanıldığını bazı kaynaklarda görmekteyiz. Masal, hikâye, destan ve efsane gibi anlatılarda kullanılan “*Toy düğün kuruldu*” ifadesi bu görüşü desteklemektedir. Keza günümüzde düğün-dernek kullanımındaki “Dernek” ifadesi de “**Toy-Tirnek**” ibaresiyle eşleşmektedir.

3.2. Türk Devlet Meclisi Olarak Toy-Kurultay

Toy kelimesi, kültür tarihinde hem sosyal hem de siyasal açıdan önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk topluluklarında yılın belirli dönemlerinde düzenlenen, hükümdarlık-hükümrancılık alâmeti olarak kabul edilen, devlet işlerinin görüşüldüğu önemli toplantılardır. Bu toplantılar sadece devlet işlerinin görüşüldüğu siyasal toplantılar değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın, paylaşmanın ve eğlencenin yaşatıldığı

kültürel etkinlikler olarak da değerlendirilebilir. Zamanla kurultay adı ile karşımıza çıksa da **“Toy”**, Türklerin teşkilâtçı devlet yapısını ve ortak yaşama biçimini yansıtan köklü bir gelenektir.

Nitekim; “Türk Kağanları, devlete ait işlerde kararları tek başına almazlardı. Eski Türk devletlerinde siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel konulardaki meselelerin görüşüldüğü, tartışıldığı ve karara bağlandığı meclisler vardı. Bu meclislere “toy”, “kengeş”, “tirnek”, ve “kurultay” (Moğolca khuriltai) gibi adlar verilmekteydi.” şeklindeki ifadeler Türk devletinde **“toy”**, **“kengeş”**, **“tirnek”**, ve **“kurultay”** gibi çeşitli isimler alan bir şuranın, istişarenin, müşaverenin bulunduğu bir kurumsal yapıyı ortaya koymaktadır.

“Toy”, **“Kengeş”** veya **“Tirnek-Dernek”** adlı kurumlar, İslamiyet öncesinde Türk devletlerinde devlet işlerinin görüşülüp ve tartışıldığı aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı yetkisini kullanan meclislerdir.⁶

Keza bu toplantılardaki eğlence boyutuyla ilgili olarak da; *“Devlette bir kurumun adı olarak sonraki asırlarda ortaya çıkan ve dilimize yerleşen, “kurultay” sözcüğünün Türkçe karşılığı olan toy kelimesinin genel olarak yılın belli günlerinde hükümdarlar tarafından hükümdarlık alâmeti olarak devlet ileri gelenleri ve halkla yapılan; devlet işlerinin görüşülüp kararlaştırıldığı, aynı zamanda yenilip içilip eğlencelerin yapıldığı bir tür toplantı anlamına geldiğini söyleyebiliriz.”* (Erdoğan, 2014, s. 40) şeklindeki ifadeler de önem arz etmektedir.

Türklerin, gerçekten, hayli geniş bir coğrafyada varlıklarını sürdürmeleri sebebiyle toplum birliğini sağlamaları oldukça zordu. Birliğin sağlanması ve dayanışma kültürünün yerleşip, etkili bir

⁵ Baykuzu, Tilla Deniz, Academia, Toy, Ternek, Kurultay: Yönetimde İstişare/Şuranın Usulü ve Mekanizmaları, Erişim Tarihi: 08 14, 2025, Türklerin Mirası 4, s. 208, https://www.academia.edu/100218765/TOY_TERNEK_KURULTAY_Y%C3%B6ne timde_%C4%B0sti%C5%9Fare_%C5%9Euran%C4%B1n_Usul%C3%BC_ve_Meka nizmalar%C4%B1_TOY_TERNEK_KURULTAY_Management_Consultation_Proce dures_and_Mechanisms_of_the_Council

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, 1982, Ankara, Başbakanlık Basımevi. İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, 2012, İstanbul, Ötüken Yayınları. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, 1999, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

şekilde işlemeyle mümkün olmuştur. Bununla ilgili olarak Aysel Erdoğan **“İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği”** başlıklı makalesinde şu bilgilere yer vermiştir;

“Türkler, binlerce yıl Orta Asya’da ve Avrupa’nın çeşitli coğrafi sınırlarında güçlü ve uzun ömürlü devletler kurmuşlardır. Bu sebeple Türk topluluklarının tarih sahnesinde sürekli var olmalarında teşkilatçı devlet anlayışının önemi büyüktür. Bu anlayışın temelinde disiplin, dayanışma ve birliği önemseyen bir toplum yapısı vardır. Türk topluluklarının bir nevi karakteristik özelliğini yansıtan dayanışma ve yardımlaşma kavramları, merkezîyetçi devlet anlayışının da özünde yer almıştır.” (Erdoğan, 2014, s. 40)

Keza, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu da Türk Milli Kültürü adlı eserinin 249 ve 252. sayfaları arasında “Toy” konusuna geniş yer vermiş ve özetle şu konuları ifade etmiştir; Asya Hun Devleti’nde Mo-tun döneminden itibaren devlet işleri ve dini törenlerle ilgili olarak üç farklı türde toplantı düzenlendiği bilinmektedir. Bu toplantılar, yalnızca dini ya da sembolik anlamlar taşımakla kalmaz, aynı zamanda siyasi işleyişin önemli bir parçası olarak görülmüştür. Bu meclislerde hükümdarın gücünün onaylanması ve yeni hakanın seçimi gibi kritik kararlar alınır. Ayrıca ülkedeki tüm meseleler burada görüşülerek ortak kararlara bağlanırdı. Bu toplantılara hanedan üyelerinden başlayarak, yüksek rütbeli memurlar, başbuğlar ve bağlı boyların temsilcilerine kadar geniş bir katılım sağlanırdı. Özellikle bazı boylara bu toplantılara katılım zorunlu tutulur, hükümdar tarafından verilen ziyafete iştirak etmeyen gruplar sadakatsizlikle suçlanırdı. Zamanla bu gelenek yalnızca Hunlarla sınırlı kalmamış, diğer Türk devletlerinde de farklı biçimlerde yaşatılmıştır. Atilla döneminde Bizans elçilerinin aktardığına göre, Hunlar arasında “seçkinler meclisi” adında bir kuruldan söz edilmektedir. Benzer şekilde, Tabgaç, Hazar ve Peçenekler gibi topluluklarda da “nazırlar meclisi” olarak adlandırılabilir. ⁷

Bu kurumsal yapılar çerçevesinde yapılan toplantılar, yalnızca yöneticilerin değil, toplumun temsilcilerinin de katıldığı ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olduğu demokratik nitelikli kurumlar olarak ifade edilebilir.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 2012, İstanbul, Ötügen Yayınları, 249-252

Türk kültürü, tarihsel süreçte yalnızca bir yaşama biçimi değil, aynı zamanda toplumsal düzen, eğitim, yönetim ve dayanışma işlevlerinin birbirine bağlı olduğu bir yapı olarak şekillenmiştir. Toplumun bir araya geldiği eğlenceler, şöenler ve törenler ortak kimliğin ve değerlerin güçlendirildiği önemli toplumsal organizasyonlar olarak görülür. Bu bağlamda, *“Türk kültür tarihi incelendiğinde, toy, şöen, potlaç (yağma şöeni), sığır adlarıyla düzenlenen ‘toplu eğlencelerde’, ülke yönetimi ile ilgili önemli kararların da alındığı bilinmektedir. Türklük yaşamında devleti yönetme hakkı, temelde milletin doyurulması, donatılması, borçlarından kurtulmasıyla elde edilirdi. Bütün bunlar da toplu eğlencelerle gerçekleştirilirdi.”* (Özdemir, 2005, s. 319) yolundaki tespitler bu fikri doğrular mahiyettedir.

“Devlet Meclisi” anlamına gelen “Toy”un devlet ve toplumla ilgili kararların alındığı bir “Millet Meclisi” hüviyetinde olduğu açıktır. Bu meclisin siyasî ve iktisadî kararlarının yanında, sosyal problemlerin de görüşüldüğü, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi, haklıya hakkının verilmesi yolunda kararların alındığı bir sosyal meclis olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yüksek rütbeli yöneticiler yanında ahalinin temsilcilerinin de bulunması bu hususu destekler mahiyettedir. Keza “Toy”larda eğlence unsurunun olduğunu da atlamamak gerekir.

Kaynaklara göre, toplumsal birliğin sürdürülmesinde, dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumlarının birer karar alma, ortak değerleri aktarma ve toplumsal düzeni inşa etme gibi işlevlerinin olduğu ve bu anlayışın, kökünde toy kavramı etrafında somutlaştığı görülmektedir. Toy, Türk kültür tarihinde hem törensel hem de siyasal bir organizasyon olarak yer edinip, halkın yönetime katılımını sağlayan demokratik izler taşıyan bir kurum haline gelmiştir. Bu tür toplantılarda yalnızca yönetici seçimi veya karar alma değil, aynı zamanda toplumun ortak vicdanını şekillendiren eğitici sözlü anlatılar, misafir ağırlama pratikleri ve topluluk ruhunu besleyen müzik kültürüne de yer verildiği görülmektedir. Bu yönüyle toy, yönetim ve eğlencenin; gelenek ve değişimin birliğinde yer alan özgün bir kültürel kurgu olarak değerlendirilebilir.

“Türk teşkilat yapısının temeli; disiplinli, içerisinde bulunduğu çeşitli faktörlerin de etkisiyle birlik ve dayanışmayı çok önemseyen bir toplum yapısına dayanıyordu. Bu güçlü yapı, toplum ve devlet kaynaşması kendi haline bırakılmamış, adeta gelenekleşen kurumlarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Bunlardan biri ve hatta en önemlisi ünlü Japon bilgini

Şiratori'nin, devletin ve milletin temellerini sağlamlaştıran toplantılar olarak ifade ettiği danışma, toy, kurultay geleneğidir. (Ceylan, 1997, s. 1) Ayhan Ceylan'ın değerlendirmelerine göre, Türk toplumunun yapısal temelinde disiplinli bir teşkilatlanma anlayışı ile toplumsal dayanışma önemli bir yere sahiptir. Ceylan, toy ve kurultay gibi geleneksel danışma toplantılarının sadece siyasi karar alma süreçleri değil, aynı zamanda devletin ve milletin birlik ve bütünlüğünü sağlayan kültürel kurumlar olduğunu vurgulamıştır. Bu bakış açısı, Türk teşkilat sisteminin tarihsel olarak güçlü bir toplumsal şuur ve ortak akla dayalı olarak şekillenmiş olduğunu göstermektedir.

Faruk Sümer Hoca'nın, “Hanlar hanı Bayındır Han yılda bir defa toy verip bütün Oğuz beylerini konuklardı. Salur Kazan da galiba yılda bir yol, bütün tabileri yığınak oldukları yani divana geldikleri zaman yağmalı bir toy verir, toydan sonra beğer onu selamlayıp yurdlarına dönerlerdi.” (Sümer, 1999, s. 381-382). şeklindeki (muhtemelen “Dede Korkut Hikyeleri'nden alınma) ifadesinden anlaşıldığı üzere, Oğuz toplumunda toy geleneği hem sosyal hem de siyasi açıdan önemli bir yere sahiptir. Bayındır Han'ın her yıl düzenli olarak toy verip tüm Oğuz beylerini konuk etmesi, bu toplantıların bir tür geleneksel buluşma niteliğinde olduğunu göstermektedir. Salur Kazan'ın da yılda bir defa beylerin toplandığı divan zamanında büyük bir toy düzenlemesi ve beylerin onu selamlayarak toydan ayrılmaları, toyun sadece bir eğlence veya şölen değil; aynı zamanda hiyerarşik yapının pekiştirildiği, birliğin ve aidiyetin güçlendirildiği önemli bir toplumsal kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

“Siyasi ve içtima'i toplantılarda bu toplantılara katılanların oturacakları yerler belli idi. Bayındır veya Beğerbeğer Kazan'ın divanında sağ kola mensup beğer sağda, sol kola mensup beyler solda, has beğer dipte, inaklar eşikte oturmakta idiler.” (Sümer, 1999, s. 383). Sümer'in vermiş olduğu bu bilgilere göre, eski Türk topluluklarında düzenlenen siyasi ve toplumsal nitelikli toplantıların son derece sistemli ve hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Bu tür toplantılarda katılımcıların oturma düzeni, ait oldukları kola ve sosyal statüye göre önceden belirlenmektedir. Bu durum hem teşkilat yapısının ciddiyetini, hem de toplumsal düzenin kurallara bağlılığını, açık bir şekilde, göstermektedir.

Faruk Sümer'in aktarmış olduğu bilgiler, yalnızca toplantılardaki oturma düzeni ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda

divanlarda yer alan kişilerin duruş biçimlerine ve bu toplantılardaki yerlerini detaylı olarak anlatmaktadır. Bununla ilgili şu bilgiler bu düşünceyi ispatlar mahiyettedir; *“Divandaki toplantılarda büyük bey çocukları han veya beylerbeyinin sağ ve solunda veya karşısında ayakta dururlar ve yay söykünürlerdi. Yani yaya dayanırlardı. Bayındır Han’ın divanında, Bayındır Han’ın karşısında Kara Güne oğlu Kara Budak yaya dayanıp durur, Hanın sağ yanında beylerbeyi Kazan’ın oğlu Uruş ve sol yanında da Kazılık Koca’nın oğlu Yigenek ayakta dururdu. Kazan’ın divanında ise oğlu Uruş karşısında yay söykünürdü. Eğer divanda bey yalnız ise, o zaman oğlu yanında oturabilirdi. Divan’da söz söylemek isteyen diz çökerek konuşurdu.”* (Sümer, 1999, s. 383)

Hunlar’da var olan toy meclisi veya toy kurultayı ile ilgili Prof. Dr. Bahaddin Ögel **“Türklerde Devlet Anlayışı”** kitabında, Hunlar ve Oğuzlarda bu toplantılara halkın da katıldığını vurgulamış, yıl içerisinde yapılan üç toy toplantısının olduğunu söylemiş ve şunlardan bahsetmiştir:

“Anlaşıldığına göre, dernek veya toy şeklinde olan bu kurultaylara, Hunlar ile Oğuzlarda, halk da katılıyordu. Büyük Hun devletinde başlıca üç büyük toy ve yağmak vardır: 1) Yeni yıl bayramı. 2) İlkbahar bayramı. 3) Güz bayramı. Bilbassa bu sonuncusu yani güz bayramı, büyük bir kurultay şeklinde, Çin’in kuzeyindeki Lung-ch’eng adlı yerde yapılırdı. Bu bayram veya toy kurultayına, devletin bütün ileri gelenleriyle, vassal veya bağlı kurulların da katılma zorunluğu vardı. Bu büyük Bayram Kurultayı’na gelmeyenler, Hun hakanına isyan etmiş sayılırlardı.” demiştir. (Ögel, 1982, s. 74)

Ögel Hoca, “Prensler, devlet büyükleri, boy beyleri ile Hun İmparatorluğu’na bağlı krallar, baharda bu kurultaya katılıyorlar ve Hun hakanına, böylece bağlılıklarını bildirmiş oluyorlardı.” (Ögel, 1982, s. 76) şeklindeki ifadeyle de Hun Devletinde kurultayın, yalnızca devlet işlerinin görüşüldüğü bir toplantı olarak değil, siyasi bağlılığın ve sadakatın açıkça ifade edildiği törensel bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Araştırmalarımıza göre, ev yağmalama geleneğine bağlı gerçekleşen toylar sadece yöneticilere veya boy sınıfına ait üst düzey bir etkinlik olarak değil, doğrudan halkın katılımıyla gerçekleşen ve toplumun tümünü kapsayan bir etkinlik olarak da var olmuştur. Bununla ilgili olarak Ögel Hoca şu bilgileri paylaşmaktadır; *“aslında ev yağmalatma toyu, bir halk toyudur. Yalnızca beylerin toyu değildir.”* (Ögel, 1982, s. 80)

Bize göre, “Türk Kültür Tarihi” ile ilgili, günümüze kadar yazılmış bulunan eserlerin ilk sıralarında yer alan Bahaeddin Ögel Hoca’nın çalışmalarına göre; “Oğuz Han kurultayı, bütün Türk kavimlerinin müşterek bir kurultayı idi. Elbette herkes, dengi dengine ve orun ile ülüşüne göre, sofralarda yerlerini alacaklardı. Ancak, aynı içme yeme ve toy yerinde birleşeceklerdi.” (Ögel, 1982, s. 94).

Ögel Hoca’nın aktardığı Oğuzların düzenlediği bu kurultay, bütün Türk boylarının katıldığı ortak bir toplantı niteliği taşımaktadır. Katılımcılar, toplumsal konumlarına uygun olarak sofradaki yerlerini alırlar. Bunun yanı sıra katılımcıların içme yeme toy alanında birleşmeleri, toplumsal dayanışmayı, birlikteliği ve kültürel paylaşımı güçlendiren ve önemseyen toplantılar olduğunu göstermektedir.

İlgi çekici olanı, yukarıda da ifade edildiği üzere, bu kurumsal yapıların toplantılarındaki protokol düzenidir. Bu protokol düzeninin çağlar ötesine kadar sürmesinin yanında bizim sözünü ettiğimiz Türk Geleneksel yardımlaşma, dayanışma ve Eğitim Kurumlarının toplantılarında da görülmesi dikkat çekicidir. Nitekim Ögel Hoca’da bu konuya temas ediyor ve; “Günümüzde bile devlet yemekleri, devlet içindeki protokol ve rütbelerin, kesinlikle belirlendiği yerlerdir. Resmi yemeklerde herkes, her istediği yerde oturamaz. Türklerdeki “ülüş”, töre ve gelenekleri de, bu protokolü düzenleyen bir töredir.” (Ögel, 1982, s. 80) diyor. Ögel, bu ifadesiyle Türklerde düzenlenen toyların yalnızca birer ziyafet ya da eğlence değil, aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin ve siyasi protokolün açıkça sergilendiği törensel yapılar olduğuna dikkat çekmiştir. Toylardaki “ülüş” geleneği, her bireyin sosyal konumuna göre konumlandırıldığı, düzenin ve törenin uyum içinde işlediği bir toplumsal yapıyı yansıtmaktadır.

Göçlerle ilgili olarak da düzenlenen toyların olduğunu Ögel’in araştırmalarında görmekteyiz. “Göç bütün halkı ilgilendirir. Osmanlılar da dahil, her çağda göçten önce, bir meclis kurulmuştur.” (Ögel, 1982, s. 84). Günümüzdeki “Ot-çu Göçü” ve/veya “Yayla Şenlikleri” de bu türden toplantıların şenliğe dönüşmüş hali olabilir.⁸

⁸ Bkz. Mutlu Kaya ve Cevdet Yılmaz; “Kültür coğrafyası ve kültürel miras açısından Doğu Karadeniz’de ‘Otçu göçü geleneği ve Kadırğa otçu şenlikleri’ Türk Coğrafya Dergisi 71 (2018) 69-79

3.3. Eğlence Anlamındaki Toy

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te Toy; Gençliği sebebiyle görgüsüz ve beceriksiz olan, acemi; ziyafet ve düğün şeklinde açıklanmaktadır. Bugün gelinen noktadaki güncel anlayış budur aslında...

Geçmişe baktığımızda toyun eğlence anlamındaki yapısına dair izler görmekteyiz. Çünkü resmi Devlet toyları dahi içinde ziyafeti, şöleni, eğlenceyi barındırır. Bu toylarda, at yarışları ve güreşler yapılır; sabit bir şekilde durup nişan alınarak ve/veya at üstünde hareketli olarak, ok ile nişancılık yarışmalarına yer verilir.

Ögel bir metinde toylardaki etkinliklerden şu şekilde bahsetmiştir; “Eski Türk toylarında topluluk, han çevresinde birleşirdi. Ayrıca at, ok yarışları bu birleşmeği güçlendirirlerdi.” (Ögel, Bahaeddin, 1982, Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar, Başbakanlık Basımevi, s. 99).

Ayrıca bu toplantılarda yapılan sportif ve/veya eğlence etkinlikleri içinde sanatsal etkinliklerin bulunduğu da tespit edilmiştir. Nitekim “Sığır Töreni” adı verilen sürekle avlarında, “*Şölen*” veya *Toy* denilen ziyafetlerde koşukların (Şiirlerin) söylendiği” (Şahin, Muhammet, Türk Tarihi ve Kültürü, 2005, Gündüz Eğitim ve yayıncılık, s. 31) bilinmektedir.

Gerek Bahaeddin Ögel Hoca'nın eserlerinde gerekse diğer kaynaklarda; özellikle mensubu bulunduğumuz Oğuz sekencesinin toylarında sportif yarışların, eğlencelerin yapıldığına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Oğuz Han'ın savaştan döndükten sonra, yaptığı “Büyük Zafer Toyu”ndan sonra bir Töre toyu yaparak; bu toyda direkler üzerine konulmuş olan tavuklara atış yapılması dikkat çekicidir.⁹

Dikkat çekici olan tarafı bugün toy diye adlandırılan düğünlerde de güreşler, at yarışları ve silahla atış yarışmalarının yapılmasıdır.¹⁰

⁹ Ögel, Bahaeddin, 1982, Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar, Başbakanlık Basımevi, s. 80

¹⁰ Bu satırların yazarlarından Türker EROĞLU'nun “Çanakkale Koşuburnu Köyü” düğünlerinde ve diğer bölgelerde yaptığı tespit bu yöndedir. Koşuburnu çalışması TRT Belgesel Kanalında “Koşuburnu'nda Düğün” adıyla yayımlanmıştır.

Toyların sosyal ve kültürel açıdan bir şenlik havasında olduğu görölmektedir. Bu etkinlikler, halkın yeteneklerini ortaya koymasını ve birlik duygusunun güçlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Türk devlet yöneticilerinin de doğrudan doğruya eğlence için çeşitli şenlikler düzenledikleri, bu şenliklerde yemek ziyafeti yanında müzik ve dansın da bulunduğu bilinmektedir.

Türk kültür tarihinde özellikle toy, kurultay, kengeş gibi toplantıların ülke yönetimi ile ilgili önemli kararların alınması yanında milletin doyurulması, donatılması, borçlarından kurtulması şeklinde önemli toplumsal kararların alındığı; keza toyla birlikte şölen, potlaç (yağma şöleni), sığır adlarıyla düzenlenen toplantıların ve sürekliliklerinin bir bakıma “topluluk eğlence” özelliği de gösterdiği söylenebilir.

Gerek Bahaeddin Ögel, gerek Ziya Gökalp bu konuya geniş yer vermiştir. Özellikle Ziya Gökalp’ın “*Bu toylar ve şölenler sayesinde ki en fakirler bile güzel giyinir, güzel yer, güzel içerlerdi. Aralarında borçlu bulunmazdı.*”¹¹ ifadesi bize, eski Türk toplumunda toyların ve şölenlerin, insanların günlük yaşantısında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ekonomik eşitsizliklerin hissedilmediği, insanlar arasında borç gibi maddi sorunların bulunmadığı, olsa da toplumun diğer üyeleri tarafından halledildiği; toplumsal birlik ve dayanışmanın bu şölenler aracılığı ile güçlü bir yapı arz ettiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca “Meşveret Meclisi” adıyla bir danışma toplantısı da vardı ki bu “*Danışma toplantısı, sadece önemli meselelerin görüşülüp müzakeresi amacı ile yapıldığı gibi toy şeklinde de yani, danışma, görüşme meclisi yanında yeme içme eğlence ve dini töreni kapsayacak biçimde de yapılabiliyordu. Normal-düzenli danışma meclislerinde bu usule genellikle rastlanmaktaydı.*”¹² (Ceylan, 1997).

Ayhan Ceylan’ın bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Türk toplumunda danışma toplantıları yalnızca önemli konuların ele alındığı resmi meclisler şeklinde değil; aynı zamanda toplumsal birlikteliği pekiştiren, yeme içme, eğlence ve dini törenlerin de eşlik ettiği toy şeklinde düzenlendiği görölmektedir. Ceylan, bu çok yönlü yapı sayesinde danışma geleneğinin hem siyasi hem de sosyo-

¹¹ Gökalp, Ziya, Türk Medeniyet Tarihi, 2015, Ötüken Yayınları, s. 214

¹² Ceylan, Ayhan, İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi, Dergipark, s.4, Erişim Tarihi:02.07.2025, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3625952>

kültürel bir görev üstlendiğini ortaya koymuştur. Özellikle düzenli yapılan meclislerde bu kapsamlı uygulamalara sıklıkla rastlandığına dikkat çekerek, Türk yönetim anlayışında danışma süreçlerinin sadece karar alma amacı taşımadığını, aynı zamanda toplumsal birlik ve bütünleşmeyi de desteklediğini vurgulamıştır. Aynı doğrultuda, Bahaddin Ögel'in aktardığı bilgiler toyların sosyal yapılarla nasıl bütünleştiğini daha açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede toy, bir yönüyle halkın birlik ve beraberliğini sağlayan sosyal bir dayanışma modeli, diğer yönüyle ise devlet aklının oluştuğu ve uygulamaya konulduğu bir danışma meclisi işlevi görmektedir. Türk devlet geleneğinin şekillenmesinde bir yapının önemli bir rol üstlendiği ortadadır. Ancak bu meclisin zaman içinde düğün, dernek, eğlence şekline dönüştüğü de açıktır. Toy ifadesi günümüzde, sözlükteki düğün-dernek anlamıyla; hem topluma duyurulması ve toplum tarafından paylaşılması gereken sosyal bir olayı, hem de toplumsal dayanışmanın gerçekleştiği içeriği göstermektedir.

Türk insanı gerek nevrüz, hıdrellez, yağmur duası gibi tabiat olaylarına ilişkin; gerekse saya bayramı, ot göçü, yayla şenliği gibi mevsime dayalı günlerde kutlama yapmanın yanında geçiş dönemlerinin her aşamasını, bir vesileyle şenliğe çevirmiştir.

Doğum adetlerindeki çocuğun 20'si, 40'ı, diş buğdayı, yürümesi, kâkül kesme, sünnet, söz, nişan, düğün, düğün ertesi gibi aşamaların hepsinde kutlama ve eğlence vardır. Ara geçiş dönemlerinden askere, hacca ve gurbete uğurlama da birer kutlama ve şenliktir. Bu kutlama, şenlik ve bayramlarda da sosyal dayanışmanın bulunması toy denilen kurumsal yapının dayanışma ve eğlence kısmını işaret etmektedir. Yani toyun toplumsal işlevi eğlence toylarında da varlığını sürdürmektedir.

3.4. Divan

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te "Divan":

- a. Bir konuyu konuşmak veya görüşmek için yapılan toplantı.
- b. Bu toplantının yapıldığı yer.
- c. Bir konuyu konuşmak veya görüşmek için bir araya gelmiş bir başkan ve üyelerden oluşan resmî kurul; divan.
- d. Dostlar toplantısı
- e. Sahne

şeklinde açıklanmaktadır. Sözlük anlamının da kam törenlerinden cemlere, cemlerden toy, kengeş ve divanlara doğru evrilen bir yapıya uygun olarak açıklandığı görülmektedir.

İlgi çekici olanı, **“Divan”** ifadesinin, evlerde kullanılan tahtadan yapılmış kanepeler için de kullanılıyor olmasıdır. Aslında buradaki divan ifadesi; üzerine oturulup sohbet edilen araç olarak, divanın eskiden kullanılmış olan toplanma anlamına yaklaşmaktadır. Keza şairlerin şiirlerinin topluca yazıldığı kitaba veya deftere de **“Divan”** denilmiştir. (Fuzulî Divanı, Hüznî Divanı gibi) Küçük divanlara ise **“Divançe”** denilmiştir. Ayrıca bir manzum eser olarak 14, 15 ve 16 heceli şiirlere de **“Divan”** denilmiştir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle **“Divan”**dan üç şekilde bahsetmek mümkündür. Birincisi bir kurumun, teşkilatın adı olan divan; ikincisi toplanma yerinin adı olarak, yani toplanılan yer anlamındaki divan; üçüncüsü meclis, toplantı anlamına gelen divan.

Türk kültürüne ve Türk devletlerindeki yapıya baktığımızda Toy, Kengeş ve Kurultay kurumunun zaman içinde **“Divan”** ifadesiyle adlandırıldığını görmekteyiz.

Kaynaklar Toy kurumunun **“Divan”**a dönüşümünü şu şekilde aktarmaktadır:

“Türklerde gördüğümüz Toy meclisi Osmanlı Türk Devletinde Divan-ı Hümayun olarak karşımıza çıkmaktadır. “Divan-ı Hümayun toplantısında, ülkeyi ve toplumu acilen ilgilendiren iç ve dış olaylar öncelikle görüşülür ve karar bağlanırdı. Bu acil işlerin tamamlanmasından sonra, gündemde olan diğer konular ele alınır, görüşülerek karara bağlanırdı. Gerekirse verilen kararlar bir “ferman” ile halka ve ilgililere duyurulurdu.” (Saray, 1999, s. 28).

Mehmet Saray'ın verdiği bu bilgiler doğrultusunda, Osmanlı'daki Divan-ı Hümayun'un eski Türklerdeki toy meclisinin devamı mahiyetinde olduğu görülmektedir. Saray, divanda öncelikli olarak devlet ve toplumu doğrudan ilgilendiren acil meselelerle hariciye meselelerinin ele alındığını aktarmış ve bu kararların gerektiğinde ferman yoluyla halka duyurulduğunu belirtmiştir. Bu durum Osmanlı'daki karar alma süreçlerinin sistemli ve köklü bir **“Devlet”** geleneğine dayandığını göstermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, Türk siyasal kültüründe yer alan danışma, meşveret

meclisi (toy, kurultay) anlayışının tarihsel sürekliliğini işaret ettiği söylenebilir.

Bunların yanında bir idarî yapı olarak da divan adının kullanıldığını görmekteyiz. Osmanlı döneminde Divan; dağınık halde bulunan köylerin bir araya gelmeleriyle oluşan bir idari birimdir. Bazı kaynaklarda “Divan” adı verilen idarî yapının köy ile nahiye arasındaki bir idari birim olarak adlandırıldığını görüyoruz. Amaç onlarla kolay irtibat kurulması ve vergi toplanmasında kolaylık sağlamaktır. Edebiyatta şairler kümesine divan dendiği gibi, idari bağlamda bir köyler kümesine de divan deniyordu.¹³ (Yediyıldız, 1985, s. 40)

Keza Bahaeddin Ögel, “Kurultayın sınırlandırılmış olanları, aslında Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki divan demektir.” (Ögel, 1982, s. 82) demektedir. Ayrıca ÖGEL, elçiler ile ilgili divanlardan bahisler; “...Bu toplantılara artık kurultay değil de, divan toplantısı diyebiliriz; Osmanlılarda böyle önemli elçiliklere, cevap hazırlamak için, divan toplanırdı. M.Ö. 8’de, önemli bir Çin elçiliği bir mühür meselesi dolayısıyla gelince, önce bir beyler divanı toplantısı ve sonra da toy yapılmıştı.” (Ögel, 1982, s. 85)

Kanaatimizce Ögel Hoca’nın tespitlerinden en önemlisi ve bu çalışmaya ışık tutanı; “Aslında, aksakallılar ile bilgilerden oluşan, bir kabile veya boy şurası da, küçük bir divandır.” (Ögel, 1982, s. 86) yolundaki ifadesidir ki, kabile veya boylarda, yahut oymak, aşiret ve cemaatlerde toplanan şurayı küçük divan olarak nitelemektedir.

Buradaki “Aksakal” ve “Bilge” ifadesine dikkat çekmek gerekir.

Türkçe sözlükte “Aksakal”;

- Bir meslekte yaşça, kıdemce ileride ve yetenek bakımından üstün niteliğe sahip olan kimse; duayen.
- Köyün veya mahallenin ihtiyar heyetinde olan kimse, olarak açıklanmaktaysa da bundan ibaret olmadığını düşünüyoruz.

Bugün Türk Devletleri Teşkilatının devletler arası danışma-müşavere görevini yerine getirme adına kurduğu “**Aksakallar**

¹³ Bkz: Bahaeddin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (598), Kültür Eserleri Dizisi (42), Sanem Matbaası, Erişim Tarihi: 15.08.2025
https://www.academia.edu/3299471/Ordu_Kazasi_sosyal_tarihi_1455_1613

Konseyi” veya **“Aksakallar Heyeti”**ne bu ismin verilmesi tesadüfi değildir.

Çünkü, neredeyse bütün Türk dünyasında sözü dinlenen, tecrübeli, olgun kişilerin; başka bir ifadeyle ariflerin adı **“Aksakal”**dır.¹⁴

Mesela *“Kırgız Türkçesi”*nde yaşlı ve/veya ihtiyar anlamı yanında; yaşlı büyük, akli yetmiş (olgun), adaletli, kadri ve kıymeti başka insanlar tarafından bilinen etkili insanlar için kullanılır. Bu anlamlara ek olarak kavram, kabile içinde en yaşlı kimse, köy yöneticisi; köydeki türlü işleri, iş ilişkileri düzenleyen, idare eden, düzene koyan, müşavere eden yaşlı adam anlamlarına da gelmektedir. Söz konusu kavram ayrıca, hizmet bakımından yüksek mertebeye ulaşmış insanlara duyulan saygı” (Kiyat, 2023) anlamında da kullanılmaktadır.

Bilge ifadesi de Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te;

- a. Geniş ve derin bilgi sahibi olan, bunu en doğru ve yararlı biçimde kullanan, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse); hakim.
- b. Olayları erdem ve bilgiden gelen bir üstünlükle değerlendiren (kimse):

Keza, kaynaklarda, Köl Tigin (G6) ve Bilge Kagan (K4) yazıtlarında geçen (e)dgü : bilge : kiçig : (e)dgü : (a)lp : kiçig ibarelerinin iyi ve bilge kişiyi ifade ettikleri belirtilir (ayaz 2019: 15-16) ki bu da bilge ifadesinin yüzyıllar ötesinden günümüze ulaştığının delilidir.

Bilge kelimesi günlük dilde dünya ile uyumlu, kendi kendine yeterli, bilinçli yaşayan ve eylemlerini düşünerek yapan insan anlamında kullanılır. Akıllı ve bilgili insan deyimiyle de eşanlamlıdır. Bilge, doğru ve akla uygun karar verebilen bir kimsedir. Bilgelik ise, bilge kişinin özelliğidir. İnsanlar bilgi edinerek bilge olamaz; ancak bilgiyi iyi uygulayabilir ve hayata geçirebilirse bilgelik yoluna girebilirler. Bilge, kendine hâkim, erdemli, bildiğini başkaları için de faydalı biçimde kullanabilen kişiye denir. Bilge insan muhakeme etme ve yargılama gücünü iyi kullanandır. Bu sayede de öğrendiklerini kendi özü ile irtibatlandırarak karşılaşılan sorunları çabucak çözüme ulaştırır ve insanları feraha erdirir. (Yılmaz, 2014, s. 233-251).

¹⁴ Bu da bizi günümüz divanlarına katılanların kimliği itibarıyla “Dayanışma, Yardımlaşma ve Eğitim Kurumları”na götürmektedir.

Ögel Hoca'nın "Aslında, aksakallılar ile bilgilerden oluşan, bir kabile veya boy şurası da, küçük bir divandır." (Ögel, 1982, s. 86) ifadesinden hareketle "Divan" ifadesiyle ilgili olarak, "Devlet Meclisi" anlamındaki "Toy-Kurultay" ve "Kengeş"ten "Padişah Divanı" veya "Nazırlar Meclisi" anlamındaki "Divan-ı Humayun"na ve idarî anlamdaki "Divan"dan başka bir yapıya; devlet otoritesi dışında halkın oluşturduğu divanlara ulaşmak mümkündür ki buna "Ârifane Divanlar" diyoruz.

Nasıl adlandırılırsa adlandırılısın (*ki bunların tirnek-dernek, cemiyet, erfene, fefene, seymen, barana, yaren, arifane, abi ve hatta tarikat gibi adlarla adlandırıldığını bilinmektedir*) bu divanların esas itibarıyla üyeliğinin kurallara bağlandığı; günümüzdeki dernek tüzükleri gibi yönetmelikleri bulunan kurumsal yapılar olduğunu görmekteyiz.

Günümüzdeki dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumlarındaki, **özellikle şehirde oluşmuş bulunanlara bakıldığında**, genellikle "Aksakal" ve "Bilge" kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Şehirlerden diğer idarî yerleşim alanlarına; ilçe ve beldelere, hatta köylere doğru gidildiğinde kurumsal yapının biraz daha akran toplantısına dönüştüğünü; buna rağmen ileri yaşta olanların yine bilge veya aksakal konumunda olduğunu görmek mümkündür.

3.4.1 Tarikat ve Divan İlişkisi

Divan diye tabir ettiğimiz kurumsal yapı içinde "Ahilik", Yarenlik" ve "Seymenlik" gibi kurumlarla, kültür bölgelerine has; o bölgenin adıyla anılan veya anılması gereken kurumsal yapılar kastedilmektedir. Ancak, tarikat denilen inanç eksenli yapıları da bundan ayrı düşünmemek gerekir. Çünkü "Divan" için saydığımız kurumlarla tarikatların amacı ideal insanı yetiştirmektir.

İnsanın dinî ve sosyal eğitimini esas alan, tasavvuf kültürüne dayalı Tarikat örgütlenmeleri de genellikle devlet otoritesi dışında gerçekleştiği ve yapı olarak da benzediği için divan olarak ifade edilebilir.

Tarikatların ocağı, yurdu ve okulu konumundaki tekkelerde; sözlü yazılı ve uygulamalı olarak o yolun eğitimi verilir. Yani, talipler, talebeler irşâd edilir.

Uygulama kısmında; yani gösterip yaptırarak öğretme kısmında, dans, yani zikir ve tesbih mahiyetinde halka, sema, semah ve de devran adı verilen ibadet şekilleri öğretilir.

Aslında halka, sema, semah ve devran adıyla anılan bu müzikli ve danslı uygulamalar; hem kendinin hem de başka cisimlerin etrafında dönmekte olan, Allah'ın yarattığı nesnelere, tasavvufî zikirlerdeki zuhurundan-gösterilmesinden başka bir şey değildir.

Mevlevîlikteki âyin, etvar-ı selase ve özellikle kutsal addedilen günlerde oluşturulan devr-i kebîr; cem törenlerinde oniki hizmetten biri olan semah dönme aslında zikir halkalarıdır.

Olaya böyle baktığımızda; tarikata giriş, yani talip veya talebe yahut mürid olma; tarikatın kurumsal yapısı ve esasları ile toplantıları; toplantılarda müzik ve eğlence gibi olmasa da müzik ve dansın bulunması da, pekâlâ, “Divan” ile örtüşmektedir.

3.5. Ârifâne Divanlar

Yukarıda, “Divan” diye tabir ettiğimiz teşkilatların “Ahilik”, Yarenlik” ve “Seymenlik” gibi kurumlarla, kültür bölgelerine has; o bölgenin adıyla anılan veya anılması gereken kurumsal yapıların kastedildiğini ifade etmiştik. Bu bağlamda, söz konusu teşkilatlardan Ahilik ve Yarenlik gibi kurumlara bu bölümde kısaca temas edeceğiz.

3.5.1. Ahilik

Ahi kelimesinin kökeniyle ilgili olarak; Arapça “Kardeş” ve Divan-ü Lûgati-t Türk'te belirtilen “Eli açık, cömert, yiğit anlamına gelen ‘akı’” kelimesinden türediği söylenmektedir. Türkçe sözlükte de benzer şekilde açıklanan “Ahi” kelimesinden sonra Ahilik ise: *“Kökleri eski Türk törelerine dayanan ve Anadolu'da yüksek bir gelişim gösteren esnaf, zanaatçı, çiftçi vb. bütün çalışma kollarını içine alan ocak ve cömertlik”* olarak açıklanmaktadır.

Terimin 13. Yüzyıldan itibaren bir teşkilat adı olarak kullanıldığını biliyoruz. “Ahilik; kişi olarak bir insanın maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını gidermeyi, toplumu ekonomik ve sosyal açıdan dengede tutmayı amaç edinmiştir. Sanat, ticaret, dayanışma ve yardımlaşmayı ön planda tutmuş; köklerini Türk töresinden ve İslam dininden almış bir kurumdur.” (Tokgöz, 2018, s. 10)

Ahiliğin esnaflığa dair uygulamaları yanında eğitim uygulamaları da vardır. “...Eğitim; genel eğitim özelliğinde olup bireysel gelişmeye yöneliktir. Ahi zaviyelerinde öğretmen tarafından teşkilata yeni giren gençlere okuma yazma, dini ve ilmi bilgiler, Türkçe konuşma, güzel yazma, musiki dersleri, davranış kuralları, askeri bilgi, spor eğitimi ve edebiyat dersleri okutulurdu. Zaviyelerde eski Türk destanları, Kutadgu Bilig ve Ahi Evran'ın kitapları yanında Fütüvvetname denilen, Ahiliğin Ahlâk Nizamnamesi olarak bilinen kitaplar okutulurdu. Bu eserler yalnız gençlerin değil, toplumun tamamının uyması istenilen ahlaki kuralları içerirdi.” (Kökten & Eroğlu, 2012, s. 178)

“Ahilik teşkilatında düzenlenen yola girme, yol atası belirleme ve şed kuşanma (cıraklık, kalfalık ve ustalık) gibi törenlerde geleneksel bir uygulama haline gelen nasihat, sadaka hükmünde kabul edilmiş, bu uygulama ile aynı zamanda din nasihatı hadisi hayata geçirilmiştir. Örneğin, yamaklar (talip) yola girme töreni ile teşkilata kabul edilirken, bu törende yamaklara; kalbin kapısı, hazinesi kulaktır. Hayır ise dinle, şer ise unut gitsin. Kendinden büyüğe saygılı ol. Büyük veya küçük olsun önünde diz çöküp edep ile otur şeklinde nasihat edilmiştir.”¹⁵

Keza ahilikteki tokluk ve lezzet kapısını bağlamak, riyazet kapısını açmak, halktan yana kapısını bağlamak, Hak'tan yana kapısını açmak, herze ve hezeyan kapısını bağlamak, marifet kapısını açmak, yalan kapısını bağlamak, doğruluk kapısını açmak şeklinde zikredilen yedi kural; esnaf teşkilatı yönüyle öne çıkarılan bu teşkilatın Anadolu'nun Türkiye olmasında, yani Türkleşmesi ve İslamlaşmasında, zaviyeleriyle, önemli katkıları yanında; Türk toplumuna iyi esnaf ve esasen insan yetiştirmenin hedeflendiği birer eğitim ve kültür ocağı veya “Divanı” olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönüyle de tarikatlarla benzer yapıda olduğunu da ifade edebiliriz.

3.5.2. Yârân ve Seymen Teşkilatları

3.5.2.1. Yârân

Yârân ifadesiyle “**Dostlar, Arkadaşlar**” kastedildiği gibi, dost ve arkadaşların oluşturduğu kurumsal yapı da kastedilmektedir.

¹⁵ Bekki ve Sayan'dan aktaran Cemalettin İpek, Ahi Teşkilatının Örgütsel Kültürünün Temel Unsurları Bağlamında İncelenmesi, 2024, SEBED Dergisi, s.45.

Yâren ifadesi ise “Dost, Arkadaş” anlamına geldiği gibi Yârân teşkilatının üyelerine verilen ad olarak da kullanılır.

Sözlükte yâran **“Bir amaç çevresinde toplanmış veya aynı amacı güttükleri için bir araya gelmiş olanların bütünü”** olarak ifade edilir. Bu bütünün içindeki bireylere de “Yâren” denir.

Bunun yanında **“Yarenlik etmek”** diye bir deyim vardır ki, bu da ahbapça, dostça konuşmak, sohbet etmek anlamına gelir.

Yâren teşkilatları il, ilçe ve köylerde kurulan akran teşkilatı olarak ifade edilebilir. Nitekim, Türkiye’nin muhtelif yerlerinde kurulan bu teşkilatların yapısında; birkaç kişiden oluşan bir yönetici grubu bulunmakta; yöneticilere verilen isimler ise yörelere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında *“Soma, Manisa’da “Bayraktar”, Balıkesir’de “Büyük Baranbaşı, Küçük Baranbaşı, Sobbet Çavuşu”, Kütahya’da “Büyük Yarenbaşı, Küçük Yarenbaşı, Köse İbtizyari”, Ankara’da “Delikanlıbaşı”, Kırşehir’de “Efe, Saki”, Niğde’de “Yığıtbaşı, Gönüller Ağası, Bayraktar”, Isparta’da “Efrad” ve tabi ki Çankırı’da “Büyük Başağa, Küçük Başağa, Çavuş”* (DURDU 2000: 2) gibi isimler verildiği görülür.

Bu da “Yâran”ın bir teşkilat kimliğinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

“Yâran” toplantı ve sohbetlerinde yeme-içme, müzik ve eğlence bulunmasından hareketle bu kurumsal yapıları ve bunların toplantılarını eğlence merkezli düşünmek isabetli değildir.

Bu teşkilatlar, “Ahilik” gibi “Divan” özelliği göstermektedir,

3.5.2.2. Seymen

Seymen teşkilatı Ankara merkezli bir teşkilatın adıdır. Özellikle Atatürk’ün Ankara’ya gelişinde “Seymen Alayları”nın Ata’yı karşılamaları ve yanında olduklarını beyan etmeleri sebebiyle, adları öne çıkmıştır

“...Oğuzlardan kalma bir Türk geleneği olan Seymenlik, ... bölgelerini, mahallelerini korumak, ait oldukları yörenin kültürünü yansıtmak, toplu etkinlikleri çeşitli ritüellerle icra etmek olan...Kökeni Oğuz Türklerine kadar uzanan Seymenlik; Ankara kültürü, yaşayışı ve müziğinde önemli bir belirteçdir. Ankara Seymenleri, dernekleşerek çeşitli etkinliklerde boy gösteren genç-yaşlı temsilcileriyle günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedirler.” (Öztürk Aykaç, 2021)

Seymen teşkilatı ile yaptığımız okumalarda, teşkilat yapısı ile ilgili sağlam ve yekpare bilgilere rastlanmamıştır. Genel olarak Alplik ile ilişkilendirilen silahlı bir birlik olarak ifade edilen Seymen teşkilatının teşkilat şeması ile ilgili bir bilgiye de ulaşamamıştır.

Konu Ankara Valiliği'nin İnternet sitesinde gayet net bir şekilde özetlenmiştir.

“...seymenlik, aralarında yaşa bağlı bir hiyerarşi bulunan ve bununla sosyal ilişkilerini düzenleyen Ankara'ya özgü bir tür sosyal organizasyon geleneğidir. Bu organizasyona dahil olan kişilere seymen denir.

Tarihsel kökenine ilişkin kesin bilgiler bulunmayan seymenlik geleneğinin şekillenişinde; Ahilik geleneğinin, kent, kasaba ve köylerin olası saldırılardan korunması isteğinin ve yerleşim birimlerinde bir iç düzen sağlama amacının etkisi büyüktür.

Seğmenler arasından sevilen ve sayılan bir kişi "seğmen başı" seçilir. 15-16 yaşlarındaki seğmenlere "yeni yetme", 35 yaşına kadar olanlara "delikanlı", yaşlı seğmenlere "kart traş efe" denir....

Kıyafet, takı ve silah, seğmenin görsel özellikleridir. Özel günlerde giyilen bu seğmen kıyafetleri; Osmanîye işliği, camadanlar, altın veya gümüş sim işlemeli kanatlı cepkenler, sırmalı yelekler, diz bağları, tiftik çoraplar, yarım dizlikler, zıngalar, önü barçlı, kadife veya çuba yelekler, İzmir yelekleri, sekiz gözülü basır örgülü silahlıklar ve efe kuşaklarından oluşmaktadır. Yemeni adı verilen ayakkabılar, keş denilen başlıklar ve keşfe adı verilen ipek poşular, kıyafeti tamamlayan diğer unsurlardır. Bu kıyafetler seymenliğin Ankara bölgesiyle özdeşliğinin de göstergelerindedir.

Seymenlik geleneği, kendi çerçevesindeki sosyal ilişkileri düzenlediği, bölgesindeki oyun ve müzik sanatını sürdürdüğü gibi bu gelenekle bağlantılı el sanatlarını da destekler.

Günümüzde Ankaralı sivil toplum kuruluşlarının çabalarıyla yaşatılmaya çalışılan seymenlik geleneği, sağlıklı bir toplum olabilme yolunda iyilik, doğruluk, dürüstlük gibi öğretileri ile kendi katkısını yapmakta, ferfene toplantıları ile toplumun şehir hayatının yalnızlığından kurtularak birlikteliğin önemini kavramasına yardımcı olmaktadır.”¹⁶

Bir kez daha ifade edelim ki, ulaşabildiğimiz kaynaklara bakıldığında aynı bilgilerin tekrarlandığı görülmekte, “Seymen”

¹⁶ Ankara valiliği internet sitesi: <http://www.ankara.gov.tr/segmenlik-geleneği> Erişim Tarihi: 27.06.2025

teşkilatının yapısı ve işleyişiyle ilgili net bilgiler bulunmamaktadır. Dikkat çeken önemli bir husus, ailelerin çocuklarının yetişmesi için “Seymenlik” kurumuna dahil olan bir “Efe”nin yanına verilerek yetişmesini istemesidir. Bu da bu kurumun hem bir sosyal organizasyon hem de bir eğitim kurumu olduğunu işaret etmektedir.

Unutulmamalıdır ki, alaylar oluşturacak kadar teşkilatlı olan yapının teşkilat şeması ve işleyiş esaslarının olmaması mümkün değildir. Kanaatimizde zaman içinde bu yapı unutulmuştur.

Bize göre “Ankara Seymenlik Kurumu” da kökeni ne olursa olsun Ahilik ve Yarenlik gibi bir “Sosyal Yardımlaşma, Dayanışma ve Eğitim Kurumu” olup bizim tespitimizle bir “Ankara Divanı” olarak adlandırabileceğimiz bir önemli kurumdur.

4. Sonuç

Yukarıda mevsuk olarak ifade ettiğimiz bilgilere dayanarak; Türk devleti başta olmak üzere, Türk toplumunda Kam Törenleri, Toylar, Kengeşler ve Devlet Divanlarına kadar değişim gösteren bir teşkilat (*ki, bu teşkilat bir meclisi, bu meclisin yer aldığı mekânı ve bu mekânda yapılan toplantıyı gösterir*) anlamı başta olmak üzere; bugünkü kongre ve kurultaya varıncaya kadar kronolojik açıdan değişim gösteren kurumsal yapılar; bugünkü ifadeyle geleneğe dayalı birer sivil toplum kuruluşu olan arifane divanlara ulaşmak mümkündür.

Başta “Ahi” ve “Yaren” teşkilatları olmak üzere; “Elazığ Harput Divanı ve Meclisi”; “Konya Baranası ve Meclisi”; “Balıkesir Baranası ve Meclisi”; “Seymen Divanı ve Meclisi”; “Şanlıurfa Divanı ve Meclisi” gibi teşkilatlar; inanç grupları dışında kalan, “Arifane Divanlar”dır.

Bu divanların her birinin Ahilik’te olduğu gibi kendine has tüzükleri ve yönetmelikleri vardır. Kam toplantılarının, “Toy”ların, “Devlet Divanları”nın küçük örnekleri, uzantısı veya informel kalıntısı olarak adlandırılabilen olan “Arifane Divanlar”ın kendine özgü toplantıları vardır ki; bunların bir bölümü geçmişteki yapısından uzaklaşarak eğlence toplantılarına dönüşmüştür. Nitekim, sıkça sözü edilen ve konuyla ilgili herkesin diline pelesenk olan “Kürsübaşı Sohbetleri”, “Konya Oturakları”, “Barana Sohbetleri” ve “Şanlıurfa Sıra Geceleri” ve “Ankara Ferfeneleri” bu türdendir.

Ezberdeki anlamı yemekli, müzikli ve danslı işret meclisleri olmalarıdır ki, bu büyük bir yanılıdır.

Evet zaman içinde bozulmalar şeklinde bu yapıya dönüşmüş olsa da aslı böyle değildir.

4.1. Arifane Divanların Yapısı ve Kuralları

Bu divanlar rastgele oluşumlar değildir. Günümüzde 7 kişinin bir araya gelip dernek kurduğu gibi geleneksel ortamda da benzer yapılar vardır. 24 Oğuz boyundan hareketle en az 24 kişiden oluştuğu yolunda fikirler varsa da üye sayıları tespit edilememiştir.

Bizim sözünü ettiğimiz Divan'ın yapısı şehirlerde aşağıdaki gibi olup; şehirler dışında benzer bir yapı gösterir.

a. Üyeleri Seçkindir

Bunlar bölgenin aksakalları (Duayenler-Arifler), âlimler, hafızlar, (uygun görülen) yöneticiler, şair, besteci ve icracı sanatçılar; bunların dışında kalan belde temsilcileri.

b. Teşkilatın kendine has yazılı ve/veya sözlü kuralları vardır

Bu kuralların toplamı Ahilik'te, İnanç Gruplarında (Cemaat ve Tarikatlarda) yer alan insan-ı kâmil, yani iyi insan, hatta "Üstün İnsan"ı tanımlar. Bunlar;

- Hak'k'ı ve Hakikati Bilmek; İnançlı-mümin (*elinden ve dilinden Emin olunan kimse*) olmak,
- Mert ve Cömert olmak,
- Bilge olmak,
- Güler yüzlü ve tatlı dilli olmak,
- Misafirperver olmak,
- Vatanperver olmak,
- Devlete ve Millete kayıtsız şartsız bağlı olmak,
- İline ve beldesine sahip çıkmak,
- Ahlâklı olmak,
- Çevreye, tabiata ve kâinata karşı duyarlı olmak,

- Dosta ve dostluğa önem vermek,
 - Toplum menfaatini kendi menfaatinin üzerinde tutmak,
 - İşinde ve sanatında ve de bütün hayatında etik kurallara riayet etmek,
 - Teşkilat aleyhine faaliyette bulunmamak ve Teşkilatın verdiği görev ve ödevleri yapmak,
 - Sözde, ahidde, sevgide sadık olmak,
 - Anaya, ataya ve çocuklara saygılı olmak; yetim ve öksüzlere sahip çıkmak
 - Sözüünü bilmek; çok dinleyip az konuşmak, dedikodu yapmamak,
 - Hataları yüze vurmamak,
 - Mütevazı olmak, kötülük edenlere iyilikte bulunmak,
 - Yaptığı iyilikten karşılık beklememe,
 - Mahiyetindekileri korumak ve gözetmek,
 - İyi komşu olmak,
 - Başkasının malına ihanet etmemek (Yed-i Emin olmak),
 - Sabır ehli olmak, öfkesine hâkim olmak,
- c. Bu teşkilatların süreli (periyodik) toplantıları olduğu gibi; belirli bir kurala bağlanmış ani, çağrılı toplantılar da olabilmektedir.
- d. Toplantı yeri, üyelerin karşılanması da kurallar dahilinde olur.
- e. Toplantılarda (Toy, Kurultay ve tarikat meclislerinde olduğu gibi) görev dağılımı ve bir oturma düzeni vardır.
- f. Toplantıya başkanlık eden kişi gündemi belirterek görüşmeyi başlatır.

Gündemde ilin, beldenin ve üyelerin meseleleri ilk sıradadır. Sonrasında toplum meseleleri konuşulur. Ardından tali konulara geçilir.

Teşkilatın tarihinden ve büyüklerinden örnekler verilerek âdeta katılanlara nasıl olmaları gerektiği hatırlatılır. İnanç ve imana dayalı hususlar; tarihî ve menkıbevi şahsiyetler hakkında bilgiler verilir. Hangi konuda kimin veya kimlerin konuşacağı belliyse de üyelerden, adaba göre, söz isteyip konuşanlar da olabilir. Bilimden, sanattan ve edebiyattan konuşulur. Şiirler okunarak şerh edilir.

g. Toplantının bir bölümünde yemek yenilir ve dualar edilir. Toplantının yapılma zamanına göre, eğer gece ise, ilerleyen saatlerde “Yatsılık” denilen “Kayıntı” (*Çiğ köfte, cevizli sucuk,*

pestil, meyve kuruları, leblebi, şekerleme ve benzerleri gibi) yiyecekler yenir.

- h. Her zaman olmasa dahi bu toplantılarda müzik bölümü de vardır. Bu bölüm de kurala dayalı olarak yapılır. Ustaların icazetiyle başlayan fasılda bölgenin eserleri yanında, ilahi ve kaside gibi inanç müzikleri de okunur.
- i. Vakit hitama erdiğinde (Toplantının zamanının son bulduğu kanaati hasıl olduğunda) bir dahaki toplantının yeri ve zamanı belirlenerek; üyeler helalleşip ayrılırlar. Öyle ki ayrılmanın ve uğurlanmanın da bir adabı vardır.

Sonuç olarak bizim “Divan” dediğimiz bu geleneksel sivil toplum kuruluşları; yani “Dayanışma, yardımlaşma ve eğitim kurumları”nı sıradan bir akran teşkilatı; toplantılarını yenilip içilen bir işret meclisi olarak görmek veya göstermek uygun değildir.

Yaptığımız araştırma sonucunda bu kurumlara “Arifane Divanlar”, bu kurumların toplantılarına da “Arifane Divan Meclisleri” veya “Divan Meclisleri” diyoruz.

KAYNAKÇA

- Ayaz, E. S. (13.05.2019). (e)dgü : bilge : kiçig : (e)dgü : (a)lp kiçig : İbareleri Üzerine. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 15-26.
- Ceylan, A. (1997). 02.07.2025 tarihinde dergipark: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3625952> adresinden alındı
- Erdoğan, A. (2014). *İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy,Kengeş,Kurultay Örneği*. 30.06.2025 tarihinde Doğuş Üniversitesi Kütüphanesi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php> adresinden alındı
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Ötügen.
- Kiyat, A. (2023). Kırgız Toplumunda Aksakal. *Teeke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*(12/3), 957-967.
- Köktan, Y., & Eroğlu, E. (2012). Ahilik Kültürü ve Günümüz Halk Kültürüne Yansımaları. *Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (s. 176-185). şanlıurfa.
- Ögel, P. D. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özdemir, N. (2005). N. Özdemir içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk Aykaç, N. (2021). Söylem ve Temsil Arasında Ankara. *İştimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 296-321.
- Saray, P. D. (1999). *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sümer, P. D. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Taripleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- T.C Ankara Valiliği. (tarih yok). 25.08.2025 tarihinde <http://www.ankara.gov.tr/Segmenlik-Gelenegi> adresinden alındı

Tokgöz, Z. (2018). *Geçmişten Gelen Işık Ahi Evran ve Ahilik Sistemi*. Ankara: Rota Barışçı Matbaacılık.

Yediyıldız, B. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:598 Kültür Eserleri Dizisi:42.

Yılmaz, S. 26-28.05.201. *İsamveri*. Erişim: 08 17, 2025 tarihinde https://isamveri.org/pdfdrg/D234592/2014_YILMAZS.pdf adresinden alındı

DİPNOT KAYNAKLARI

Baykuzu, Tilla Deniz, Academia, Toy, Ternek, Kurultay: Yönetimde İstişare/Şuranın Usulü ve Mekanizmaları, Erişim Tarihi: 08 14, 2025, Türklerin Mirası 4, s. 208, https://www.academia.edu/100218765/TOY_TERNEK_KURULTAY_Y%C3%B6netimde_%C4%B0sti%C5%9Fare_%C5%9Euran%C4%B1n_Usul%C3%BC_ve_Mekanizmalar%C4%B1_TOY_TERNEK_KURULTAY_Management_Consultation_Procedures_and_Mechanisms_of_the_Council

İpek, Cemalettin, Ahi Teşkilatının Örgütsel Kültürünün Temel Unsurları Bağlamında İncelenmesi, 2024, SEBED Dergisi, s.45

Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, 2012, İstanbul, Ötüken Yayınları, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Kaya, Mutlu; Yılmaz, Cevdet, “Kültür coğrafyası ve kültürel miras açısından Doğu Karadeniz’de ‘Otçu göçü geleneği ve Kadırğa otçu şenlikleri’ Türk Coğrafya Dergisi 71 (2018) 69-79

Köse, Olgun, Trabzon’da Yaylacılık ve Yayla Hayatı, 2001, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tez No: 109186

Ögel, Bahaeddin, Türklerde Devlet Anlayışı, 1982, Ankara, Başbakanlık Basımevi

Örnek, Sedat Veyis, Türk Halk Bilimi, 1995, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.19

Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, 1999

Tan, Nail, Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler, 2008, İstanbul, Özal Matbaa, s.16

Ziya, Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, 2015, Ötüken Yayınları, s. 214

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<p><i>* Bu makale, Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "...” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</i></p> <p><i>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/ doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</i></p> <p><i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p><i>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...”, orally delivered at the Symposium....</i></p> <p><i>* This article is extracted from my master thesis/ doctorate dissertation entitled "...”, supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/ State, Year).</i></p> <p><i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p>

Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

10.71138/turkav.1782857

Ali Şir Nevaî'nin *Bedāyi' l-Bidāye* Divanı'nın Oluşumu ve Klasik Türki Edebiyat Tarihindeki Önemi

Oysara Madalieva
oysara19@gmail.com
[0009-0008-0932-9570](tel:0009-0008-0932-9570)

Al-Biruni Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kıdemli Araştırmacı,
Özbekistan Bilimler Akademisi

Öz

Türk edebiyatı tarihinde, 'Ali Şir Nevaî (1441–1501) gibi bir şairin ortaya çıkışı ve şiirlerinin derlenmesi, *Badāyi' al-bidāya* adlı koleksiyonun oluşturulmasıyla sonuçlanan önemli bir olay olarak kabul edilir. Bu nedenle, Nevāî'nin kendisi tarafından sipariş edilen *Badāyi' al-bidāya* gibi bir derleme eseri henüz yaratılmamıştı. Türk devanizmi bağlamında, önsöz ekleme geleneği *Badāyi' al-bidāya* eseriyle başlamıştır. Bu divanda, “*Asbraqat min 'aksi shamsi-l-ka'si anvaru-l-hudā*” mısrasını içeren derin bir gazelin yan yana getirilmesi ve “*Ketür saqī, ul may-ki, subh-i alast*” mısrasıyla başlayan bir *tarji'band* eklenmesi, farklı kompozisyon eserleri – şiirler – içeren divanın karmaşık yapısına katkıda bulunmuştur.

Badāyi' al-bidāya, Nevāî'nin şiirlerinde ergenlik ve gençlik temalarını tasvir etmesiyle önem arz eder ve yazarın ilk kitabına gösterdiği titiz dikkatin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. *Badāyi' al-bidāya*'nın el yazmaları üzerinde çok sayıda bilimsel araştırma yapılmıştır. *Badāyi' al-bidāya*'nın yeni tespit edilen el yazmaları ile daha önce bilinen el yazmalarının karşılaştırmalı analizi yoluyla, bu divanın yapısı hakkında güvenilir sonuçlara varılabilir. Bu çalışma, *Badāyi' al-bidāya*'yı Türk edebiyatı tarihindeki önemli bir olay olarak diğer çağdaş divanlarla karşılaştırmaktadır.

Anahtar kelimeler: 'Ali Şir Nevāî, *Badāyi' al-bidāya*, el yazma, divan, divan geleneği, dibaça, tür, gazel, *tarji'band*.

The Formation of the Divān of *Badāyi' al-bidāya* by 'Ali Shīr Navā'ī and Its Importance in the History of Classical Turkic Literature

Abstract

In the annals of Turkic literature, the emergence of a poet like 'Ali Shīr Navā'ī (1441–1501) and compiling his poems, resulting in the creation of the collection known as *Badāyi' al-bidāya*, stand as a momentous event. Therefore, a compositional work like *Badāyi' al-bidāya* ordered by Navā'ī himself, had not yet been created. In the context of Turkic *divānism*, the tradition of including a preface commenced with the work *Badāyi' al-bidāya*. Within this *divān*, the juxtaposition of a profound *ghazal* featuring the verse “*Ashraḡat min 'aksi shamsi-l-ka'si anvāru-l-hudā'*” and the inclusion of a *tarji'band* that commences with the verse “*Ketür sāḡı, ul may-ki, subb-i alast'*” contributed to the intricate structure of the *divān*, which comprises distinct compositional works – poems.

The *Badāyi' al-bidāya* holds importance with its portrayal of the adolescence and youth themes in Navā'ī's poetry and emerged as a result of the author's meticulous attention to his inaugural book. Numerous scholarly investigations have been conducted on the manuscripts of the *Badāyi' al-bidāya*. Only through a comparative analysis of the newly identified manuscripts of *Badāyi' al-bidāya* alongside the previously known ones can reliable conclusions be drawn regarding the structure of this *divān*. This study compares *Badāyi' al-bidāya* to other concurrent *divāns* as an important event in the Turkic literature's history.

Key words: 'Ali Shīr Navā'ī, *Badāyi' al-bidāya*, manuscript, *divān*, the traditions of *divāns*, *dibacha*, genre, *ghazal*, *tarji'band*.

Introduction.

The earliest poetry of the poet Nizām al-din Mir ‘Ali Shīr Navā’ī (844–906/1441–1501) was compiled by his admirers into manuscript collections known as *Initial Divān*¹ and *Divān of the Aq Qoyunlu Admirers*². According to scholarly assumptions, Navā’ī himself may have seen copies of these manuscript *divāns* or heard about them. Naturally, all these assumptions are based on the author’s own words.

H. Sulaymon (1910–1979), relying on the following passage from the preface of Navā’ī’s *Badāyi’ al-bidāya*: " اما خلائق آراسیدا مینک بیت ایکی مینک بیت آرتوغراق اوکسوکراک کیم اوزلاری جمع قیلیب ایردیلهر بغایت (but among the people, those who themselves collected one thousand to two thousand or slightly more or less couplets were very famous)"³, wrote that the poet is referring to *Initial Divān* in this instance⁴.

A. Erkinov explains that the author was aware of his early poetry being compiled into another *divān* in the land of Tabriz by enthusiasts of Turkic poetry, connecting it to the following verses:

<p>اگر بیر قوم کر یوز یوقسه مینکدور معین تورک اولوسی خود مینینکدور الیب مین تخت فرمانیمغه آسان چریک چیکمای خطا دین تا خراسان خراسان دیما کیم شیراز و تیریز که قیلیمیش دور نی کلکیم شکرریز⁵</p>	<p>(If a people, be it a hundred, or if not, a thousand, is mine. The specific Turkic people are indeed mine. I have easily taken to my ruling throne, Without mustering an army, from <i>Khītā</i> to <i>Khorāsān</i>. Don't just say <i>Khorāsān</i>, for <i>Shirāz</i> and <i>Tabriz</i> For the reed pen of my writing</p>
---	--

¹ Alisher Navoiy. *Ilk devon. 1466-yili ko'chirilgan qo'lyozmaning faksimile nashri*. Edited by H. Sulaymon. Toshkent: Fan, 1968.

² Alisher Navoiy. *Oqquyunli muxlislar devoni. 1471-yili ko'chirilgan qo'lyozmaning faksimile nashri*. Edited by A. Erkinov. Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, 2015.

³ Alisher Navoiy. *Badoyi' ul-bidoya*. Paris manuscript. Bibliothèque Nationale de France, no. 746, 885/1480-81: 12b.; Suleymanov, X. *Tekstologicheskiye issledovaniye liriki Alishera Navoi / V trex tomax / tom pervyy*. Tashkent–Moskva, 1955–1961: 25.

⁴ Suleymanov, X. *Tekstologicheskiye issledovaniye liriki Alishera Navoi / V trex tomax / tom pervyy*. Tashkent–Moskva, 1955–1961: 47.

⁵ Alisher Navoiy. *Farhod va Shirin*. O‘zR FASHI, no. 5018, 889/1484: 233.

has produced sweetness)

"...these very lines can also be assessed as utilizing the possibilities of *fakbriya*⁶ in the poetry of the Muslim East. However, recently I focused my attention on a manuscript that is known among art historians but has remained unknown among specialists in Uzbek classical literature. This manuscript is kept in the National Library of Egypt – Dar al-Kutub – in Cairo. In connection with the acquisition of this manuscript, which consists of Navā'ī's *divān*, the aforementioned lines of Navā'ī turned out to be not only *fakbriya* but also acquired a clear and substantiated meaning⁷.

So, if Navā'ī knew that his poetry had gained fame not only in Herat but also beyond, and had already been compiled into a *divān*, why did the need arise to arrange the *Badāyi' al-bidāya*? In our opinion, there were many reasons for this. Among them, the simplest answer is that the number of poems written by Navā'ī had further increased during the period since the compilation of the two *divāns* mentioned above. Therefore, Sultan Husayn (r. 1469–1506) ordered Navā'ī to compile a *divān*⁸. However, there are very subtle aspects to this issue which, in our view, lead back to the history of Turkic literature, and in particular, the history of Turkic *divān* writing.

Method and Degree of Study.

Several scholarly works have been conducted on the *divān Badāyi' al-bidāya* and its manuscripts, as well as the preface written by the author for this *divān*⁹. This research investigates the significance of

⁶ *Fakbriya/iftixoriya* (from Arabic, meaning self-praise; pride, fame; honor; sublimity) – is a poetic style in which the poet praises himself. In this, the poet takes pride in his poetic skill.

⁷ Alisher Navoiy. *Oqqunyulı muxlislar devoni. 1471-yılı ko'chirilgan qo'lyozmaning faksimile nashri*. Edited by A. Erkinov. Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, 2015: 27.

⁸ Alisher Navoiy. *Badoyi' ul-bidoya*. Edited by Sh. Sharipov. MAT. Yigirma Tomlik, Vol. 1. Toshkent: Fan, 1987: 10.

⁹ Ali Şir Nevâî. *Bedâyi'ü'l-bidâye*. Edited by Vahit Türk and Jabbor Eshonkul. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023: 1072; Birnbaum, Eduard. "Ottoman Turkish and Chaghatay Literature: An Early 16th Century Manuscript of Nawa'î's Divan in Ottoman Orthography." *Central Asiatic Journal* 20 (1976): 157–190; Boltabayev, S. "Navoiy Devonining Shoir Hayotligida Ko'chirilgan Yangi Topilgan Nusxasi Haqida." In *Alisher Navoiy va Sharq Renessansi (Xalqaro Simpozium Materiallari)*, 438–466. Toshkent, 2022: 438–466; Eckmann, J. "Nevai'nin

İlk Divanları Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten* 13 (1970): 253–262; Juraboyev, O. “Kitabet Sanatının Bir Örneği Olarak Ali Şir Nevayî’nin ‘Bedayı’-‘Bidaye’ Divanının Taşkent Nüshası.” *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi* 1 (2020): 14–27; Levend, A. “Türkiye Kitaphıklarındaki Nevai Yazmaları.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten* (Ankara, 1958): 127–209; Madaliyeva, O. “Alisher Navoiy ‘Badoyi’ ul-bidoya’ Devoni va Uning Qo‘lyozmalari.” In *Professor Hamid Sulaymon Nomidagi Yosh Matshunoslarning Ilmiy-Amaliy Respublika Konferensiyasi Materiallari To‘plami*, 6–11. Toshkent: Yosh Avlod Matbaa, 2023; Madaliyeva, O. “Alisher Navoiy ‘Badoyi’ ul-bidoya’ Devonining Mashhad Qo‘lyozmasi.” In *Alisher Navoiy va XXI Nomli Xalqaro Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari*, 209–218. Toshkent–Boku: Zebo Print, 2023; Madaliyeva, O. “Alisher Navoiy ‘Badoyi’ ul-bidoya’ Devonining O‘rganilish Tarixi.” In *Alisher Navoiy va XXI Nomli Xalqaro Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari*, 400–408. Toshkent–Bursa: Zebo Print, 2023; Madaliyeva, O. *Alisher Navoiy devonlari qo‘lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi*. Toshkent: Donishmand ziyosi, 2021: 679; Subtelny, M. “Mir ‘Ali Shir Nawa’i.” In *Encyclopedie de l’Islam*, 2nd ed., vol. 7, 90–93. Leiden–Paris: Brill, 1993; Abdug‘afurov, A. “Badoe’ ul-bidoya’ning Tuzilish Sanasi.” *O‘zbek Tili va Adabiyoti*, no. 4 (1989): 3–9; Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Edited by Sh. Sharipov. MAT. Yigirma Tomlik, Vol. 1. Toshkent: Fan, 1987; Volin, S. “Opisaniye rukopisey proizvedeniy Navoi v leningradskix sobraniyax.” In *Alisher Navoi*, edited by K. Borovkova, 203–235. Moskva–Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR, 1946; Jo‘raboyev, O. “Navoiy asarlari qo‘lyozma va matnlarini o‘rganishning ba’zi masalalari.” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 32–38. Toshkent, 2016; Imomnazarov, M. *XXI asr. Alisher Navoiy lirik merosi matshunosligi muammolari*. Toshkent, 2021: 207; Imomnazarov, M. “Alisher Navoiy lirik merosi matshunosligining dolzarb masalalari.” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 6–10. Toshkent: Tamaddun, 2017; Imomnazarov, M. *Musulmon mintaqa madaniyati rivojida ‘majo‘z tariqi’ bosqiqchi. 2-kitob. Alisher Navoiy*. Toshkent: Mumtoz so‘z, 2022:510; Imomnazarov, M. “Uch devon muqoyasasi (Alisher Navoiy she‘riyati lirik janrlar xronologiyasiga doir).” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 12–17. Toshkent: Turon iqbol, 2018; Nagiyeva, J. *Bakinskiye rukopisi Alishera Navoi*. Baku: Elm, 1986; Ramazonov, N. “Alisher Navoiyda ‘tahrirni tahrir’.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2006/1: 17–23; Ramazonov, N. “Yana ‘tahrirni tahrir’ masalasi xususida.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2007/1: 78–89; Salohiy, D. “Tahlil va talqin mas’uliyati.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2006/1: 74–78; Salohiy, D. *Badoe’ ul-bidoya malohati*. Toshkent: Fan, 2004; Semenov, A. *Opisaniye persidskix, arabskix i tureskix rukopisey*. Tashkent: Izdatelstvo sredneaziatskogo gosudartvennogo universiteta, 1935; Suleymanov, X. *Tekstologicheskoye issledovaniye liriki Alishera Navoi / V trex tomax / tom pervyy*. Tashkent–Moskva, 1955–1961, 415; Toutant, M. “Taqlid obrazi sharqshunoslik ko‘zgasida.” *Journal of Central Asian Renaissance*, Special Issue 1 (2021): 42–59; Turdialiyev, A., and Erkinov A. “Badoyi’ al-bidoya”ning Navoiy davrida ko‘chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo‘lyozmasi (Sultonali Mashhadiy, Hirot, 889/1484–1485-yil).” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 57–62. Toshkent: Turon iqbol, 2018.

the compilation of the *Badāyi' al-bidāya divān* in the history of 'Ali Shīr Navā'ī's poetry. It also examines the landscape of Turkic *divān* writing before the creation of *Badāyi' al-bidāya* and the question of whether this tradition, as a literary process, could compete with the parallel situation in Persian classical literature. In this sense, the *Badāyi' al-bidāya divān* is studied as the initial source of the outcome of this competition. Methodological approaches achieved in Navā'ī studies in recent years serve as the basis for posing the question in this way in the research.

One can become acquainted with a certain part of these new approaches in the research of academics A.B. Kudelin, A. Erkinov, and M. Toutant¹⁰. M. Toutant, while writing about the spread of 'Ali Shīr Navā'ī's manuscript works in Europe and the initial translations of excerpts from his works into European languages, emphasizes that they could not find their true value for several centuries and remained in the shadow of the *Bābur-nama*¹¹. Regarding the English translation of the following information about 'Ali Shīr Navā'ī in the *Bābur-nama* the scholar writes: "*Alti masnavi kitāb nazm qalptur, beşi Kxamsa cavabida, yana bir Mantiq al-tayr vaznida Lisan al-tayr athāq*". The translation according to Leyden and Erskine is as follows: "He composed six mesnevis in verse, five in imitation of the *Khamsah* (of Nizāmi), and one in imitation of the *Mantiq ut-tayir* (the Speech of the Birds)"¹².

M. Toutant makes the following scholarly conclusion regarding the error in translation: "Abd al-Rahim Mirza-khon literally preserved the term 'cawab' from the Chaghatay text in his Persian translation, as the word itself was Persian. In the above translation, this word is rendered as 'imitation'. In both French and English, the term 'imitation' is inadequate to express the diversity of the processes of interrelationship between different texts in Turkic-Persian poetry. The

¹⁰ Kudelin, A. B. "Alisher Navoi – rodonachalnik uzbekskoy literatury (K 575-letiyu so dnya rojdeniya)." *Izvestiya RAN. Seriya literatury i yazyka* 75, no. 4 (2016): 5–11; Kudelin, A. B. "Alisher Navoiy – o'zbek adabiyoti asoschisi (Navoiy tavalludining 575-yilligiga)." *Journal of Central Asian Renaissance*, Special Issue 1 (2021): 33–41; Toutant, M. "Taqlid obrazi sharqshunoslik ko'zgasida." *Journal of Central Asian Renaissance*, Special Issue 1 (2021): 42–59; Erkinov, A. "V.V. Bartold nega Navoiyni tarjimon va taqlidchi deb hisobladi?" In *Alisher Navoiy va Sharq renessansi (xalqaro simpozium materiallari)*, 132–158. Toshkent, 2022.

¹¹ Toutant, M. "Taqlid obrazi sharqshunoslik ko'zgasida." 43-51.

¹² Toutant, M. "Taqlid obrazi sharqshunoslik ko'zgasida." 52.

term 'jawab' refers to one of the many such processes: a work created as a 'jawab' must indicate such a difference from the work being 'imitated' that the text to which a 'jawab' is given imitates a model that functions as a question or problem requiring a solution. Because Leyden and Erskine translated 'cawab' with the word 'imitation' and provided no explanations, Bābur's thoughts acquired a 'shallow' meaning. Nevertheless, the modern reader seeks to understand the significance of Navā'ī's approach to the preceding work. The reason is that the term 'imitation' has a derogatory connotation and implies more of a dry repetition rather than connecting with the debate and 'answering' process that the term 'jawab' expresses"¹³.

Thus, according to M.Toutant's scholarly assumptions, certain errors in the English translations of the *Bābur-nama* and through this language into other European languages, were among various factors that led to the incorrect interpretation of Navā'ī's works among European scholars.

A.B. Kudelin convincingly proves that Navā'ī's perception by Western researchers for several centuries as an "imitator of Persian speakers" was due to an incorrect interpretation of medieval Eastern literature and the processes within it¹⁴.

Criticizing E.E. Bertels' (1890–1957) views on the issue of *nazīra*, A.B. Kudelin writes: "The scholar considered it incorrect to call the authors of *nazīras* 'imitators,' assessing the situation as an approach contrary to historicity and a misunderstanding of the specific features of the literature of feudal society. This was because the selection of topics in this society was 'extremely limited' and was associated with 'narrowness of interests, confinement of life, and slowness of development.' For this reason, even authors who had the opportunity to innovate the subject of creation did not strive to go beyond the traditional range of topics. The narrowness of topics in the intense literary process led to the formation of 'excessive attention to the culture of the word' and views such as 'art for art's sake,' and 'in many cases, the goal of creating a work of art remained the skillful reworking of a well-known plot'... While E.E. Bertels, in his reflections, 'justified' the authors of the *nazīra* method in the Middle

¹³ Toutant, M. "Taqlid obrazi sharqshunoslik ko'zgasida.": 52.

¹⁴ Kudelin, A. B. "Alisher Navoiy – o'zbek adabiyoti asoschisi (Navoiy tavalludining 575-yilligiga).": 35-37.

Ages, noting that they wrote their works 'even in such difficult flight conditions,' this remains a product of the literary-theoretical ideas of the time when these words were spoken. Today, however, they need editing"¹⁵. Of course, E.E. Bertels' views were written based on the politics of the era in which the scholar lived. Indeed, as A. Erkinov points out, E.E. Bertels was one of the first scholars to prove that 'Ali Shīr Navā'ī was not an imitator of Persian-language literature"¹⁶.

A.B. Kudelin elucidates that "the types and forms of 'imitation' in medieval literature were united by a common goal based on a creative attitude towards the 'primary source,' competition, and rivalry with it. The concept of competition occupied one of the central places in the system of medieval world literature. It relied on the ahistoricism of traditional artistic thinking"¹⁷. The scholar explains the process of competition based on ahistoricism as follows: "Ahistoricism manifests itself in 'removing' the intermediate time distance during comparison: a periodic interval of five hundred, even a thousand years did not surprise scholars evaluating the results of 'creative competition.' In this, the fact that the compared authors lived in different eras, and even belonged to different literary and cultural environments, was not taken into account"¹⁸.

Research Results.

It can be argued that 'Ali Shīr Navā'ī, in his creative work, particularly in the processes of compiling his collected poetry (*divāns*), aimed not only to equal the level of contemporary Persian poets but also to surpass the *divāns* of past masters. Some notes in the poet's works can support this hypothesis. Consider the following thoughts expressed in the preface to *Khaṣṣayin al-ma'ani*, which consists of four *divāns*, spoken through the voice of Sultan Husayn: "...among the multitude of mankind, composed of four jewels, no one has left behind four *divāns* as a memorial. In his own era, they call Amir Khusrau Dehlavi the treasure of spiritual meaning, for it is said that Sultan Malikshah Alp Arslan had four *divāns* arranged in his name and

¹⁵ Kudelin, A. B. "Alisher Navoiy – o'zbek adabiyoti asoschisi (Navoiy tavalludining 575-yilligiga)": 36.

¹⁶ Erkinov, A. "V.V. Bartold nega Navoiyni tarjimon va taqlidchi deb hisobladi?": 132-158.

¹⁷ Kudelin, A. B. "Alisher Navoiy – o'zbek adabiyoti asoschisi (Navoiy tavalludining 575-yilligiga)": 36.

¹⁸ Kudelin, A. B. "Alisher Navoiy – o'zbek adabiyoti asoschisi (Navoiy tavalludining 575-yilligiga)": 37.

adorned their conclusion with his name, and this deed reached the ears of both the good and the bad of that time, although this is mentioned, those *divāns* are lost, and although the names of those lost ones exist, their existence is unknown"¹⁹. Based on this information, it can be said that Navā'ī not only competed with the past Persian classics in *khamsa* writing but also, in a certain sense, vied with them in the matter of arranging and refining his *divāns*. It should be emphasized that these positive competitive efforts were aimed at the noble goal of raising the level of Turkic literature.

It is known that Navā'ī entered literature through his fondness for Persian poetry. In "Muhokamat al-Lughatayn" (The Comparison of the Two Languages), the poet himself wrote that he composed poetry mainly in Persian in his early youth²⁰.

بو خاکسار غه صبا اوایلی دا کیم اغیز حقه سیدین بیرار کوهر ظاهر بولا
باشلار اول کوهرلار هنوز نظم سلکی کا کیرمایدور ایردی کیم ضمیر دریاسیدین نظم
سلکی کا تارتیلغان کوهرلار طبع غواصی سعیی بیله اغیز ساحلی غه کیلا باشلاماق
کورکوزوب ایردی چون مذکور بولغان قاعده بیله کیم ادا تاپتی میل فارسی ساری
بولدی اما چون شعور سنی غه قدم قویولدی چون حق سبحانه و تعالی طبع غه غرابت
ساری میل نی ذاتی و دقت دشوار پسند لیق قه شعورنی جبلی قیلیب ایردی ترک
الفاظی غه داغی ملاحظه نی لازم کورولدی.

Translation: In my early youth, when a few jewels began to appear from the coffer of my mouth, and those jewels had not yet entered the thread of verse, the jewels drawn from the sea of my conscience, through the efforts of the diving nature, began to show themselves coming to the shore of my mouth, but according to the aforementioned rule, the inclination was towards Persian. However, when the age of understanding was reached, since the True and Exalted made the inclination towards wondrous things and the innate understanding of subtle and difficult matters inherent in our nature, it was deemed necessary to reflect upon Turkic words as well²¹.

¹⁹ Alisher Navoiy. *Xazoyinul ma'oni* – *G'aroyibus-sig'ar*. Critical edition, with introduction and appendices by H. Sulaymonov. 4 vols. Vol. 1. Toshkent: Fan, 1987: 11.

²⁰ Alisher Navoiy. *Muhokamat ul-lug'atayn*. France, Bibliothèque nationale de France, no. Supl. Turc. 317. Copied by Ali Hijroniy (facsimile used from Q. Sodiqov edition): 11.

²¹ Alisher Navoiy. *Muhokamatu-l-lug'atayn*. Edited and annotated by Q. Sodiqov. Toshkent: Akademnashr, 2017: 71.

These notes suggest that the initial source of Navā'ī's inspiration was Persian poetry. This situation can be attributed to the influence of Persian-language poetry, which dominated the literary environment of the poet's time. Furthermore, as Navā'ī emphasizes in *Mubākamāt al-Lughatayn* the existence of already prepared expressions for writing poetry in Persian, while in Turkic it was mainly necessary to create anew and exert effort, encouraged emerging poets, even if they were originally Turkic, to write in Persian²². These thoughts suggest that Navā'ī, even in his youth, understood the vast amount of work to be done both theoretically and practically for the development of the Turkic language and literature, and that he first began to set an example himself in this path.

Navā'ī emphasizes that the role of a mentor is extremely important in a poet's entry into poetry. He seems to "justify" young creators preferring to write in Persian due to the lack of Turkic-writing mentors to whom they could present their works for editing²³.

Navā'ī's scholarly views on the literary environment of his time, particularly on the issue of bilingualism (*zul-lisānaynlik*), are important for studying the history of Turkic and Persian literature up to the 15th century. Below are the meanings of these ideas:

"In some climates and lands of the world, after the Sart (Persian-speaking) rulers became strong, Persian-speaking poets appeared in this connection. In the *qasida*, there were Khāqānī, Anvarī, Kamāl Ismā'īl, Zahir, and Salmān; in the *masnavi*, there were the master of science Firdawsī, the unique of the age Sheikh Nizamī, and the Indian craftsman Mīr Khusrau; in the *ghazal*, there emerged the innovator of his time Shaikh Muslih al-Din and the unique one of the century, Khwāja Hāfiz Shirāzī. ... Among the Sart rulers, highly esteemed kings like Sultan Turghul and Shāh Shujā, and high-ranking star-like armies, composed colorful couplets and sweet *ghazals*; their works became famous in their time and were written on the pages of their lives. After the Turkic khagans gained reign of the country from the Arab and Sart sultans from the time of Hulagu Khan until the end of the reign Sultān Sāhibqirān Temur Koragān and his son Sultān Shāhrukh, Turkic-writing poets appeared, including well-versed kings from that noble lineage".

²² Alisher Navoiy. *Mubokamatu-l-lug'atayn*. Edited and annotated by Q. Sodiqov: 70.

²³ Alisher Navoiy. *Mubokamatu-l-lug'atayn*. Edited and annotated by Q. Sodiqov: 70.

Navā'ī, who assessed the source of Persian poetry's flourishing as the Persian rulers and the development of Turkic poetry as the result of the policies pursued by Turkic sultans, compares the works of representatives of these two national literatures, "Among the poets are Sakkākī, Haydar Khārazmī, Atāi, Muqīmī, Yaqīnī, Amirī, and Gadāi. However, no one appeared who could stand against the aforementioned Persian poets except for Mawlānā Lutfī, who has a few beginnings that can be read by the people of taste"²⁴.

Therefore, even though Navā'ī was well-disposed towards the *divāns* compiled by admirers of his poetry, he could not accept them as absolute. Indeed, as Navā'ī himself pointed out, there were few among the Turkic speakers who could provide a worthy response to the Persian poets. The poet emphasizes that the development of Turkic literature and the traditions of *divān* writing occurred directly as a result of Sultan Husayn's policies: "...In every science, beneficial works were created, and in every field, fruitful writings emerged; interesting books and wonderful types of poetry such as *divāns*, *ghazals*, *qasidas*, and *masnavis* appeared and spread everywhere. He himself (referring to Sultān Husayn – O.M.), although capable of speaking in both Persian and Turkic, inclined towards creating a *divān* in Turkic due to the pull of his innate talent and the widespread use of this language..."²⁵. Based on this information, it can be emphasized that the inertia of Persian literature was strong in the literary environment of 15th century Khorāsān, and this constancy gradually gave way to Turkic only through the significance of court poetry.

According to the information, "The first among the poets in Turkic literature to collect his poems into a *divān* was Burhān al-Dīn Sivasī (14th century). Later, Hāfiz Khorazmī (second half of the 14th century – 30s-40s of the 15th century) arranged a *divān* in Turkic poetry. In literary studies, despite consisting only of *ghazals*, Sayfi Sarāyī's (1321–1398) poetic collection is also considered a *divān*. There is information that Atāi (15th century) also compiled a *divān*, but it has not reached us. Sakkākī (15th century) also compiled a *divān*"²⁶. However, the aforementioned poetic collections were certain stages in the beginning of Turkic *divān* writing and fell short in meeting some

²⁴ Alisher Navoiy. *Mubokamatu-l-lug'atayn*. Edited and annotated by Q. Sodiqov: 81.

²⁵ Alisher Navoiy. *Mubokamatu-l-lug'atayn*. Edited and annotated by Q. Sodiqov: 83.

²⁶ Sodiqov, Q. *Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari*. Toshkent, 2017: 60.

requirements. In particular, the absence of poems ending in all the letters of the Arabic alphabet, the lack of poems belonging to all genres of classical poetry, and other shortcomings.

It can be said that Mawlānā Lutfī (1366–1465) was the poet who relatively raised the traditions of Turkic *divān* writing to the level of Persian-language *divāns*. As a result of comparative studies of copies of Lutfī's *divāns*, specialists have concluded that the author revised his *divān* five times²⁷. This indicates Lutfī's responsible approach to his work and his constant editing of his creative output.

In our opinion, according to Navā'ī, his *divān* (or *divāns*) should not merely consist of his poems arranged alphabetically but should also have a philosophically meaningful beginning, structure, and conclusion. Indeed, it is not difficult for the reader of Navā'ī's works to understand that underlying them is not only the author's aim to quantitatively equalize the scope of Turkic literary genres with Persian but also the idea of not lagging behind in terms of content. It can be said that 'Alī Shīr Navā'ī compiled his first *divān*, *Badāyi' al-bidāya* precisely based on these goals.

In this sense, *Badāyi' al-bidāya* is significant in that it carries the adolescent and youthful lyrics of Navā'ī's poetry, and it arose as a result of the great attention the author paid to his first *divān*. The author approached the preface – the foreword – being written for this *divān* as a serious undertaking. According to the literary scholar A. Abdughafurov (1931–2005), in writing prefaces to his *divāns*, Navā'ī created a unique form of the art of *fakhrīya* (self-praise), which should be understood as an artistic method skillfully employed by the great poet. This method allowed him to:

a) praise the human virtues of the ruler, demonstrate his patronage of the people of poetry, his benevolence, kindness, and generosity; and b) convincingly show his closeness to the Sultan, the high value, prestige, and respect he enjoyed as a creator in his presence, and the ruler's esteem and protection of poetry²⁸.

In particular, the preface to *Badāyi' al-bidāya* states:

"But it did not occur to my mind to collect these scattered verses, nor did it cross my heart to arrange these dispersed poems. Although those who were my closest companions and dearest friends

²⁷ Sodiqov, Q. *Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari*: 60-61.

²⁸ Abdughafurov, A. "Xazoyin ul-Maoniy' Jumboqlari (Uchinchi Maqola)." *O'zbek Tili va Adabiyoti*, no. 6 (1998): 3-10.

repeatedly requested and urged me to undertake this task..."²⁹. As understood from the text, Sultan Husayn himself directly proposes and requests Navā'ī to collect his poems and arrange a *divān*. Indeed, in this text, it is possible to understand Navā'ī's intention to praise Sultan Husayn as a virtuous king who is familiar with literature and to show that he is not indifferent to his (Navā'ī's) creative work. If we take into account Navā'ī's views on the development of the Turkic language and literature written in *Muhākamat al-Lughatayn* it can also be suggested that this text from the preface aims to express that Turkic literature as a whole is under the protection of the country's ruler and that its development is at the center of attention of the first person of the state. This is because the poems whose compilation into a *divān* is being proposed, even requested, although belonging specifically to one poet – Navā'ī – were, in general, examples of Turkic literature.

Indeed, in the history of Eastern historiography and literary-artistic creation, cases are frequently encountered where an author, while writing a work, indicates that he is creating it at the suggestion and request of one of the famous people of that time. This situation can be seen both before and after 'Ali Shīr Navā'ī. For example, in the foreword to Abu Rayhān Birunī's (973–1048) work *Hindustān (India)* there are such notes:

"My teacher Abu Sahl al-Mun'im ibn 'Ali ibn Nuh al-Tiflisi (may God have mercy on him!), after re-reading the books on religions and nations and learning about their condition, urged and requested me to write about what I had accurately learned from the Hindus, so that it would be an aid to anyone wishing to refute the teachings of the Hindus and a document and resource for those who associate with them"³⁰.

In the commentary provided by the preparers for publication of the work *Hindustān* it is stated that "Abu Sahl al-Mun'im ibn 'Ali ibn Nuh al-Tiflisi (i.e., from Tbilisi) is known only from this work of Biruni (i.e., from *Hindustān* – O. M.), a contemporary older than him, judging by the fact that the scholar respectfully calls him 'teacher.' Among Birunī's works, there are others written at someone's request.

²⁹ Alisher Navoiy. *Badoyi' ul-bidoya*. Edited by Sh. Sharipov: 10.

³⁰ Abu Rayhon Beruniy. *Hindiston. Tanlangan Asarlar. II Tom*. Toshkent: O'zbekiston, 2022: 44.

It is not necessary to consider these requests one hundred percent accurate; in our opinion, this can be regarded as a stylistic method of writing works in that era"³¹.

Regarding this stylistic method, A. Abdughafurov interprets its use in the works of creators after Navā'ī, particularly in the preface to the *divān* of Muhammad Rizā Āgahi (1809–1894), as follows: "Āgahi recounts that Feruz Shah (1845–1910) encouraged him to create, and as a result, with 'strength in his heart and courage in his nature,' he wrote many poems, which also recalls the content and spirit of Navā'ī's prefaces. The following excerpt from Āgahi's preface is also to the extent of a manifestation of the 'reaching command' to Navā'ī:

'...addressing him with kindness, he said: – Collect all your scattered poems from all drafts and anthologies and other places, arrange them in the form of a *divān*, and write a preface to it, and then string the mentioned poems like jewels onto the thread of numbering in that very *divān* at their proper time!'"³². In this regard, while agreeing with A. Abdughafurov's thoughts, it is necessary to emphasize one more aspect. In our opinion, this situation can be another example of the process of competition with past contemporaries in Eastern literature, even after several centuries.

Professor H. Sulaymon, in his doctoral dissertation, dwelled in detail on the four known copies of *Badāyi' al-bidāya* at that time (Paris, London, Baku, Tashkent)³³. Between 2018 and 2022, four more copies of *Badāyi' al-bidāya* copied during the author's lifetime were identified³⁴. Thus, the existence of eight dated manuscripts of *Badāyi' al-bidāya* transcribed while Navā'ī was alive has come to light.

These are the following copies:

1. **Paris manuscript.** National Library of France, No. 746. 885 AH/1480-81 CE.

³¹ Abu Rayhon Beruniy. *Hindiston: 412*.

³² Abdug'afurov, A. "Xazoyin ul-Maoniy' Jumboqlari (Uchinchi Maqola).": 3-10.

³³ Suleymanov, X. *Tekstologicheskiye issledovaniye liriki Alishera Navoi: 63-70*.

³⁴ Boltabayev, S. "Navoiy Devonining Shoir Hayotligida Ko'chirilgan Yangi Topilgan Nuxsasi Haqida.": 438-466; Madalievva, O. "Alisher Navoiy 'Badoyi' ul-bidoya' Devonining Mashhad Qo'lyozmasi.": 209-218; Erkinov, A. "Badoyi' ul-bidoya'"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali beshinchi qo'lyozmasi (888-yil, safar oyi/1483-yil, mart-aprel)." In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 51–57. Toshkent: Turon iqbol, 2018; Turdialiyev, A., and Erkinov A. "Badoyi' ul-bidoya'"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo'lyozmasi (Sultonali Mashhadiy, Hirot, 889/1484–1485-yil).": 52-57.

2. **London manuscript.** British Museum, No. 401. 887 AH/1482-83 CE.
3. **Tehran manuscript.** Library of the Islamic Consultative Assembly, No. 14197. Safar 888 AH/March-April 1483 CE.
4. **Baku copy.** Institute of Manuscripts of the Republic of Azerbaijan, No. 3010. 889 AH/1484 CE.
5. **Istanbul manuscript.** Suleymaniye Library, Ayasofya No. 3981. 889-890 AH/1484-1485 CE, Herat. Copyist: Sultanali Mashhadi.
6. **Tashkent manuscript.** State Museum of Literature of the Academy of Sciences of Uzbekistan, No. 216. 891 AH/1486 CE, Herat. Copyist: Ali ibn Nur.
7. **Mashhad manuscript.** Astan Quds Razavi Library, No. 4783. Jumadi I 896 AH/March–April 1491 CE. Copyist: Darvish Muhammad Taqi.
8. **Tehran II manuscript.** National Library of Iran, No. 1082924. 906 AH/1500-1501 CE.

As A. Erkinov notes, "six of the manuscripts were copied between 1480 and 1486"³⁵. Apparently, Navāʾī's second *divān Nawādir al-nihāya* had not yet been compiled by 1486. The copying of the Mashhad and Tehran II manuscripts in 1491 and 1500–1501, respectively, suggests that in the literary environment of Herat, even though the poet's later poetry had already been compiled into *divāns*³⁶, the attention to his early lyrics had not waned. Indeed, the main content of many *Selected divān* manuscripts created by Navāʾī's admirers also consists of the poems of *Badāyi' al-bidāya*³⁷.

The aforementioned manuscripts of *Badāyi' al-bidāya* differ from each other in terms of composition and the content of the poems.

³⁵ Erkinov, A. "Badoyi' al-bidoya"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali beshinchi qo'lyozmasi (888-yil, safar oyi/1483-yil, mart-aprel)": 51-57.

³⁶ Here, the reference is to the collection of *divāns Khazayin al-ma'ani* consisting of *Gharā'ib al-shig'har*, *Nawādir al-shabāb*, *Badāyi' al-wasat* and *Favāyid al-kibar*, which were arranged by Alisher Navoi himself after *Badāyi' al-bidāya* based on his Turkic poems, as well as *Nawādir al-nihāya* also compiled by the poet himself.

³⁷ For more details, see: Madaliyeva, O. *Alisher Navoiy devonlari qo'lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi*: 120-128.

However, they all have the same beginning and the same ending. The copies begin with Navā'ī's *ghazal*:

يار عكسين ميڭا كور ديب جام دين جقتى صدا

The rays of the sun shone forth
From the cup of the lights of guidance.
Seeing your reflection in the wine,
The cup of religion cried out.

and conclude with the following *fard* (single line of poetry):

سيل يوليدا فنا دشتيدا مژگانيم اماس

كوز الاچوقلاري نينك دود بيكان اوقلاري دور.

Annihilation in the path of the flood,
My eyelashes are protection in the plain;
They are smoke-eating arrows from the eye's quiver.

H. Sulaymonov writes the following about the genres in the composition of *Badāyi' al-bidāya*: "As reflected in the table regarding the four manuscripts³⁸, the genre composition of the remaining copies, except for the Paris manuscript, corresponds to each other, and these 11 genres also match the genre names recorded by the author himself. Only in the Paris copy, for an unknown reason, are 6 poetic genres missing (*mukhammas*, *musaddas*, *qit'a*, *mustazād*, *mu'ammā*, *tarji'band*). In our opinion, the addition of new poems to the London, Baku, and Tashkent copies was carried out by the poet adding his newly written poems after the compilation of *Badāyi' al-bidāya*³⁹.

During our scholarly discussions with Professor M.Imomnazarov, the academician posited that Navā'ī might have deferred the compilation of the corpus until the composition of the *ghazal* commencing with the incipit "*Asbraqat min 'aksi shamsi-l-ka'si anvāru-l-budā*" and the *tarji'band* initiating with the hemistich "*Ketür sāqī, ul may-ki, subh-i alast*". Considering that the extant manuscripts of the *Initial Dīwān* and the *Dīwān of the Aq Qoyunlu Admirers* do not commence with "*Asbraqat ...*" and, indeed, this particular lyric is absent from these collections, these hypotheses appear to possess a degree of verisimilitude. Furthermore, predicated on the absence of the *tarji'band* "*Ketür sāqī ...*" in the earliest authenticated codex of *Badāyi' al-bidāya* to date – the Parisian manuscript – it can be inferred that subsequent to the genesis of this poetic oeuvre, Navā'ī instituted alterations to the structure of his inaugural compendium,

³⁸ Here, the scholar refers to Table 1 on page 68 of his doctoral dissertation.

³⁹ Suleymanov, X. *Tekstologicheskoye issledovaniye liriki Alishera Navoi*: 69.

progressively refining its artistic merit. Indeed, as Professor M.Imomnazarov elucidated (in colloquium), the *ghazal* "*Asbraqat ...*" with its profound philosophical substance furnished a distinctive commencement for *Badāyi' al-bidāya* whilst the *tarji'band* "*Ketiir sāqī ...*" could constitute an original denouement to the overarching architectonics of this anthology.

The ensuing tabular representation delineates the generic taxonomy of the eight dated manuscripts of the *Badāyi' al-bidāya divān*.

Table 1.

Quantitative Indicators of Poetic Genres in the Eight Dated Manuscripts of the *Badāyi' al-bidāya Divān*

№	Genre Nomenclature	Paris manuscript	London manuscript	Tehran manuscript	Baku manuscript	Istanbul manuscript	Tashkent manuscript	Mashhad manuscript	Tehran II manuscript
	<i>Ghazal</i>	731	571	606	603	480	657	630	424
	<i>Mustaza'ad</i>	–	3	3	3	–	3	3	1
	<i>Musaddas</i>	–	2	2	2	–	2	2	1
	<i>Mukbammās</i>	–	4	4	5	–	5	5	2
	<i>Tarji'band</i>	–	3	3	3	–	3	3	1
	<i>Qit'a</i>	–	41	50	41	23	41	49	13
	<i>Ruba'i</i>	37	78	78	62	68	83	82	31
	<i>Chistan/lu ghaz (riddle)</i>	1	10	10	10	10	10	10	9
	<i>Mu'ammā (enigma)</i>	35 ⁴⁰	52	52	52	52	52	52	–
	<i>Tayyūq</i>	4	10	10	10	3	10	10	10
	<i>Fard (single verse)</i>	23	42	51	48	16	50	53	19
	Total:	831	816	869	839	652	916	899	511

H. Sulaymon elucidates: "When discussing the poet's lyrics in *Makarim al-akhloq*, *Babur-nama*, the *Abushqa* glossary compiled for the author's works, and in various *anthologies* spanning different years, his *divāns* *Gharā'ib al-shighar*, *Nawādir al-shabāb*, *Badāyi' al-wasat* and *Favāyid al-kibar* or their collective designation *Khazayin al-ma'ani* (Treasures of Meanings), are customarily referenced. Additionally, his corpus of Persian poetry, *Divāni Fāni*, is also mentioned. However, regarding the

⁴⁰ As evident, the Parisian manuscript contains 35 instances of the *mu'ammā* genre. For an inexplicable reason, H.Sulaymon listed the *mu'ammā* among the poetic genres absent from this manuscript [49: 69].

initial *divāns*, *Badāyi' al-bidāya* and *Nawādir al-nihāya*, no information exists in the scholarly literature beyond the author's own annotations. Despite the empirical existence of the manuscripts of these collections, they have remained uninvestigated and unknown⁴¹.

Indeed, subsequent historical sources, as well as modern catalogues and indices, also present the poet's Turkic *divāns* under the rubric *Divāni Navā'i*. In our analysis, the lack of citation or scrutiny of the *divāns Badāyi' al-bidāya* and *Nawādir al-nihāya* in various manuscript works of literary and historical provenance can be elucidated by Navā'i's own assertion that "the number of newly composed verses in the two arranged *divāns* is substantial, and each couplet is not merely a precious jewel in terms of diction and meaning but a radiant luminary; ... the treasury of lexicon and expression is filled with the gems of those meanings, hence its name *Khazayin al-ma'ani*⁴²," implying that *Khazayin al-ma'ani* encompassed virtually all the poetry composed by the poet prior to the compilation of this omnibus *divān*.

Furthermore, in "Muhokamat al-Lughatayn" (The Comparison of the Two Languages) (905 AH/1499 CE), penned towards the terminus of his life, the author himself, when alluding to his Turkic *divāns*, mentions *Gharā'ib al-ṣig̃har*, *Nawādir al-shabāb*, *Badāyi' al-wasat* and *Favāyid al-kibar*, but omits reference to the two *divāns* he compiled earlier – *Badāyi' al-bidāya* and *Nawādir al-nihāya*. In this regard, the tradition of confining the citation of Turkic *divāns* to the mention of *Khazayin al-ma'ani* might have been initiated by the author himself. The descriptive cataloging of the poet's Turkic *divāns* under the encompassing nomenclature *Divāni Navā'i* in contemporary bibliographic resources and catalogues raisonnés can be ascribed to the cataloguers' predilection for a unified designation pending a scrupulous textual analysis of their constituent elements, thereby precluding definitive attribution prior to thorough codicological investigation⁴³.

Moreover, a further pertinent datum that may serve to explicate the aforementioned dual phenomena concerns the explicit and

⁴¹ Suleymanov, X. *Tekstologicheskiye issledovaniye liriki Alishera Navoi*: 79.

⁴² Alisher Navoiy. *Xazoyinul ma'oniy – G'aroyibus-sig'ar*. Critical edition, with introduction and appendices by H. Sulaymonov: 9, 14.

⁴³ For a more comprehensive treatment, vide: Sirojiddinov, Sh., and A. Erkinov. "Kirish." In *Alisher Navoiy – Qomusiy lug'at*, vol. 1, 8–30. Toshkent: Sharq; Madalievva, O. *Alisher Navoiy devonlari qo'lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi*: 679.

incipitcolophons of Navā'ī's *divān* manuscripts, wherein they are frequently denoted by more generalized appellations. This bibliographical convention may have exerted a substantive impact on the historiography of the poet's lyric production. In any event, specific textual features inherent in these paratextual elements have engendered our current line of inquiry.

Characteristically, within these scribal annotations, the amanuenses often omit the precise titular designation of the transcribed volume, employing formulaic valedictions such as "تمت" *al-ḥudūd* "الكتاب بعون الملك الوهاب" (The codex is completed through the beneficence of the Bestowing Sovereign) or "شد بتوفيق خدای لا ینام ان" (The transcription of this codex was finalized on ... day by the grace of the vigilant God).

Occasionally, the title of the copied artifact undergoes generic abstraction, as evidenced by "تمت هذه النسخة الشريفة الكتابة امير علشير" (This venerable exemplar, transcribed by Amir 'Ali Shīr, cognomen Navā'ī, is completed) or "تمت التمام بو نسخه شريف مسمى بامير" (This esteemed recension, identified with Amir Navā'ī, is fully completed).

Infrequently, at the terminal juncture of the poet's manuscript *divāns*, do we encounter explicit statements providing precise identification, such as "دفتر اول نوابی کیم غرایب الصغر بیله موسوم ایردی ..." (The first fascicle of Navā'ī, which bore the title *Gharā'ib al-ṣiḡbar*) or "نوابی نینک اوچلانچی دیوانی کیم بدایع الوسط بیله موسوم ایردی" (The third *divān* of Navā'ī, which was designated as *Badāyi' al-wasat*). Ergo, the scribal practice of not explicitly recording the specific title when transcribing a *divān* by Navā'ī appears to have been prevalent. This bibliographical obscurity may account for the relative absence of explicit citation of the *Badāyi' al-bidāya* and *Nawādir al-nihāya divāns* within primary source materials.

Within scholarly discourse, divergent hypotheses persist concerning the precise chronology of the compilation of *Badāyi' al-bidāya*. H. Sulaymon theorized that the *Badāyi' al-bidāya divān* was constituted within the period spanning 1469 to 1485. Regarding the four extant codices of *Badāyi' al-bidāya* known during his academic career, the scholar posited: "It is demonstrably valid that these four manuscripts represent the *Badāyi' al-bidāya divān*. Firstly, the generic

constitution of all four witnesses exhibits precise replication; secondly, the generic parallelism within their internal organization aligns with the author's declarations in the prolegomenon to this *divān*; thirdly, all four of these instantiations contain the prolegomenon specifically appertaining to the inaugural *divān* – *Badāyi' al-bidāya* [1]"⁴⁴.

A. Turdialiev and A. Erkinov propose the thesis that the Parisian codex of *Badāyi' al-bidāya* may constitute its archetype or Urtext. These scholars adduce the evidence that this manuscript represents the oldest attested copy to date, coupled with its diminished quantum of genres in comparison to subsequent versions, as corroborating data for their conjecture⁴⁵. We concur with the aforementioned observations articulated by these investigators. Furthermore, the absence within the Parisian codex of the *tarji'band* "*Ketir sāqī ...*" widely recognized as a seminal composition within Navā'ī's youthful lyric repertoire, further substantiates the argument that this manuscript embodies the *proto-divān* of *Badāyi' al-bidāya*. While ascribing the textual history of a codex to a singular poetic instance might appear somewhat reductionist, it is conceivable that an individual lyric can encapsulate the essential characteristics of a poet's entire oeuvre. Numerous analogous examples can be identified within the literary heritage of medieval classical poets.

It is evident from extant research that the Tehran II codex exhibits lacunae in comparison to other manuscript witnesses⁴⁶. The paleographical analysis of the newly identified Mashhad manuscript suggests its potential derivation from the Tashkent codex. In toto, the discovery of eight dated manuscripts of *Badāyi' al-bidāya* constitutes a significant event in the historiography of Navā'ī studies. These codices are invaluable primary sources for investigating the diachronic evolution of Navā'ī's lyric poetry.

It is a matter of record that a critical edition of *Badāyi' al-bidāya* was published in 1987⁴⁷. The foreword explicitly states that "the Tashkent manuscript of the *Badāyi' al-bidāya divān* (inv. № 216) served as the base text," and that "its textual variants were collated with

⁴⁴ Suleymanov, X. *Tekstologicheskoye issledovaniye liriki Alishera Navoi*: 66.

⁴⁵ Turdialiyev, A., and Erkinov A. "Badoyi' al-bidoya"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo'lyozmasi (Sultonali Mashhadiy, Hirot, 889/1484–1485-yil)": 61.

⁴⁶ Boltabayev, S. "Navoiy Devonining Shoir Hayotligida Ko'chirilgan Yangi Topilgan Nusxasi Haqida": 438-466.

⁴⁷ Alisher Navoiy. *Badoyi' ul-bidoya*. Edited by Sh. Sharipov: 689.

photographic reproductions of earlier manuscripts of *Badāyi' al-bidāya*, including the codex transcribed in 1480 held in the National Library of Paris (inv. № 746) and the manuscript transcribed in 1482 bearing inventory number 401 in the British Museum"⁴⁸.

In our considered opinion, a revised and augmented edition of this publication, incorporating a comparative analysis with the newly identified manuscript witnesses of *Badāyi' al-bidāya* would be a scholarly desideratum.

Conclusion.

The following points may be presented as the conclusions of this article:

The manuscript artifacts provisionally designated *First divān* and *Dīvān of the Aq Qoyunlu Admirers* compiled by 'Alī-Shīr Navā'ī's patrons, hold considerable significance as they were organized during a period antecedent to the author's own formal *divān* compilation. Such recognition was the prerogative of a select few poets in the annals of Eastern literature. However, viewed from an alternative perspective, their structural organization represents an early stage in the evolution of Turkic *divān* writing and, by Navā'ī's criteria, could not serve as a nazira to the *divāns* of classical Persian poets. More precisely, the organizational principles predicated on the admirers' approach could not effectively compete with the curated anthologies comprising exemplars of Persian-language poetry. *Badāyi' al-bidāya* can be construed as a direct response to these prevailing circumstances. In this context, *Badāyi' al-bidāya* can be regarded not only as Navā'ī's inaugural *divān* but also as his initial engagement with Persian-language poetic collections.

Badāyi' al-bidāya underwent a process of progressive refinement and stylistic enhancement by the author. The textual divergences in composition between the early manuscript instantiations of this *divān*, transcribed during Navā'ī's lifetime, and later codices provide empirical evidence for this assertion. Indeed, certain poetic compositions imbued with profound philosophical content may have been specifically crafted to achieve the desired artistic integrity of this *divān*. This is because the aforementioned verses, while possessing autonomy as discrete lyric units within specific genres, functioned as

⁴⁸ Alisher Navoiy. *Badoyi' ul-bidoya*. Edited by Sh. Sharipov: 5.

integral components of the overarching compositional architecture of *Badāyi' al-bidāya*. This structural coherence within his inaugural self-compiled *divān* held particular significance for the author as a pivotal point in its overall design.

Navā'ī's composition of a dedicated prolegomenon for this *divān* provided a theoretical foundation for the possibility of creating a comprehensive *divān* based on Turkic-language poetry. Furthermore, the numerous inscriptions articulated within this preface can be considered exemplars of a distinctive *fakhrīya* style within the tradition of our classical literature. One of the intended aims of this literary device was to underscore the author's elevated status within the courtly milieu and the fact that his poetic creations garnered the attention of Sultan Husayn. Another objective was to demonstrate and, moreover, to instruct future successors to the throne that, with appropriate political patronage, the potential of the Turkic language and literature could rival the acclaim achieved in other linguistic spheres.

Badāyi' al-bidāya in terms of both its content and structural organization, can be deemed the primordial Turkic *divān* capable of competing with the anthologies comprising exemplars of classical Persian literature. In our assessment, the relative inconspicuousness of the title *Badāyi' al-bidāya* in primary sources can be attributed to the incorporation of its constituent poems within the broader context of Navā'ī's lyric output as represented in the *Khaṣṣā'in al-ma'ānī divāns*. However, the repeated transcription of *Badāyi' al-bidāya* even after the organization of the poet's later *divāns*, underscores the enduring significance of this anthology within the historical trajectory of Turkic *divān* writing.

REFERENCES

Abdugʻafurov, A. “Badoe’ ul-bidoya’ning Tuzilish Sanasi.” *Oʻzbek Tili va Adabiyoti*, no. 4 (1989): 3–9.

Abdugʻafurov, A. “Xazoyin ul-Maoniy’ Jumboqlari (Uchinchi Maqola).” *Oʻzbek Tili va Adabiyoti*, no. 6 (1998): 3–10.

Abu Rayhon Beruniy. *Hindiston. Tanlangan Asarlar. II Tom*. Toshkent: Oʻzbekiston, 2022.

Ali Şîr Nevâyî. *Bedâyiü'l-bidâye*. Edited by Vahit Türk and Jabbor Eshonkul. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Baku manuscript. Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Manuscripts, no. 3010, 889/1484.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Edited by Sh. Sharipov. MAT. Yigirma Tomlik, Vol. 1. Toshkent: Fan, 1987.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Istanbul manuscript. Turkey, Sulaymaniya, Ayasofya no. 3981. Herat, 889/1484-1485. Scribe: Sultonali Mashhadiy.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. London manuscript. British Museum, no. 401, 887/1482-83.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Mashhad manuscript. Kitobxona-yi Oston-i Qudsi Razaviy, no. 4783, Jumadi I 896/1491, March–April. Scribe: Darvish Muhammad Tāqi.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Paris manuscript. Bibliothèque Nationale de France, no. 746, 885/1480-81.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Tashkent manuscript. Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, State Museum of Literature, no. 216. Herat, 891/1486. Scribe: Ali ibn Nur.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Tehran manuscript. Islamic Consultative Assembly Library, no. 14197, 888, Safar 1483, March–April.

Alisher Navoiy. *Badoyi’ ul-bidoya*. Tehran-2 manuscript. National Library of Iran, no. 1082924, 906/1500-1501.

Alisher Navoiy. *Farbod va Shirin*. OʻzR FASHI, no. 5018, 889/1484.

Alisher Navoiy. *Ilk devon. 1466-yili koʻchirilgan qoʻlyozmaning faksimile nashri*. Edited by H. Sulaymon. Toshkent: Fan, 1968.

Alisher Navoiy. *Kulliyot*. Topkapi Library, Revan Fund, no. 808. Herat, 901/1496–1497. Scribe: Darvish Muhammad Tāqi.

Alisher Navoiy. *Mubokamat ul-lugʻatayn*. France, Bibliothèque nationale de France, no. Supl. Turc. 317. Copied by Ali Hijroniy (facsimile used from Q. Sodiqov edition).

Alisher Navoiy. *Mubokamatu-l-lugʻatayn*. Edited and annotated by Q. Sodiqov. Toshkent: Akademnashr, 2017.

Alisher Navoiy. *Oqquyunli muxlislar devoni. 1471-yili koʻchirilgan qoʻlyozmaning faksimile nashri*. Edited by A. Erkinov. Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, 2015.

Alisher Navoiy. *Xazoyinul maʼoniy – Gʻaroyibus-sigʻar*. Critical edition, with introduction and appendices by H. Sulaymonov. 4 vols. Vol. 1. Toshkent: Fan, 1987.

Birnbaum, Eduard. “Ottoman Turkish and Chaghatay Literature: An Early 16th Century Manuscript of Nawaʼi’s Divan in Ottoman Orthography.” *Central Asiatic Journal* 20 (1976): 157–190.

Boltabayev, S. “Navoiy Devonining Shoir Hayotligida Koʻchirilgan Yangi Topilgan Nusxasi Haqida.” In *Alisher Navoiy va Sharq Renessansi (Xalqaro Simpozium Materiallari)*, 438–466. Toshkent, 2022.

Eckmann, J. “Nevaiʼnin İlk Divanları Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten* 13 (1970): 253–262.

Erkinov, A. “Badoyiʼ al-bidoya”ning Navoiy davrida koʻchirilgan va yangi aniqlangan sanali beshinchi qoʻlyozmasi (888-yil, safar oyi/1483-yil, mart-aprel).” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 51–57. Toshkent: Turon iqbol, 2018.

Erkinov, A. “V.V. Bartold nega Navoiyni tarjimon va taqlidchi deb hisobladi?” In *Alisher Navoiy va Sharq renessansi (xalqaro simpozium materiallari)*, 132–158. Toshkent, 2022.

Erkinov, A. *Mustaqilligimizning 31 yilligiga munosib tuhfa: Alisher Navoiy “Badoeʼ ul-bidoya”sining sakkizinchi nusxasi aniqlandi*. Uza.uz.

Hakimov, M. *Navoiy asarlari qoʻlyozmalarining tavsifi*. Toshkent: Fan, 1983, 199.

Hayitmetov, A. *Navoiy lirikasi*. Toshkent: Fan, 1961.

Imomnazarov, M. “Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligining dolzarb masalalari.” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 6–10. Toshkent: Tamaddun, 2017.

Imomnazarov, M. “Uch devon muqoyasasi (Alisher Navoiy she’riyati lirik janrlar xronologiyasiga doir).” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 12–17. Toshkent: Turon iqbol, 2018.

Imomnazarov, M. *Musulmon mintaqada madaniyati rivojida ‘majoz tariqi’ bosqiqchi. 2-kitob. Alisher Navoiy*. Toshkent: Mumtoz so‘z, 2022.

Imomnazarov, M. *XXI asr. Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligi muammolari*. Toshkent, 2021.

Imomnazarov, M. *XXI asr: Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligi muammolari*. Toshkent: Donishmand ziyosi, 2021.

Jo‘rabojev, O. “Navoiy asarlari qo‘lyozma va matnlarini o‘rganishning ba’zi masalalari.” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 32–38. Toshkent, 2016.

Juraboyev, O. “Kitabet Sanatının Bir Örneği Olarak Ali Şir Nevai’nin ‘Bedayü’l-Bidaye’ Divanının Taşkent Nüshası.” *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi* 1 (2020): 14–27.

Kudelin, A. B. “Alisher Navoi – rodonachalnik uzbekskoy literatury (K 575-letiyu so dnya rojdeniya).” *Izvestiya RAN. Seriya literatury i yazyka* 75, no. 4 (2016): 5–11.

Kudelin, A. B. “Alisher Navoiy – o‘zbek adabiyoti asoschisi (Navoiy tavalludining 575-yilligiga).” *Journal of Central Asian Renaissance*, Special Issue 1 (2021): 33–41.

Levend, A. “Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten* (Ankara, 1958): 127–209.

Madaliyeva, O. “Alisher Navoiy ‘Badoyi’ ul-bidoya’ Devoni va Uning Qo‘lyozmalari.” In *Professor Hamid Sulaymon Nomidagi Yosh Matnshunoslarning Ilmiy-Amaliy Respublika Konferensiyasi Materiallari To‘plami*, 6–11. Toshkent: Yosh Avlod Matbaa, 2023.

Madaliyeva, O. “Alisher Navoiy ‘Badoyi’ ul-bidoya’ Devonining Mashhad Qo‘lyozmasi.” In *Alisher Navoiy va XXI Nomli Xalqaro Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari*, 209–218. Toshkent–Boku: Zebo Print, 2023.

Madaliyeva, O. “Alisher Navoiy ‘Badoyi’ ul-bidoya’ Devonining O‘rganilish Tarixi.” In *Alisher Navoiy va XXI Nomli Xalqaro Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari*, 400–408. Toshkent–Bursa: Zebo Print, 2023.

Madaliyeva, O. *Alisher Navoiy devonlari qo‘lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi*. Toshkent: Donishmand ziyosi, 2021.

Nagiyeva, J. *Bakinskiye rukopisi Alishera Navoi*. Baku: Elm, 1986.

Ramazonov, N. “Alisher Navoiyda ‘tahrirni tahrir’.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2006/1: 17–23.

Ramazonov, N. “Yana ‘tahrirni tahrir’ masalasi xususida.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2007/1: 78–89.

Salohiy, D. “Tahlil va talqin mas’uliyati.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2006/1: 74–78.

Salohiy, D. *Badoe’ ul-bidoya malohati*. Toshkent: Fan, 2004.

Semenov, A. *Opisaniye persidskix, arabskix i tureskix rukopisey*. Tashkent: Izdatelstvo sredneaziatskogo gosudartvennogo universiteta, 1935.

Sirojiddinov, Sh., and A. Erkinov. “Kirish.” In *Alisher Navoiy – Qomusiy lug‘at*, vol. 1, 8–30. Toshkent: Sharq.

Sodiqov, Q. *Matnsbunoslik va manbashunoslik asoslari*. Toshkent, 2017.

Subtelny, M. “Mir ‘Ali Shir Nawa’i.” In *Encyclopedie de l’Islam*, 2nd ed., vol. 7, 90–93. Leiden–Paris: Brill, 1993.

Suleymanov, X. *Tekstologicheskoye issledovaniye liriki Alishera Navoi / V trex tomax / tom pervyy*. Tashkent–Moskva, 1955–1961, 415.

Toutant, M. “Taqlid obrazi sharqshunoslik ko‘zgisida.” *Journal of Central Asian Renaissance*, Special Issue 1 (2021): 42–59.

Turdialiyev, A., and Erkinov A. “Badoyi’ al-bidoya”ning Navoiy davrida ko‘chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo‘lyozmasi (Sultonali Mashhadiy, Hirot, 889/1484–1485-yil).” In *Alisher Navoiy va XXI asr*, 57–62. Toshkent: Turon iqbol, 2018.

Volin, S. “Opisaniye rukopisey proizvedeniy Navoi v leningradskix sobraniyax.” In *Alisher Navoi*, edited by K. Borovkova, 203–235. Moskva–Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR, 1946.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkan.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkan.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

Eğitsel Oyunların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programındaki Kök Değerlerin Öğretimine Etkisi

 10.71138/ turkav.1798122

Eğitsel Oyunların Kök Değerlerin Öğretimine Etkisi*

Arkın Özkan
arkinozkan@gmail.com

[0000-0003-3526-2863](tel:0000-0003-3526-2863)

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Kastamonu

Cengiz Çuhadar
ccuhadar@kastamonu.edu.tr

[0000-0003-3444-9108](tel:0000-0003-3444-9108)

Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Öz

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi 2018 yılı öğretim programının amaçları arasında öğrencilerin ahlaki değerleri tanımaları ve bu değerleri içselleştirmelerine yer verilmektedir. Öğretim programında kazanılması amaçlanan ahlaki değerler “kök değerler” olarak adlandırılmakta, çeşitli yöntem ve tekniklerle öğrencilerin bu değerleri kazanabileceği ifade edilmektedir. Bu yöntem ve tekniklerden biri de eğitsel oyundur. Oyunun eğitim-öğretime katkılarından dolayı DKAB derslerine yönelik eğitsel oyunlar hazırlanması ve eğitsel oyunlardan derslerde etkili biçimde yararlanılması gerekmektedir. Ancak DKAB derslerinde eğitsel oyunların kullanımını ve değer öğretimine etkisi konusunda az sayıda deneysel çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada da eğitsel oyunların kök değerlerin öğretimine etkisini deneysel yöntemle araştırmak amaçlanmıştır. Araştırmada karma yöntem desenlerinden iç içe desen kullanılmış, nicel verilerin toplanmasında yarı deneysel desenlerden ön test-son test eşleştirilmiş kontrol gruplu desen tercih edilmiş, nitel verilerde ise görüşme ve gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın nicel ve nitel verileri; başarı testleri, kök değerler ölçekleri, eğitsel oyun oynatma beceri gözlem ölçeği, öğrenme günlükleri, gözlem ve görüşme formlarıyla toplanmıştır. Uygulama sonrasında nicel veri analizi için SPSS 25 programı kullanılmış, nitel verilerde ise betimsel analiz yapılmış ve veri analizinde MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Araştırmanın nicel boyutunda hem deney hem kontrol grubunda eğitsel oyun ve geleneksel yöntemle öğrenmenin gerçekleştiği, öğrenci başarısında bir artışın olduğu ancak deney grubunda eğitsel oyunların ders başarısını artırmada geleneksel yöntemle göre daha etkili olduğu, öğrenilen bilgilerin kalıcı olduğu, öğrencilerin kök değerlere karşı tutumunun olumlu yönde değiştiği görülmüştür. Araştırmanın nitel boyutunda öğrencilerin tamamının kök değerlerin kendileri için önemli olduğunu düşündükleri, değerleri kazanmaları gerektiğini hissettikleri, değerlere uygun hareket etmemenin yanlış olduğunu fark ettikleri, eğitsel oyunların öğrenmeyi eğlenceli hâle getirdiğini ifade ettikleri görülmüştür. Öğrenmeyi eğlenceli hâle getiren eğitsel oyunların öğrenci başarısında artışla birlikte kalıcı öğrenme sağladığı ve öğrencilerin kök değerlere yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı, Kök Değerler, Eğitsel Oyun, Eğitim.

*Bu çalışma, Doç. Dr. Cengiz Çuhadar danışmanlığında Arkın Özkan tarafından Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan “Eğitsel Oyunların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programındaki Kök Değerlerin Öğretimine Etkisi” başlıklı doktora çalışmasının verilerinin bir kısmı kullanılarak üretilmiştir.

The Effect of Educational Games on Teaching Core Values

Abstract

The 2018 Religious Culture and Moral Knowledge (DKAB) course aims to help students identify and internalize moral values. The moral values aimed to be acquired in the curriculum are referred to as "core values," and it is stated that students can acquire these values through various methods and techniques. One of these methods and techniques is educational games. Because of the contributions of games to education, it is necessary to prepare educational games for DKAB courses and utilize them effectively in classes. However, there are few empirical studies on the use of educational games in DKAB courses and their impact on teaching values. This study aimed to investigate the effects of educational games on teaching fundamental values using an experimental method. A nested design, a mixed-method design, was used in the study. A pretest-posttest matched control group design, a quasi-experimental design, was used to collect quantitative data. Interview and observation techniques were used for qualitative data collection. Quantitative and qualitative data were collected using achievement tests, fundamental values scales, an educational game-playing skill observation scale, learning diaries, and observation and interview forms. After the application, SPSS 25 was used for quantitative data analysis, while descriptive analysis was conducted for qualitative data, and MAXQDA 2020 was used for data analysis. The quantitative study found that both the experimental and control groups learned using educational games and traditional methods. There was an increase in student achievement, but in the experimental group, educational games were more effective than the traditional method in increasing academic success. The information learned was permanent, and students' attitudes toward core values changed positively. The qualitative study found that all students believed core values were important to them, felt the need to acquire them, recognized that not acting in accordance with them was wrong, and expressed that educational games made learning fun. The study concluded that educational games, which make learning fun, lead to increased student achievement, promote lasting learning, and have a positive impact on students' development of positive attitudes towards core values.

Keywords

Religious Education, Religious Culture and Moral Knowledge Course Curriculum, Core Values, Educational Game, Educational.

Giriş

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ilk ve ortaöğretimde zorunlu olarak okutulan dersler arasında yer almakta ve 2018 yılında uygulanmaya başlanan DKAB Dersi Öğretim Programı, Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen “Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları” ile “Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanmaktadır. Bu programda öğrencilere kazandırılması hedeflenen amaçlar bulunmakta ve eğitim öğretim faaliyetleri bu amaçlara göre düzenlenmektedir. Programda öğrencilerin ahlaki değerleri tanımaları ve bu değerleri içselleştirmeleri de amaçlanmaktadır.¹ DKAB Dersi (4-8. sınıf) Öğretim Programı'nda “kök değerler”den bahsedilmekte ve bu değerler; “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sevgi, saygı, sabır, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak ifade edilmektedir. Programda bu değerlerin öğretme ve öğrenme sürecinde hem kendi başlarına hem ilişkili olduğu alt değerler hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacağı belirtilmektedir.²

DKAB Dersi (4-8. sınıf) Öğretim Programı'nda öğrenme sürecinde ön bilgileri harekete geçiren, gelişim düzeyini göz önünde bulunduran, anlamlı öğrenmelerin gerçekleşebileceği, farklı öğrenme stillerine uygun öğretme ortamlarının sağlanmasının hedeflendiği belirtilmektedir.³ Bu farklı öğrenme yöntem ve tekniklerinden biri de oyundur. Çünkü oyun oynamak çocuğun doğasında var olan, Allah tarafından verilmiş en tabii eylemlerden biridir.⁴ Oyun çocuğun dünyasıdır.⁵ Oyun oynamak çocuk için beslenme, uyku kadar önemli bir ihtiyaçtır ve sevgiden sonra gelen en önemli besindir.⁶ Oyun çocuk için keyif verici önemli bir etkinliktir ve çocuk keyif aldığı şeyi daha iyi öğrenmek istemektedir.⁷ Yorulmaz da okul öncesi kurumları hariç örgün eğitimin yapılmadığı 0-6 yaş arasında insanoğlunun zihinsel gelişiminin ve

¹MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, MEB Yayınları, Ankara 2018, s.8.

² MEB, *age*, s.3.

³MEB, *age*, s.8.

⁴Banu Gürer, Nursel Arslan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi İle Öğretimin Öğrenci Başarısına ve Derse Tutumuna Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 15, No 34, 2017, s. 88.

⁵ Dimas Al-Ghifari, Koderi, Agus Jatmiko, Ihsan Mustofa, “Literature Review Of The Use Of Islamic Educational Games To Increase Interest In Learning And Understanding Islamic Teachings In Children”, *Indonesian Multidisciplinary Journal*, 1(1), 2022, s. 4168.

⁶Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayın Dağıtım, 2014,s.345.

⁷Banu Gürer, Nursel Arslan, *age*, s.89.

öğrenmelerinin %60'ının gerçekleştiğini, bu dönemin öğretmenlerinin çocukların kendisi olduğunu ve kullandıkları yöntemin de sadece oyun olduğunu belirtmektedir.⁸ Çocukların bıkmadan, usanmadan, zevkle öğrenmelerini sağlayan, çocukluk döneminin en önemli uğraşı olan oyun, eğitsel oyunlarla eğitim-öğretimin farklı kademelerine yansıtıldığında keyifli ve verimli öğrenmeler için etkili bir ortam hazırlanabilir. Çocuk için okul; sıkıcı, soğuk bina olmaktan çıkarılırken eğitim de daha yaratıcı ve aktif hale dönüştürülebilir.⁹

Eğitsel oyun da oyunun çocuğun hayatındaki işlevselliğinden hareketle geliştirilmiştir. Eğitsel oyun, çocuğun zihinsel, fiziksel ve ahlaki gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Çocuk öğrenmeyi sevmekte, oyun sayesinde derste konuya ve öğretmene de bu sevgisini aktararak onlara karşı olumlu tutum ve davranışlar geliştirmektedir.¹⁰ Eğitsel oyunlarla çocuklarda severek ve eğlenerek kalıcı izli davranışlar oluşturmak istenilmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Eğitsel oyunların kullanımının DKAB derslerine etkisinin deneysel çalışmalar yapılarak ortaya konulması ve etkili olduğu görülürse derslerde de eğitsel oyunlardan yararlanılması gerekmektedir. Bu tez çalışmasında da DKAB dersi 7. sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde eğitsel oyunlarla işlenen derslerin öğrencilerin kök değerleri öğrenmedeki başarılarına ve bu değerlere karşı tutumlarına etkisini araştırmak amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Araştırma konusu olan DKAB dersi 7. sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde yer alan kök değerlerin öğrencilere eğitsel oyunlarla öğretimine yönelik tamamlanmış birebir çalışma bulunmamakla birlikte eğitsel oyunlarla ilgili yaklaşık yirmi dokuz doktora ve yüz doksan altı yüksek lisans çalışması tespit edilmiştir. Din öğretimi alanında eğitsel oyun konulu bir doktora ve on altı yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra eğitsel oyunların din öğretiminde kullanımına yönelik altı kitap, bir kitap bölümü, yedi makale ve üç bildiri bulunmaktadır. Kök değerlerin öğretimine yönelik ise eğitim bilimleri alanında dört doktora, yetmiş beş yüksek lisans

⁸ Bilal Yorulmaz, *Oynayalım Öğrenelim Din Eğitiminde Kullanılabilecek Eğitsel Oyunlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s.10-11.

⁹Banu Gürer, Nursel Arslan, *age*, s.91-92.

¹⁰Bilal Yorulmaz, *age*, s.21-22.

çalışmasına ulaşılmıştır. Din öğretimi ve ilahiyat alanında ise altı yüksek lisans çalışmasının yapıldığı tespit edilmiştir.

Din öğretimi alanında hazırlanmış tezlere yönelik literatür taraması incelendiğinde eğitsel oyunların öğretimine yönelik dört deneysel çalışma yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmaların 4. sınıf “Hz. Muhammed’in Hayatı”, 6. sınıf “Peygamber ve İlahi Kitap İnancı” ile “Namaz İbadeti” ve 7. sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitelerinde yapıldığı görülmektedir. Eğitsel oyunların ahlak öğrenme alanına etkisine yönelik duyuşsal alanda sadece Gülbaşı’nın 7. sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde “doğruluk, adalet, sabır, saygı, öz denetim” konuları özelinde gerçekleştirilmiş çalışması bulunmaktadır. Gülbaşı’nın yaptığı çalışmanın -bu çalışma gibi- 2023-2024 eğitim öğretim yılında 7. sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde yapılmış olduğu görülmektedir. Ancak Gülbaşı’nın yaptığı çalışma “doğruluk, adalet, sabır, saygı, öz denetim” değerleri ile sınırlıdır.¹¹

Yapılan çalışmalar incelendiğinde; Zengin, DKAB derslerinde oyunların öğrencilerin öğrenme düzeylerine olan etkisi ve derslerde nasıl kullanılacağı gibi konularda alan araştırmaları yapılması gerektiğini,¹² Karasan, bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz durumda olduğunu, daha fazla çalışma yapılması gerektiğini,¹³ Göktepe, deneysel çalışmalar yapılması gerektiğini,¹⁴ Alibekiroğlu, uygulamalı araştırmaların çok az olduğunu,¹⁵ Arslan, çeşitli sınıf düzeylerinde araştırma yapılması gerektiğini,¹⁶ Atasoy, oyun etkinlikleri ile öğrencilerin gelişim alanları ile değerler eğitimi üzerindeki etkilerini inceleyen

¹¹ Havva Gülbaşı, *7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi Kullanımının Akademik Başarı ve Tutuma Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2024, s.7.

¹² Halise Kader Zengin, *Eğitsel Oyunlar ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kullanımı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s.119-120.

¹³ Elif Karasan, *4 ve 5. Sınıflar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Oynatılabilecek Eğitsel Oyunlar*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2013.

¹⁴ Safiye Nuran Göktepe, *Okul Öncesi Dönem Din Eğitiminde Oyun, Oyuncak ve Görsel Sanat Etkinliği Örnekleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2015, s. 303.

¹⁵ Zehra Alibekiroğlu, *İlkokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kavram Öğretiminde Oyunun Kullanımı*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2017, s. 56.

¹⁶ Nursel Arslan, *4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi İle Öğretim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s.95.

alan araştırmaları yapılabileceğini,¹⁷ Göv, alanda daha çok deneysel çalışmaya ihtiyaç olduğunu,¹⁸ Egi, oyunların amaçlara ulaşmadaki etkisine ilişkin çalışmalar yapılabileceğini ifade etmektedir.¹⁹

Eğitsel oyunların DKAB derslerinde değer öğretime etkisi konusunda az sayıda çalışma yapıldığı, kök değerlerin tamamının eğitsel oyunlarla öğretime yönelik din eğitimi alanında çalışma yapılmadığı görülmektedir. Eğitsel oyunlarla değer öğretiminin öğretmen merkezli olarak gerçekleştirilen geleneksel yöntemle göre öğrenci başarısına ve öğrenci tutumuna etkisinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle kök değerlerle ilgili kazandırılması hedeflenen ders kazanımlarına yönelik deneysel bir araştırma yapılması gerektiği düşünülerek bu araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir.

1.3. Varsayımlar

1. Katılımcıların uygulama sürecinde derslere istekli olarak katıldıkları varsayılmıştır.

2. Katılımcıların başarı testi ve kök değerler ölçekleri sorularını cevaplarırken duygu ve düşüncelerini içtenlikle belirttikleri varsayılmıştır.

3. Uygulama sürecinde kontrol ve deney grubunun dışsal etkenlerden eşit düzeyde etkilendiği varsayılmıştır.

4. Deney ve kontrol grubu arasında araştırma sonuçlarını etkileyebilecek herhangi bir etkileşimin olmadığı varsayılmıştır.

5. Veri toplama araçlarının hazırlanması sürecinde başvuru uzmanların görüşlerinin yeterli olduğu varsayılmıştır.

6. Katılımcıların gözlemlerde, günlüklerinde ve görüşme yapılırken gerçek davranışlarını sergilediği ve ifade ettiği varsayılmıştır.

1.4. Sınırlılıklar

1. Araştırma 2023-2024 öğretim yılı ile sınırlıdır.

¹⁷Ülve Atasoy, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyunlar Yoluyla Kavram Öğretimi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2019, s.96.

¹⁸Ayşe Göv, *Din Eğitiminde Kullanılan Eğitsel Oyunların Öğrenci Başarısı ve Kalıcılığına Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s.65.

¹⁹Esra Egi, *5. Sınıf İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyun Etkinliklerinin Kullanımı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2022, s.47.

2. 2018 yılında yürürlüğe giren DKAB Dersi Öğretim Programı'nın 7. sınıf "Ahlaki Davranışlar" ünitesi ile sınırlıdır.

3. Kastamonu ili Merkez ilçesi Yirmüçağustos Ortaokulu 7/B-C-D-E sınıflarında öğrenim gören 66 öğrenci ile sınırlıdır.

4. Uygulama 5 hafta ve 10 ders saatinde araştırmacı tarafından geliştirilen ve uygulamada kullanılan 10 farklı eğitsel oyun ile sınırlıdır.

5. Araştırma verileri kök değerler ölçekleri, başarı testi, görüşme formu, gözlem formları ve öğrenci günlüklerinden elde edilen verilerle sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Değer: "Nesne ve olayların, insanca önemini belirleyen niteliği",²⁰ "kişinin, isteyen, gereksinme duyan, erek koyan bir varlık olarak, nesne ile bağlantısında beliren şey",²¹ "arzu edilen, arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tavrı",²² "bir şeyin önem ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı veya ilgi konusu haline getiren özellik ya da nitelik".²³

Kök değerler: MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan "Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine..." isimli çalışmada ifade edilmiş, öğrencilere aktarılması hedeflenen millî, manevî ve evrensel değerler "dostluk, adalet, öz denetim, dürüstlük, saygı, sabır, vatanseverlik, sorumluluk, sevgi, yardımseverlik".²⁴

Oyun: "Yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence; bedensel ve zihinsel yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan çevikliğe dayanan her türlü yarışma; şaşkınlık uyandırıcı hüner",²⁵ "vakit geçirmek, eğlenmek gibi maksatlarla yapılan ve maharet, hesap dikkat ve rastlantıya dayanan şey, halk önünde eğlendirmek ve hoş vakit geçirmek maksadıyla gösterilen hüner".²⁶

²⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s.54.

²¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, s.49.

²² Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.93.

²³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2012, s.112.

²⁴ MEB, *Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine*, MEB Yayınları, Ankara 2017, s.7.

²⁵ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.1830.

²⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayıncılık, İstanbul 1996, s.870.

Eğitsel oyun: “Eğitici oyun anlamına gelen eğitsel oyun, bireylerin bedensel, zihinsel ve toplumsal gelişmelerine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmış, eğitici ve öğretici nitelik taşıyan tiyatro eseri”,²⁷ “çocuğun ruh ve bedenen sağlıklı gelişimini sağlayan, iyi davranış ve alışkanlıklar kazandıran, oynayana haz veren etkinlikler”.²⁸

1.6. Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan yöntem yapılan çalışmanın amacına ve varılmak istenen noktaya bağlı olarak belirlenmektedir.²⁹ Bu araştırmada da araştırma yöntemi olarak karma yöntem belirlenmiştir. Araştırmada, Creswell ve Plano Clark’ın “iç içe desen” olarak ifade ettiği karma yöntem modeli kullanılmıştır.³⁰ İç içe desen, nicel ve nitel yaklaşımların birbirini takip ettiği ve aynı zamanda birinin diğerini desteklediği yaklaşımdır.³¹ Creswell’e göre, bu desende veri türlerinden birinin, diğer veri türünü destekler nitelikte olması zorunludur. Destekleyici veri nitel olabildiği gibi nicel de olabilmektedir. Bu çalışmada da ulaşılan nitel veriler, nicel verileri desteklemek ve açıklamak için kullanılmıştır.³² Alanyazındaki araştırmalara bakıldığı zaman da iç içe desende yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun nicel odaklı olduğu, deneysel ve ilişkisel araştırmaların nitel çalışmalarla desteklenmek için kullanıldığı görülmektedir.³³

Araştırmanın nicel boyutunda yarı deneysel desenlerden ön test - son test eşleştirilmiş kontrol gruplu desen tercih edilmiştir. Yarı deneysel desen, gerçek deneysel desenlerde olan seçkisizliğin tam olarak sağlanamadığı çalışmalarda başvurulan bir tekniktir.³⁴ Bu çalışmada yarı deneysel desen kullanılmasının nedeni, seçkisizliğin tam olarak sağlanamaması, araştırmacının araştırma yapılacak okulda görev yapması ve araştırma

²⁷ Türkçe Sözlük, age, s.761.

²⁸ Mehibe Akandere, *Eğitici Okul Oyunları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006, s.2.

²⁹ Şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s.252.

³⁰ John W. Creswell, Vicki L. Plano Clark, *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*, Anı Yayıncılık, 2015, s.80.

³¹ Kathleen M. T. Collins, Anthony J. Onwuegbuzie, R. Burke Johnson, “Securing a Place At The Table: A Review And Extension Of Legitimation Criteria For The Conduct Of Mixed Research”, *American Behavioral Scientist*, 56(6), 2012, s.37.

³² Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, s.356.

³³ Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, age, s.253.

³⁴ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2014, s.99.

yapılacak okuldaki öğrencilerin tamamının gruplara seçkisiz olarak atanmasının mümkün olmamasıdır.

Çalışmada, yarı deneysel desen sürecinde ve sonrasında elde edilen nicel verileri desteklemek, ayrıntılı fikir edinmek, açıklamak ve araştırmayı genişletmek amacıyla nitel veriler de kullanılmıştır. Nitel verilerin toplanmasında veri toplama araçları olarak uygulamanın yapılması süresince gözlem formu tutulması, öğrenci günlükleri ve öğrencilerle görüşme formları olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonunda deney grubunda bulunan öğrencilerle yapılandırılmış görüşme yapılması kararlaştırılmıştır.

1.7. Uygulama Öncesi Yapılan İşlemler

Araştırmanın 7. sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde yapılması kararlaştırılmıştır. Araştırmanın yapılacağı ünite belirlendikten sonra bu üniteye yönelik kazanımlara yönelik başarı testi hazırlanmış, öğrencilerin duyuşsal kazanımlarını ölçmeye yönelik kök değerler ölçekleri, eğitsel oyun yönteminin değerlendirilmesine yönelik de eğitsel oyun oynatma beceri gözlem ölçeği kullanılmıştır. Nitel boyuta yönelik ise gözlem ve görüşme formu hazırlanmış, öğrencilerden günlük tutması istenmiştir.

Başarı testinin hazırlanmasında öncelikle DKAB Dersi Öğretim Programı dikkate alınmış, 7.sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesi incelenmiş, ilgili literatür taranmış ve kazanımlara uygun sorular hazırlanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan başarı testinin pilot uygulaması yapıldıktan sonra test maddelerinin analizi yapılmış, başarı testinin maddelerinin genel güçlük indeksi 0.69, ayırt edicilik indeksi .48 olarak bulunmuştur. Testteki içsel tutarlılığı belirlemek amacıyla da Kuder-Richardson yaklaşımı kullanılmış ve 0.85 olarak hesaplanmıştır. Madde güçlük indeksi, ayırt edicilik indeksi ve Kuder-Richardson (KR-20) iç tutarlılık belirleme çalışmalarından sonra 30 maddelik başarı testinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Araştırmada Ali Gökalp ve Doç. Dr. Yusuf İnel tarafından geliştirilen ve öğrencilerin kök değerlere ilişkin tutum ve davranışlarına yönelik hazırlanan “Sevgi, Adalet, Dürüstlük, Dostluk, Öz denetim, Saygı, Sabır, Vatanseverlik, Sorumluluk, Yardımseverlik” olmak üzere 10 farklı ölçek kullanılmıştır.³⁵ Kullanılan ölçeklerin analizinde ölçeklerden alınan toplam puanlar dikkate alınarak veri analizi yapılmıştır.

³⁵Ali Gökalp, *Ortaokul Öğrencilerinin Empati Becerileri İle Sahip Oldukları Kök Değerler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uşak 2021.

Eğitsel oyun oynatma beceri gözlem ölçeği eğitsel oyun oynatan kişinin, oyun oynatma becerilerini ölçmek amacı ile geliştirilmiştir.³⁶ Ölçekte gözlemcinin eğitsel oyunu değerlendirerek ilgili bölümü işaretlemesi istenmektedir. Serpil Akçınar tarafından geliştirilen bu ölçek gerekli izinler alınarak kullanılmıştır.

Gözlem formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Araştırma sürecinde daha detaylı bilgi toplamak amacıyla araştırmacı ve bir başka gözlemci ile gözlem yapılmıştır. Gözlemciler uygulama öncesi nasıl gözlem yapacakları konusunda önemli noktaları beraber tespit etmiş ve gözlemciler arasında görüş birliği sağlanmıştır.

Görüşme formu ilgili alanyazın araştırılarak hazırlanmış, uzman görüşleri alınarak formda değişiklikler yapılmış ve yapılandırılmış görüşme şeklinde uygulanmıştır. Uygulama öncesinde öğrencilere görüşmelerden elde edilen verilerin ve kimliklerinin gizli tutulacağı da bildirilmiştir. Bu amaçla araştırmacı deney grubundaki tüm öğrencilere görüşme yapmak istediğini belirtmiş ve 33 kişilik deney grubundan gönüllü olan 26 öğrenci ile görüşme yapılmıştır.

Araştırmada detaylı bilgi edinmek ve veri çeşitliliğinin sağlanması amacıyla öğrencilere öğrenme günlükleri dağıtılmıştır. Öğrenme günlükleri ünite başında öğrencilere dağıtılmış, gönüllü olarak doldurulması istenmiş ve ünite sonunda toplanarak değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma ortaokul 7. sınıf öğrencileriyle yürütülecek olması nedeniyle deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ebeveynlerinden “ebeveyn bilgilendirilmiş gönüllü olur formu” ve öğrencilerden “öğrenci çocuk rıza formu” alındıktan sonra, Kastamonu Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 08.11.2023 tarihli ve 29 sayılı Etik Kurulu İzni ve Kastamonu İl Millî Eğitim Müdürlüğünden 04.12.2023 tarih ve E-84616369-44-91174234 sayılı Kastamonu Valiliği 30/11/2023 tarih ve 90959253 sayılı Valilik Olur’u araştırma izni alınmıştır.

Araştırmada deney ve kontrol grubu olarak 2023-2024 eğitim öğretim yılı Kastamonu/Merkez Yirmiüçüçüğü Ortaokulu 7/B, 7/C, 7/D ve 7/E şubelerinde öğrenim gören 66 kişilik öğrenci grubu tercih edilmiştir. 7/A şubesi İngilizce dersi ağırlıklı ve ders başarı ortalaması daha yüksek öğrencilerden oluşturulduğu için çalışma grubu içerisinde yer almamıştır.

³⁶Serpil Akçınar, *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitsel Oyun Oynatma Becerilerinin İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2018, s.80.

Sınıf şubeleri random (seçkisiz) yöntemle tespit edilmiş ve 7/B, 7/C şubesi deney grubu, 7/D ve 7/E şubeleri ise kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Gruplar 5.sınıf, 6. sınıf yılsonu ve 7.sınıf 1.dönem puanlarına göre gruplar yansız bir şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.8. Uygulama Sırasında Yapılan İşlemler

Uygulama süresince kontrol grubunda derslerin işlenişine müdahalede bulunulmamıştır. Deney grubunda ise her hafta 1. ve 2. ders saatinin ilk 10 dakikasında konu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra eğitsel oyunlara geçilmiştir. Araştırmada deney grubuna eğitsel oyun yöntemi, kontrol grubuna ise geleneksel öğretim uygulanmıştır. Öğrencilerin akademik başarısını tespit etmede başarı testi uygulanmış, duyuşsal özelliklerinin belirlenmesinde ise kök değerler ölçekleri kullanılmıştır. Öğrencilerin kök değerler ve eğitsel oyunlarla ilgili düşünceleri ise görüşme formu, gözlem teknikleri ve öğrenci günlükleri ile elde edilmeye çalışılmıştır. Uygulama sonrasında deney grubu öğrencileri ile görüşme yapılmıştır. Uygulama öncesinde öğrencilere günlük dağıtılmış ve öğrencilerin uygulama sürecini değerlendirmeleri dikkate alınmıştır. Uygulama sonrasında da kök değerler ölçekleri ve başarı testi tekrar uygulanmıştır. Uygulamadan iki ay sonra da kalıcılık testi yapılmıştır.

1.9. Uygulama Sonrasında Yapılan İşlemler

Uygulamadan sonraki hafta başarı testi ve kök değerler ölçekleri son testleri, deney ve kontrol gruplarına aynı anda uygulanmış ve öğrenci görüşlerine ulaşmak için görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde ses ve görüntü kaydı alınmamış, veriler elle toplanmıştır. Uygulama bittikten 8 hafta sonra da kalıcılık testi yapılmıştır.

Nicel veri analizi için SPSS 25 programı kullanılmıştır. Nitel veriler ise betimsel analiz yöntemiyle elde edilmiş ve veri analizinde MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Son aşamada ise nitel bulguların, nicel bulguları ne şekilde açıkladığı, desteklediği ve genişlettiğini ortaya çıkarmak amacıyla karma yöntem analizi yapılmıştır.

2. Araştırmanın Bulguları

2.1. Nicel Boyut Bulguları ve Değerlendirilmesi

2.1.1. Deney ve Kontrol Grubu Ön Test Puanlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol gruplarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubu Ön Test Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Deney	.159	33	.033	.947	33	.108
Kontrol	.132	33	.157	.960	33	.264

Tablo 1. incelendiğinde Shapiro-Wilk testinde deney ve kontrol grubu ön test puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p > .05$). Shapiro-Wilk testi küçük örneklem büyüklükleri (< 50 örneklem) için daha uygun bir yöntemdir. Daha büyük örneklem büyüklüklerinde ise ($n \geq 50$) Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmaktadır. Deney ve kontrol grubu 33 kişiden oluştuğu için Shapiro-Wilk testi sonucuna bakılmıştır. Grupların normal dağılım gösterdiği görülmüş, grupların ön test puanlarını karşılaştırmada bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grubu Ön Test Puanları Bağımsız Gruplar T-Testi Sonucu

Gruplar	N	\bar{x}	SS	t Testi		
				t	Sd	p
Deney	33	56.9127	21.19	.137	64	.892
Kontrol	33	56.2064	20.79			

Tablo 2. incelendiğinde bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre deney grubunun başarı testinden aldığı ön test $\bar{x}=56.9127$ puanı ve kontrol grubu ön test $\bar{x}=56.2064$ puanı karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık [$t(64)=.137$, $p > .05$] bulunmamaktadır. Ancak deney grubu ön test başarı puanının kontrol grubu ön test başarı puanından yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre H1 hipotezi “Deney ve kontrol grubu ön test puanları arasında anlamlı farklılık yoktur.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

Din eğitimi alanında eğitsel oyunlara yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, Arslan’ın çalışmasında deney grubunun ön test başarı puanı ortalaması $\bar{x}=20,79$, kontrol grubunun ön test başarı puanı ortalaması $\bar{x}=29,47$ ’dir ve grupların puan ortalamaları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.³⁷Göv’ün çalışmasında deney grubu ön test ortalaması $\bar{x}=44,29$ ve kontrol grubu ön test ortalaması

³⁷Arslan, *age*, s.71.

$\bar{x}=44,85$ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.³⁸ Çeken'in çalışmasında deney grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=33,18$ ve kontrol grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=40,91$ 'dir ve ön test puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.³⁹ Birgün ve Osmanoğlu'nun yaptığı çalışmada deney grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=3,43$ ve kontrol grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=3,42$ olarak bulunmuş ve anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.⁴⁰ Bilmez'in yaptığı çalışmada ön test puan ortalamaları deney 1 grubu $\bar{x}=30,81$, kontrol 1 grubu $\bar{x}=32,38$ ve deney 2 grubu $\bar{x}=33,88$ ve kontrol 2 grubu $\bar{x}=35,38$ olarak hesaplanmış, deney ve kontrol gruplarının birbirine denk olduğu ifade edilmiştir.⁴¹ Gülbaşı'nın yaptığı çalışmada ise deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test puanlarının karşılaştırması yapılmamıştır.⁴²

2.1.2. Deney Grubu Ön Test - Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Deney grubu başarı testi ön test - son test puan ortalamalarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 3. Deney Grubu Ön Test - Son Test Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ön test	.159	33	.033	.947	33	.108
Son test	.146	33	.071	.938	33	.059

Tablo 3. incelendiğinde Shapiro-Wilk testinde deney grubu ön test - son test puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p>.05$). Gruplar normal dağılım gösterdiği için deney grubu ön test - son test puanlarının karşılaştırılmasında bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır.

Tablo 4. Deney Grubu Ön Test - Son Test Puanları Bağımlı Gruplar T- Testi Sonucu

Gruplar	N	\bar{x}	SS	t Testi		
				t	Sd	p
Ön test	33	56.9127	21.19	-4.161	32	.000
Son test	33	74.3700	12.50			

³⁸Göv, *age*, s.80.

³⁹Çeken,*age*, s.30.

⁴⁰Birgün ve Osmanoğlu, *age*, s.231.

⁴¹Bilmez, *age*, s.88.

⁴²Gülbaşı,*age*.

Tablo 4. incelendiğinde deney grubu bağımlı gruplar t testi sonuçlarına göre başarı testinden aldığı ön test puanı $\bar{x}=56.9127$ ve son test puanı $\bar{x}=74.3700$ karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık [$t(32)=-4.161, p<.05$] vardır. Söz konusu farkın deney grubu son test puanı lehine gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre deney grubunda eğitsel oyunlarla öğrenmenin gerçekleştiği ve öğrenci başarısında bir artışın olduğu söylenebilir. H2 hipotezi “Deney grubu ön test - son test puanları arasında anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

Eğitsel oyunların öğretime etkisine yönelik Arslan’ın çalışmasında deney grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=20,79$, son test puan ortalaması $\bar{x}=82,11$ ’dir.⁴³ Göv’ün çalışmasında deney grubunun ön test puan ortalaması $\bar{x}= 44,29$, son test puan ortalaması $\bar{x}=70,38$ ’dir.⁴⁴ Çeken’in yaptığı çalışmada deney grubunun ön test puan ortalaması $\bar{x}=33,18$, son test puan ortalaması $\bar{x}=57,95$ ’dir.⁴⁵ Birgün ve Osmanoğlu’nun yaptığı çalışmada deney grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=3,43$, son test puan ortalaması $\bar{x}=4,21$ ’dir.⁴⁶ Gülbaşı’nın yaptığı çalışmada deney grubu ön test ve son test başarı puanları WIS testi sonuçlarına göre, pozitif sıraların ortalaması $\bar{x}=10,50$, negatif sıralar ortalaması $\bar{x}=0.00$ olduğu ve deney grubu puanlarında artış olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷ Arslan, Göv, Çeken, Birgün ve Osmanoğlu ve Gülbaşı’nın yaptığı deneysel çalışmalarda deney gruplarına yapılan ön test - son test başarı testi puan ortalamaları karşılaştırıldığında deney grubu son test puanları lehine istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu, eğitsel oyunların DKAB derslerini olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Bilmez’in yaptığı çalışmada grupların ön test puan ortalamaları deney 1 $\bar{x}=30,81$, deney 2 $\bar{x}=33,88$, ve son test puan ortalamaları deney 1 $\bar{x}=60$, deney 2 $\bar{x}=58,06$ olarak hesaplanmış, DKAB dersinin oyunlaştırılarak işlenmesinin öğrencilerin akademik başarılarına anlamlı bir etkisinin olduğunun söylenebileceği ifade edilmiştir.⁴⁸ Bu çalışmalardaki sonuçların bizim çalışmamızı desteklediği görülmektedir.

⁴³Arslan, *age*, s.71-72.

⁴⁴Göv, *age*, s.98.

⁴⁵Çeken, *age*, s.31.

⁴⁶Birgün ve Osmanoğlu, *age*, s.231.

⁴⁷Gülbaşı, *age*, s.80.

⁴⁸Bilmez, *age*, s.90.

2.1.3. Kontrol Grubu Ön Test - Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Kontrol grubundaki öğrencilerin başarı testi ön test - son test puan ortalamalarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 5. Kontrol Grubu Ön Test - Son Test Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ön test	.132	33	.157	.960	33	.264
Son test	.150	33	.058	.956	33	.192

Tablo 5. incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinde kontrol grubu ön test - son test puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p > .05$). Deney grubu ön test - son test puanlarının karşılaştırılmasında bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Kontrol Grubu Ön Test - Son Test Puanları Bağımlı Gruplar T- Testi Sonucu

Gruplar	N	\bar{X}	SS	t Testi		
				t	Sd	p
Ön test	33	56.2064	20.79	-2.362	32	.024
Son test	33	66.0955	17.87			

Tablo 6. incelendiğinde kontrol grubu bağımlı gruplar t testi sonuçlarına göre başarı testi ön test $\bar{x}=56.2064$ ve son test $\bar{x}=66.0955$ puanı karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık [$t(32)=-2.362, p < .05$] vardır. Söz konusu farkın kontrol grubu son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Buna göre kontrol grubunda geleneksel yöntemle öğrenmenin gerçekleştiği ve öğrenci başarısında bir artışın olduğu söylenebilir. H3 hipotezi “Kontrol grubu ön test - son test puanları arasında anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

DKAB derslerine yönelik olarak Arslan’ın çalışmasında kontrol grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=29,47$, son test puan ortalaması $\bar{x}=77,24$ ’tür ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test - son test puanları karşılaştırıldığında ise istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹ Göv’ün çalışmasında kontrol grubunun ön test puan ortalaması $\bar{x}=44,85$ ve son test puan ortalaması $\bar{x}=63,17$ olduğu ve kontrol grubu ön test - son test puanları

⁴⁹Arslan, *age*, s.71-72.

karşılaştırıldığında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirtilmiştir.⁵⁰ Çeken'in yaptığı çalışmada kontrol grubunun ön test puan ortalaması $\bar{x}=40,91$, son test puan ortalaması $\bar{x}=60,45$ olduğu ve kontrol grubu ön test - son test puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık olduğu ifade edilmiştir.⁵¹ Birgün ve Osmanoğlu'nun yaptığı çalışmada kontrol grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=3,42$, son test puan ortalaması $\bar{x}=3,54$ olduğu ve kontrol grubu ön test - son test puanları karşılaştırıldığında manidar bir farklılık (istatistiki olarak) olmadığı ifade edilmiştir.⁵² Bilmez'in yaptığı çalışmada grupların ön test puan ortalamaları kontrol 1 $\bar{x}=32,38$ ve kontrol 2 $\bar{x}=35,38$ ve son test puan ortalamaları kontrol 1 $\bar{x}=43,88$ ve kontrol 2 $\bar{x}=45,50$ olarak hesaplanmış, DKAB dersinin mevcut yöntemle işlenmesinin öğrencilerin akademik başarılarına anlamlı bir etkisinin olduğunun söylenebileceği ifade edilmiştir.⁵³ Gülbaşı'nın yaptığı çalışmada kontrol grubu ön test puan ortalaması $\bar{x}=69,05$, son test puan ortalaması $\bar{x}=91,05$ olarak ifade edilmiş, kontrol grubu puanlarında artış olduğu belirtilmiştir.⁵⁴ Arslan, Göv, Çeken, Bilmez ve Gülbaşı'nın yaptığı deneysel çalışmalarda kontrol gruplarına yapılan ön test - son test başarı testi puan ortalamaları karşılaştırıldığında kontrol grubunun lehine istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardaki sonuçların bizim çalışmamızı desteklemektedir. Birgün ve Osmanoğlu'nun yaptığı çalışmada ise kontrol grubunda yapılan ön test - son test başarı testi puan ortalamaları karşılaştırıldığında ise istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

2.1.4. Deney ve Kontrol Grubu Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol grubunun başarı testi son test puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 7. Deney ve Kontrol Grubu Son Test Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk			
Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.

⁵⁰ Göv, *age*, s.98.

⁵¹ Çeken, *age*, s.31.

⁵² Birgün ve Osmanoğlu, *age*, s.231.

⁵³ Bilmez, *age*, s.89.

⁵⁴ Gülbaşı, *age*, s.80.

Ön test	.146	33	.071	.938	33	.059
Son test	.150	33	.058	.956	33	.192

Tablo 7. incelendiğinde deney ve kontrol grubu son test puanlarının Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinde normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p>.05$). Deney ve kontrol grubu son test puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır.

Tablo 8. Deney ve Kontrol Grubu Son Test Puanları Bağımsız Gruplar T- Testi Sonucu

Gruplar	N	\bar{x}	SS	t Testi		
				t	Sd	p
Deney	33	74.3700	15.50	2.179	64	.033
Kontrol	33	66.0955	17.87			

Tablo 8. incelendiğinde bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre deney grubunun başarı testinden aldığı son test puanı $\bar{x}=74.3700$ ve kontrol grubunun başarı testinden aldığı son test puanı $\bar{x}=66.0955$ karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık [$t(64)=2.179$, $p<.05$] bulunmaktadır. Söz konusu farkın deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Deney grubu son test başarı puanının kontrol grubu son test başarı puanından yüksek olduğu söylenebilir. H4 hipotezi “Deney ve kontrol grubu son test puanları arasında deney grubu lehine anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

Bizim çalışmamızda olduğu gibi Göv’ün yaptığı çalışmada da deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin son test puanları karşılaştırıldığında deney grubu lehine istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu,⁵⁵ Arslan⁵⁶ ve Çeken’in çalışmalarında ise anlamlı bir farklılık olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁷ Birgün ve Osmanoğlu ile Gülbaşı’nın çalışmalarında deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin son test puanlarının karşılaştırılmadığı görülmektedir.

2.1.5. Deney Grubu Son Test - Kalıcılık Testi Puanlarının Karşılaştırılması

⁵⁵Göv, *age*, s.104.

⁵⁶Arslan, *age*, s.72.

⁵⁷Çeken, *age*, s.57.

Deney grubu başarı testi son test - kalıcılık testi puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 9. Deney Grubu Son Test – Kalıcılık Testi Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Son test	.146	33	.071	.938	33	.059
Kalıcılık	.091	33	.200	.985	33	.923

Tablo 9. incelendiğinde deney grubu son test - kalıcılık testi Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p > .05$). Deney grubu son test - kalıcılık testi toplam puanlarının karşılaştırılmasında bağımlı gruplar t testi kullanılmıştır.

Tablo 10. Deney Grubu Son Test – Kalıcılık Testi Puanları Bağımlı Gruplar T- Testi Sonucu

Gruplar	N	\bar{x}	SS	t Testi		
				t	Sd	P
Son test	33	74.3700	12.50	1.888	32	.068
Kalıcılık	33	68.1136	13.42			

Tablo 10. incelendiğinde bağımlı gruplar t testi sonuçlarına göre deney grubunun başarı testinden aldığı son test $\bar{x}=74.3700$ puanı ve kalıcılık testi $\bar{x}=68.1136$ puanı karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık [$t(32)=1.888$, $p > .05$] bulunmamaktadır. Ancak deney grubu son test puanının kalıcılık testi puanından yüksek olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre eğitsel oyunlarla ders işlenen öğrencilerin öğrendikleri bilgilerin nispeten kalıcı olduğu söylenebilir. H5 hipotezi “Deney grubu son test - kalıcılık testi puanları arasında anlamlı farklılık yoktur.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

Göv’ün yaptığı çalışmada deney grubu son test puan ortalaması $\bar{x}=70,38$ ve kalıcılık testi puan ortalaması $\bar{x}=67,51$ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamış ve eğitsel oyunların kullanıldığı derslerde öğrenmelerin kalıcı bir şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir.⁵⁸ Bilmez’in yaptığı çalışmada grupların son test puan ortalamaları deney 1 $\bar{x}=60$, deney 2 $\bar{x}=58,06$ ve kalıcılık puan ortalamaları deney 1 $\bar{x}= 53,68$, deney 2 $\bar{x}=51,41$ olarak hesaplanmış, DKAB dersinin oyunlaştırılarak işlenmesinin öğrencilerin bilgilerinin kalıcılığına anlamlı bir etkisinin olmadığını

⁵⁸Göv, *age*, s.101.

söylenilebileceği ifade edilmiştir.⁵⁹ Gülbaşı'nın yaptığı çalışmada deney grubunun başarı testi, son test ve kalıcılık testi sonuçlarında belirgin bir farklılık oluşmadığı, eğitsel oyunla ders işlenen deney grubundaki öğrencilerin kalıcı öğrenmeyi sağladığı ifade edilmektedir.⁶⁰ Bizim çalışmamızda olduğu gibi Göv ve Gülbaşı'nın yaptığı çalışmalarda deney grubunda kalıcı öğrenmenin olduğu söylenebilir.

2.1.6.Kontrol Grubu Son Test - Kalıcılık Testi Puanlarının Karşılaştırılması

Kontrol grubundaki öğrencilerin başarı testi son test - kalıcılık testi puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 11. Kontrol Grubu Son Test – Kalıcılık Testi Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Son test	.150	33	.058	.956	33	.192
Kalıcılık	.224	33	.000	.905	33	.007

Tablo 11. incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinde kontrol grubu son test puanlarının normal dağılım gösterdiği, kalıcılık testi puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p < .05$). Araştırmaya non-parametrik testler kullanılarak devam edilmiştir. Buna göre Wilcoxon İşaretleli Sıralar(WIS) testi kullanılmıştır.

Tablo 12. Kontrol Grubu Son Test – Kalıcılık Testi Puanları WIS Testi Sonucu

	N	Sıra Ort.	Sıra. Top.	z	p
Son test					
Kalıcılık Testi					
Negatif sıra	22	15.82	348.00	-2.827	.005
Pozitif sıra	4	12.43	87.00		
Eşit	4				
Toplam	33				

Tablo 12. incelendiğinde kontrol grubu başarı testi son test - kalıcılık testi puanları karşılaştırıldığında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$Z = -2.827$, $p < .05$]. Negatif sıraların $n = 22$ pozitif sıralardan $n = 4$ fazla olduğu, negatif sıraların toplamının 348.00 pozitif sıraların toplamından 87.00 fazla olduğu, pozitif sıralar ortalamasının $\bar{x} = 15.82$ negatif

⁵⁹Bilmez, *age*, s.93.

⁶⁰Gülbaşı, *age*, s.81.

sıralar ortalamasından $\bar{x}=12.43$ fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre kontrol grubu başarı testi son test - kalıcılık testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu ve geleneksel yöntemle ders işlenen kontrol grubundaki öğrencilerin kalıcılık başarısının son test başarısından düşük olduğu [$Z=-2.827$, $p<.05$] söylenebilir. H6 hipotezi “Kontrol grubu son test - kalıcılık testi puanları arasında anlamlı farklılık yoktur.” istatistiki olarak doğrulanmamıştır.

Göv’ün yaptığı çalışmada kontrol grubunda son test puan ortalaması $\bar{x}=63,170$ ve kalıcılık testi puan ortalaması $\bar{x}=60,021$ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuş, anlatım yöntemiyle yapılan derslerde öğrenmelerin kalıcı olmadığını söylenebileceği belirtilmiştir.⁶¹ Bilmez’in yaptığı çalışmada grupların son test puan ortalamaları kontrol 1 $\bar{x}=43,88$ ve kontrol 2 $\bar{x}=45,50$ ve son test puan ortalamaları kontrol 1 $\bar{x}= 38,63$ ve kontrol 2 $\bar{x}= 40,63$ olarak hesaplanmış, mevcut yöntemlerle işlenen DKAB dersinin bilgilerin kalıcılığına anlamlı bir etkisinin olmadığını söylenebileceği ifade edilmiştir.⁶² Gülbaşı’nın yaptığı çalışmada kontrol grubunun başarı testi, son test ve kalıcılık testi sonuçlarında belirgin bir farklılık olduğu, anlatım yöntemiyle ders işlenen kontrol grubunda kalıcı öğrenmenin sağlanmadığı, dolayısıyla taktir yönteminin bu konuda yetersizliğinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁶³ Bizim çalışmamızda olduğu gibi Göv, Bilmez ve Gülbaşı’nın yaptığı çalışmalarda kontrol grubunda kalıcı öğrenmenin olmadığını söylenebilir.

2.1.7. Deney ve Kontrol Grubu Kalıcılık Testi Puanlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol grubu kalıcılık testi puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 13. Deney ve Kontrol Grubu Kalıcılık Testi Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Deney	.091	33	.200	.985	33	.923
Kontrol	.224	33	.000	.905	33	.007

Tablo 13. incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testinde deney grubu puanlarının normal dağılım gösterdiği ve kontrol grubu

⁶¹ Göv, *age*, s.102.

⁶²Bilmez, *age*, s.92.

⁶³Gülbaşı, *age*, s.82.

puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p < .05$). Puanların karşılaştırılmasında nonparametrik bir test kullanmanın uygun olacağı düşünülmüş ve Mann Whitney U (MWU) testi kullanılmıştır.

Tablo 14. Deney ve Kontrol Grubu Kalıcılık Testi Puanları MWU Testi Sonucu

Gruplar	N	Sıra. Ort	Sır. Top.	MWU	p
Deney	33	37.21	1228		
Kontrol	33	29.79	983	422	.115

Tablo 14. MWU testi sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol grubu başarı testi kalıcılık testi puan ortalamaları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > .05$). Deney grubu sıra ortalaması $\bar{x} = 37.21$, kontrol grubu sıra ortalaması $\bar{x} = 29.79$ ve deney grubu kalıcılık testi sıra toplamı 1228 kontrol grubu kalıcılık testi sıra toplamı 983 karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmama birlikte, deney grubu sıra ortalamasının ve sıra toplamının kontrol grubundan fazla olduğu söylenebilir. H7 hipotezi “Deney ve kontrol grubu kalıcılık testi puanları arasında deney grubu lehine anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak doğrulanmamıştır.

Bilmez’in yaptığı çalışmada da grupların kalıcılık puan ortalamaları deney 1 $\bar{x} = 53,69$, kontrol 1 $\bar{x} = 38,63$ ve deney 2 $\bar{x} = 51,44$, kontrol 2 $\bar{x} = 40,63$ ve son test puan ortalamaları olarak hesaplanmış, DKAB derslerinin oyunlaştırılarak işlenmesinin öğrencilerin bilgilerinin kalıcılığına mevcut öğretim yöntemlerine göre etkisinin daha çok olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

2.1.8. Deney ve Kontrol Grubu Ön Tutum Puanlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol grubu ön tutum puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 15. Deney ve Kontrol Grubu Ön Tutum Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Deney	.070	330	.000	.987	330	.005
Kontrol	.068	330	.001	.992	330	.056

Tablo 15. incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov testinde deney ve kontrol grubu puanlarının normal dağılım göstermediği, Shapiro-Wilk testinde deney grubu puanlarının normal dağılım göstermediği ve kontrol grubu puanlarının

⁶⁴Bilmez, *age*, s.94.

normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p<.05$). Puanların karşılaştırılmasında nonparametrik bir test kullanmanın uygun olacağı düşünülmüş ve Mann Whitney U (MWU) testi kullanılmıştır.

Tablo 16. Deney ve Kontrol Grubu Ön Tutum Puanları MWU Testi Sonucu

Gruplar	N	Sıra. Ort	Sıra. Top.	MWU	p
Deney	330	328.59	108435.00		
Kontrol	330	332.41	109695.00	53820	.796

Tablo 16. MWU testi sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol ön tutum puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>.05$). Deney grubu puan ortalaması $\bar{x}=328.59$, kontrol grubu puan ortalaması $\bar{x}=332.41$ ve deney grubu sıra ortalaması 108435.00, kontrol grubu sıra ortalaması 109695.00 karşılaştırıldığında puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı söylenebilir. H8 hipotezi “Deney ve kontrol grubu ön tutum puanları arasında anlamlı farklılık yoktur.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

2.1.9. Deney Grubu Ön Tutum – Son Tutum Puanlarının Karşılaştırılması

Deney grubundaki öğrencilerin ön tutum - son tutum puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle puanların normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 17. Deney Grubu Ön Tutum - Son Tutum Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ön tutum	.068	330	.001	.987	330	.005
Son tutum	.079	330	.000	.973	330	.000

Tablo 17. incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinde deney grubu ön tutum - son tutum puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p<.05$). Araştırmaya non-parametrik testler kullanılarak devam edilmiştir. Buna göre WIS testi kullanılmıştır.

Tablo 18. Deney Grubu Ön Tutum - Son Tutum Puanları WIS Testi Sonucu

Ön tutum Son tutum	N	Sıra Ort.	Sıra. Top.	z	p
Negatif sıra	88	116.95	10292.00	-6.599	.000
Pozitif sıra	187	147.90	27658.00		
Eşit	55				
Toplam	330				

Tablo 18. incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin kök değerler ölçekleri ön tutum - son tutum puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı

bir farklılık olduğu görülmektedir [$z=-6.599$, $p<.05$]. Pozitif sıraların $n= 187$ negatif sıralardan $n= 88$ fazla olduğu, pozitif sıraların toplamının 27658.00 negatif sıraların toplamından 10292.00 fazla olduğu ve pozitif sıralar ortalamasının $\bar{x}= 147.90$ negatif sıralar ortalamasından $\bar{x}= 116.95$ fazla olduğu görülmektedir. Deney grubundaki öğrencilerin uygulama sonrasında derse karşı tutumunun olumlu yönde değiştiği söylenebilir. H9 hipotezi “Deney grubu ön tutum - son tutum puanları arasında anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

Din eğitimi alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde Arslan’ın çalışmasında deney grubunun ön test ve son test tutum puanlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Göv’ün çalışmasında oyun yöntemiyle ders yapılan sınıflarda öğrencilerin derse ve öğretmene karşı olumlu tutum geliştirdiği sonucuna varılmıştır.⁶⁵ Ancak bunun Göv’ün çalışmalarındaki izlenimlerinin sonucu olarak ifade edildiği, bu konuda araştırmada veri bulunmadığı görülmektedir. Çeken yaptığı çalışmada deney uygulaması sırasında ve sonrasında yapılan gözlemlerde eğitsel oyun yöntemiyle ders yapılan sınıflarda öğrencilerin derse ve öğretmene karşı olumlu tutum geliştirdiğini gözlemlenmiştir.⁶⁶ Alibekiroğlu’nun çalışmasında oyunun gelişim alanlarına olan etkisi incelenmiş ve oyunların gelişim dönemlerine olumlu etkileri tespit edilmiştir.⁶⁷ Nas’ın çalışmasında öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumları arttıkça öğretim programındaki değerler ile ilgili kazanımları edinmelerinin de arttığı ifade edilmektedir.⁶⁸ Gülbaşı’nın çalışmasında ön test ve son test genel tutum puanlarına göre deney grubunda yer alan öğrencilerin derse karşı olumlu tutum geliştirdikleri, bununla birlikte DKAB dersine karşı uygulama öncesi ve uygulama sonrası sevmeye, ilgi, güven, istek ve fayda alt boyut puanları arasındaki farkta deney grubunda sadece fayda da artış olmadığı belirtilmektedir.⁶⁹ Alibekiroğlu, Arslan, Göv, Çeken, Nas ve Gülbaşı’nın yaptığı çalışmalarda eğitsel oyunların olumlu etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Arslan ve Gülbaşı’nın yaptığı çalışmalarda bizim çalışmamızda olduğu gibi deney grubunda istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

⁶⁵ Göv, *age*, s.65.

⁶⁶ Çeken, *age*, s.37.

⁶⁷ Alibekiroğlu, *age*, s.53.

⁶⁸ Mehmet Nas, *Ortaöğretim Dkab Öğretim Programındaki Değerler İle İlgili Kazanımların Gerçekleşme Düzeyi (Manisa İli Örneği)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2023, s.284.

⁶⁹ Gülbaşı, *age*, s.85-93.

2.1.10 Kontrol Grubu Ön Tutum - Son Tutum Puanlarının Karşılaştırılması

Kontrol grubundaki öğrencilerin ön tutum - son tutum puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle puanların normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 19. Kontrol Grubu Ön Tutum - Son Tutum Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ön tutum	.068	330	.001	.992	330	.056
Son tutum	.085	330	.000	.990	330	.023

Tablo 19. incelendiğinde Shapiro-Wilk testinde kontrol grubu ön tutum puanlarının normal dağılım gösterdiği, ancak son tutum puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p < .05$). Araştırmaya non-parametrik testler kullanılarak devam edilmiştir. Buna göre WIS testi kullanılmıştır.

Tablo 20. Kontrol Grubu Ön Tutum - Son Tutum Puanları WIS Testi Sonucu

	N	Sıra Ort.	Sıra. Top.	z	p
Ön tutum					
Son tutum					
Negatif sıra	174	144.41	25127.50	-2.825	.005
Pozitif sıra	116	147.13	17067.50		
Eşit	40				
Toplam	330				

Tablo 20. incelendiğinde kontrol grubundaki öğrencilerin ön tutum - son tutum puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$z = -2.825$, $p < .05$]. Negatif sıraların $n=174$ pozitif sıralardan $n=116$ fazla olduğu, negatif sıraların toplamının 25127.50 pozitif sıraların toplamından 17067.50 fazla olduğu ve pozitif sıralar ortalamasının $\bar{x}=147.13$ negatif sıralar ortalamasından $\bar{x}=144.41$ fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre kontrol grubundaki öğrencilerin uygulama sonrasında dersle karşı tutumunun negatif yönde değiştiği söylenebilir. H10 hipotezi “Kontrol grubu ön tutum - son tutum puanları arasında anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak negatif yönde doğrulanmıştır.

Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde Arslan’ın çalışmasında kontrol grubunda anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.⁷⁰ Gülbaşı’nın çalışmasında ön test ve son test genel tutum puanlarına göre kontrol

⁷⁰Arslan, *age*, s.73.

grubundaki öğrencilerin puanlarında istatistiki olarak negatif yönde anlamlı farklılık olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte DKAB dersine karşı uygulama öncesi ve uygulama sonrası sevmeye, ilgi, güven, istek ve fayda alt boyut puanları arasındaki farkta kontrol grubunda hiçbirisinde artış olmadığı ifade edilmektedir. Bu sonucun geleneksel anlatımla işlenen derslerdeki öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumsuz tutum takındıklarını ve klasik anlatım yöntemini sevmediklerini ortaya koyduğu belirtilmektedir.⁷¹

2.1.11. Deney ve Kontrol Grubu Son Tutum Puanlarının Karşılaştırılması

Deney ve kontrol grubu son tutum puanlarının karşılaştırılmasında öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır.

Tablo 21. Deney ve Kontrol Grubu Son Tutum Puanları Spss Normallik Testi Sonucu

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Deney	.079	330	.000	.973	330	.000
Kontrol	.085	330	.000	.990	330	.023

Tablo 21. incelendiğinde deney ve kontrol grubu Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi puanlarının normal dağılım göstermediği görülmektedir ($p < .05$). Puanların karşılaştırılmasında nonparametrik bir test kullanmanın uygun olacağı düşünülmüş ve Mann Whitney U (MWU) testi kullanılmıştır.

Tablo 22. Deney ve Kontrol Grubu Son Tutum Puanları MWU Testi Sonucu

Gruplar	N	Sıra. Ort.	Sir. Top.	MWU	p
Deney	330	390.42	128839.00		
Kontrol	330	270.58	89291.00	34676	.000

Tablo 22. MWU testi sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol son tutum puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < .05$). Deney grubu puan ortalaması $\bar{x} = 390.42$ ve kontrol grubu puan ortalaması $\bar{x} = 270.58$ karşılaştırıldığında, puanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuca göre deney grubundaki öğrencilerin uygulama sonrasında derse karşı tutumunun kontrol grubuna göre olumlu yönde değiştiği söylenebilir. H11 hipotezi “Deney ve kontrol grubu son tutum

⁷¹Gülbaşı, *age*, s.84-94.

puanları arasında deney grubu lehine anlamlı farklılık vardır.” istatistiki olarak doğrulanmıştır.

Araştırmanın nicel bulgularında H1, H2, H3, H4, H5, H8, H9, H11 hipotezleri doğrulanmış, H6, H7 ve H10 hipotezleri doğrulanmamıştır.

Eğitsel oyun oynatma beceri gözlem ölçeğinden elde edilen veriler incelendiğinde oyun oynatma becerilerinin “çok iyi düzey” olarak değerlendirildiği görülmüştür.

2.2. Nitel Boyut Bulguları ve Değerlendirilmesi

Araştırmanın nitel bölümünde öğrencilerin kök değerler ve eğitsel oyunlar hakkındaki görüşlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin tamamının kök değerlerin toplum için önemli olduğunu belirttiği görülmüştür. Kök değerlerin toplumun düzeni açısından ve iyi bir insan olmak için gerekli olduğu, kök değerlerin hayatın her alanında bizler için önemli olduğu ve dinimizin bu değerlere uygun olarak yaşamamızı emrettiği ifade edilmiştir.

Öğrenciler kök değerleri ifade ederken öncelikle sevgi ve dürüstlüğü; sonrasında saygı, vatanseverlik, öz denetim, yardımseverlik, dostluk, adalet, sorumluluk, sabır değerlerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında merhamet, hoşgörü, nezaket, güvenilir olmak, şehitlik, gazilik, alçakgönüllülük, temizlik, hayvanseverlik gibi kök değerlerle bağlantılı değerleri de ifade etmişlerdir. Gülbaşı'nın yaptığı çalışmada eğitsel oyun yönteminin davranış oluşturma yönünden etkileri konusunda öncelikle saygılı olmak, dürüstlük ve adalet ifade edilmiştir.⁷² Dürüstlük değerinin iki çalışmada da öncelikli olarak ifade edildiği görülmektedir. Nas'ın çalışmasında da öğrencilerin kök değerleri ve kök değerlerle bağlantılı alt değerleri tanımlayabildikleri, bu değerlerin İslam dini ve yaşam içerisinde önemli olduğunu bildikleri ifade edilmiştir.⁷³

Çalışmamızda kök değerlere sahip insanların öncelikle saygılı olduğu bununla birlikte insanları seven, yardımsever, vatansever, dürüst, sorumluluklarını yapan, dostluğa önem veren, yalan söylemeyen, adaletli, merhametli, güvenilir, sabırlı, temiz kalpli, öz denetim sahibi, ibadetlerini yapan, iyi, hayvanları seven, ahlaklı, nezaketli, haksızlık yapmayan kişiler olması gerektiği ifade edilmiştir. Öncelikle saygı değerinin ifade edildiği de görülmektedir. Gülbaşı'nın yaptığı çalışmada da saygı değeri en başta ifade edilmiştir.⁷⁴ Saygı değerinden sonra sevgi, yardımseverlik, vatanseverlik ve

⁷²Gülbaşı, *age*, s.96.

⁷³ Nas, *age*, s.278.

⁷⁴Gülbaşı, *age*, s.96.

dürüstlük değerlerinin ifade edildiği görülmektedir. Öğrencilerin kök değerleri ve kök değerlere sahip insanların özelliklerini ifade ederken kök değerlerin yanında kök değerlerle bağlantılı farklı değerleri de ifade ettikleri görülmektedir.

Öğrenciler değerlere uygun hareket ettikleri zaman kendilerini mutlu ve iyi hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte doğru yolda ve Allah yolunda olduklarını düşündüklerini, insanların sevgisini kazanacaklarını, huzurlu olacaklarını belirtmişlerdir. Değerlere uygun hareket etmediklerinde ise öncelikle kendilerini kötü hissedeceklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (22 öğrenci) değerlere uygun hareket etmediklerinde kendilerini kötü hissedeceklerini ifade ettiği görülmektedir. Sonrasında doğru yolda olmadıklarını, insanların kendilerini sevmeyeceğini, mutsuz olacaklarını, üzüleceklerini, kendilerine kızgınlık duyacaklarını, pişmanlık hissedeceklerini, kendilerini yetersiz hissedeceklerini, başlarına bela geleceğini düşündüklerini ve doğru yolda olmak için çabalayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu durum öğrencilerin değerleri kazanmaları gerektiğini hissettiklerini, değerlere uygun hareket etmemenin yanlış olduğunu fark ettiklerini göstermektedir.

Öğrencilere eğitsel oyunlarla ders işleneceğini öğrendiklerinde ne düşündükleri ve neler hissettikleri sorulduğunda öncelikle merak; sonrasında mutluluk, heyecan, eğlenme, sevinç, oynarken öğrenme, şaşkınlık hissettiklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilere eğitsel oyunların uygulanması sırasında en çok hoşlarına giden durumun ne olduğu ve neler hissettikleri sorulduğunda da öncelikle mutluluk ve eğlenmeden bahsettikleri görülmektedir. Daha sonra arkadaşlık, bilgi öğrenme, oyun oynamaları, sabır, başarı, yardımlaşma, dayanışma, dostluk, heyecan ifade etmişlerdir. Arslan'ın yaptığı araştırmada da "Din dersindeki oyunları seviyorum." önermesine öğrencilerin %76,3'ü "her zaman" , %18,4'ü "bazen" ,%5,3'ü ise "hiçbir zaman" şeklinde cevap vermiştir.⁷⁵ Arslan'ın çalışması öğrencilerin din dersinde oynadıkları oyunların dersi ve öğretmeni sevmelerine etkisi olduğunu, okula gelme isteklerinin arttığını da göstermektedir. Gülbaşı da eğitsel oyun yönteminin derse karşı oluşturduğu tutumlarla ilgili ilgi ve istek duymayı ve eğlenceli bir etkinlik olduğunu öncelikle ifade etmiştir.⁷⁶

Öğrencilere eğitsel oyunlarla ders işlenmesinin konuları öğrenmelerine katkısı sorulduğunda öncelikle bilgi öğrenmeyi belirtmişlerdir. Sonrasında

⁷⁵ Arslan, *age*, s.77.

⁷⁶ Gülbaşı, *age*, s.95.

hızlı öğrendiklerini, derse ilgilerinin arttığını, sınavlara olumlu etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin eğitsel oyunlarla ders işlerken mutlu oldukları, eğlendikleri, bununla birlikte eğitsel oyunların öğrenme sürecinde etkili olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Eğitsel oyunlarla işlenen derslerin geleneksel yöntemle işlenen derslerden farklı yönleri konusunda öğrenciler öncelikle eğitsel oyunlarla işlenen derslerin eğlenceli olduğunu belirtmişlerdir. Sonrasında dersi hızlı kavradıklarını, geleneksel yöntemin sıkıcı olduğunu, ödülleri olduğunu ifade etmişlerdir. Gülbaşı da eğitsel oyun yönteminin derste kullanımındaki güçlükler ve oyunların yeterliliği ile ilgili düşünceler konusunda kolay uyum sağlamanın öncelikli olarak ele alındığını, öğrencilerin oyunlardan keyif aldıklarını ve zorlanmadıklarını belirtmektedir.⁷⁷

Öğrenciler eğitsel oyunların uygulanması sırasında en çok hangi aşamada zorlandıkları konusunda öncelikle hiç zorlanmadıklarını, hepsinin kolay olduğunu belirtmişlerdir. Ancak az da olsa çeşitli durumlarda zorluk yaşayan öğrencilerin de olduğu görülmektedir. Oyunlarda soru sormada, hedef vurmada, evet-hayır oyununda, sandalye kapmacada, ekrandakini anlatmada zorlandıklarını, bununla birlikte fiziksel koşullarla ilgili zorlukları ve oyunlarda başarılı olmak için konulara çalışmak gerektiğini ifade eden öğrenciler de olmuştur. Arslan'ın yaptığı araştırmada “Oyunda başarılı olmak için derse çalışarak geliyorum.” önermesine öğrencilerin %60,53’ü “her zaman”, %28,95’i “bazen”, %10,53’ü ise “hiçbir zaman” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁸

Öğrencilerin günlüklerinde oyunlar hakkında “çok güzeldi”, “çok sevdim”, “çok mutlu oldum”, “çok eğlendim” gibi ifadelerin öncelikli olarak ifade ettiği görülmüştür. Öğrencilerin oyunların tamamını severek oynadıkları, oyun esnasında mutlu oldukları, eğlendikleri anlaşılmaktadır. Birkaç oyunda zorlandığını, oyunu sevmediğini, vakit konusunda problem yaşadığını, sıkıldığını ifade eden az sayıda öğrencinin olduğu da görülmektedir. Ancak bunu ifade edenlerin sayısı çok azdır. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun oyunları severek oynadığı, oynarken eğlendiği, mutlu olduğu görülmüştür.

Gözlem formunda oyunlara ilişkin bulgular incelendiğinde oyun alanının eğitsel oyun için uygun olduğu, güvenlik önlemlerinin alınmış olduğu, öğrencilerin istekli ve ilgili bir biçimde oyunları oynadığı, öğrencilerin

⁷⁷Gülbaşı, *age*, s.98.

⁷⁸ Arslan, *age*, s.82.

birbirleriyle iletişim halinde olduğu, bilgi alışverişinde buldukları, öğrencilerin derslere hazırlıklı geldiği oyun başlamadan önce oyunların amacının anlatıldığı, oyunların nasıl oynanacağını ve grupların rol dağılımının öğretmen tarafından anlaşılır şekilde açıklandığı, öğrencilerin hepsinin derse katılımlarının sağlandığı, beklenmedik durumlara çözüm bulunduğu, oyunun devamlılığının sağlandığı, öğretmen ve öğrencilerin uyum içerisinde oyun oynadığı, kazananların tebrik edildiği, ödüllerin amaca uygun bir şekilde uygulandığı, oyun materyallerinin uygun seçildiği ve kullanılacak malzemelerin tanıtımının yapıldığı ifade edilmiştir.

Öğrencilere eğitsel oyunların başka derslerde de kullanılması hakkındaki görüşleri sorulduğunda öncelikle matematik ve fen dersinin ifade edildiği görülmektedir. Matematik dersinde anlamakta zorlandıklarını, matematik derslerinin zayıf olduğunu, eğitsel oyunlarla kavramalarının kolaylaşacağını, dersin eğlenceli olacağını, ilginin artacağını ifade etmişlerdir. Fen dersinde ise dersin eğlendirici ve bilgilendirici olacağını, kavramalarının kolaylaşacağını, dersin sıkıcı olduğunu, konuların zor olduğunu, deney yapmayı sevmediklerini ifade etmişlerdir. Sosyal bilgiler dersinin de eğitsel oyunlarla eğlenceli olacağını, anlamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Türkçe dersinde eğitsel oyunlarla kavramalarının kolaylaşacağını ifade etmişlerdir. İngilizce dersini de din dersindeki gibi eğitsel oyunlarla öğrenebileceklerini ifade etmişlerdir. Bütün derslerin eğitsel oyunlarla eğlenceli olacağını, mutlu olacaklarını, konuları kavramanın kolaylaşacağını da ifade etmişlerdir. Öğrencilerin öncelikle zorlandıkları matematik ve fen derslerinde derslerin eğitsel oyunlarla işlenmesini istedikleri görülmektedir. Eğitsel oyunlarla dersi kavramalarının kolaylaşacağını, dersin eğlenceli olacağını ifade ettikleri görülmektedir. Uygulama sonunda öğrencilerde eğitsel oyunlarla dersleri daha iyi öğrenebilecekleri düşüncesinin oluştuğu görülmektedir.

2.3. Nicel ve Nitel Bulguların Değerlendirilmesi

Eğitsel oyunların kök değerlerin öğretimine etkisi konusunda yapılan bu araştırmanın nicel bölümünde eğitsel oyunlarla ve geleneksel yöntemle öğrenmenin gerçekleştiği, öğrenci başarısında bir artışın olduğu, eğitsel oyunların ders başarısını artırmada geleneksel yönteme göre daha etkili olduğu, eğitsel oyunların kalıcı öğrenmeye olumlu etkisinin olduğu, ancak geleneksel yöntemin kalıcı öğrenmeye olumlu etkisinin olmadığı, eğitsel oyunların öğrencilerin kök değerlere karşı tutumunu olumlu yönde değiştirdiği, geleneksel yöntemin öğrencilerin derse karşı tutumunu olumlu yönde değiştirmedeği görülmüştür.

Araştırmanın nitel bölümünde ise öğrencilerin eğitsel oyunların uygulanması sırasında mutlu oldukları, oynarken eğlendikleri, oyunları severek oynadıkları, bununla birlikte eğitsel oyunların öğrenme sürecinde etkili olduğu, öğrencilerin eğitsel oyunlarla dersi hızlı kavradıklarının ifade edildiği görülmüştür. Kök değerlere yönelik ise öğrencilerin tamamının kök değerlerin bizler için önemli olduğunu dile getirdikleri, değerlere uygun hareket ettikleri zaman kendilerini mutlu ve iyi hissettiklerini, değerlere uygun hareket etmediklerinde ise kendilerini kötü hissedeceklerini ifade ettikleri görülmektedir.

Bu sonuçlara göre eğitsel oyunların ders başarısında ve olumlu tutum geliştirmede geleneksel yöntemle göre daha etkili olduğu nicel ve nitel verilerle desteklenmektedir. Geleneksel yöntemle öğrenmenin gerçekleştiği, öğrenci başarısında bir artışın olduğu, ancak öğrenilen bilgilerin kalıcı olmadığı ve öğrencilerin derse karşı tutumunun olumlu yönde değişmediği görülmektedir. Öğrencilerin geleneksel yöntemin sıkıcı olduğunu ifade etmesinin de bu konuda etkili olabileceği düşünülmektedir. Eğitsel oyunların ise öğrenci başarısında artışla birlikte kalıcı öğrenme sağladığı ve öğrencilerin kök değerlere yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu görülmüştür. Öğrencilerin değerleri kazanmaları gerektiğini hissettikleri, değerlere uygun hareket etmemenin yanlış olduğunu fark ettikleri görülmektedir. Öğrencilerin eğitsel oyunlarla ders işlerken zorlanmamalarında oyunlarda başarılı olmak için derslere çalışarak gelmelerinin de etkisi olmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin severek oynadıkları, mutlu oldukları, oynarken eğlendikleri oyunların derslere eğitsel oyunlarla aktarılması gerekmektedir.

Din eğitimi alanında eğitsel oyunlara yönelik yapılan çalışmalarda; Alibekiroğlu, oyunların ilkökul 4. sınıf öğrencileri için soyut kavramları öğrenmede ve davranışa dönüştürmede etkili olduğunu,⁷⁹ Arslan, eğitsel oyun yönteminin ilkökul 4. sınıf DKAB dersinde başarıyı olumlu etkilediğini,⁸⁰ Göv, eğitsel oyunların başarıyı ve öğrenilenlerin kalıcılığını artırdığını,⁸¹ Egi, eğitsel oyunların çocuklarda kavramları anlamaya, problem çözme becerilerini geliştirmeye ve günlük yaşam becerileri kazanmaya yardımcı olduğunu, öğrencilerin soyut kavramları daha kolay anlayabilmelerini sağladığını, el-göz koordinasyonu ile sosyal becerileri geliştirdiğini,⁸² Çeken,

⁷⁹ Alibekiroğlu, *age*, s.55.

⁸⁰ Arslan, *age*, s.96.

⁸¹ Göv, *age*, s.108.

⁸² Egi, *age*, s.46.

eğitsel oyunla ders yapılan sınıflardaki öğrencilerin derse ve öğretmene karşı olumlu tutum geliştirdiğini,⁸³ Birgün ve Osmanoğlu, eğitsel dijital oyunların DKAB dersi öğrenci tutumlarına pozitif yönde etki ettiğini,⁸⁴ Can, eğitsel oyun ve etkinliklerin okul öncesi dönem Kur'an öğretiminde son derece etkili bir teknik olduğunu,⁸⁵ Gülbaşı, geleneksel yöntemin öğrencilerin akademik başarılarında istenilen düzeyde fayda sağlamadığını,⁸⁶ eğitsel oyunun ise öğrencilerin başarı düzeyinin yükselmesinde ve derse karşı olumlu tutum geliştirmelerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğunu ifade etmektedir.

Eğitsel oyunlara yönelik yapılan bu çalışmalarda eğitsel oyunların eğitim öğretime olumlu etkilerinin ortaya konulduğu görülmektedir. Çünkü eğitsel oyunların bir amacı bulunmakta ve bu amaca uygun olarak çeşitli formal bilgiler öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Eğitsel oyunların öğrencilerin zihinsel, fiziksel, duygusal, sosyal, dil ve ahlaki gelişimi açısından birçok olumlu katkısı bulunmaktadır. Eğitsel oyunlarla öğrencilerin keyif alarak öğrenebilecekleri ortamlar oluşturulmaya çalışılmakta, severek ve eğlenerek kalıcı izli davranışlar oluşturmak hedeflenmektedir. Eğitimciler de oyunların öğrencilerin gelişimine sağladığı katkılar sebebi ile öğrencilere yönelik eğitsel oyunlar hazırlamakta ve bu konuda araştırmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmada da eğitsel oyunların öğrencilerin gelişimine olumlu katkıları deneysel olarak ortaya konulmuş, eğitsel oyunlardan DKAB derslerinde faydalanılması gerektiği görülmüştür. Bu nedenle öğrencilerin bıkmadan, usanmadan, zevkle öğrenmelerini sağlayan oyunlar, eğitsel oyunlarla eğitim- öğretim farklı kademelerine yansıtıldığında keyifli ve verimli öğrenmeler için etkili bir ortam hazırlanabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

1. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test puanları karşılaştırıldığında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

2. Deney grubundaki öğrencilerin ön test - son test puanları karşılaştırıldığında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuca göre eğitsel oyunlarla öğrenmenin gerçekleştiği, öğrenci başarısında bir artışın olduğu söylenebilir.

⁸³Çeken, *age*, s.37.

⁸⁴Birgün ve Osmanoğlu, *age*, s.234.

⁸⁵ Can, *age*, s.225-226.

⁸⁶Gülbaşı, *age*, s.108.

3. Kontrol grubundaki öğrencilerin ön test - son test puanları karşılaştırıldığında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuca göre geleneksel yöntemle öğrenmenin gerçekleştiği, öğrenci başarısında bir artışın olduğu söylenebilir.

4. Deney ve kontrol grubu son test puanları arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak farklılık bulunmaktadır. Eğitsel oyunların ders başarısını artırmada geleneksel yöntemle göre daha fazla olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

5. Deney grubundaki öğrencilerin son test ve kalıcılık testi puanları karşılaştırıldığında deney grubundaki öğrencilerin puanlarında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuca göre eğitsel oyunla ders işlenen öğrencilerin öğrendikleri bilgilerin kalıcı olduğu söylenebilir.

6. Kontrol grubu son test - kalıcılık testi puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuca göre geleneksel yöntemle ders işlenen öğrencilerin öğrendikleri bilgilerin kalıcı olmadığı söylenebilir.

7. Deney ve kontrol grubu kalıcılık testi puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak kalıcılık testi deney grubu puanının ve kontrol grubu puanından yüksek olduğu söylenebilir.

8. Deney ve kontrol grubu ön tutum puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

9. Deney grubu ön tutum - son tutum puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuca göre deney grubundaki öğrencilerin uygulama sonrasında derse karşı tutumunun olumlu yönde değiştiği söylenebilir.

10. Kontrol grubu ön tutum - son tutum puanları karşılaştırıldığında puanlar arasında istatistiksel olarak negatif yönde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuca göre kontrol grubundaki öğrencilerin uygulama sonrasında derse karşı tutumunun negatif yönde değiştiği söylenebilir.

11. Deney ve kontrol grubu son tutum puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu sonuca göre deney grubundaki öğrencilerin uygulama sonrasında derse karşı tutumunun kontrol grubuna göre olumlu yönde değiştiği söylenebilir.

12. Araştırmanın nitel bölümünde ise öğrencilerin eğitsel oyunların uygulanması sırasında mutlu oldukları, oynarken eğlendikleri, oyunları severek oynadıkları, bununla birlikte eğitsel oyunların öğrenme sürecinde

etkili olduğu, öğrencilerin eğitsel oyunlarla dersi hızlı kavradıkları görülmüştür. Bununla birlikte öğrencilerin tamamının kök değerlerin kendileri için önemli olduğunu düşündükleri, değerleri kazanmaları gerektiğini hissettikleri, değerlere uygun hareket etmemenin yanlış olduğunu fark ettikleri, eğitsel oyunların öğrenmeyi eğlenceli hâle getirdiği görülmüştür.

Sonuç olarak öğrenmeyi eğlenceli hâle getiren eğitsel oyunların öğrenci başarısında artışla birlikte kalıcı öğrenme sağladığı ve öğrencilerin kök değerlere yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde etkisinin olduğu söylenebilir.

Öneriler

1. Din eğitimi alanında eğitsel oyunlarla ilgili deneysel çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların artması gerekmektedir.

2. DKAB Öğretim Programı'nda öğrencilere kazandırılması hedeflenen kazanımlar bulunmaktadır. Bu kazanımların gerçekleştirilebilmesi için çeşitli yöntem ve teknikler uygulanmaktadır. Bunlardan bir tanesi de eğitsel oyundur. Öğrenciler eğitsel oyunları severek oynamakta, eğlenerek öğrenmekte ve aktif oldukları için derse karşı ilgileri artmaktadır. Eğitsel oyun öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, psikomotor alanlarda etkileşimine katkı sağlamakta, derse ve öğretmene karşı olumlu tutum geliştirilmesinde etkili olmaktadır. Bu çalışmada da öğrenmeyi eğlenceli hale getiren eğitsel oyunların, öğrenci başarısında artışla birlikte kalıcı öğrenme sağladığı ve öğrencilerin kök değerlere yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde etkisi olduğu görülmüştür. Eğitsel oyunların eğitim ve öğretimde daha etkili kullanılması gerekmektedir.

3. Eğitsel oyun hazırlama konusunda Millî Eğitim Bakanlığının çalışmalar yapması ve ders kitaplarındaki etkinliklerin daha fazla eğitsel oyunla zenginleştirilmesi sağlanabilir.

4. DKAB derslerinde ve diğer derslerde tüm ünitelerdeki kazanımlara yönelik eğitsel oyunların hazırlanması gerekmektedir. Bunu her öğretmenin ayrı ayrı hazırlaması çok zordur. Bu konuda DKAB dersine yönelik hazırlanan internet sitelerinde ve EBA platformunda öğretmenlerin geliştirdiği eğitsel oyunlar yer alabilir. Bu oyunlara diğer öğretmenlerin de katkı sağlayabilmesi ve oyunun geliştirilmesi için oyun altında forum oluşturulabilir. Bu forumdaki görüşlerden de faydalanılarak oyun geliştirme çalışmaları yapılabilir.

5. Lisans düzeyinde Eğitim ve İlahiyat Fakültelerinde öğretmenlik eğitimi verilirken öğrencilerin eğitsel oyunları yakından tanınması ve önemini bilmesi gerekmektedir.

6. DKAB öğretiminde eğitsel oyunlara da yer verilmelidir. Ancak günümüzde çocuklar dijital oyunları çok fazla oynamaktadırlar. Dijital oyunların olumlu ve olumsuz etkileri konusunda da çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Kaynakça | References

AKANDERE, Mehibe, *Eğitici Okul Oyunları*, 3. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994.

AKÇINAR, Serpil, *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Eğitsel Oyun Oynatma Becerilerinin İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 2018.

AL-GHIFARİ, Dimas Koderi, JATMIKO, Agus, MUSTOFA, Ihsan, “Literature Review Of The Use Of Islamic Educational Games To Increase Interest In Learning And Understanding Islamic Teachings In Children”, *Indonesian Multidisciplinary Journal*, 1(1), 2022, ss. 4167-4174.

ALİBEKİROĞLU, Zehra, *İlkokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kavram Öğretiminde Oyunun Kullanımı*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2017.

ARSLAN, Nursel, *4.sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi İle Öğretim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017.

ATASOY, Ülve, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyunlar Yoluyla Kavram Öğretimi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2019.

AYDIN, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 8. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2014.

BİLMEZ, Ayhan, *Din Öğretiminde Oyunlaştırmanın Etkililiğinin İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2024.

BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

BİRGÜN, Öznur, OSMANOĞLU, Cemil, “Eğitsel Dijital Oyunların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Öğrenci Tutumlarına Etkisi”, *Artuklu Akademi*, 10(2), 2023, ss. 223-238.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, KILIÇ ÇAKMAK, Ebru, AKGÜN, Özcan Erkan, KARADENİZ, Şirin, DEMİREL, Funda, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015.

CAN, Emine, *Okul Öncesi Dönem Kur'an Öğretiminde Eğitsel Oyun ve Etkinlikler*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaman 2023.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2012.

CRESWELL, John W., PLANO CLARK, Vicki L., *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*, Çev. Yüksel Dede, Selçuk Beşir Demir, Anı Yayıncılık, Ankara 2015.

CRESWELL, John W., *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*, Ed. Halil Ekşi, Edam, İstanbul 2017.

COLLINS, Kathleen M. T., ONWUEGBUZIE, Anthony J., JOHNSON, R. Burke, "Securing a Place At The Table: A Review And Extension Of Legitimation Criteria For The Conduct Of Mixed Research", *American Behavioral Scientist*, 56(6), 2012, ss.33-40.

ÇEKEN, Kübra, *Eğitsel Oyun ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Kullanımı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2022.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayıncılık, İstanbul 1996.

EGİ, Esra, *5. Sınıf İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyun Etkinliklerinin Kullanımı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2022.

GÖKALP, Ali, *Ortaokul Öğrencilerinin Empati Becerileri İle Sahip Oldukları Kök Değerler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uşak 2021.

GÖKTEPE, Safiye Nuran, *Okul Öncesi Dönem Din Eğitiminde Oyun, Oyuncak ve Görsel Sanat Etkinliği Örnekleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2015.

GÖV, Ayşe, *Din Eğitiminde Kullanılan Eğitsel Oyunların Öğrenci Başarısı ve Kalıcılığına Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

GÜLBAŞI, Havva, *7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi Kullanımının Akademik Başarı ve Tutuma Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2024.

GÜRER, Banu, ARSLAN, Nursel, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi İle Öğretimin Öğrenci Başarısına ve Derse Tutumuna Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 15, No 34, 2017, ss. 87-127.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.

KARASAN, Elif, *4 ve 5. Sınıflar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Oynatılabilecek Eğitsel Oyunlar*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2013.

KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2014.

MEB, *Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine*, MEB Yayınları, Ankara 2017.

MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, MEB Yayınları, Ankara 2018.

“Milli Eğitim Temel Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, Erişim Tarihi: 14.03.2022.

NAS, Mehmet, *Ortaöğretim Dkab Öğretim Programındaki Değerler İle İlgili Kazanımların Gerçekleşme Düzeyi (Manisa İli Örneği)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2023.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013.

YORULMAZ, Bilal, *Oynayalım Öğrenelim Din Eğitiminde Kullanılabilecek Eğitsel Oyunlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

ZENGİN, Halise Kader, *Eğitsel Oyunlar ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kullanımı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	*Bu çalışma, Doç. Dr. Cengiz Çuhadar danışmanlığında Arkin Özkan tarafından Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan “Eğitsel Oyunların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programındaki Kök Değerlerin Öğretimine Etkisi” başlıklı doktora çalışmasının verilerinin bir kısmı kullanılarak üretilmiştir.
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / iintihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkav.gov.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	*This study was produced using some of the data from the doctoral dissertation entitled "The Effect of Educational Games on the Teaching of Core Values in the Religious Culture and Moral Education Curriculum" completed by Arkin Özkan under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Cengiz Çuhadar at Kastamonu University Social Sciences Institute.
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / iintihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkav.gov.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

Siyasal Reklamların Göstergibilimsel Analizi: 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde Kullanılan “Gerçek Nedir?” Reklam Filmi Örneği

Muhammed Enes Kan
meneskan@bayburt.edu.tr
[0000-0002-9786-9858](tel:0000-0002-9786-9858)
Bayburt Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde kullanılan “Gerçek Nedir?” reklam filminin göstergibilimsel yöntemle analiz edilmesidir. Nitel araştırma desenine göre yürütülen çalışmanın örneklemini AKP’nin 2024 Mahalli İdareler Seçimleri için hazırladığı 1 dakika 45 saniyelik “Gerçek Nedir?” reklam filminden oluşmaktadır. Çalışmada söz konusu reklam filmi göstergibilimsel analiz tekniğiyle sistematik olarak incelenmiştir.

Bulgular, reklam filminin Fatih adlı çocuk karakteri üzerinden klasik anlatı kalıplarını stratejik biçimde kullandığını göstermektedir. Film, “öncesi-sonrası”, “işsizlik-istihdam”, “yoksulluk-refah” gibi ikili karşıtlıklar aracılığıyla çok katmanlı bir anlam yapısı oluşturmaktadır. Fatih’in sembolik yolculuğu, AKP iktidarının meşruiyetini güçlendiren ve “karizmatik-kurtarıcı lider” mitini yeniden üreten ideolojik bir metne dönüşmektedir. Bu karşıtlıklar, sadece betimleyici değil, aynı zamanda normatif bir işlev görmek ve siyasal tercihi rasyonel bir karar sürecinden ziyade doğal bir zorunluluk olarak sunmaktadır. Çiftçi, işsiz kadın, sporcu genç, yaşlı hasta ve engelli bireylerle kurulan etkileşimlerde, partinin toplumsal sorunlara çözüm getiren dokunuşu metaforik olarak aktarılmaktadır.

Gösteren-gösterilen ilişkilerinin analizi, filmin düz anlam, yan anlam ve mitsel anlam düzeylerinde çalıştığını ortaya koymaktadır. Örneğin belediye tohumları, düz anlamda tarımsal destek politikasını ifade ederken, yan anlamda devletin besleyici rolünü, mitsel düzeyde ise AKP’nin bereket getiren dokunuşunu simgelemektedir. Metafor ve metonimi kullanımı da filmin retorik gücünü artırmaktadır. Fatih karakterinin masum, dinamik ve umut dolu imajı partiye aktararak politik pratik depolitize edilmektedir.

Çalışma, siyasal reklamların sadece bilgi aktarımını yapmadığını, aynı zamanda seçmenlerin zihinsel şemalarını ve dünya görüşlerini şekillendirmeye çalıştığını göstermektedir. Sonuç olarak film, görünürde pozitif mesajlar verirken derin yapıda rakip söylemleri dışlayan ve AKP öncesi dönemleri dolaylı biçimde eleştiren hibrit bir yapı sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler

Siyasi Partiler, Siyasal Seçim Kampanyaları, Siyasal Reklamlar, Ak Parti, Siyasal Kurumlar.

Semiotic Analysis of Political Advertisements: Example of the “What is Reality?” Commercial Used in the 2024 Local Elections

Abstract

The purpose of this study is to analyze the “What is Real?” commercial used in the 2024 Local Elections using semiotic methods. This study, conducted using a qualitative research design, sampled the AKP’s 1-minute and 45-second “What is Real?” commercial prepared for the 2024 Local Elections. The study systematically analyzed the commercial using semiotic analysis techniques.

The findings demonstrate that the commercial strategically utilizes classical narrative patterns through the child character Fatih. The film constructs a multilayered semantic structure through binary oppositions such as “before-after,” “unemployment-employment,” and “poverty-welfare.” Fatih’s symbolic journey becomes an ideological text that strengthens the legitimacy of the AKP government and reproduces the myth of the “charismatic savior leader.” These oppositions serve not only a descriptive but also a normative function, presenting political choice as a natural necessity rather than a rational decision-making process. In interactions with farmers, unemployed women, young athletes, the elderly, the sick, and the disabled, the party’s touch that brings solutions to social problems is metaphorically conveyed.

An analysis of signifier-signified relationships reveals that the film operates on the levels of denotation, connotation, and mythical meaning. For example, municipal seeds literally represent agricultural support policies, while in a connotation, they symbolize the state’s nurturing role and, on a mythical level, the AKP’s fertile touch. The use of metaphor and metonymy also enhances the film’s rhetorical power. By transferring the innocent, dynamic, and hopeful image of the Fatih character to the party, political practice is depoliticized.

The study demonstrates that political advertisements not only convey information but also attempt to shape voters’ mental schemas and worldviews. Consequently, while the film ostensibly conveys positive messages, its deeper structure exhibits a hybrid structure that excludes rival discourses and indirectly criticizes the pre-AKP era.

Keywords

Political Parties, Political Election Campaigns, Political Advertisements, AK Party, Political Institutions.

Giriş

Siyasal iletişim, hem bir bilimsel disiplin hem de bir dizi profesyonel pratiği ifade eden kapsamlı bir alan olarak modern demokrasilerin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.¹ Günlük yaşamın her katmanında bulunan siyasal iletişim, yurttaşların ve seçmenlerin hayatlarının önemli bir parçasıdır.² Mesleki uygulama perspektifinden değerlendirildiğinde siyasal iletişim; siyasal pazarlama, siyasal kampanya yönetimi, aday imajı oluşturma ve propaganda gibi halkla ilişkiler faaliyetlerini kapsayan kapsamlı bir iletişim süreci olarak tanımlanmaktadır. Akademik ve teorik çerçevede ise siyasal iletişim; siyaset bilimi, iletişim bilimleri, sosyoloji, retorik ve tarih gibi farklı disiplinlerin teorik yaklaşımları ve metodolojik araçlarıyla desteklenen disiplinler arası bir araştırma sahası olarak kabul görmektedir.³

Siyasal iletişim süreçlerinde özellikle seçim dönemlerinde yürütülen siyasal kampanyalar daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu dönemlerde siyasi aktörler, seçmenlerin oyunu kazanmak adına kendilerini tanıtmaya ve rakip aktörlere neden oy verilmemesi gerektiğini anlatmaya odaklanmaktadır. Seçim dönemlerinde yoğunlukla tercih edilen önemli bir siyasal iletişim faaliyeti olarak siyasal reklamlar, bu bağlamda seçmen davranışını pekiştirmek ya da değiştirmek için siyasal aktörler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.⁴

Fransızca “reclame” sözcüğünden dilimize geçen reklam olgusu, insanlara önerilen davranış biçimlerini benimsetmek amacıyla girişilen faaliyetler olarak tanımlanırken,⁵ siyasal reklamcılık, merkezi odak noktasını siyasi kavramlar ve siyasi adayların oluşturduğu, bununla birlikte kamusal meselelerle ilgili fikirlerin, tutumların ve kaygıların pazarlanması için başvuru reklamcılık türüdür.⁶ Amerika Birleşik Devletleri’nde 1950’li yıllarda siyasal kampanyalarda yer alışından bu yana, adaylar ve seçmenler arasındaki baskın

¹ Gisela Gonçalves, “Political Communication”, *The International Encyclopedia of Strategic Communication*, ed. R. L. Heath & W. Johansen, John Wiley & Sons, 2018, s. 1-9.

²Şükrü Balcı ve Enes Bal, “22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde AKP ve CHP reklamları: Karşılaştırmalı bir analiz”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2007, 5-28.

³ Aziz Aysel, *Siyasal İletişim*. Nobel Yayıncılık, Ankara 2003, s. 8.

⁴ Arsev Bektaş, *Siyasal Propaganda: Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları*. Bağlam Yayıncılık, 2002, s. 230.

⁵ Sibel Akova, “Televizyon Reklamlarında Kullanılan Animasyon Reklam Filmlerinin Hatırlanma Düzeyleri: “Sağolasın İzocam” Reklam Filmi Örnekleme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S. 43, 2016, s. 1590-1601.

⁶ Davor Glavas, *Political Advertising and Media Campaign During the Pre-Elections Period: A Comparative Study*. OSCE Mission to Montenegro, 2017, s. 7.

iletişim biçimine dönüşmüş olan siyasal reklamcılık,⁷ günümüzde özellikle de seçim dönemlerinde giderek yaygınlaşırken, siyasi çıkar odaklarının uygulamalarının haklaştırılmasında ve meşrulaştırılmasında ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır.⁸

Siyasal reklamların temel amacı, hedef kitle üzerinde olumlu bir imaj yaratmak ve herhangi bir parti, aday veya ideoloji ile ilgili bilgileri aktararak hedef kitlede istendik tutum değişikliği yaratmaktır. Siyasal reklamcılık, siyasal aktörlerin kitle iletişim kanallarını kullanarak fikirlerini, davranışlarını ve politik konumlanmalarını hedef kitleye aktarması ve onları maruz bırakması sürecini ifade etmektedir.⁹ Bu süreçte reklamların ikna edici argümanlar sunarak seçimde aday, rakipler ve politika önerileri hakkında çeşitli duygular uyandırarak destek toplamaya çalıştığı görülmektedir.¹⁰

Dijital teknolojilerin ve özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte yükselen imaj temelli bir dünyada siyasal reklamların önemi daha çok artmıştır. Sosyal medya, siyasal aktörlerin daha geniş kitlelere ulaşmasına imkan sağlamış ve seçim dönemlerine bağlı kalmadan siyasal kampanya yürütmeye olanak tanımıştır.¹¹ Bu gelişmeler, siyasal reklamcılığın doğasını değiştirmiş ve görselliği önceleyen iletilerin ağırlık kazanmasına neden olmuştur.¹²

Günümüzde siyasi kampanya süreçlerinde tanıtıcı, bilgilendirici reklamların yanında siyasi anlamda yapılan propagandanın gücünü artıran, siyasi karakterin imajına katkı sunan, bilinçaltına yönelik, örtük mesajlara da yer verildiği görülmektedir.¹³ Bu nedenle iktisadi, kültürel ve sosyal öğeleri

⁷ Lynda Lee Kaid, "Political Advertising", *Handbook of Political Communication Research*, ed. Lynda Lee Kaid, Lawrence Erlbaum Associates, 2004, s. 155-203.

⁸ Göksel Göker ve Polat Sait Alpman, "İktidarın yeniden üretiminde ideolojik bir araç olarak siyasal reklamcılık", *e-Journal of New World Sciences Academy*, C. 5, S. 1, 2010, s. 28-44.

⁹ Kaid, *age*, s. 156.

¹⁰ David Joachim Gruning and Thomas Schubert. "Emotional Campaigning in Politics: Being Moved and Anger in Political Ads Motivate to Support Candidate and Party", *Frontiers in Psychology*, S. 12, 2022, s. 1-15.

¹¹ Ferruh Uztuğ, "Siyasal Marka Konumlandırma ve Siyasal Mesaj İlişkisi: 1991-1995-1999 Seçimleri Türkiye Siyasal Reklam Mesaj Türleri Analizi", *Selçuk İletişim*, C. 3, S. 1, 2003, s. 4-19.

¹² Hasan Güllüpinar, *Siyasal İletişim ve Aday İmajı*, Eğitim Kitabevi, 2010, s. 56.

¹³ Selman Akyüz ve Mete Kazaz, "Siyasal reklamcılıkta göstergelerin kullanımı ve kültürel kodlar: 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ın Fors reklam filmi üzerine bir inceleme", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C. 3, S. 2, 2015, s. 206-225.

yoğun bir biçimde kullanmakta olan göstergelere dayanan reklam filmlerinin daha çok ön planda yer aldığı görülmektedir.

Bu çalışma, 2024 mahalli idareler seçimlerinde kullanılan “Gerçek Nedir?” reklam filmini göstergebilimsel açıdan inceleyerek, yerel seçim kampanyalarında kullanılan görsel-işitsel göstergelerin anlam üretim süreçlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye’de siyasal reklamların göstergebilimsel analizine odaklanan çalışmalar ağırlıklı olarak genel seçim ve cumhurbaşkanlığı seçim kampanyalarına yoğunlaşmış olup, yerel seçimlerde kullanılan reklam filmlerinin göstergebilimsel boyutları literatürde yeterince ele alınmamıştır. Özellikle mahalli idareler seçimlerinde yürütülen kampanyaların, ulusal düzeydeki seçimlerden farklı olarak yerel sorunlara, kentsel kimliğe ve belediyecilik söylemlerine odaklanması, bu kampanyalarda üretilen göstergelerin farklı anlamlandırma biçimleri gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışma, yerel seçim kampanyalarında kullanılan siyasal reklamların göstergebilimsel yapısını sistematik bir şekilde çözümleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve yerel siyasal iletişim süreçlerinin anlaşılmasına teorik ve metodolojik olarak katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, “Gerçek Nedir?” reklam filmi özelinde gerçekleştirilen analiz, günümüz siyasal kampanyalarında hakikat, algı yönetimi ve imaj inşası gibi kavramların nasıl göstergesel düzlemde inşa edildiğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

1. Göstergebilim ve Siyasal Reklam Analizi

Göstergebilim, göstergelerin yorumlanması, üretilmesi veya işaretleri anlama süreçlerini içeren bütün faktörlerin sistematik bir şekilde incelenmesine dayanan bilim dalıdır ve sözlü ve sözsüz olayların anlamlarının yapısını analiz eder.¹⁴ Saussure (1998) göstergebilimi “yaşam içerisinde insanların karşılaştıkları göstergelerin anlamlarını ve maksatlarını araştıran bir bilim” olarak açıklamaktadır.¹⁵

Göstergebilimsel analiz yöntemi, siyasal reklamların analizinde araştırmacılar tarafından çokça tercih edilen bir analiz yöntemidir. Bu yöntem, gösterilenin arkasında yatan anlamları ortaya çıkarmaya çalışan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Göstergebilim, gösterilerin arkasında

¹⁴Sevtap Ünal, *Göstergebilimsel Açıdan Sembolik Tüketim*, Detay Yayıncılık, 2014, s. 25.

¹⁵Ferdinand Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, 1998, s. 46.

¹⁶Fatma Akar, “Siyasal Seçim Kampanyalarında Siyasal Reklam: 14 Mayıs 2023 Seçiminde Ak Parti ve CHP Reklamlarının Analizi”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 16, 2023,

yatan anlamları ortaya çıkarmaya çalışan bir yöntem olarak, reklam verenin aslında ne demek istediğinin, yani hedef kitleye vermek istediği mesajın ne olduğunun anlaşılmasında etkili bir analiz yöntemi sunmaktadır.

Reklam filmlerinde yer alan her obje, ses ve kod aslında çok şeyi anlatmaktadır. Az bir sürede çok şeyin anlatılmak istendiği reklam filmlerinde kasıtlı olarak seçilen her unsur, belirli bir amaca hizmet etmektedir. Metinlerin görünen düz anlamlarının dışında alt metin olarak adlandırılabilir yan anlamları da vardır ve var olan ideoloji aslında bu yan anlamlar aracılığı ile yayılır.¹⁷

Barthes (2022) görüntüyü, yeniden sunma olarak tanımlamakta ve reklamlarda görüntünün anlamlandırılışının kasıtlı olduğunu savunmaktadır.¹⁸ Reklam iletisinin gösterilenlerini öncelikli olarak biçimlendiren, ürünün belli nitelikleridir ve bu gösterilenler olabildiğince açık bir biçimde iletilmelidir, görüntü göstergeler içeriyorsa o halde reklamda bu göstergelerin içi doludur.¹⁹

Göstergebilimsel analizde, bir gösterge gösteren ve gösterilen olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Gösteren, gösterenin algılanabilen, somut boyutunu ifade ederken, gösterilen ise gösterenin zihinsel kavramını, yani anlamını oluşturmaktadır.²⁰ Bu bağlamda siyasal reklamlarda kullanılan her görsel, ses, renk, hareket bir gösteren olarak işlev görmek ve belirli bir gösterilene işaret etmektedir. Birçok gösterge bir araya gelerek anlam dizileri oluşturmaktadır. Örneğin reklam filmleri içerisinde sunulan diyaloglar, renkler, kullanılan karakterler, kameraların hareketleri, müzik, mekansal kodlar ve daha pek çok bileşen anlam dizilerinin oluşmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte bu sözsüz kodlar, bir dil görevini üstlenmekte ve alıcılara yan anlamlar aracılığıyla alt metinleri dolu şekilde mesajlar iletmektedir. Düzanlam, gösterenin doğrudan işaret ettiği anlamı ifade ederken, yananlam

s. 165-182.

¹⁷ Canan Uluvağcı, Sezen Ünlü ve Sevil Uzoğlu Bayçu, “TV Dizilerindeki Mekanlarda Kültürel Yansımaların Göstergebilimsel Çözümlemesi: Canım Ailem”, *Global Media Journal Yeditepe University*, C. 2, S. 3, 2011, s. 115-124.

¹⁸ Roland Barthes. *Görüntünün Retoriği Sanat ve Müzik*, çev. A. Koş ve Ö. Albayrak. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 14.

¹⁹ Bayram Oğuz Aydın ve Betül Süslen, “Siyasal Reklamların Göstergebilimsel Yöntemle Analizi: CHP 2017 Halkoylaması Reklam Filmi Örneği”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, 2018, s. 149-164.

²⁰ Roland Barthes. *Göstergebilimsel Serüven*, çev. M. Rıfat ve S. Rıfat. Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 50.

ise kültürel, sosyal ve ideolojik boyutları içeren daha derin anlamları kapsamaktadır. Siyasal reklamlarda asıl önemli olan yan anlam düzeyinde gerçekleşen anlamlandırma süreçleridir.²¹

2. Yerel Seçimler ve Siyasal İletişim Stratejileri

Yerel seçimler, demokrasi kültürünün gelişmesinde ve yerel yönetimlerin meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde de siyasi partiler, seçmenleri ikna etmek için çeşitli iletişim stratejileri geliştirmişlerdir. Bu dönemde kullanılan siyasal reklamlar, partilerin ideolojik duruşlarını, vaatlerini ve toplumsal konulara yaklaşımlarını yansıtan önemli belgeler niteliğindedir.

Yerel seçim reklamları, genellikle belediye hizmetleri, şehir planlaması, çevre sorunları, ulaşım, sosyal hizmetler gibi yerel konulara odaklanmaktadır. Bu reklamlar, seçmenlerin günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen konular üzerinde durarak, daha somut vaatler sunma eğilimindedir.

“Gerçek Nedir?” reklam filmi, 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde dikkat çeken siyasal reklamlardan biri olarak, gösterebilimsel analiz yöntemleriyle incelenmeye değer bir örnek teşkil etmektedir. Bu reklam filminin analizi, modern siyasal iletişimde kullanılan gösterge sistemlerinin ve anlamlandırma süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilecektir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde kullanılan “Gerçek Nedir?” reklam filminin gösterebilimsel yöntemle analiz edilmesidir. Çalışma, siyasal reklamların gösterge sistemlerini nasıl kullandığını, hangi anlamlandırma stratejilerini tercih ettiğini ve bu stratejilerin seçmen üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Siyasal iletişim alanında yapılan çalışmalar günümüzde seçim çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Siyasal seçim kampanyaları kapsamında hazırlanan reklamlar bütün medya mecralarında yer alarak toplumu etkilemekte ve hedef kitlenin bakış açısının yönlendirilmesi noktasında işlevsel bir rol üstlenmektedir.²² Bu bağlamda siyasal reklamlarda,

²¹ Müge Elden, Özkan Ulukök ve Sinem Yeygel, *Şimdi Reklamlar...* 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 482.

²² Seda Namdar, “Siyasal Reklamların Gösterebilimsel Yöntemle Analizi: 31 Mart Yerel

adaya ilişkin imajların kurgulanarak seçmenlerin beğenisine sunulması ve bu sunumun seçmenler tarafından benimsenmesi için pek çok değişken bir araya getirilmektedir

3.2. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemleri kapsamında gerçekleştirilmiş betimleyici bir çalışmadır. Çalışmada göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak, seçilen reklam filmindeki görsel ve dilsel göstergeler sistematik bir şekilde incelenmiştir. Araştırma, durum çalışması (case study) deseninde tasarlanmış olup, belirli bir reklam filminin derinlemesine analizini yapmayı amaçlamaktadır. Nitekim durum çalışması, nasıl ve niçin sorularına odaklanan, araştırmacının kontrol edemediği olguları derinlemesine incelemeye olanak veren bir araştırma yöntemidir.²³

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde kullanılan siyasal reklam filmleri oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen “Gerçek Nedir?”²⁴ isimli reklam filmidir. Amaçlı örnekleme, olasılık temelli olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Araştırmanın amacına uygun, bilgi açısından zengin durumların derinlemesine incelenmesini sağlar. Belirli ölçütlere veya özelliklere sahip özel durumların çalışılmasında kullanılır. Araştırmacı bu yöntemle olguları anlamaya ve aralarındaki ilişkileri açıklamaya çalışır.²⁵ Bu yöntem, seçilen olgular hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşma ve genelleme yapma ihtiyacını giderme noktasında araştırmacıya yardımcı olan bir stratejidir.

“Gerçek Nedir?” reklam filminin seçilmesinde aşağıdaki ölçütler dikkate alınmıştır:

- Reklam filminin 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde yayınlanmış olması

Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Hepimiz Aynı Belediye Otobüsündeyiz Reklam Filmi Örneği”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2020, s. 20-36

²³Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 11. Baskı. Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s. 73.

²⁴Gerçek Nedir? AK Parti 2024 Yerel Seçim Reklam Filmi, <https://www.youtube.com/watch?v=sP9drG0IsRg>, Erişim Tarihi: 12.09.2025.

²⁵Şener Büyüköztürk, Özcan Erkan Akgün, Funda Demirel, Şirin Karadeniz ve Ebru Kılıç Çakmak. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 92.

- Görsel ve dilsel açıdan zengin göstergebilimsel öğeler içermesi
- Sosyal medya platformlarında ve televizyonda geniş bir izleyici kitlesi tarafından izlenmiş olması
- Siyasal iletişim açısından analiz edilmeye uygun içerik ve biçimsel özelliklere sahip olması.

3.4. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Çalışmanın veri toplama tekniği doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, yazılı ya da film, video, fotoğraf gibi görsel materyaller üzerinden, araştırılan konu hakkında bilgi edinmek amacıyla güden bir veri toplama tekniğidir.²⁶

Veri toplama sürecinde aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

- Reklam filminin orijinal kaynağından elde edilmesi
- Reklam filminin teknik özelliklerinin (süre, format, yayın tarihi vb.) belirlenmesi
- Reklam filminin görüntü ve ses kalitesinin analiz için uygun olup olmadığının kontrolü
- Reklam filminin transkript edilmesi (sözel ifadeler)
- Görsel öğelerin sistematik bir şekilde incelenerek kaydedilmesi.

3.5. Veri Analizi Yöntemi

Çalışmada göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Göstergebilimsel analiz yöntemi, metin içerisinde yer alan göstergelerin yorumlanması ve bütün sembol ve işaretleri anlama süreçlerinin sistematik bir biçimde incelenmesini olanaklı kılan bir yöntemdir.²⁷ Reklamda sunulan iletilerin algılanabilmesi ve sonrasında anlamlandırılabilmesi süreçlerinde göstergebilimciler yapısalcı anlayıştan faydalanarak çözümler yapmaktadır. Reklam filmlerinde her sahne bir göstergelyi kapsamaktadır. Göstergeler, görülen ve görünenin arkasındaki realiteyi hem anlayabilmek hem de yorumlayabilmek amacıyla kullanılmakta olan bir anlamlandırma şeklidir.

²⁶ Yıldırım ve Şimşek, *age*, s. 189.

²⁷ Pierre Guiraud. *Göstergebilim*, çev. M. Yalçın, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 17.

3.6. Araştırma Soruları

Çalışma kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranacaktır:

- “Gerçek Nedir?” reklam filminde kullanılan göstergeler nelerdir ve bu göstergeler hangi anlamları üretmektedir?
- Reklamda hangi temalar ön plana çıkarılmış ve bu temalar nasıl görsel ve dilsel öğelerle desteklenmiştir?
- Reklamda hangi karşıtlıklar kurulmuş ve bu karşıtlıklar anlamlandırma sürecinde nasıl işlev görmektedir?

4. Bulgular

Reklam filmindeki müzik, dil ve görsel iletilerin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda göstergebilimsel analiziyle elde edilen bulgular başlıklar halinde sunulmuştur.

4.1. Reklam Filminin Genel Betimlemesi

AKP'nin 31 Mart 2024 yerel seçimleri için televizyon, YouTube ve sosyal medya hesaplarında yayınladığı “Gerçek Nedir?” isimli reklam filmi 1 dakika 45 saniye sürmektedir. Film, gün batımına yakın bir zamanda tek katlı eski bir evin önündeki toprak yoldan mahalle arasında top oynayan arkadaşlarına seslenerek koşan bir çocuğun görüntüsüyle başlamaktadır. İkinci sahnede mahalle arasında futbol oynayan çocuklar görselleştirilmiş, oldukça dar bir sokakta, tebeşirle duvara çizilmiş kale önünde futbol oynamaya çalışan çocuklar bir önceki sahnede koşarak gelen çocuğun “Fatih, hayalimizdeki parkı yapmışlar” sözleri ile oyunu durdurmuşlardır. Kendisine seslenen arkadaşına “Nasıl yapmışlar?” diye soran Fatih “Valla yapmışlar hem de bir sürü saha koymuşlar. Koş!” cevabını alınca top oynadıkları alanı hızla terk ederek ana yola doğru hızla yönelir. Bu sırada bir belediye işçisi ise sokakları süpürmektedir. Fatih onun yanında hızlı bir şekilde koşarak geçer ve reklam filminin ilk aşaması tamamlanır.

Görsel 1. Reklam Filminden Sahneler 1

Reklam filminin sonraki aşamaları ise Fatih’in sözü edilen sahaya koşarak ulaşması görselleştirilmiştir. Fatih’in bu hızla koşması ve yolda karşılaştığı kişilere gülümseyerek, onların hayatına dokunarak olumsuzlukları tersine çevrilmesi aslında AKP’nin partiyi koşan bir çocuk olan Fatih’le özdeşleştirdiğini göstermektedir. Çünkü Fatih filmin son sahnesine kadar sürekli koşmakta ve karşılaştığı her olumsuzluğu güzelleştirmektedir.

Fatih’in koşmaya başladığı esnada ise “Gerçek nedir, peşinden koşabildiğin her şey mi?” sesi arka planda yankılanmaya başlamaktadır. Fatih ilk önce traktörün arkasında otların arasında yorgunluktan uyuyakalıp kasketini yere düşüren bir çiftçiyle karşılaşır ve düşen kasketi gülümseyerek kendisine uzatır. Bir sonraki görüntüde kamyonetin arkasındaki otların yerine “belediyesi” ifadesi görünen tohumların yerleştiği ve çiftçinin gülerak yoluna devam ettiği gösterilmektedir. Birçok zıtlıktan faydalanılarak oluşturulan reklam filminin önce-sonra karşıtlığının bir arada sunulduğu ilk sahne budur. Fatih’in elini uzattığı çiftçi bin bir uğraşla elde ettiği ve oldukça yorulduğu otlardan sıyrılarak belediye tarafından verilen tohumlarla daha dinç ve mutlu bire halde yoluna devam etmiştir.

Görsel 2. Reklam Filminden Sahneler 2

Bir sonraki seansta ise evinden mutsuz bir şekilde çıkan bir kadın belirmektedir. Kadının elinde ise “Kadın istihdamını artıracamız” başlıklı bir broşür bulunmaktadır. Fatih’in tebessümle baktığı kadın bir sonraki seansta bir inşaatın tepesinde baretili bir şekilde gülümseyerek çalışmaktadır. Yine burada da önemli bir zıtlık kullanılmaktadır. İlk seansta işsiz ve mutsuz olan bir kadın sonraki seansta istihdam edilerek mutlu bir şekilde tasvir edilmiştir. Fatih’in gülüşü sonrası kazanılan bu iş imkânı, AKP’nin kadın istihdamı konusundaki başarısını ve duyarlılığını betimlemektedir.

Görsel 3. Reklam Filminden Sahneler 3

Reklam filminin bir sonraki görüntüsünde ise asfalt benzeri yokuş bir yolda spor koşusu yaparken nefes nefese kalan bir genç görülmektedir. Koşmaya devam eden Fatih'le göz göze gelen sporcu bir sonraki sekansta ormanlık bir alanda özenle yapılmış bir koşu yolunda spor yaparken gayet mutlu görülmektedir. Yine burada da AKP'nin insan hayatına dokunarak mutlu ettiği, spor alanları yapıldığına yönelik bir mesaj verilmektedir.

Görsel 4. Reklam Filminden Sahneler 4

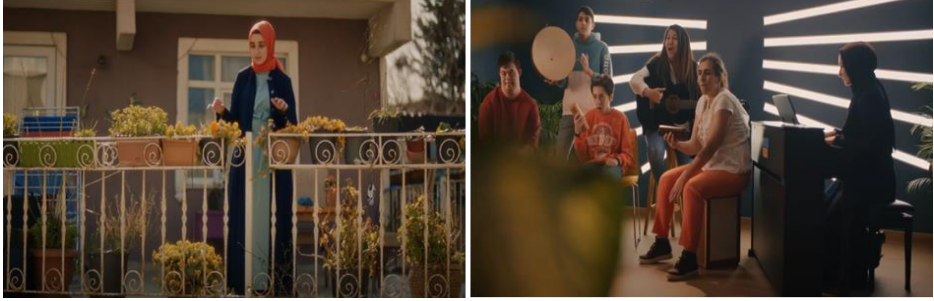
Reklam filminin devamında pencere önünde öksüren ve hasta olduğu belli olan bir kadın görüntüsü belirmektedir. Kadın perdenin arasından yolda koşmakta olan Fatih’le göz göze gelmektedir. Sonraki sekansta kadının evinde biri hemşire kıyafetli iki kadın hasta bakıcı belirmekte ve kadınla ilgilenmektedir. Kadınlardan biri sağlık envanterleriyle yaşlı kadınla ilgilenirken diğer suyunu içmesine yardımcı olmaktadır. Bir önceki sahnenin aksine yaşlı kadının yüzü gülmektedir. Fatihle karşılaşmadan önce solgun ve hasta olan kadın Fatih sonrası ihtiyaçları karşılanan mutlu ve huzurlu bir kadına dönüşmüştür. Yine burada da zıtlıklarla kurulan bir yapı kullanılmış, AKP ile birlikte yaşlılara yönelik bakım hizmetlerinin üst seviyeye çıkarıldığı mesajı verilmiştir.

Görsel 5. Reklam Filminden Sahneler 5

Reklam filminde engelli bireyler de unutulmamış ve onlara yönelik hizmetlere ilişkin bir sahne oluşturulmuştur. Yaşlı bakımı yapılan sahnenin hemen ardından demir parmaklıkların önünde hareket etmekte olan görme engelli bir kadın görülmektedir. Kadın elleriyle önündeki engelin ne olduğunu anlamaya çalışırken Fatih ona bakarak gülümsemektedir. Fatih’in bu gülümseyişinin ardından aynı kadın bir müzik evinde çeşitli engelleri bulunan başka bireylerle birlikte piyano çalarken ekrana gelmektedir. Sahnedeki diğer bireyler de ellerince çeşitli müzik aletleriyle mutlu bir şekilde resmedilmiştir. Diğer sahnelerde olduğu gibi Fatih’le metaforlaştırılan AKP’nin elinin değdiği her yerde bir olumsuzluğu olumlu bir tabloya çevirdiği mesajı verilmektedir.

Görsel 6. Reklam Filminden Sahneler 6

Reklam filminin devamında koşmaya devam eden Fatih önüne çıkan engelleri geçmektedir. Bir duvarın üstünde atlayan Fatih'in önüne çok daha yüksek bir duvar çıkar. Kısa bir süre boyunca oldukça aşan bu duvarı izleyen Fatih birkaç saniye sonra onu da aşmış zemine varmıştır. Başını kaldırdığında hayal edilen sahanın yapıldığını gören Fatih "yapmışlar" diyerek gülümser ve oyun alanlarını izler. Bu andan sonra reklam filminde oynayan bütün kişilerin (top oynayan çocuklar, engelli kişiler, sporcu genç, çiftçi, yaşlı kadın) tebessüm ettiği anlar ekrana yansıtılmaktadır. Reklam filmi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın fotoğrafının bulunduğu "Türkiye Bilir Gerçek Belediyecilik AK Partidir" yazılı görselle sona ermektedir.

Görsel 7. Reklam Filminden Sahneler 7

4.2. Reklam Filminin Anlatı Yapısı

Özellikle seçim dönemlerinde siyasilerin sıklıkla başvurduğu siyasal reklamcılık uygulamaları pozitif ve negatif olmak üzere iki ana kategoride ele alınmaktadır. “Negatif siyasal reklam yaklaşımında, rakip aday veya partisine ya da o adayın gündemde tuttuğu konulara yönelik eleştiriler yer almaktadır. Pozitif siyasal reklam yaklaşımında ise parti veya adayın gerçekleştirdiği çalışmalar ve gelecek vaatleri umut verici bir perspektif içinde sunulmaktadır. Negatif siyasal reklam eleştiri ögesini ön plana çıkarırken, pozitif siyasal reklam olumlu nitelikleri vurgulamaktadır”.²⁸ Bu çerçevede “Gerçek Nedir?” reklam filminin pozitif siyasal reklam özelliğine yakın olduğu söylenebilecektir. Çünkü reklam filminde AKP’nin dokunduğu her yere mutluluk getirdiği ve engelleri birer birer aştığı teması yaygın bir şekilde işlenmiş rakip aday veya partilere yönelik bir vurgu yapılmamıştır. Buna karşın eskinin olumsuz özelliklerinin resmedilmesi AKP öncesine yönelik eleştiri sergilediğinden reklam filminin hibrit bir yaklaşım sunduğu söylenebilecektir.

“Gerçek Nedir?” reklam filmi klasik anlatı yapısının temel unsurlarını barındıran üç perdelik bir kurguya sahiptir. Vladimir Propp’un (1968) masal anlatılarında tespit ettiği işlevsel yapı, bu siyasal reklam filminde de belirgin biçimde gözlemlenmektedir. Film, geleneksel hikaye anlatıcılığının “başlangıç-gelişme-sonuç” şemasını takip ederek izleyiciyi duygusal bir yolculuğa çıkarmaktadır.

Reklam filminin açılış sahnesi, Todorov’un (1977) yapısalcı kuramında ifade ettiği “denge durumu”nun bozulmasıyla başlamaktadır.²⁹ Dar sokakta, tebeşirle çizilmiş kale önünde top oynayan çocuklar, yetersiz oyun alanlarının yarattığı eksiklik durumunu temsil etmektedir. Bu eksiklik, çocuklardan birinin “Fatih, hayalimizdeki parkı yapmışlar” müjdesiyle fark edilir hale gelmekte ve anlatının itici gücünü oluşturmaktadır.

Fatih karakterinin ortaya çıkışı, Propp’un kahraman şablonuna tekabül etmektedir. Propp iki tür kahraman tanımlamıştır. Bunlardan ilki başka bir karakterin yaşadığı talihsizliği “ortadan kaldırmayı” kabul eden ve kötülüğü yenmek için yola çıkan kahramandır.³⁰ “Gerçek Nedir?” reklam filminde

²⁸Şükrü Balcı, “Negatif Siyasal Reklamalarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2007, s. 73-106.

²⁹ Tzvetan Todorov, *The Poetics of Prose*, çev. R. Howard, Cornell University Press, Ithaca 1977, s. 111.

³⁰ Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale*. University of Texas Press, Austin 1968, s. 30.

Fatih de böyle bir kahraman olarak görülebilecektir. Fatih'in "peşinden koşabildiği her şey" sorusuna yanıt arayışı, filmin temel anlatı eksenini oluşturmakta ve karakteri aktif bir özne konumuna yerleştirmektedir.

Filmin orta bölümü, kesitsel bir anlatı yapısı sergilemektedir. Fatih'in koşu sırasında karşılaştığı her durum, bağımsız ancak birbirine paralel anlatı birimleri oluşturmaktadır. Fatih bu kesitlerde "yardımcı" işlevini üstlenmekte, karşılaştığı her bireyin yaşamında dönüştürücü bir rol oynamaktadır. Her bölüm, ikili karşıtlıklar üzerine inşa edilmiştir. Kesitlerdeki bazı karşıtlıklar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Gerçek Nedir? Reklam Filmi Orta Bölüm Zıtlıkları

Kesit	Zıtlık
Çiftçi Bölümü	Yorgunluk / Dinçlik
Kadın İşçi Bölümü	İşsizlik / İstihdam
Sporcu Koşu Bölümü	Yetersiz Alan / Modern Tesis
Yaşlı Kadın Bölümü	Hastalık / Bakım
Görme Engelli Kadın Bölümü	Engellilik / Erişilebilirlik

Bu kesitsel yapı, Barthes'ın (1975) kardinalizasyon kavramına benzetilebilecektir.³¹ Her sahne, bir sonraki sahneyi mümkün kılan neden-sonuç ilişkisi içinde dizilmektedir. Ancak bu dizilim, kronolojik bir zaman akışından ziyade, tematik benzerlikler üzerinden kurulmaktadır.

"Gerçek Nedir?" Reklam filminin doruk noktası, Fatih'in karşısına çıkan ve boyunu aşan yüksek duvarın görüntülenmesiyle belirlenmektedir. Bu sahne, anlatının en yüksek gerilim noktasını oluşturmaktadır. Duvar imgesi, metaforik düzeyde, toplumun ve partinin karşılaştığı zorlukları ve engelleri simgelemektedir. Fatih'in bu duvarı aşması, kahramanın başarısını ve dolayısıyla temsil ettiği değerlerin zaferini göstermektedir.

Filmin sonuç bölümü, Todorov (1977)'nin anlatı şemasındaki "yeni denge durumu"nun tesisini yansıtmaktadır.³² Hayallerdeki parkın gerçekleşmiş olduğunun görülmesi ve Fatih'in "yapmışlar" ifadesi, arayışın tamamlandığını işaret etmektedir. Ancak film burada bireysel bir zaferle yetinmemekte, kolektif bir mutluluk tablosuna geçiş yapmaktadır.

Filmin sonunda tüm karakterlerin mutlu anlarının arka arkaya gösterilmesi, çok sesli bir anlatı yapısını gözler önüne sermektedir. Her

³¹ Roland Barthes, "An Introduction to the Structural Analysis of Narrative", *New Literary History*, C. 6, S. 2, 1975, s. 237-272

³² Todorov, *age*. s. 111.

karakterin öyküsü kendi içinde sonuçlanırken, aynı zamanda hepsinin bir araya gelerek oluşturduğu ortak bir başarı hikayesinin parçası haline gelmektedir.

Son olarak “Gerçek Nedir?” reklam filminin mekân kullanımı ele alındığında ise geniş bir coğrafi ve sosyal çeşitlilik sunduğu söylenebilecektir. Dar sokaktan modern inşaat alanına, ev içi mekanlardan açık hava spor alanlarına kadar uzanan mekansal çeşitlilik, filmin kapsayıcı bir anlatı iddiasını desteklemektedir. Her mekân, belirli bir sosyal grubu veya ihtiyacı temsil etmekte ve anlatının tematik zenginliğine katkıda bulunmaktadır.

4.3. Anlamlandırma

Göstergebilimsel analizin temel unsurlarından biri, metinlerde anlam üretimini sağlayan ikili karşıtlıkların ve gösterge-gösterilen ilişkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Saussure (1998)’in dilbilimsel göstergebilim yaklaşımında vurguladığı gibi, anlam, göstergeler arasındaki farklılıklar üzerinden üretilmektedir.³³ Bu bağlamda “Gerçek Nedir?” reklam filmi hem dikey hem de yatay düzlemde çok katmanlı bir anlam yapısı sunmaktadır.

Lévi-Strauss’un (1963) yapısalcı antropolojisinde merkezi bir kavram olan ikili karşıtlıklar,³⁴ “Gerçek Nedir?” reklam filminin anlam üretim mekanizmasının temelini oluşturmaktadır. Film boyunca sistematik olarak kullanılan bu karşıtlıklar, ideolojik söylemin inşasında kritik bir rol oynamaktadır. Her sahne, belirli bir karşıtlık çifti üzerine kurulmuş ve “öncesi-sonrası” diyalektiği içinde sunulmuştur.

³³ Saussure, *age*, s. 128-130.

³⁴ Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, çev. C. Jacobson ve B. G. Schoepf, Basic Books, New York 1963, s. 31.

Tablo 2. “Gerçek Nedir” Reklam Filmindeki Temel İkili Karşıtlıklar

Karşıtlık Boyutu	Olumsuz Kutup (AKP Öncesi)	Olumlu Kutup (AKP Sonrası)	Temsil Edilen Değer
Mekansal	Dar sokak	Geniş park alanı	Kentsel dönüşüm ve Çeşitli yatırımlar
Ekonomik	İşsizlik	İstihdam	Ekonomik refah
Fiziksel	Yorgunluk	Diñçlik	Verimlilik
Sosyal	İzolasyon	Toplumsal katılım	Sosyal bütünleşme
Sağlık	Hastalık	Bakım hizmeti	Yaşam kalitesi
Erişilebilirlik	Engel	Fırsat	Kapsayıcılık
Duygusal	Mutsuzluk	Mutluluk	Yaşam memnuniyeti
Teknolojik	İlkellik	Modernlik	İlerleme
Bedensel	Hareketsizlik	Hareketlilik	Dinamizm
Mevsimsel	Karanlık	Aydınlık	Umut

Bu ikili karşıtlıklar sadece betimleyici değil, aynı zamanda normatif bir işlev görmektedir. Her karşıtlık çifti, “iyi-kötü”, “arzu edilen-arzu edilmeyen” değer yargılarını içermekte ve izleyiciyi belirli bir siyasal tercihe yönlendirmektedir.

Saussure (1998)’in ortaya koyduğu seçim ve dizilim eksenleri ayrımı,³⁵ “Gerçek Nedir?” reklam filminin yapısını anlamak için oldukça önemlidir. Seçim düzleminde her sahne, olası alternatifler arasından belirli göstergeleri seçerek anlam üretmektedir. Örneğin çiftçi karakteri betimlenirken “yorgun ve eski araçlarla çalışan çiftçi” yerine “modern belediye hizmetlerinden yararlanan çiftçi” görseli tercih edilmiştir. Dizilim düzleminde ise sahnelerin peş peşe sıralanışı, birikimli bir anlam yaratmaktadır. Fatih’in koşu rotası boyunca karşılaştığı her durum, bir öncekinin anlamını güçlendirmekte ve bir sonrakine zemin hazırlamaktadır. Bu zincirleme yapı, izleyicide “her alanda başarı” algısını pekiştirmektedir.

Saussure (1998)’in gösteren-gösterilen ayrımına dayanarak yapılan aşağıdaki tablo, filmin her kesitindeki gösterge yapılarını sistematik olarak ortaya koymaktadır.

³⁵ Saussure, *age*, s. 70-75

Tablo 3. “Gerçek Nedir” Reklam Filminde Gösteren-Gösterilen İlişkileri

Sahne/Kesit	Gösteren	Gösterilen (Düz Anlam)	Yan Anlam (Konnotasyon)	Mitsel Anlam
Açılış Sahnesi	Dar sokakta tebeşirle çizilmiş kale	Yetersiz oyun alanı	Geçmiş dönemlerin ihmal edilmişliği	Eskinin karanlığı
Fatih'in Koşusu	Koşan çocuk figürü	Hedefe ulaşma çabası	Dinamizm, ilerleme, değişim	AKP'nin modernleşme ve geliştirme hamlesi
Çiftçi Kesiti	Traktör arkasında uyuyan çiftçi	Fiziksel yorgunluk	Devlet desteğinin eksikliği	Eski sistemin verimsizliği
	Belediye tohumları ile çalışan çiftçi	Tarımsal destek	Devletin çiftçiye müdahalesi	AKP sonrası Türkiye'nin üretkenliği
Kadın İstihdamı Kesiti	Elinde broşürle mutsuz kadın	İş arayışı, işsizlik	Kadının toplumsal konumu	Kadının güçlenmesi
	İnşaatta baretli çalışan kadın	İstihdam, üretkenlik	Kadının güçlenmesi	Kadının toplumsal merkeze çekilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği
Sporcu Kesiti	Asfalt yolda koşan nefes nefese sporcu	Yetersiz altyapı	Sağlıklı yaşam olanaklarının ve antrenman tesislerinin eksikliği	Geçmişin imkansızlıkları
	Ormanlık alanda modern koşu yolu	Modern spor alanı	Yaşam ve sporcu kalitesinin yükselmesi	Çağdaş yaşam standardı
Yaşlı Bakımı Kesiti	Pencere önünde öksüren hasta kadın	Hastalık, yalnızlık	Sosyal devlet eksikliği	Yaşlıların ihmal edilmişliği
	Evde bakım hizmeti alan yaşlı kadın	Sağlık hizmeti erişimi	Devletin şefkat eli	Sosyal devletin tezahürü
Engelli Kadın Kesiti	Demir parmaklıklar önünde engelli kadın	Fiziksel engel, erişilemezlik	Toplumsal dışlanma	Geçmişte engellilerin görünmezliği
	Müzik evinde piyano çalan engelli kadın	Kültürel etkinlik, erişilebilirlik	Toplumsal katılım	Kapsayıcı toplum projeleri
Duvar Aşma Sahnesi	Yüksek beton duvar	Aşılması zor engel	Yapısal sorunlar, kriz	Sistemik zorluklar
	Duvarı aşan Fatih	Engelin aşılması	Kararlılık, başarı	AKP'nin tüm krizleri aşma gücü
Final Sahnesi	Modern park ve spor alanları	Hayalin gerçeği	Vaatlerin tutulması	AKP ile daha modern bir Türkiye inşaatı
	Tüm karakterlerin gülümseyen görüntüleri	Kolektif mutluluk	Toplumsal huzur	Milletin birliği ve beraberliği
Kapanış	Erdoğan'ın fotoğrafı ve slogan	Siyasi lider ve parti logosu	Liderin karizması	Karizmatik ve Kurtarıcı lider miti

Son olarak Jakobson'un (1956) metafor ve metonimi ayrımı, reklam filminin retorik stratejilerini anlamak için değerli bir çerçeve sunduğu söylenebilecektir.³⁶ Film boyunca Fatih karakteri, metaforik düzeyde AKP'yi temsil etmektedir. Onun koşması, partinin dinamizmini, karşılaştığı engelleri aşması, partinin sorunları çözme kapasitesini, gülümsemesi ise partinin topluma yaptığı olumlu değişiklikleri simgelemektedir. Metonomik ilişkiler ise daha çok sahne içi unsurlarda kendini göstermektedir. Örneğin, çiftçi sahnesindeki traktör, tarımsal üretimin, kadın işçi sahnesindeki baret, inşaat sektörünün, sporcu sahnesindeki koşu yolu, modern altyapının metonomik göstergeleridir. Bu göstergeler, temsil ettikleri daha geniş kategorilerin yerine geçerek anlamın ekonomik aktarımını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, "Gerçek Nedir?" reklam filmi, karmaşık bir gösterge sistemi içinde çok katmanlı anlamlar üreten gelişmiş bir siyasal iletişim örneği olarak görülebilecektir. İkili karşıtlıklar, metafor ve metonimi kullanımı, gösteren-gösterilen ilişkilerinin stratejik organizasyonu, filmin ideolojik söylemini doğallaştırmakta ve mitsel bir anlatı düzeyine yükseltmektedir. Bu anlamlandırma mekanizmalarının, izleyicide belirli bir siyasal tercihin rasyonel bir seçim değil, duygusal ve kültürel bir zorunluluk olduğu algısını yaratmayı hedeflediği söylenebilecektir

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, 2024 Mahalli İdareler Seçimlerinde AKP'nin kullandığı "Gerçek Nedir?" reklam filmini göstergebilimsel açıdan inceleyerek, siyasal reklamların nasıl anlam ürettiğini ve ideolojik söylem kurma stratejilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmanın bulguları, siyasal reklamcılığın göstergebilimsel açıdan oldukça gelişmiş bir iletişim pratiği olduğunu ve klasik anlatı yapılarından ikili karşıtlıklara, metaforlardan mitsel söylemlere kadar geniş bir semiyotik araç setini kullandığını göstermektedir. İncelenen reklam filmi, görünürde bir çocuğun park arayışını anlatıyor gibi dursa da, derininde AKP iktidarının meşruiyetini güçlendiren, alternatif siyasal söylemleri kenara iten, geçmişten bugüne kadar yaptıklarını vurgulayan ve "karizmatik-kurtarıcı lider" mitini yeniden üreten çok kapsamlı bir ideolojik metin niteliği taşımaktadır.

Reklam filminin anlatı yapısı incelendiğinde, Propp'un (1968) masal analizlerinden Campbell'ın (1949) kahraman yolculuğuna kadar uzanan klasik

³⁶Roman Jakobson, "Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances", *Fundamentals of Language*, ed. Roman Jakobson ve Morris Halle, The Hague Mouton, 1956, s. 55-82.

anlatı kalıplarının stratejik olarak kullanıldığı görülmektedir. Fatih karakterinin sembolik yolculuğu, yalnızca bireysel bir arayışı değil, aynı zamanda kolektif bir dönüşüm anlatısını temsil etmektedir. AKP'nin siyasal tercihi, rasyonel bir karar sürecinden ziyade, doğal ve kaçınılmaz bir zorunluluk olarak sunulmaktadır. Kahramanın karşılaştığı engelleri aşması ve her dokunduğu hayata dönüştürmesi, partinin toplumsal sorunlar karşısındaki etkinliğini mitsel bir düzleme taşımaktadır. Bu bulgu, siyasal reklamların sadece bilgi aktarımı yapmadığını, aynı zamanda seçmenlerin zihinsel semalarını ve dünya görüşlerini şekillendirmeye çalıştığını göstermektedir.

İkili karşıtlıkların sistematik kullanımı, reklam filminin anlam üretim mekanizmasının merkezinde yer almaktadır. Lévi-Strauss'un (1963) yapısalci yaklaşımına paralel olarak, film boyunca "öncesi-sonrası", "karanlık-aydınlık", "yoksulluk-refah", "dışlanma-katılım" gibi karşıtlık çiftleri üzerinden bir anlam evreni inşa edilmektedir. Bu karşıtlıklar, sadece betimleyici değil, aynı zamanda normatif bir işlev görmektedir. "Öncesi" durumu her zaman olumsuz, "sonrası" durumu ise her zaman olumlu olarak kodlanmaktadır. Bu ikili karşıtlık, siyasal alanı siyah-beyaz bir tabloya indirgemektedir. Özellikle dikkat çekici olan, bu karşıtlıkların sadece ekonomik veya fiziksel boyutlarla sınırlı kalmaması, aynı zamanda duygusal ve varoluşsal boyutları da kapsamasıdır. "Mutsuzluk-mutluluk", "yalnızlık-aidiyet" gibi varoluşsal karşıtlıklar, siyasal tercihi rasyonel çıkar hesabının ötesine taşıyarak ontolojik bir boyuta taşımaktadır.

Gösteren-gösterilen ilişkilerinin analizi, reklam filminin çok katmanlı bir anlam yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Saussure (1998)'nin göstergebilim teorileri ışığında yapılan değerlendirme, filmde düz anlam, yan anlam ve mitsel anlam düzeylerinin iç içe geçtiğini göstermektedir. Örneğin, çiftçi sahnesinde "belediye tohumları" göstereni, düz anlamda tarımsal destek politikasını ifade ederken, yan anlamda devletin "besleyici" rolünü, mitsel düzeyde ise AKP'nin "berekat" getiren sihirli dokunuşunu simgelemektedir. Bu çok katmanlı anlam yapısı, Hall'un (1980) kodlama-kodaçımı modeliyle uyumlu olarak, farklı kültürel sermaye düzeylerine sahip izleyicilerin filmi farklı düzeylerde okumalarına olanak tanırken, aynı zamanda tercih edilen okumanın AKP lehine olmasını sağlamaktadır. Bu bulgu, siyasal reklamların retorik açıdan ne kadar hesaplı tasarlandığını ve farklı seçmen segmentlerine aynı anda hitap etme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Metafor ve metonimi kullanımı, reklam filminin retorik gücünün önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Jakobson'un (1956) metafor-metonimi ayrımı

çerçevesinde değerlendirildiğinde, Fatih karakterinin AKP için bir metafor olarak işlev gördüğü açıkça görülmektedir. Çocuğun masum, dinamik ve umut dolu imajı, partiye aktarılmakta ve partinin politik pratiği depolitize edilmektedir. Metonomik ilişkiler ise daha somut düzeyde işlemekte, baret, traktör, koşu yolu gibi nesnelere temsil ettikleri daha geniş kategorilerin yerine geçmektedir. Bu retorik stratejiler, karmaşık siyasal mesajların basitleştirilmesini ve duygusal yüklenmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, siyasal iletişim literatüründe tartışılan pozitif ve negatif reklam ayırımına yeni bir perspektif kazandırmaktadır. “Gerçek Nedir?” reklam filmi, birinci bakışta pozitif reklam kategorisine girmekte, rakibi doğrudan eleştirmemekte ve kendi başarılarını öne çıkarmaktadır. Ancak derin yapıda, ikili karşıtlıkların “öncesi” kutbunu temsil eden durumlar, dolaylı olarak rakip partilerin icraatlarını (ya da icraatsızlığını) işaret etmektedir. Dar sokak, işsizlik, yetersiz altyapı gibi olumsuz göstergeler, AKP öncesi dönemlere veya AKP’nin iktidarda olmadığı belediyelere atfedilmektedir. Bu açıdan film, hibrit bir yapıya sahiptir: formel olarak pozitif, içerik olarak ise gizli negatif mesajlar taşımaktadır. Bu bulgu, pozitif-negatif reklam dikotomisinin aşırı basitleştirici olduğunu ve siyasal reklamların daha nüanslı bir sınıflandırma gerektirdiğini göstermektedir.

Çalışmanın teorik katkısı, göstergebilimsel yöntemin siyasal iletişim analizindeki açıklayıcı gücünü bir kez daha ortaya koymasındadır. Saussure, Barthes, Lévi-Strauss gibi teorisyenlerin kavramsal araçları, siyasal reklamların yüzey yapısının altında yatan derin anlamsal ve ideolojik katmanları görünür kılmaktadır. Ancak çalışma aynı zamanda, göstergebilimsel analizin sınırlarını da göstermektedir. Bir metnin nasıl kodlandığını görmek, o metnin izleyiciler tarafından nasıl kod açıldığını net olarak açıklamakta eksik kalabilmektedir. Hall’un (1980) kodlama-kod açımı modelinin vurguladığı gibi, izleyiciler metinleri tercih edilen okumaya uygun olarak okuyabilecekleri gibi, müzakereli veya muhalif okumalar da gerçekleştirebilirler. Bu çalışma, reklamın yapısını analiz etmiş, ancak alımlama süreçlerini ampirik olarak incelememiştir. Bu, metodolojik bir sınırlılık olmakla birlikte, aynı zamanda gelecek çalışmalar için önemli bir araştırma alanı açmaktadır. Yani gelecek çalışmalarda izleyicilerin bu reklamı nasıl yorumladığını araştırmak faydalı olabilecektir.

Metodolojik açıdan, çalışma tek bir reklam filminin derinlemesine analizine odaklanmıştır. Bu, göstergebilimsel yöntemin doğasına uygundur ve detaylı bir mikroanaliz yapılmasına olanak tanımıştır. Ancak, tek vaka çalışmasının genellenebilirlik sorunu bulunmaktadır. Bulgular, AKP’nin 2024

yerel seçim kampanyasının genel stratejisini temsil ediyor olabileceği gibi, sadece bu spesifik reklam filmine özgü de olabilecektir. Ayrıca, çalışma AKP reklamını analiz etmiş, ancak karşılaştırmalı bir perspektif sunmamıştır. Rakip partilerin reklam filmlerinin göstergebilimsel analizinin yapılması ve bulguların karşılaştırılması, Türkiye'deki siyasal reklam pratiklerinin genel karakteristiğini anlamak için gereklidir. Gelecek çalışmalarda AKP'nin diğer reklam filmleri ve aynı seçimlerde rakip siyasi partilerin reklam filmlerinin karşılaştırılması incelemesinin yapılması da faydalı olabilecektir

Kaynakça | References

AKAR, Fatma, “Siyasal Seçim Kampanyalarında Siyasal Reklam: 14 Mayıs 2023 Seçiminde Ak Parti ve CHP Reklamlarının Analizi”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 16, 2023, ss. 165-182.

AKOVA, Sibel, “Televizyon Reklamlarında Kullanılan Animasyon Reklam Filmlerinin Hatırlanma Düzeyleri: “Sağolasın İzocam” Reklam Filmi Örnekleme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, 2016, ss.1590-1601.

AKYÜZ, Selman, KAZAZ, Mete, “Siyasal Reklamcılıkta Göstergelerin Kullanımı ve Kültürel Kodlar: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan’ın Fors Reklam Filmi Üzerine Bir İnceleme”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C. 3, S. 2, 2015, ss. 206-225.

AYDIN, Bayram Oğuz, SÜSLEN, Betül, “Siyasal Reklamların Göstergebilimsel Yöntemle Analizi: CHP 2017 Halkoylaması Reklam Filmi Örneği”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, 2018, ss. 149-164.

AYSEL, Aziz, *Siyasal İletişim*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2003.

BALCI, Şükrü, “Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2007, ss. 73-106.

BALCI, Şükrü, BAL, Enes, “22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde AKP ve CHP Reklamları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2007, ss. 5-28.

BARTHES, Roland, “An Introduction to the Structural Analysis of Narrative”, *New Literary History*, C. 6, S. 2, 1975, ss. 237-272.

BARTHES, Roland, *Görüntünün Retoriği Sanat ve Müzik*, çev. A. Koş ve Ö. Albayrak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

BARTHES, Roland, *Göstergebilimsel Serüven*, çev. M. Rıfat ve S. Rıfat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

BEKTAŞ, Arsev, *Siyasal Propaganda: Tarihsel Evrimi ve Demokratik Toplumdaki Uygulamaları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2002.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, AKGÜN, Özcan Erkan, DEMİREL, Funda, KARADENİZ, Şirin ve KILIÇ ÇAKMAK, Ebru, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2012.

ELDEN, Müge, ULUKÖK, Özkan, YEYGEL, Sinem, *Şimdi Reklamlar...*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Gerçek Nedir? AK Parti 2024 Yerel Seçim Reklam Filmi, <https://www.youtube.com/watch?v=sP9drG0IsRg>, Erişim Tarihi: 12.09.2025.

GLAVAS, Davor, *Political Advertising and Media Campaign During the Pre-Elections Period: A Comparative Study*, OSCE Mission to Montenegro, Montenegro 2017.

GONÇALVES, Gisela, “Political Communication”, *The International Encyclopedia of Strategic Communication*, ed. R. L. Heath ve W. Johansen, John Wiley & Sons, Hoboken 2018, ss. 1-9.

GÖKER, Göksel, ALPMAN, Polat Sait, “İktidarın Yeniden Üretiminde İdeolojik Bir Araç Olarak Siyasal Reklamcılık”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, C. 5, S. 1, 2010, ss. 28-44.

GRUNING, David Joachim, SCHUBERT, Thomas, “Emotional Campaigning in Politics: Being Moved and Anger in Political Ads Motivate to Support Candidate and Party”, *Frontiers in Psychology*, C. 12, 2022, ss. 1-15.

GUİRAUD, Pierre, *Göstergebilim*, çev. M. Yalçın, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

GÜLLÜPINAR, Hasan, *Siyasal İletişim ve Aday İmajı*, Eğitim Kitabevi, Konya 2010.

HALL, Stuart, “Encoding/Decoding”, *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79*, ed. S. Hall, D. Hobson, A. Lowe ve P. Willis, Hutchinson, London 1980, ss. 128-138

JAKOBSON, Roman, “Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances”, *Fundamentals of Language*, ed. Roman Jakobson ve Morris Halle, The Hague Mouton, 1956, ss. 55-82.

KAID, Lynda Lee, “Political Advertising”, *Handbook of Political Communication Research*, ed. Lynda Lee Kaid, Lawrence Erlbaum Associates, 2004, ss. 155-203.

LÉVI-STRAUSS, Claude, *Structural Anthropology*, çev. C. Jacobson ve B. G. Schoepf, Basic Books, New York 1963.

NAMDAR, Seda, “Siyasal Reklamların Göstergibilimsel Yöntemle Analizi: 31 Mart Yerel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin ‘Hepimiz Aynı Belediye Otobüsündeyiz’ Reklam Filmi Örneği”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2020, ss. 20-36.

PROPP, Vladimir, *Morphology of the Folktale*, University of Texas Press, Austin 1968.

SAUSSURE, Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul 1998.

TODOROV, Tzvetan, *The Poetics of Prose*, çev. R. Howard, Cornell University Press, Ithaca 1977.

ULUYAĞCI, Canan, ÜNLÜ, Sezen ve BAYÇU, Sevil Uzoğlu, “TV Dizilerindeki Mekanlarda Kültürel Yansımaların Göstergibilimsel Çözümlemesi: Canım Ailem”, *Global Media Journal Yeditepe University*, C. 2, S. 3, 2011, ss. 115-124.

UZTUĞ, Ferruh, “Siyasal Marka Konumlandırma ve Siyasal Mesaj İlişkisi: 1991-1995-1999 Seçimleri Türkiye Siyasal Reklam Mesaj Türleri Analizi”, *Selçuk İletişim*, C. 3, S. 1, 2003, ss. 4-19.

ÜNAL, Sevtap, *Göstergibilimsel Açardan Sembolik Tüketim*, Detay Yayıncılık, Ankara 2014.

YILDIRIM, Ali, ve ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

Geliş Tarihi: 31.08.2025 Kabul Tarihi: 05.09.2025 Yayımlanma Tarihi: 30.12.2025

[10.71138/turkav.1811357](https://doi.org/10.71138/turkav.1811357)

Güney Sibirya Türklerinin Hayvan Masallarında Eğitici Mesajlar

Yavuz Uysal

yavuz.uysal@alanya.edu.tr

[0000-0002-1383-2055](tel:0000-0002-1383-2055)

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Fusun Arıcı

fusunarici@akdeniz.edu.tr

[0000-0003-2444-2690](tel:0000-0003-2444-2690)

Öz

Bu çalışma, Güney Sibirya Türk topluluklarına ait (Hakas, Altay, Tıva) hayvan masallarının eğitsel işlevleri bakımından incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, söz konusu masallarda yer alan ahlaki ilkelerin, toplumsal normların ve kültürel değerlerin çocuklara ve genç kuşaklara hangi yollarla aktarıldığını ortaya koymaktır. Nitel araştırma desenine dayanan çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmış; veriler, Yavuz Uysal'ın Hakas Masalları, İbrahim Dilek'in Altay Masalları ve Mehmet Aça'nın Tıva Halk Masalları adlı eserlerinde yer alan toplam altmış beş hayvan masalından elde edilmiştir. Analiz sürecinde karakterlerin davranış örüntüleri, olay örgüsü içindeki rolleri, sembolik temsilleri ve masal sonlarında verilen eğitici mesajlar sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, bu masallarda zekâ, dürüstlük, yardımseverlik, sabır, çalışkanlık, dayanışma, paylaşma, ölçülülük, alçakgönüllülük ve doğaya saygı gibi temel değerlerin öne çıktığını göstermektedir. Özellikle zayıf fakat akıllı karakterlerin güçlü, kibirli veya zalim varlıklar karşısında başarıya ulaşması, toplumsal bellekte aklı ve erdemli davranışı yücelten değer dünyasına işaret etmektedir. Masallarda insan-hayvan-doğa ilişkilerinin uyum, denge ve karşılıklılık ilkeleri çerçevesinde kurgulanması ise Güney Sibirya Türk kültürünün ekolojik duyarlılığını ve doğa merkezli dünya tasavvurunu yansıtmaktadır. Sonuç olarak çalışma, Güney Sibirya Türk hayvan masallarının yalnızca eğlence amaçlı anlatılar olmadığını; kültürel belleği canlı tutan, toplumsal uyumu destekleyen ve çocukların ahlaki gelişimini doğal bir öğrenme ortamında güçlendiren pedagojik metinler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede incelenen masallar, halk eğitimi, sözlü kültürün sürdürülmesi ve kuşaklar arası değer aktarımı bakımından işlevsel bir araç olarak görülmekte; çağdaş değerler eğitimi programlarında, özellikle dil, okuma kültürü ve karakter eğitimi etkinliklerinde kullanılabilir zengin örnekler sunmaktadır. Böylece çalışma, masal türünün güncel pedagojik ve kültürel tartışmalarla ilişkilendirilebilecek yönlerini de görünür kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Güney Sibirya, Türk masalları, Hayvan masalları, Eğitsel işlev, Kültürel aktarım.

Educational Messages in the Animal Tales of the South Siberian Turks

Abstract

This study examines the animal tales of the South Siberian Turkic communities-Khakas, Altai, and Tuvan-by focusing on their educational functions and the ways in which they transmit ethical principles, cultural norms, and social values to children and younger generations. The primary purpose of the research is to identify the moral teachings embedded in these narratives and to evaluate their potential contributions to contemporary values education. Conducted within a qualitative research framework, the study employs document analysis and draws upon sixty-five animal tales included in *Khakas Tales* by Yavuz Uysal, *Altai Tales* by İbrahim Dilek, and *Tuvan Folk Tales* by Mehmet Aça. During the analysis, the behavioral patterns of characters, their roles within the plot structure, their symbolic representations, and the instructive messages emphasized at the end of the tales were examined systematically. The findings reveal that core values such as intelligence, honesty, helpfulness, patience, diligence, solidarity, moderation, humility, and respect for nature are frequently highlighted in these narratives. The recurrent motif of weak yet clever characters overcoming strong, arrogant, or oppressive figures reflects a value system that prioritizes wisdom and virtuous behavior over brute force. The construction of human-animal-nature relations around the principles of balance, harmony, and reciprocity further demonstrates the ecological sensibility embedded in South Siberian Turkic culture. The study concludes that these tales are not merely entertaining stories but pedagogical texts that preserve cultural memory, reinforce social cohesion, and support children's moral development within a natural learning context. In this respect, South Siberian animal tales function as effective tools for public education, the transmission of cultural heritage, and the intergenerational transfer of values. Moreover, the narratives provide rich material that can be utilized in contemporary values education programs, language teaching activities, and character education practices.

Keywords

South Siberia, Turkic tales, Animal tales, Educational function, Cultural transmission.

Giriş

Güney Sibirya, Türk kültür tarihi açısından hem coğrafi hem de kültürel bakımdan özel bir konuma sahiptir. Bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan bu bölge; Altay, Tuva ve Hakas cumhuriyetleriyle birlikte Türk dünyasının kuzey hattında köklü bir folklorik ve mitolojik mirası temsil etmektedir. Bölgenin sınırları, Yenisey havzasından Altay dağlarına, Tuva bozkırlarından Hakas yaylalarına kadar uzanır ve burada tarih boyunca pek çok Türk topluluğu yaşamıştır. Bu çeşitlilik hem dil hem de inanç bakımından zengin bir kültürel tabloyu beraberinde getirmiştir. Nitekim Sibirya’da 40’tan fazla dil ve lehçenin konuşulduğu, bunlar arasında Türk dillerinin özellikle Hakas, Tuva, Altay ve Saha kollarıyla öne çıktığı belirtilmektedir.¹ Bu bölgelerde yaşayan toplulukların tarihsel serüveni de kültürel yapılarını doğrudan etkilemiştir. Hakasların kökeni, Yenisey Kırgızlarına kadar uzanmakta, zamanla Moğol ve Rus hâkimiyetleri altında farklı kimliksel süreçler yaşamışlardır.² Tuvalar, Moğolistan ile Rusya arasında stratejik bir bölgede hem Budist etkilerin hem de Şamanist geleneklerin iç içe geçtiği bir kültürel yapıyı sürdürmüşlerdir.³ Altay Türkleri ise 20. yüzyıl başında Ak Cañ/Süt Cañ hareketiyle kendi kimliklerini koruma ve Rus sömürgeciliğine karşı direniş gösterme çabasını ortaya koymuşlardır.⁴

Güney Sibirya’nın kültürel dünyası büyük ölçüde Şamanist inançlar, animist unsurlar ve doğa merkezli tasavvurlarla şekillenmiştir. Mihaly Hoppal’a göre Sibirya Şamanizm’inde animizm, insan ile doğa arasında denge kuran temel bir inanç unsurudur; dağ, su ve orman gibi doğal varlıklara atfedilen kutsallık, toplumsal hayatın merkezinde yer almıştır.⁵ Özellikle su iyisi gibi doğa ruhları, Hakas ve Altay folklorunda dışıl bir karakterle betimlenmiş; bereket, doğurganlık ve hayat kaynağı olarak görülmüştür.⁶ Bu inanç yapıları, masal ve destan geleneğinin beslediği zemini hazırlamış; sözlü

¹ Kirişçioglu, M. Fatih, *Sibirya’daki Türkler ve Dilleri*, Türk Dili, S. 839, 2021, s. 20-30.

² Delioğlanoğlu, Yalçın, “Hakaslar ve Tarihleri”, *Bilgi*, S. 3, 1996, s. 53-60,

³ AÇA, Mehmet, *Tuva Halk Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2007.

⁴ Dilek, İbrahim, “Güney Sibirya’da (Altay Bölgesi) Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Ak Cañ/Süt Cañ (Burhanizm): Teşekkülü, Temel İlkeleri ve Tarihî Seyri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 53, 2022, s. 79-132.

⁵ Hoppal, Mihály, “Sibirya Şamanizmde Doğa Tapınımı” (Çev. G. Erginer), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 41, S. 1, 2001, s. 209-225.

⁶ Burnakov, A. V., “Hakasların Geleneksel Dünya Tasavvurlarında Su İyesinin Dışıl Başlangıcı”, *Türk Dünyası Dergisi*, S. 36, 2013, s. 9-23.

edebiyat ürünleri bu kozmolojik düzenin halk anlatılarındaki yansıması olmuştur.

Güney Sibirya Türk topluluklarında mitoloji, yalnızca kutsal anlatıların dünyası olarak kalmamış, aynı zamanda gündelik yaşamın davranış kodlarını ve toplumsal hafızayı şekillendiren bir unsur olmuştur. Atalar kültü, dağ ve su iyeleri ya da doğa ruhları, hem destan kahramanlarının yolculuklarında birer engel veya yardımcı unsur olarak karşımıza çıkmış hem de masal kahramanlarının serüvenlerinde farklı formlarda yeniden ortaya çıkmıştır. Böylece inanç sistemleri ile halk anlatıları arasında sürekli bir etkileşim söz konusu olmuştur.

Destanlarda görülen gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı arasındaki kozmik düzen⁷, masal dünyasında daha sade fakat benzer sembollerle karşımıza çıkar. Yeraltı dünyasında kötülüğü temsil eden varlıkların yerini masalarda kurnaz hayvan tipleri alırken; gökyüzü ile ilişkilendirilen iyilik unsurları, çoğu zaman yardımsever hayvanlar veya doğaüstü varlıklar biçiminde masallara yansımaktadır. Bu durum, mitolojik ve destansı çerçevenin masalarda basitleştirilerek fakat özünü koruyarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece masal türü, Güney Sibirya Türklerinin inanç sistemleriyle bütünleşen bir edebî zemin kazanmış; kutsal anlatıların toplumsal hayata aktarılmasında köprü görevi üstlenmiştir. Masallar, bir yandan destan ve mitolojinin simgesel yapısını gündelik hayata taşıırken, diğer yandan eğitici ve ahlaki işlevleriyle toplumsal düzenin korunmasına katkı sağlamıştır.

1. Masalların Eğitsel İşlevi ve Kuramsal Temelleri

Masallar, çocukların dilsel, bilişsel ve duyuşsal gelişimlerini desteklerken toplumsal yaşama uyum ve kültürel değerlerin öğrenilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Çocukların duygu, düşünce ve hayal dünyalarını biçimlendirir; dil gelişimini ve kültürel değerleri farkında olmadan öğrenmelerini sağlar.⁸ Bu yönüyle masallar, yalnızca bir anlatı türü değil, aynı zamanda çocuk eğitiminin temel yapı taşlarından biridir.

Masalların eğitsel işlevi bilişsel, duyuşsal, kültürel ve ahlaki boyutlarda kendini gösterir. Bu anlatılar çocukları hayata hazırlayan rehber metinlerdir ve bu işlevlerini dilsel, bilişsel, ruhsal, kültürel ve değerler boyutunda yerine

⁷ Dilek, İbrahim, “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Millî Folklor*, C. 22, S. 85, 2010, s. 46-57.

⁸ Karatay, Halit, “Dil Edinimi ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önemi ve İşlevi”, *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, 2007, s. 463-477.

getirir.⁹ Çocukların kavramsal düşünme ve yaratıcılık becerilerini geliştirirken doğruluk, yardımseverlik ve çalışkanlık gibi değerleri dolaylı biçimde öğretir. Böylece masallar, hem bireysel hem toplumsal öğrenmeyi destekleyen bir eğitim aracına dönüşür.¹⁰

Çocukların ahlaki gelişiminde model alma ve özdeşim süreçleri belirleyicidir. Çocuk, kahraman davranışlarıyla özdeşleşerek toplumsal değerleri öğrenir ve içselleştirir. Bu süreç, ahlaki gelişim evrelerinde otoriteye dayalı öğrenmeden özerk ahlaka geçişi destekler. Masallar, çocuklara doğal bir öğrenme ortamı sunar.¹¹ Çocuğun bireysel düzeyde kazandığı bu ahlaki değerler, toplumsal yaşama uyum sürecinde kültürel kurumlar aracılığıyla pekişir. Bu noktada masallar, bireyin aileden başlayarak toplumun değer sistemine katılmasını kolaylaştıran bir kültürel eğitim aracına dönüşür. Masalın eğitici yönü toplumsal boyutta da işlevseldir. Bireyin toplumsallaşma sürecinde töre, ahlak ve otorite, aile ve kültürel kurumlar aracılığıyla öğrenilir; bu kurumlar halk anlatılarıyla pekiştirilir. Masallar, halkbiliminin “işlevsel” yönünü temsil eder ve bireye toplumun değerlerini dolaylı biçimde öğretir.¹² Masalların bu işlevsel yönü, onların anlatılma amaçlarına da yansımıştır. Sakaoglu bu amaçları üç başlıkta sınıflandırır: “Çocuklar için masal, zevk için masal ve kültür malzemesi olarak masal.” Çocuklara yönelik masallar, eğlendirirken eğiten bir yapıya sahiptir ve bu tür, eğitimin içinde önemli bir yere sahiptir. Böylece masal, hem pedagojik hem kültürel bir aktarım aracıdır.¹³ Masalların bu çok yönlü yapısı yalnızca kültürel aktarım açısından değil, bireyin öğrenme biçimlerini de etkilemektedir. Toplumsal bellekte yer alan değerleri çocuklara aktarırken aynı zamanda onların düşünme ve anlamlandırma süreçlerini yönlendirir. Vygotsky’nin öğrenmeye ilişkin görüşü bu noktada açıklayıcıdır. Ona göre gelişim, organizma ile çevre arasındaki etkileşim tarafından belirlenir ve konuşmanın gelişiminde temel etken toplumsal çevredir.¹⁴ Bu bağlamda masallar, çocuğun toplumsal

⁹ Gedik, Seda, “Masalların Eğitimsel İşlevleri”, *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 3, S. 1, 2020, s. 356-367.

¹⁰ Gedik, a.g.e, C. 3, S. 1, s. 359-360.

¹¹ Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 293-297.

¹² Çobanoğlu, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Yöntemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s.233.

¹³ Sakaoglu, Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s.153-154.

¹⁴ Vygotsky, Lev Semenovich, *Düşünce ve Dil* (Çev. S. Koray), Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, s. 55.

etkileşim yoluyla kültürel kodları öğrenmesini sağlayan önemli bir kültürel araç işlevi görür.

Masallar aracılığıyla çocuk yalnızca dilsel becerilerini değil, aynı zamanda toplumun ortak değer ve davranış kalıplarını da içselleştirir. Vygotsky'nin sosyokültürel öğrenme yaklaşımı ile Çobanoğlu'nun işlevsel halkbilimi anlayışı, masalların hem bireysel öğrenme sürecini hem de kültürel değer aktarımını açıklayan bütüncül bir zemin oluşturur. Bu ortak kuramsal çerçeve, Güney Sibirya Türk masallarının eğitsel niteliğini anlamada da yol göstericidir; çünkü bu anlatılar kültürel belleği canlı tutarken bireyin ahlaki ve toplumsal kimliğini inşa eden sembolik eğitim metinleri olarak işlev görür.

2. Güney Sibirya Hayvan Masallarının Özellikleri

Çalışma konumuzu oluşturan masal türü, Türk halk edebiyatı içerisinde en eski ve en işlevsel türlerden biridir. Masallar yalnızca kurgusal anlatılar değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, normların ve inançların gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan pedagojik araçlardır. Mark Azadovski, masalın durağan bir edebî formdan ziyade, anlatıcı ile dinleyici arasındaki karşılıklı etkileşimle her defasında yeniden şekillenen bir sosyal olay olduğunu belirtir.¹⁵ Bu yaklaşım, Güney Sibirya masallarının canlılığını ve değişkenliğini açıklayan önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Altay, Tuva ve Hakas sahasında masal geleneği, anlatıcıların repertuarları ve toplumsal koşulların etkisiyle çeşitlenmiştir. Hakas masallarında, özellikle hayvan karakterlerinin öne çıktığı ve toplumsal davranışlara dair eğitici göndermeler yaptığı görülür.¹⁶ Altay masallarında ise kahramanlık, olağanüstü varlıklarla mücadele ve toplumsal dayanışma temaları hayvan figürleri aracılığıyla işlenmektedir.¹⁷ Tuva masallarında ise anlatıcı geleneği (toolçu) ve dinleyici ilişkisi güçlüdür; burada hayvan masalları, kurnazlık ve zekâ gibi bireysel değerlerin yanı sıra toplumsal dayanışmayı pekiştiren öğretiler de taşır.¹⁸

Güney Sibirya Türk sözlü edebiyatının en dikkat çekici türlerinden biri hayvan masallarıdır. Bu masallar, insan ile hayvan arasındaki tarihsel birlikteliğin kültürel belleğe yansımış şekilleri olarak karşımıza çıkar. Nitekim

¹⁵ Azadovski, Mark, *Sibirya'dan Bir Masal Anası* (Çev. Giriş: İlhan Başgöz), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 40-42.

¹⁶ Uysal, Yavuz, *Hakas Masalları*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 31-32.

¹⁷ Dilek, İbrahim, *Altay Masalları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 22-24.

¹⁸ Aça, Mehmet, *Tuva Halk Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2007, s. 232-234.

hayvan masallarını “kahramanları hayvanlar olan, kıssadan hisse çıkarılmaya uygun, kısa ve nesir şeklindeki anlatılar” biçiminde tanımlayan Ali Berat Alptekin, bu türün insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve her toplumda pedagojik işlevler üstlendiğini belirtmektedir.¹⁹ Güney Sibiry Türk topluluklarında hayvan masalları, yalnızca çocukları eğlendiren bir anlatım değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli araçlardır. Hayvan masallarının en dikkat çekici özelliklerinden biri, hayvanlara atfedilen sembolik roller ve karakter özellikleridir. Tilki kurnazlığı, kurt tehlikeyi, tavşan çevikliği, aslan gücü simgeler. Bu sembolik roller, Sibiry Türk topluluklarının kozmolojik düşünce yapısıyla da örtüşür. N. Bakırcı, Türk dünyası hayvan masallarında dış ve içyapı bakımından ortak unsurlar bulunduğunu; özellikle vahşi ve evcil hayvanların çatışma sahnelerinde sosyal hayatın izlerinin görüldüğünü ifade etmektedir.²⁰ Bu bağlamda hayvan masalları, yalnızca hayvanlar âlemine ilişkin gözlemleri değil, insan toplumunun güç ilişkilerini, dayanışma ve çatışma biçimlerini de yansıtır.

Altay, Hakas ve Tuva sahasında derlenen masallarda hayvanların birbirleriyle rekabeti çoğu kez ahlaki sonuçlara bağlanır. Örneğin, zayıf ama kurnaz hayvanın güçlü ama dikkatsiz olanı yenmesi, aklın kaba kuvvete üstünlüğünü vurgular. Bu durum, masalların pedagojik boyutunu açıkça gösterir. Alptekin’in de belirttiği gibi, çocuk eğitiminde hayvan masallarının ayrı bir yeri vardır; çünkü bu masallar aracılığıyla çocuklar, adalet, dostluk, yardımlaşma, doğruluk gibi değerlerle tanışır.²¹ Dolayısıyla Güney Sibiry hayvan masalları, yalnızca eğlencelik hikâyeler değil, kültürel kimliğin ve değerler dünyasının şekillenmesinde temel unsurlardan biridir. Bakırcı’nın geniş coğrafyayı kapsayan çalışması, hayvan masallarının Türk dünyasının farklı bölgelerinde benzer işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır. Ona göre gerek Anadolu’da gerekse Sibiry’da hayvan masalları, dinleyicinin ilgisini çekmek için kullanılan formeller, dramatik karşıtlıklar ve kıssadan hisseyle biten yapısıyla ortak bir tipolojiye sahiptir.²² Bu ortaklıklar, Türk halklarının tarihsel ve kültürel bağlarının masal geleneğinde de sürdüğünü gösterir. Bu yönüyle Hakas, Altay ve Tuva sahasında anlatılan masallar hem bölgesel özellikler taşır hem de Türk dünyasının bütününe yayılan bir kültürel mirasın

¹⁹ Alptekin, Ali Berat, *Türk Halk Edebiyatında Hayvan Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s.15-16.

²⁰ Bakırcı, Nedim, *Türk Dünyası Hayvan Masalları*, Manas Yayınları, Elazığ 2010., s. 29-31.

²¹ Alptekin, age, s. 21-22.

²² Bakırcı, age, s. 43-45.

parçasıdır.

Bu veriler, Hakas, Altay ve Tuva sahasında hayvan masallarının yalnızca bir tür olarak varlık göstermediğini; aynı zamanda sözlü kültür geleneğinin taşıyıcı unsuru ve eğitici işlevi en belirgin masal grubunu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın inceleme bölümünde bu hayvan masalları merkeze alınarak, içerdiği eğitici mesajların kültürel ve pedagojik bağlamda değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın temel amacı, Güney Sibirya Türk topluluklarının (Hakas, Altay, Tuva) hayvan masallarında yer alan eğitici mesajları incelemek ve bu masalların değerler eğitimi bağlamındaki işlevlerini ortaya koymaktır. Masallar yalnızca edebî ürünler değil; aynı zamanda bireylerin toplumsal değerleri, etik normları ve kültürel kodları öğrenmelerinde önemli araçlardır. Eğitimsel işlevleriyle masallar, iyi ve kötü davranışların sonuçlarını somutlaştırarak çocuklara ahlaki ilkeler sunar²³ ²⁴ Çalışmada yararlanılan temel kaynaklardan biri olan *Hakas Masalları* adlı eserde masallar türlerine göre sınıflandırılmış; ilk on metin hayvan masalları olarak düzenlenmiştir. Bu bölümde yer alan *Tilki ve Kuş*, *Bıldırın ve Tilki*, *Horoz ve Huş Tavuğu*, *Karınca ve Kurbağa*, *Serçe ve Karga*, *Çulluk*, *Kılavuz Bıldırın ve Bıldırın*, *Ayı ve Sincap*, *Tilkinin Bayramı* ve *Kurbağa ile Turna* adlı masallar, araştırmada değerlendirilen örnekler arasında yer almaktadır.²⁵

Altay Masalları adlı eserde ise ilk kırk yedi masal hayvan masalları kategorisindedir. Bu metinler arasında *Düniürcü Tilki*, *Öksüz Delikanlı ile Tilki*, *Yılanın Kutsal Nesnesi*, *Kayçı Mergen*, *İhtiyar Babırgay*, *Üç Kuyru*, *Yedi Kurt ile Kurnaz Tilki*, *İhtiyar Adam*, *Öksüz Oğlan ile Tavşan*, *Kedi*, *Öksüz Oğlucuk ile Sincap*, *Todl Ala Kuşcağız*, *Ösküs-Oolok*, *Kılıçlı Kedi*, *Köpek Olmasaydı*, *Yaban Horozu*, *Açgözlü Yaban Horozu*, *Yaban Horozu ile Dağ Tavuğu*, *Yaban Horozu ile Turna*, *Porsuk ile Geyik*, *Korkunç Misafir*, *Cimri Kurbağa*, *Kurbağa ile Karınca*, *Kurnaz Tilki*, *Tilki ve Çekirge*, *Tilki ile Ayı*, *Ayı ile Servi Kuşu*, *Tavşanlar*, *Kakım ile Tavşan*, *Sivrisinek*, *İnek ile Geyik*, *Mamut Adlı Hayvanın Ölümü*, *Servi Kuşu*, *Maral ile Tombul Başlı Balık*, *Yüz Düşünce*, *Yıl Gel*, *Boz Kuş*, *Bıldırın*, *Yarasa*, *Saksagan*, *Güzel Giyimli Tarla Sincabı*, *Suçan ile Deve*, *Yılan ve Arı*, *Kötünün Faydası*, *Karacanın Kuyruğu*

²³ Gedik, age, s. 357.

²⁴ Çifci, Sibel-Güner, Funda, “Masalların Eğitimsel İşlevleri”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C. 11, S. 158, 2024, s. 1781-1788.

²⁵ Uysal, age, s.145-157.

Niçin Ak?, *Kurt ve Baykuş ile Şakrak Kuşu* yer almaktadır.²⁶

Benzer biçimde *Tıva Halk Masalları* adlı eserde sekiz hayvan masalına yer verilmiştir. Bu masallar, *Tavşan*, *Oğlak*, *Zavallı Oğlak*, *Rahvan Kulun*, *Uyanık Kurt*, *Yedi Yavrulu Saksagan*, *Arslan ile Karınca* ve *Moortay* başlıklarıyla kayıtlıdır.²⁷

Söz konusu üç temel kaynağın seçimi, Güney Sibiryaya Türk topluluklarının sözlü kültür geleneğinde hayvan masallarının sahip olduğu ortak tematik yapıyı ve değer aktarımındaki işlevsel niteliği ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu eserlerdeki masallar, benzer mitolojik arka planlardan beslenirken, her topluluğun kendine özgü toplumsal yapısını ve kültürel kodlarını da yansıtmaktadır. Nitekim masallar, kuşaklar arası kültürel aktarımı sağlayarak çocukların hayal gücünü geliştirmekte ve toplumsal değerlerin içselleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.^{28 29}

Masalların eğitimsel rolü, özellikle soyut değerlerin çocuklar tarafından anlaşılabilir kılınmasında belirginleşir. Çocuklar masallar aracılığıyla empati, paylaşma, dürüstlük ve sorumluluk gibi değerleri öğrenmekte; kötü davranışların cezalandırıldığı, iyi davranışların ise ödüllendirildiği anlatılar yoluyla toplumsal normları kavramaktadır.^{30 31} Bu nedenle Güney Sibiryaya hayvan masallarında yer alan eğitici mesajların incelenmesi, hem folklorik mirasın anlaşılması hem de çağdaş değerler eğitimi tartışmalarına katkı sağlamak açısından önemlidir.

Bu araştırma, Güney Sibiryaya Türk halklarının anlatı geleneğinde yer alan hayvan masallarındaki eğitsel iletileri ortaya koymayı amaçlayan betimsel nitelikte bir çalışmadır. Araştırma kapsamında Yavuz Uysal'ın *Hakas Masalları*, İbrahim Dilek'in *Altay Masalları* ve Mehmet Aça'nın *Tıva Halk Masalları* adlı eserlerinde yer alan hayvan masalları incelenmiştir. Bu metinler, Güney Sibiryaya Türk topluluklarının sözlü kültür mirasını temsil etmesi

²⁶ Dilek, 2018, age, s.201-355.

²⁷ Aça, age, s. 472.

²⁸ Zembat, R.-Kandır, A., "Masalların Çocuk Gelişiminde ve Eğitiminde İşlevleri", *Eğitim ve Bilim*, C. 44, S. 198, 2019, s. 82-98.

²⁹ Gedik, age, s.359.

³⁰ Çifci, Ç. & Güner, A. (2024). "Masalların Etik Dünyası: Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitiminde Masal Anlatımının Rolü" *International Social Sciences Studies Journal*, Vol:10, 2024, s. 1782-1791.

³¹ Özdemir, Nimet - Çalışkan, Nermin, "Masalların Eğitimsel İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Milli Folklor*, C. 32, S. 127, 2020, s. 50-59.

nedeniyle araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. İnceleme sürecinde amaçlı örnekleme yaklaşımı benimsenmiş, hayvan karakterlerin ön planda olduğu masallar analiz edilmiştir. Veri toplama aracı olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenmesini kapsar. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, incelenen masal metinlerinin özgün kaynaklarda derlenmiş olması ve eğitsel iletilerin bu metinler üzerinden doğrudan, belgeye dayalı biçimde çözümlenebilmesidir.

Analiz sürecinde öncelikle metinler okunmuş, hayvan karakterlerin davranışları, olay örgüsündeki rolleri ve masalların sonunda verilen mesajlar dikkatle incelenmiştir. Ardından her masalda yer alan eğitsel iletiler (örneğin; dürüstlük, yardımseverlik, ölçülülük, adalet, doğaya saygı vb.) kodlanmış ve bu iletiler ortak temalar altında sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, nitel veri çözümlenmesinde yaygın biçimde kullanılan içerik analizi ilkelerine göre yorumlanmıştır. Böylece Güney Sibirya Türklerinin hayvan masallarında yer alan değerlerin ve eğitsel mesajların ortak ve farklı yönleri karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur.

4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması/ Bulgular ve Yorumlar

Türk dünyası masalları içerisinde hayvan masalları, hem tür çeşitliliği hem de işlevsel zenginliği bakımından dikkat çeker. Bu masallar yalnızca hayvanların davranışlarını anlatan hikâyeler değil, aynı zamanda insan toplumunun değerler sistemini ve ahlaki ölçütlerini sembolik biçimde yansıtan kültürel metinlerdir. Güney Sibirya sahasında (Hakas, Altay, Tıva) derlenen örneklerde hayvan karakterler, insan davranışlarının birer yansıması olarak işlev görür. Tilki kurnazlığı, ayı gücü, kurt cesareti, tavşan çevikliği, geyik zarafeti, karınca çalışkanlığı, turna bilgeliği temsil eder. Bu sembolik yapı, hem insanın doğayla kurduğu dengeyi hem de toplumun ahlaki ideallerini görünür kılar.

İncelenen masallar genel olarak “iyilik-kötülük”, “adalet-zulüm”, “dürüstlük-kurnazlık”, “cesaret-korkaklık” gibi karşıtlıklar etrafında şekillenmiştir. Anlatıların sonunda iyi niyetli, sabırlı ve yardımsever kahramanların ödüllendirilmesi; yalan, açgözlülük, ihanet ve bencilliğin cezalandırılması, çocuklara dolaylı biçimde toplumsal normları öğretir. Bu yönüyle Güney Sibirya hayvan masalları, halk eğitiminin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca masallarda doğa, yalnızca olayların geçtiği mekân değil, aynı zamanda eğitsel bir unsurdur. İnsanla hayvan, doğa ve ruhlar arasındaki denge fikri; çalışkanlık, ölçülülük ve doğaya saygı gibi değerlerin temel dayanağını oluşturur. Hakas, Altay ve Tıva masallarında görülen bu değerler, Türk

kültürünün farklı kolları arasında ortak bir ahlaki kodun varlığına işaret eder. Dolayısıyla hayvan masalları, hem bireysel karakter eğitiminin hem de kültürel kimliğin yeniden üretildiği bir anlatı alanıdır.

Bu bulgular, Güney Sibirya Türklerinin sözlü anlatı geleneğinde hayvan masallarının yalnızca bir eğlence aracı değil; toplumsal düzenin, doğa anlayışının ve ahlaki eğitimin sürekliliğini sağlayan sembolik metinler olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda aşağıda, Hakas, Altay ve Tıva sahasından seçilen hayvan masalları, eğitsel içerikleri ve ilettikleri temel değerler açısından incelenmiştir.

4.1 Hakas Hayvan Masalları

Hakas Türklerinin sözlü anlatı geleneği içinde hayvan masalları, hem eğlendirici hem de öğretici yönüyle öne çıkan anlatılardır. Bu masallar, Hakas toplumunun doğayla kurduğu sıkı bağın ve toplumsal değerlerinin bir yansıması olarak biçimlenmiştir. Uysal'ın Hakas Masalları adlı derlemesinde yer alan metinler incelendiğinde, hayvan karakterlerin yalnızca birer anlatı unsuru değil, aynı zamanda insani davranış biçimlerini temsil eden semboller olduğu görülür. Tilki, genellikle kurnazlığı ve çıkarıcılığı; ayı, gücü ve saflığı; kurt, cesareti ve özgürlüğü; tavşan ise çevikliği ve zekâyı temsil eder. Bu karakterler aracılığıyla Hakas masalları, bireyin toplumsal yaşam içindeki davranışlarını dolaylı biçimde değerlendirir ve yönlendirir.³² Hakas masallarının temel işlevi, bireye doğru ile yanlışı, adalet ile haksızlığı, alçakgönüllülük ile kibri ayırt ettirmektir. “Bildircin ile Tilki”, “Ayı ile Tavşan” ve “Tilki ile Kuş” gibi örneklerde zayıf ama zeki hayvanın kaba kuvveti alt etmesi, aklın güce üstünlüğü temasını işler. Bu örneklerde, Hakas halkının “bilgelik” ve “erdemli davranış” kavramlarına verdiği önem öne çıkar. Bu masalların özünde yer alan sevgi, yardımseverlik, dürüstlük ve sabır gibi kök değerler, Hakas toplumunun kültürel sürekliliğini sağlayan temel ahlaki ilkeleri temsil eder.³³

Hakas hayvan masallarının bir diğer belirgin yönü, doğa ile iç içe, sade ve gerçekçi bir anlatım geleneğine sahip olmalarıdır. Olaylar genellikle orman, dağ ya da nehir çevresinde geçer; hayvanlar, bu doğal çevre içinde hem insan davranışlarını taklit eder hem de doğayla barışık bir yaşam biçiminin simgesine dönüşür. Olağanüstü öğelerden çok, günlük yaşamdan alınmış gözlemler masalın gerçekliğini oluşturur. Masalların dili yalın, ritmik ve

³² Uysal, age, s.15-25.

³³ Somuncu, Ahmet Şükrü, “Kök Değerler Açısından Hakas Masalları Üzerine Bir İnceleme”, *Kesit Akademi Dergisi*, C. 9, S. 35, 2023, s. 207–229.

tekrarlıdır; sözlü anlatım geleneğine uygun biçimde kısa cümleler ve yinelemeler kullanılır. Bu yönüyle Hakas masalları, anlatıcının dinleyiciyle etkileşimini kolaylaştıran doğrudan bir anlatım tarzına sahiptir.³⁴

Hakas hayvan masalları, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına yönelik dolaylı bir öğretim işlevi de üstlenir. Masal sonunda “iyilik kazanan, kötülük cezalandırılan” yapının korunması, çocuklara toplumsal sorumluluk ve adalet bilinci kazandırır. Hakas anlatı geleneğinde masalın sonunda sıkça yer alan kısa özdeyişler (“İyi insan yardımını esirgemez”, “Tilkinin kurnazlığı sonunda başına iş açar” vb.) bu eğitici yönü güçlendirir. Böylece Hakas hayvan masalları, hem bireyin kişisel olgunlaşmasına hem de toplumun ortak değer yargılarının aktarımına katkı sağlayan kültürel eğitim araçları hâline gelir.

Hakas hayvan masalları, eğitici işlevleriyle birlikte toplumsal davranış biçimlerini, doğa anlayışını ve insan ilişkilerini yansıtan özgün anlatılardır. Aşağıda bu masalların seçili örnekleri üzerinden eğitsel mesajların nasıl yapılandığı değerlendirilecektir.

4.1.1 Tilki ve Kuş: Tilki kurnazlık, kötülük ve başarısızlığın kuş ise saflığın ve başarının sembolüdür. Turnalar bilgeliği ve dayanışmayı temsil eder.

Konu: Ağaçta yaşayan bir kuş ailesi aç gözlü tilki tarafından tehdit edilerek yavrularını ona atmaya başlarlar. Ancak turnalar gelip tilkinin yalan söylediğini kuşlara anlatırlar. Tilki tekrar geldiğinde ona yavrularını vermezler. Tilki turnaları cezalandırmak ister; ama turnalar, tilkiyi gökyüzüne çıkarıp yüksekte denize bırakıp öldürürler. Kuşlar ve turnalar huzura kavuşur.

Eğitici Mesajı: Kurnazlık ve kötülükle kazanıyor olsanız bile sonunda kaybedersiniz.

4.1.2 Bildırcın ve Tilki: Bildırcın zekânın, tilki ise kurnazlık ve kötülüğün sembolüdür. Avcı ise cezalandırıcı adaleti temsil eder.

Konu: Tilki kurnazdır, fakat bildırcın tilkiden daha zekidir. Bildırcın tilkiden diğer bildırcınları avladığı için zekasıyla intikam alır ve avcılarının eline düşmesini sağlar. Tilki kötülükleri sonucunda oyuna gelir ve ölür.

Eğitici Mesajı: Siz kurnazlıkla başkalarına kötülük yapmaya kalkarsanız

³⁴ Uysal, age, s.27-33.

sizden daha zeki ve kurnaz biri sizi alt edebilir, yani kötüler her zaman kaybeder.

4.1.3 Horoz ve Huş Tavuğu: Horoz ve huş tavuğu iyiliği temsil eder.

Horoz cesaret ve kahramanlığı da temsil eder. Yaşlı kadın çalışkanlık ve iyiliği, tilki zalimliği; bey zenginlik ve açgözlülüğü temsil eder.

Konu: Tilki ve Aç Gözlü Bey, kötülüklerinin cezasını çekerler; korkmadan mücadele eden horoz, yaşlı kadının el değirmenini ve tilkinin karnındaki yavrularını kurtarıp ikisini de öldürür.

Eğitici Mesaj: Kötülerin zulmüne uğransa bile her zaman iyilik kazanır.

4.1.4 Karınca ve Kurbağa: Karınca tedbiri, kurbağa ise alaycılığı temsil eder.

Konu: Karıncanın biriktirdiği yemekleri evinde bırakıp kendisine misafirliğe çağıran kurbağa karıncanın açlıktan bitap düşmesine sebep olan bir oyun oynar. Karınca da “Gerekli malzemenin ağırlığı olmaz.” der.

Eğitici Mesajı: Başkasının sözüne güvenip tedbiri bırakmamalı ve temel ihtiyaçlarımızı yanımıza almalıyız.

4.1.5 Serçe ve Karga: Serçe kaba kuvveti, karga ise ilahi adaleti temsil eder.

Konu: Eskiden serçe ve karga aynı boydadır. Serçe ile karga aynı boyda iken kavga ederler ve serçe karganın boynunu sıkar. Karganın sesi kısılır ve serçeye beddua eder, serçenin de boyu gittikçe kısılır.

Eğitici Mesajı: Canlıların bazı nitelikleri birbirlerine yaptıkları davranışlarla şekillenir. Ya da kötülük yapan kötülük bulur.

4.1.6 Çulluk: Çulluk, kompleksi ve kendini başkalarıyla kıyaslamayı temsil eder.

Konu: Çulluk kendisinin serçelerden daha az yavrusu olduğu için kendisini yerlere vurup öldürmek ister, fakat her seferinde “yaşamak ölmekten iyidir.” diyerek vazgeçer.

Eğitici Mesajı: Yaratılıştan gelen özellikler hiç değişmez, bu nedenle bunlardan şikâyet etmemek gerekir.

4.1.7 Kılavuz Bildırcın ile Bildırcın: Bildırcınlar, hırsızlığı ve zorlamayı temsil ederler.

Konu: Kılavuz bildırcın ve bildırcın bir düveyi çalıp zorla bataklıktan

geçirmeye çalışırken düve bataklığa saplanır ve onu kurtaramazlar.

Eğitici Mesaj: Zorla yaptırılan işlerin sonu hüsrandır.

4.1.8 Ayı ve Sincap: Ayı ve sincap tartışmayı, inatlaşmayı temsil ederler. Ayı ayrıca kaba kuvveti de temsil eder.

Konu: Ayı ve Sincap ocak ayının otuz mu otuz bir gün mü olduğunu tartışmaya başlarlar. Ayı bir gün daha fazla yuvasında yatmayı istemediğinden otuz gün olduğunu iddia eder, buna sincap karşı çıkınca da sincabın beline vurur ve sincabın belindeki siyah çizgi oluşur.

Eğitici Mesaj: Kaba kuvvet gerçeği değiştirmez.

4.1.9 Tilkinin Bayramı: Tilki, kurnazlığı ve acımasızlığı temsil eder.

Konu: Tilkinin karnı acıkınca eline kopuzu alıp şenlik düzenlediğini söyleyerek tavşan, kurt ve ayıyı da yanına alarak bir çukura götürür. Kopuzu çalıp şenliği başlatırken ayının diğer hayvanları yemesini sonra da kendi kendisini öldürmesini sağlayarak karnını doyurup evine döner.

Eğitici Mesaj: Yalnızca kendi çıkarlarını düşünenler çevresindekilere zarar verirler.

4.1.10 Kurbağa ve Turna: Kurbağa çıkarıcılığı ve kurnazlığı temsil eder. Turna saflığı ve intikam isteğini temsil eder.

Konu: Kurbağanın karnı acıkmış ve turnanın et yediğini görmüş. Karınca, Turnayı kandırıp yemeğini kendisiyle paylaşmaya ikna etmiş, fakat kurbağa turnadan daha fazla yiyince turna kurbağayı da yemeyi aklından geçirmiş. Kurbağa bunu anlayıp suya atlamış.

Eğitici Mesaj: Açgözlü olmamalı ve iyiliğe karşılık kötülük yapılmamalıdır.

4.2 Altay Hayvan Masalları

Altay halk anlatıları içinde hayvan masalları, doğa ile insan arasındaki bağı, toplumsal değerleri ve bireysel tutumları sembolik bir düzlemde yansıtan önemli metinlerdir. Altay Masallarında yer alan ilk kırk yedi masal, hayvanların hem anlatının öznesi hem de ahlaki bir mesajın taşıyıcısı olarak kurgulandığı örneklerdir.³⁵ Bu masallar, Altay toplumunun yaşam tarzını ve doğa merkezli dünya görüşünü yansıtan kısa, sade ve öğretici anlatılardır.

³⁵ DİLEK, İbrahim, *Altay Masalları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Anlatım biçimi sözlü geleneğe özgü yalın bir yapıya sahiptir. Olaylar genellikle doğa içinde, orman, dağ, dere ya da step gibi canlı çevrelerde başlar. Hikâyeler çoğunlukla doğrudan olayla açılır, masal kişileri kısa cümlelerle tanıtılır. Diyaloglar sık kullanılır ve hayvan karakterlerin konuşmaları insan diliyle iç içedir. Masal sonunda yer alan kısa özdeyişler “*Kötülük eden sonunda kötülüğü bulur*”, “*Yalan söyleyen dostsuz kalır*” anlatının eğitsel yönünü pekiştirir. Bu yapı, anlatıcının doğrudan dinleyiciye ulaşmasını ve öğüt niteliğindeki sonucun açıkça hissedilmesini sağlar.³⁶

Temalar bakımından Altay hayvan masalları, genellikle iyilik ve kötülük arasındaki çatışmayı işler. Dürüstlük, sadakat, cesaret, sabır, paylaşma ve yardımseverlik övülürken; kurnazlık, bencillik, hırs ve açgözlülük cezalandırılır. “Tilki ile Ayı” masalında tilkinin geçici çıkar uğruna dostluğunu bozması sonunda başarısızlıkla sonuçlanırken; “Köpek Olmasaydı” masalında sadakat ve özveri ödüllendirilir. “Porsuk ile Geyik” anlatısında ise dostluk ve ölçülülük teması öne çıkar.³⁷ Bu yönüyle masallar, Altay toplumunda ahlaki eğitimin sözlü biçimi olarak işlev görür. Hayvan karakterler ise yalnızca bireysel tipler değil, toplumsal ve kültürel değerlerin temsilcileridir. Tilki kurnazlık ve bencilliği, ayı güç ama saflığı, kurt cesareti, köpek sadakati, tavşan çevikliği, geyik ise zarafeti ve barışçıl tutumu simgeler. Hayvanların kişileştirilmesi, insan davranışlarının doğadaki yansıması olarak kullanılır. Bu yaklaşım, insanın doğayla kurduğu dengenin ve her varlığın bir anlam taşıdığı inancının halk anlatılarına yansımasıdır.³⁸ Sonuç olarak Altay hayvan masalları, hem biçimsel sadelikleri hem de sembolik derinlikleriyle Altay halkının kültürel belleğinde ahlaki ve eğitici bir işlev üstlenmiştir. Bu masallar, insanın doğa içindeki yerini ve toplumun değer sistemini kuşaktan kuşağa aktaran sözlü bir öğretim aracıdır. Altay hayvan masallarının biçimsel sadeliği ve değer aktarımındaki doğrudanlığı, bu anlatıların halkın yaşantısıyla kurduğu yakın ilişkiyi göstermektedir. Bu özellikler, aşağıda incelenecek masal örneklerinde daha belirgin biçimde görülmektedir.

4.2.1 Dünürcü Tilki: Tilki kurnazlığı temsil eder.

Konu: Tilki, yoksul, ama yakışıklı delikanlı Cılañaş’ı zengin göstererek Karatı-kaan’ın kızıyla evlendirir. Tilki Cılañaş’ın memleketine giderken kağanın yılanları öldüreceğini söyleyip yılanları bir sazlığa toplayıp yakar. Yılanların altın sarayı da Cılañaş’a kalır.

³⁶ Dilek, age, s.266-272

³⁷ Dilek, age, s. 152-157

³⁸ Dilek, age, s. 245-283

Eğitici Mesaj: Her söylenene inanmamak, herkese güvenmemek gerekir.

4.2.2 Öksüz Delikanlı ile Tilki: Öksüz delikanlı iyiliği, tilki de vefayı ve kurnazlığı temsil eder.

Konu: Öksüz delikanlı, öldürmeden serbest bıraktığı tilki sayesinde bir kızla evlenir. Tilki yılanları kandırıp yakar. Öksüz Delikanlı ve eşi yılanların altın evine yerleşirler. Tilki, öksüz delikanlının vefasını test etmek için öksüz delikanlıdan eşini öldürmesini ister. Delikanlı tilkiye vefasını gösterir. Sonunda da tilkinin iye (koruyucu ruh) olduğu anlaşılır.

Eğitici Mesaj: İyilik ve iyiliğe karşı vefa duygusu önemlidir ve insana çok şey kazandırır.

4.2.3 Yılanın Kutsal Nesnesi: Çoban merhameti ve iyiliği, yılanlar da vefayı temsil eder.

Konu: Çoban Ayabas, yangından bir yılan yavrusu kurtarır. Yılanlar onu kağanlarına götürür ve Ayabas'a her canlının dilini anlama yeteneğini verirler ve bu sırrı kimseyle paylaşmamasını isterler. Sırrı mecbur kalıp eşine açınca yeteneğini kaybeder, ama mutlu bir hayat sürer.

Eğitici Mesaj: İyilik karşılıksız kalmaz ve sırlar mutlaka saklanmalıdır. Yaratılıştan gelmeyen özelliklere sonradan sahip olunursa bunlar insanı mutsuz edebilir.

4.2.4 Kayçı Mergen: Karatı-kağan zalimliği, Kayçı-Mergen kahramanlığı ve merhameti, yılanlar vefa ve intikamı temsil eder.

Konu: Karatı-kaan'ın ırgatı Kayçı-Mergen, yangında bir yılan yavrusu kurtarır. Yılanlar ona her canlının dilini anlama yeteneği verir. Zalim Karatı-kaan yılanlar tarafından öldürülür. Kayçı-Mergen'i eşi sarhoş edince yeteneğini eşine söyler ve yılanlar Kayçı-Mergen'i öldürmeye gelir, fakat içki içip birbirlerini öldürürler ve Kayçı-Mergen'i öldürmeden giderken ona içkinin zararlı olduğunu söylerler.

Eğitici Mesaj: İyilik karşılıksız kalmaz ve sırlar mutlaka saklanmalıdır. Yaratılıştan gelmeyen özelliklere sonradan sahip olunursa bunlar insanı mutsuz edebilir. İçki insanı kötü yollara sürükler.

4.2.5 İhtiyar Babırgay: İhtiyar Babırgay vefasızlığın, kartal vefanın sembolüdür.

Konu: Ava çıkan Babırgay vurduğu geyikle birlikte iki kartal tarafından yuvalarına götürülür. Babırgay yuvadaki kartal yavrularından biriyle dost olur. Sonra Babırgay'a kötü bir ruh olan Almış musallat olur. Babırgay Almış'ı

öldürür. Kartalı esir tutup ona av yaptırır. Kartalın kardeşi Babırgay'ı öldürmezse özgür kalamayacağını söyler. Babırgay'ın eşi bu konuşmayı duyup kocasına anlatır ve Babırgay eşine inanmayıp kartalı özgür bırakmaz. Kartal sonunda Babırgay'ı öldürür.

Eğitici Mesaj: Bir şey çok güzel olsa bile ondan vazgeçmek gerektiğinde zamanında vazgeçmek gerekir.

4.2.6 Üç Kuyu: İhtiyar adam ve eşi iyiliği, tilki kurnazlık ve kötülüğü temsil eder.

Konu: Çocuksuz yaşlı bir çift, kış için üç kuyuya yiyecek koyar. Bir tilki onların çocuğu olmak ister ve çift bunu kabul eder. Tilki her seferinde düğüne gidiyormuş gibi kuyudaki yiyecekleri yer. İhtiyar adam durumu fark edince tilkiyi öldürmek ister, fakat tilki kaçır.

Eğitici Mesaj: Kötü her zaman kötüdür, kötüden iyilik beklenmemelidir.

4.2.7 Yedi Kurt ile Kurnaz Tilki: İhtiyar adam ve eşi saflığı; yedi kurt hem kötülüğü hem saflığı, tilki kurnazlığı ve kötülüğü temsil eder.

Konu: Yaşlı çiftin yiyeceklerini yiyip kaçan tilki, yolda yedi kurda rastlar ve onların önünde kusar. Kustuğu yiyeceklerin aynısını isteyen kurtlara, kuyruklarını suya sokup tanrıya ulumalarını söyler. Tilki onları ihtiyarın su aldığı yere götürür; kuyrukları buzda donan kurtları, tilki yaşlı adama teslim eder.

Eğitici Mesaj: Aç gözlülük ve kolay yoldan kazanç sağlamaya çalışmak zarar getirir ve her söylenene inanmamak gerekir. Ayrıca akıl güçten üstündür.

4.2.8 İhtiyar Adam: İhtiyar adam iyiliği ve dürüstlüğü, zengin açgözlülüğü, turna yol göstericiliği temsil eder.

Konu: İhtiyar bir adam yanında çalıştığı zenginden iş karşılığı aldığı tohumları eker, ama bunlar her yıl çalınır. Üçüncü yıl, hırsızın bir turna kuşu olduğunu fark eder ve onu yakalar. Turna, zengin adamın tohumları çaldırıldığını söyler ve ihtiyarı yönlendirerek onun zengin olmasını sağlar. İhtiyar zengin olurken zengin fakirleşir, ihtiyar adamın yanında çalışmaya başlar.

Eğitici Mesaj: Açgözlülük ve dürüst olmamak insana her zaman kaybettirir. İnsanın kısmeti gelip onu bulur.

4.2.9 Öksüz Oğlan ile Tavşan: Öksüz oğlan hayalperestliği, tavşan da tavşanın doğasını temsil eder.

Konu: Öksüz bir delikanlı ava çıktığında bir tavşan görür ve tavşanı vursam neler olur diye hayal ederken bir anda bağırır ve tavşan kaçır.

Eğitici Mesaj: Beklersen kaçır, iş zamanında yapılırsa sonuca ulaşır.

4.2.10 Kedi: Kedi kurnazlığı, küçük oğul payına düşenle yetinmeyi temsil eder.

Konu: İhtiyar bir adam üç oğluna malını mülkünü miras bırakır, ancak en küçük oğluna yalnızca bir kedi verir. Küçük kardeş itiraz etmez ve kedi onu türlü hilelerle zengin edip güzel bir kızla evlendirir.

Eğitici Mesaj: Kendinize düşen paya razı olmalısınız.

4.2.11 Öksüz Oğulcuk ile Sincap: Öksüz çocuk açgözlülüğü ve doyumсуuzluğu; sincap da olağanüstü güçleri ve bolluğu, bereketi temsil eder.

Konu: Kimsesiz bir çocuk ormanda avlanırken bir sincap görür ve sincap çocuğa ondan ne istediğini sorar. Çocuk sırasıyla yiyecek, giyecek, ev, dükkân ve tüccar olmak ister ve sincap bu istekleri yerine getirir. Çocuk sonra da tanrı olmak isteyince her şeyini kaybeder.

Eğitici Mesaj: İnsan nefesine hâkim olmalı, elde edebildikleriyle yetinmeli ve haddini aşmamalıdır.

4.2.12 Todıl Ala Kuşcağız: Todıl ala kuşcağız olağanüstü güçleri ve bolluğu, bereketi, iyiliği; ihtiyar adam açgözlülüğü, doymazlığı ve vefasızlığı temsil eder.

Konu: İhtiyar adam ormanda bir ağacı keserken ağacın içine yuva yapan bir kuş dile gelip ağacı kesmezse bütün dileklerini yerine getireceğini söyler. İhtiyar adam sırayla odun, ev, hayvan ister ve bu istekleri olur. İhtiyar adam kağan olmak isteyince eşi onu uyarır, fakat adam onu dinlemez kuşun yuva yaptığı ağacı keser ve kuş bir daha görünmez.

Eğitici Mesaj: İnsan nefesine hâkim olmalı, elde edebildikleriyle yetinmeli ve haddini aşmamalıdır.

4.2.13 Ösküs-Oolok: Ösküs Oolok iyiliği, tilki kurnazlığı ve iyiliği, ayı vefasızlığı ve kötülüğü temsil eder.

Konu: Tarlada çalışan delikanlıya yardım eden dayı delikanlının ona verdiği yiyecekleri yedikten sonra senin etin daha lezzetlidir der ve onu yemek ister. Ayıdan akşama kadar mühlet isteyen delikanlı, tilki ile plan yapıp ayıyı öldürür.

Eğitici Mesaj: Kötünün dostluğundan fayda gelmez.

4.2.14 Kılıçlı Kedi: Tilki kurnazlığı; ayı, pars ve kurt merakı; kedi kendi doğasını temsil eder.

Konu: İhtiyar adamın kedisi, tilkiyle arkadaş olur. Tilki tavşanını çalan ayıyı bir metre kılıcı olan arkadaşım var diyerek tehdit eder. Ayı, pars ve kurt bu arkadaşını merak edip yemeğe davet ederler. Kedi kendisi için hazırlanan yemeğin altındaki fareye saldırınca hayvanlar onu tehlikeli zannedip kaçar, ayı ise korkudan ağaçtan düşüp ölür.

Eğitici Mesaj: Dedikodu ve abartma zararlıdır.

4.2.15 Köpek Olmasaydı: Tanrı yaratmayı, köpek zaafları ve tamahkârlığı, Erlik de kurnazlığı temsil eder.

Konu: Tanrı insan bedenini yaratır ve ona can bulmaya giderken köpeği insana bekçi yapar. Erlik gelip köpeği kandırıp insanı canlandırır. Tanrı da ceza olarak köpeği insana bekçi yapar.

Eğitici Mesaj: Size verilen görevi düzgün yapmazsanız zararlı çıkarsınız.

4.2.16 Yaban Horozu: Yaban horozu akılcı kararlar almamayı; kuşlar da akıllı, uyumlu olmayı temsil eder.

Konu: Altay'da eskiden hava çok sıcakmış ve birçok kuş yaşarmış. Kış gelince kuşlar güneye göç ederken yaban horozuna da gelmesini söylemişler. Ama o, "yurt terk edilir mi?" diyerek Altay'da kalmış. Fakat kar, fırtına olunca çok ağlamış ve gözleri hep kızıl kalmış.

Eğitici Mesaj: Zamanında uygun kararlar almak, ortama ve koşullara göre hareket etmek gerekir.

4.2.17 Aç Gözlü Yaban Horozu: Yaban horozu açgözlülüğü, kuşlar akılcılığı temsil eder.

Konu: Göç vakti kuşlar yaban horozunu çağırır, fakat yaban horozu onlarla gitmez ve çam kozalaklarını yemek için kalır. Havalar soğuyunca da bitlenir ve tüy döker. Ağlamaktan gözlerinin çevresi hep kırmızı kalır.

Eğitici Mesaj: Aç gözlülük iyi bir şey değildir.

4.2.18 Yaban Horozu ile Dağ Tavuğu: Yaban horozu vicdanı ve empatiyi; dağ tavuğu haksızlığa uğrayan kişiyi, Kan-kerede gücü ve kötülüğü temsil eder.

Konu: Dağ tavuğu bilmeden Kan-kerede'yi atından düşürür. Kan-kerede

dağ tavuğuna eziyet eder. Dağ tavuğu ağlarken yaban horozu da onunla ağlar. Bunu gören Kan-kerede, ikisinin de gözlerinin kızıl olması için beddua eder ve gözleri kızıl kalır.

Eğitici Mesaj: İstmeden yapılan bir hata bile ağır sonuçlar doğurabilir.

4.2.19 Yaban Horozu ile Turna: Yaban horozu başına buyruk olmayı, turnalar da birlik ve dayanışmayı temsil eder.

Konu: Yaban horozu turnalarla göç eder, bir göl kenarında mola verirler. Yaban horozu ormana yem aramak için gidip uyuyunca turnalar onu bulamaz ve yoluna devam eder. Horozun ağlamaktan gözü kıpkızıl olmuş ve o günden sonra yaban horozu ile turnalar dostluk kuramamış.

Eğitici Mesaj: Birlik ve dayanışma önemlidir, birlikte hareket etmek gerekir, ayrılmak sorunlara yol açabilir.

4.2.20 Porsuk ile Geyik: Porsuk, ayı, tilki, kurt ve vaşak anlaşmazlığı; geyik de kendi doğasını temsil eder.

Konu: Porsuk, ayı, tilki, kurt ve vaşak beş kardeştir. Birlikte bir geyiği avlamak isterler, ama kimin avlayacağı konusunda anlaşamazlar ve geyiği avlayamazlar. Bu yüzden birbirlerine küsüp dağılıp giderler.

Eğitici Mesaj: Birlikte çalışmak ve iş birliği yapmak başarı getirir, bencillik ve anlaşmazlık ise başarısızlığa yol açar.

4.2.21 Korkunç Misafir: Porsuk korkaklık, şüphe ve adalet aramayı; tavşan masumiyeti ve yanlış anlaşılmayı, ayı adaleti, diğer hayvanlar da birlik beraberliği temsil eder.

Konu: Porsuk avdan dönerken evinden garip sesler duyar ve hayvanları yardıma çağırır. Hayvanlar eve porsuğun girmesine karar verir. Porsuk içeri girince tavşan üzerinden atlayıp kaçarken dokunduğu yerler beyazlar. Porsuk bu nedenle tavşanı yargıya verir. Ancak yargıyı yapan ayı tavşanı suçsuz bulur.

Eğitici Mesaj: İşin aslı öğrenilmeden durum abartılmamalıdır.

4.2.22 Cimri Kurbağa: Kurbağa çıkarıcılığı ve cimriliği; karıncalar dayanışma, sabır, merhamet ve saflığı temsil eder.

Konu: Yolunu kaybeden kurbağayı karıncalar yemek ister, fakat sonra acıyıp evlerinde misafir ederler. Kurbağa da onları kendi evine yemeğe davet eder, fakat göle geldiklerinde suya atlayıp günlerce çıkmaz. Karıncalar sabreder ve beklerken kemerlerini iyice sıkırlar ve yedinci gün evlerine dönerler ve bir daha kuşaklarını çözmezler, belleri ince kalır.

Eğitici Mesaj: İyiliğe karşı nankörlük, vefasızlık edilmemeli.

4.2.23 Kurbağa ile Karınca: Kurbağa çıkarıcılığı ve cimriliği; karıncalar dayanışma, sabır, merhamet ve saflığı temsil eder.

Konu: Yolunu kaybeden kurbağayı karıncalar evlerinde misafir ederler. Ertesi gün kurbağa onları evlerine davet eder, fakat daldığı gölden çıkmaz. Karıncalar çaresizce evlerine dönerler.

Eğitici Mesaj: İyiliğe karşı nankörlük, vefasızlık edilmemeli.

4.2.24 Kurnaz Tilki: Tilki kurnazlık, çıkarıcılık ve hileyi; ayı saflığı, kurtlar kolay inanmayı, ihtiyar adam intikam ve vefayı temsil eder.

Konu: Aç bir tilki yolda ayıyla arkadaş olur. Tilki ayıyı ateşten uzaklaştırmak bahanesiyle uçurumdan yuvarlar ve etini yer. Tilki sonra dokuz kurda rastlar, onların önünde kusar ve böyle yiyecek istiyorlarsa kuyruklarını soğuk suya sokup ulumaları gerektiğini söyler. Kurtlar önceden ihtiyar adamın hayvanlarını yemiştir. Tilki, kuyukları donunca da ihtiyar adama kurtları gösterir ve öldürtür. İhtiyar adam, tilkiyi kızıyla evlendirir.

Eğitici Mesaj: Kurnazlığa karşı dikkatli olmak gerekir.

4.2.25 Tilki ve Çekirge: Tilki, tehlikeyi ve düşmanı; saksığan, ailesini korumayı; çekirge, akli ve dostluğu temsil eder.

Konu: Tilki her gün saksığanın bir yavrusunu yer ve saksığan çekirgeden aldığı akılla yavrularını tilkiye vermez. Tilki çekirgeyi yemek için yuvasına gider, ama başaramaz. Çekirge ile saksığan dost olurlar.

Eğitici Mesaj: Akıl ve dostluk, tehlikeler karşısında en büyük koruyucudur.

4.2.26 Tilki ile Ayı: Tilki kurnazlık, çıkarıcılık ve hileyi; ayı saflığı, kurtlar kolay inanmayı, avcı gücü temsil eder.

Konu: Aç bir tilki yolda ayıyla karşılaşır. Tilki ayıyı ateşten uzaklaştırmak bahanesiyle uçurumdan yuvarlar ve etini yer. Tilki sonra dokuz kurda rastlar, onların önünde kusar ve böyle yiyecek istiyorlarsa kuyuklarını soğuk suya sokup ulumaları gerektiğini söyler. Kurtlar önceden ihtiyar adamın hayvanlarını yemiştir. Tilki, kuyukları donunca da bir avcıya kurtları gösterir ve öldürtür.

Eğitici Mesaj: Kurnazlık, fiziksel güçten daha etkili olabilir; fakat bu her zaman ahlaki değildir.

4.2.27 Ayı ile Servi Kuşu: Ayı gücü, öfkeyi, cömertliği, dostluğu; servi

kuşu paylaşmayı, dostluğu, ölçsüzlüğü ve düşüncesizliği temsil eder.

Konu: Servi kuşu ayıya ağaçtan fıstıklı kozalak düşürür ve dost olurlar. Servi kuşu bir sefer ayının düşürdüğü fıstıklı kozalakları yemek için akrabalarını çağırır. Ayı bütün kozalakları servi kuşlarının yediğini görünce beddua eder: “Kanınız kaşık dolusu, etiniz parmak kadar olmasın!”

Eğitici Mesaj: Paylaşmanın da bir sınırı olmalıdır. Paylaşımada adalet önemlidir.

4.2.28 Tavşanlar: Tavşanlar korkaklık, çaresizlik, umutsuzluk ve acele karar vermeyi; kurbağalar korkaklığı ve daha kötü durumda olmayı temsil eder.

Konu: Korkak oldukları için intihar etmeye karar veren tavşanlar göle doğru giderken çıkardıkları gürültüden korkan kurbağaların suya atladığını görürler ve kendilerinden daha korkak canlıların olduğunu görünce intihardan vazgeçerler.

Eğitici Mesaj: Her zaman bizden daha kötü durumda olanlar vardır, hayat görüldüğü kadar umutsuz değildir.

4.2.29 Kakım ile Tavşan: Kakım dalgınlık ve bilinçsizce hareket eden tarafı, tavşan kırılğanlığı ve hak aramayı temsil eder.

Konu: Ormanda kakım ile tavşanın çarpışmasıyla tavşan ağır yaralanır ve tavşan kakımı mahkemeye verir. Ayı, yargıç olarak taraflar birbirini tanımadığı için kaza olduğuna karar verir ve onlara ceza vermez. Ancak uyarı olması için tavşanın kulaklarına ve kakımın kuyruğuna ocaktan is sürer. Bu olaydan sonra tavşanın kulakları, kakımın da kuyruğu siyah kalır.

Eğitici Mesaj: Yanlış anlaşılmalarda doğru iletişimle çözümlenmelidir ve kaza ile hata birbirinden ayrılmalıdır.

4.2.30 Sivrisinek: Sivrisinek, kötülüğe aracılık etmeyi; insan, zekâ ve savunma gücünü; Erlik, kötülüğü temsil eder.

Konu: Erlik, sivrisineği dünyaya gönderir ve hangi canlının kanının en lezzetli olduğunu öğrenmesini ister. Sivrisinek insanın kanını emerken insan, onun amacını öğrenir ve dilini koparır. Sivrisinek de en lezzetli kanın insan kanı olduğunu Erlik’e söyleyemez.

Eğitici Mesaj: Kötü niyetle yapılan görevler her zaman sonuç vermez.

4.2.31 İnek ile Geyik: İnek ile geyik kararlarından pişmanlık duymayı, yargı da adalet sağlayan otoriteyi temsil eder.

Konu: İnek ve geyik abla kardeşler ve inek geyiğe yağlı toynaklarını, geyik de ineğe ellerini verir. Ancak bu değiş tokuştan memnun kalmayınca yargıya giderler. Yargı ineğin insanların içinde, geyiğin de dağda yaşamasına karar verir.

Eğitici Mesaj: Herkes kendi doğasına uygun yaşamalı ve yaratılışından gelen özelliklerle yetinmelidir.

4.2.32 Mamut Adlı Hayvanın Ölümü: Mamut kibri; insan liderlik, akıl ve koruyuculuğu temsil eder.

Konu: Çok büyük bir selde insan bir sal yapıp canlıların hepsini iki çift olarak sala bindirir. Mamut kibirlenip sala binmez ve ölür.

Eğitici Mesaj: Kibir, felakete yol açar ve zamanında alınan tedbir hayat kurtarır.

4.2.33 Servi Kuşu: İnsan, bilgelik ve merakı; servi kuşu açgözlülüğü, kıskançlığı ve yalancılığı; ayı dürüstlüğü temsil eder.

Konu: İnsan, doğadaki yiyecekler hakkında bilgi almak için servi kuşunu gönderir. Servi kuşu her şeyin iyi yetiştiğini görmesine rağmen kıskanarak yalan söyler. İnsan daha sonra ayıyı gönderir ve ayı yalnızca süt akan dereyi içer ve insana doğruyu söyler. İnsan da yalan söyleyen servi kuşuna beddua eder ve onu uzaklaştırır.

Eğitici Mesaj: Doğruluk değerli kılar, yalan ise dışlanmaya yol açar.

4.2.34 Maral ile Tombul Başlı Balık: Maral, duyarlılık ve masumiyeti; tombul başlı balık, sorgulayıcılığı; insan, aklın ve gücün sahibi olan potansiyel tehditi; Üç-Kurbus, otoriteyi temsil eder.

Konu: Maral, Üç-Kurbus adlı tanrının toplantısına katılır. Toplantıdan sonra tombul başlı bir balık aklın kime verildiğini sorunca Maral, aklın insana verildiğini söyler. Balık, insanın tüm canlıları yiyebileceğini söyleyince maral üzülüp ağlamaya başlar. O günden sonra maralın göz çevresi kırmızı kalır.

Eğitici Mesaj: Akıl önemlidir.

4.2.35 Yüz Düşünce: Tilki kendini beğenmişlik ve kurnazlığı, turna içgüdüsel kurtuluşu ve şansı, avcı tehlikeyi ve fırsatları tam değerlendirememeyi temsil eder.

Konu: Tilki turnaya kendini yüz aklım var diye överken aniden bir avcı gelir ve tilki kaçarak porsuğun yuvasına girer, turna da peşinden oraya girer. Avcı turna ve tilkiyi yuvadan çıkarır. Ancak daha çok işe yarayacağını

düşündüğünden önce tilkiyi yakalar öldürür. Bu sırada turna uçup kaçar.

Eğitici Mesaj: Kendini övmek ve akıllı olduğunu söylemek her zaman işe yaramaz.

4.2.36 Yıl Gel: Cajılak (Cıl-kel) merak, hayranlık ve sorumluluğu unutmayı; kartal liderlik, otorite ve affetmeyi temsil eder.

Konu: Altay'daki en güzel sesleri duyan kartal, Cajılak adlı kuşu keşif için gönderir. Cajılak doğaya hayran kalıp görevini unuttur ve kartalı görünce de "Kış gelince baharın gelmesi için yıl gel, yaz gel!" diye türkü söyledim. Şimdi sizi çağıracaktım, der. Bahar gelince affedilir ve adı Cıl-kel (Yıl-gel) olur. O günden beri baharda ilk o öter.

Eğitici Mesaj: Güzellik karşısında sorumlulukları unutmamak gerekir.

4.2.37 Boz Kuş: Boz kuş adaleti ve koruyuculuğu, Kodurlu masumluluğu ve ezilen kişiyi, Baybarak kötülüğü, köpek sadakati temsil eder.

Konu: Zengin Baybarak, çobanı Kodurlu'yu işten ve yurdundan kovar. Kodurlu'nun köpeği ve boz kuş Kodurlu'ya tavşan avlayarak yardım eder. Baybarak da köpeği öldürünce boz kuş Baybarak ile karısını öldürür ve tüm hayvanları Kodurlu'ya verir.

Eğitici Mesaj: Zulmeden sonunda cezasını bulur.

4.2.38 Bildircin: Bildircin korkaklığı, pişmanlığı ve telafiyi; Ay-Kaan zalimliği, otoriteyi, gücü; kul, yardıma muhtaç varlığı temsil eder.

Konu: Ay-Kaan göç hazırlığı için tüm kuşları çağırır. Bildircin uykuya daldığı için geç kalır. Suçunu telafi etmek isteyen bıldırcın, göç sırasında bataklığa saplanan bir kulu kurtarmak için "Çeek, çeek!" diye bağıarak yardım ettiğini zanneder ve bu olaydan sonra hep böyle ötmeye devam eder.

Eğitici Mesaj: Küçük bir yardım bile büyük sonuçlar doğurabilir, hataları telafi etmek için çaba göstermek gerekir.

4.2.39 Yarasa: Yarasa ikiyüzlülüğü, çıkarıcılığı ve korkaklığı; aladoğan, gökyüzündeki otoriteyi; tilki kurnazlığı ve yeryüzündeki otoriteyi temsil eder.

Konu: Yarasa, kendisinden vergi almak isteyen aladoğana kuş olmadığını; tilkiye ise yer hayvanı olmadığını söyleyerek ikisini de kandırır. Ancak yalanlarından sonra aladoğandan korkup uçamaz, tilkiden korkup yürüyemez hale gelir.

Eğitici Mesaj: Çıkar için söylenen yalanlar, sonunda kişiyi özgürlüğünden eder.

4.2.40 Saksığan: Saksığan, alışkanlıklarına bağlı kalmayı ve değişime ayak uyduramamayı; tavus kuşu, zarafeti ve liderliği; kuşlar topluluğu, ortak karar ve sosyal düzeni temsil eder.

Konu: Kuşlar tavus kuşunu başkan seçer, o da saksığanla evlenir. Ancak saksığan eski alışkanlığını bırakamaz ve çöplükten yemek yemeye devam eder. Bunu gören tavus kuşu onu boşar. O günden sonra saksığan her yem alışında arkasına bakar olur.

Eğitici Mesaj: Evlilikler uyumlu çiftler arasında yapılmalı ve kişi bulunduğu yeni konuma uygun davranmalıdır.

4.2.41 Güzel Giyimli Tarla Sincabı: Tarla sincabı, tedbiri ve çalışkanlığı; ayı, gücü ve zor durumdaki kişiyi temsil eder.

Konu: Aç kalan ayı, tarla sincabının yuvasındaki yiyecekleri yer. Teşekkür etmek ister, ama tarla sincabı onu anlamaz. Ayı minnettarlığını göstermek için sırtını sıvazlayınca sincabın sırtında ayının beş parmağından çizgili güzel süsler oluşur.

Eğitici Mesaj: İyilik ve minnettarlık, sözle olmasa da davranışla ifade edilebilir ve güzelliklere vesile olur.

4.2.42 Sıçan ile Deve: Sıçan zekâyı, deve gücü temsil eder.

Konu: Deve ve sıçan, on iki hayvanlı takvime girmek ister ve güneşi ilk görenin takvime alınmasına karar verilir. Sıçan devenin sırtına çıkar ve deve sıçanın yüzünü batıya çevirir. Batıdaki dağlardan gelen yansımaya “güneş doğdu” sanıp gören sıçan takvime girmeyi başarır.

Eğitici Mesaj: Bazen şans kazanmayı sağlar.

4.2.43 Yılan ve Arı: Yılan kötülüğü ve zalimliği, arı iyiliği, küçük kız saflığı ve insan doğasının tehlikeye karşı refleksi temsil eder.

Konu: Yılan kendini överken bir arıyla tartışmaya başlar. İnsanlar arasında hangisinin daha çok kabul göreceğini anlamak için köye giderler. Arı, bir kızın elindeki çiçeğe konup huzurla uyurken küçük kız yılanı görüp öldürür.

Eğitici Mesaj: Zalimlik ve kötülük övünülecek şeyler değildir, kötüler mutlaka sonunda cezalarını alırlar.

4.2.44 Kötünün Faydası: Geyik dış görünüşe önem vermeyi, kendini eleştirmeyi ve eleştirdiklerinin değerini sonradan fark etmeyi; boynuzlar gösterişli, fakat işe yaramayan özellikleri; ince bacaklar önemsiz görünen, fakat hayati önemi olan becerileri temsil eder.

Konu: Geyik, suya yansıyan görüntüsüne bakarak boynuzlarına hayran kalır; fakat ince ve uzun bacaklarını beğenmez. Ancak bir avcıdan o bacaklar sayesinde kaçır ve kurtulur.

Eğitici Mesaj: Yaratılıştan gelen özellikler -beğenmesek bile- bizler için gereklidir. Görünüş değil, işlev ve yetenek önemlidir.

4.2.45 Karacanın Kuyruğu Niçin Ak?: İhtiyar adam açgözlülüğü, bencilliği ve doğaya uyumsuzluğu; ihtiyar kadın sabır, akıl, bereket ve doğayla uyumu; dağ iyesi doğanın ruhunu, gözetleyici ve cezalandırıcı gücü; karacalar ve geyikler bereketi ve doğayla uyumu; süt bereketi ve karacaların kuyruklarını ak yapmayı temsil eder.

Konu: Kıtık yaşanırken yaşlı bir çift ineklerini keser. Adam eti tek başına yer. Kadın evi terk edip dağ iyesinin yanına gider. Orada hayvanları sağır ve kocasını da yanına alır. Ancak adam karacaların yanında gaz çıkarınca hayvanlar kaçır, kaçarken de kuyruklarına süt dökülür.

Eğitici Mesaj: Bencillik ve saygısızlık bereketi kaçırır, doğaya ve paylaşımına özen göstermeyenler sonunda yalnız ve yoksul kalır.

4.2.46 Kurt: Kurt nankörlük ve ihaneti; tilki zekayı, kurnazlığı ve adaleti; avcı, iyi niyeti temsil eder. At, inek ve koyun insan eliyle zarar görmüş masum canlıları temsil eder.

Konu: Bir avcı bir kurdu çuvala koyup avcılardan saklar. Ancak kurt serbest kalınca onu yemek ister. Avcı yolda karşılaştıkları canlılara kimin haklı olduğunu sormalarını teklif eder. At, inek, koyun ve tilki hep insanın kötü olduğunu söyler. Tilki kurnazca bir plan yaparak kurdu tekrar çuvala koydurur. Avcı da kurdu öldürür, tilki etini yer, avcı da huzurla evine döner.

Eğitici Mesaj: İyiliği nankörle paylaşmak tehlikelidir, kurnazlık bazen adaleti sağlar.

4.2.47 Baykuş ile Şakrak Kuşu: Baykuş emek, ciddiyet ve uyuma özen göstermeyi; şakrak kuşu yetersizlik, özensizlik ve karşılıksızlığı temsil eder. Toy (kuş şöleni) toplumun ortak alanını, sosyal yargı ve onay sistemini temsil eder.

Konu: Baykuş ve şakrak kuşu toya gitmek için birbirlerini süslerler. Baykuş şakrak kuşunu çok güzel süsler. Fakat şakrak kuşu baykuşu güzel süsleyemez ve herkes baykuşla alay eder. İki kuş kavga ederler. Baykuş şakrak kuşunun tüylerini yakar ve bu yüzden de tüyleri sararmıştır derler.

Eğitici Mesaj: Herkes kendi yeteneği oranında bir şeyler yapabilir.

4.3 Tıva Hayvan Masalları

Tıva halk anlatıları içinde hayvan masalları, günlük yaşamla doğa arasındaki ilişkiyi ve insan karakterlerinin çeşitliliğini canlı bir dille yansıtan anlatılardır. *Tıva Halk Masalları*'nda bu anlatılar, "*Diriğ Amitannar Dugayında Tooldar*" (Hayvan Masalları) başlığı altında toplanmış olup sekiz örnekle temsil edilir.³⁹ Bu masallar, Tıva halkının doğaya duyduğu saygıyı, toplumsal değerleri ve insan davranışlarına dair gözlemlerini mizahi bir anlatımla birleştirir. Olaylar genellikle kısa, beklenmedik çatışmalar etrafında şekillenir; anlatımda diyaloglar ön plandadır. Yerel deyimler, tekrar eden kalıplar ve sözlü geleneğe özgü ritmik yapı, dinleyicinin ilgisini canlı tutar. Masalların sonunda yer alan özlü ifadeler, anlatının eğitici yönünü vurgular.⁴⁰

Masallarda işlenen konular genellikle iyilik ve kötülük, kurnazlık ve saflık, doğruluk ve hilekârlık gibi ahlaki karşıtlıklar etrafında gelişir. *Hunajık* masalında açgözlülük, *Şireçi Börü* masalında bencillik ve kurnazlık, *Moortay* masalında ise dostluk ve dayanışma temaları öne çıkar. Kahramanların başarısı çoğu zaman bilgi, sabır ve sağduyuya dayanır; güç ya da kurnazlık tek başına yeterli değildir. Bu yönüyle Tıva hayvan masalları, toplumun ahlaki değerlerini çocuklara doğal bir öğrenme ortamı içinde aktaran kısa ama etkili öğretici metinlerdir.⁴¹

Hayvan karakterler masalların temel ögesidir. Tilki kurnazlığı, ayı güç ama saflığı, kurt cesareti, geyik zarafeti, tavşan çevikliği, yılan ise kurnaz tehlikeyi temsil eder. Bu karakterler, insan davranışlarının doğadaki yansımaları olarak biçimlenmiştir. Masallarda hayvanların konuşması, dostluk kurması veya çatışması, insan topluluğundaki adalet, iş birliği ve rekabet ilişkilerini sembolik düzeyde ifade eder. Bu anlatılar, Tıva halkının doğayla kurduğu dengeyi ve toplumsal uyumu mizahi bir duyarlık içinde aktararak kültürel belleğin sürekliliğine katkı sağlar.⁴²

Bu genel özellikler, Tıva hayvan masallarının yalnızca eğitici anlatılar değil, aynı zamanda halkın dünya görüşünü ve değer sistemini yansıtan derin sembolik metinler olduğunu göstermektedir. Şimdi bu masalların bazı örneklerini yapısal ve tematik açıdan incelemek yerinde olacaktır.

4.3.1 Tavşan: Ak tavşan zekâ, aldatma ve hayatta kalma becerisini; lama

³⁹ Aça, age, s.472-495

⁴⁰ Aça, age, s.472-495

⁴¹ Aça, age, s.480-489

⁴² Aça, age, s.490-495

gücü, saflığı temsil eder. İhtiyar adaleti; kaplan, kurt ve tilki kibir ve kolay kandırılmayı temsil eder.

Konu: Ak tavşan, önce lamayı kandırarak yükünden şıvaga (lezzetli yiyecek) çalar. Sonra kaplan, kurt ve tilkiyi gözlerini çıkarıp yemeleri için kandırıp hepsini kör eder. Bir ihtiyara bu üç kör hayvanı gösterir, ihtiyar da onları öldürür.

Eğitici Mesaj: Zekâ, kaba kuvvetten üstündür. Açgözlülük ve saflık felakete yol açar.

4.3.2 Oğlak: Oğlak zayıflığı ve zekâyı, kurt ve ayı fiziksel gücü ve düşünmeden saldıran tehdit unsurlarını temsil eder.

Konu: Zayıf bir oğlak, zeki ve cesur davranarak kurt ve ayıyı kendisinden korkutup kaçırtır. Ardından bir grup kurdun bulunduğu çadıra girer, onları da hileyle tek tek kandırarak yok eder. En sonunda iki kurt buzda kaçarken oğlak onları da kovalarken düşüp kalır.

Eğitici Mesaj: Zekâ, cesaret ve dil gücüyle zayıf olanlar da güçlü düşmanları alt edebilir. Korku, aldatma yoluyla da yaratılabilir.

4.3.3 Zavallı Oğlak: Zavallı oğlak güçsüzlüğü ve zekâyı; cadı kadın kötülüğü, tehlikeyi ve karanlık güçleri; yedi anası aile, sevgi ve güveni temsil eder. Cadının çocukları kötülüğe hizmeti temsil eder.

Konu: Zavallı bir oğlak, yedi annesini cadı karısına kaybeder. Sonunda cadı, oğlağı da yakalayıp eve götürür. Oğlak zekice davranarak cadının çocuklarını kandırıp öldürür ve saklanır. Cadı onu bulmaya çalışırken kendi tuzağına düşüp ölür. Oğlak, cadının serçe parmağını kesince anneleri parmaktan çıkarır ve hepsini kurtarır. Böylece tekrar mutlu yaşarlar.

Eğitici Mesaj: Zekâ ve cesaret kötülüğü alt eder. Küçük ve güçsüz görünen biri bile büyük kötülükleri yenebilir.

4.3.4 Rahvan Kulun: Rahvan kulun bilgeliği, sabrı ve stratejisi; kurt açgözlülüğü, kaba kuvveti ve cehaleti temsil eder.

Konu: Zayıf bir kulun kendisini yemek isteyen kurdu kandırır. Her seferinde kurda “beni rahvan/yorga/tırısa koşturarak ye” diyerek sırtına bindirir, onu koşturup uyutur ve üzerinden düşürerek kaçır. En sonunda da “ayağımda yazı var, oku da öyle ye” der; kurt yazıyı okumaya çalışırken kulun onu tekmeleyip öldürür.

Eğitici Mesaj: Zekâ ve sabır, fiziksel güçten üstündür.

4.3.5 Uyanık Kurt: Uyanık kurt akıllı ve öngörüyü, diğer kurtlar açgözlülüğü, semiz atlar cezbedici görünen tuzakları temsil eder.

Konu: Aç kurt sürüsünde yalnızca bir akıllı kurt vardır. Diğerleri açgözlülükle semiz atları seçip yiyince uyuyakalırlar. Uyanık kurt onları uyarmaya çalışır, ama onu dinlemezler. Sonunda insanlar atlarla gelince sürü yakalanır ve akıllı kurt hariç hepsi öldürülür.

Eğitici Mesaj: Akıl ve öngörü, açgözlülük ve dikkatsizliğe karşı hayati öneme sahiptir.

4.3.6 Yedi Yavrulu Saksığan: Saksığan ebeveyni, korkuyu ve kötülüğe direnmeyi; tilki zorbalığı, hileyi ve tehditi temsil eder. Tarla faresi küçüklüğü, zekâyı ve dayanışmayı temsil eder.

Konu: Bir demir kavak üstünde bir saksığan yaşarmış. Tilki gelip yavrularından birini aşağı atmasını ister, saksığan korkup birer birer yavrularını verir. Tarla faresi durumu öğrenip saksığana tilkiye ne söyleyeceğini öğreterek gider. Tilki tekrar gelince saksığan meydan okur, tilki utanıp kaçar.

Eğitici Mesaj: Korkuya teslim olmak geçici çözümdür; akıl, dayanışma ve cesaretle zorbalıktan kurtulabiliriz.

4.3.7 Arslan ile Karınca: Arslan kaba güç ve kibri, karınca azim ve sabrı, bakışı bilgelik ve stratejiyi, insan zekâ ve gücü temsil eder.

Konu: Arslan, insanın gücünü görmek için onu yemek ister. Bilge bir bakışı, hasta bir adama dönüşerek arslanı kandırır. İnsan hızını karınca ile temsil eder, arslan karıncayı küçümser; ama onu geçemez. Yorulur, korkar ve kaçar. Sonunda köpek, arslanın zayıflığını görüp insanın yanında yer alır.

Eğitici Mesaj: Zekâ ve sabır, kaba kuvvetten üstündür.

4.3.8 Moortay: Moortay açgözlülük ve nankörlüğü, tarla fareleri çalışkanlık, yardımseverlik ve masumluğu temsil eder.

Konu: Moortay adlı bakışı açıklıktan çukur başına gelip tarla fareleriyle karşılaşır. Fareler ona sigen-ot yuvayı üç günde hazırlar, kendisine sunarlar; fakat Moortay doymak bilmez. Yardımına gelen fareleri teker teker yer. Sonunda yuvasını yıkar ve bütün fareleri yer.

Eğitici Mesaj: Açgözlülere ve nankörlere iyilik yaparsanız sonunda size de zarar verirler.

Sonuç ve Tartışma

Güney Sibirya Türk halklarının hayvan masalları, yalnızca halk anlatı geleneğinin bir parçası değil; aynı zamanda kültürel belleğin, ahlaki değerlerin ve toplumsal düzenin aktarımını sağlayan işlevsel eğitim metinleridir. Bu çalışmada Hakas, Altay ve Tıva sahalarından derlenen toplam 65 hayvan masalı, karakterlerin sembolik işlevleri, olay örgülerindeki roller ve ilettikleri eğitici mesajlar bakımından incelenmiştir. Yapılan inceleme, bu masalların çocuklara ve genç kuşaklara toplumsal değerleri kazandırma sürecinde üstlendikleri kültürel ve pedagojik rolü ortaya koymaktadır. Hayvan karakterlerin davranış biçimleri, yalnızca bireysel ahlak anlayışını değil; aynı zamanda toplumun doğaya, emeğe, iyilik ve adalete bakışını da sembolik düzeyde yansıtmaktadır. Her üç sahada da masallar, insan-doğa ilişkisini dengede tutan, yardımlaşma, doğruluk, ölçülülük ve sabır gibi değerleri önceleyen bir eğitici anlayış üzerine kuruludur. Bu bağlamda Güney Sibirya hayvan masalları, hem ortak bir Türk mitolojik zeminine hem de bölgesel yaşam tarzlarının belirlediği özgün kültürel kodlara dayanmaktadır.

Bu genel çerçeve içinde yapılan çözümleme sonucunda masalların içerdikleri eğitici mesajlar, belirli temalar etrafında toplanmıştır. Aşağıda bu tematik bulgular, temsil ettikleri değerler ve anlatım özellikleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Zekâ, Kurnazlık ve Strateji Teması: Güney Sibirya hayvan masallarında en sık karşılaşılan temalardan biri, zayıf ama zeki karakterlerin güçlü rakiplerine karşı başarı elde etmesidir. Tavşan, oğlak veya küçük kuş gibi hayvanlar; ayı, kurt ya da kaplan gibi fiziksel gücü temsil eden varlıkları zekâ ve stratejiyle alt eder. Bu durum, bireye cesaret ve özgüven kazandırmanın yanı sıra, aklın kaba kuvvetten üstün olduğu fikrini pekiştirir. Böylece masallar, çocuklara yalnızca hayatta kalma becerisi değil, aynı zamanda düşünerek hareket etmenin değeri üzerine ahlaki bir mesaj sunar.

Açgözlülük, Kibir ve Düşüncesizlik: Hakas ve Altay masallarında sıkça rastlanan bir diğer tema, ölçsüzlük ve kibirle hareket eden karakterlerin cezalandırılmasıdır. Özellikle ayı, kurt ve tilki gibi figürler açgözlülükleri veya aceleci davranışları nedeniyle kayba uğrarlar. Bu anlatılar, bireye alçakgönüllülüğün, sabrın ve ölçülülüğün önemini öğretir. Masallar bu yolla toplumsal dengeyi koruyan geleneksel bir değer sistemini sürdürür; aşırılığın ve bencilliğin bireyi hem ahlaki hem toplumsal açıdan felakete sürükleyeceğini hatırlatır.

Aile Bağları ve Toplumsal Dayanışma: Tıva masallarında öne çıkan

temalardan biri, aile içi dayanışma ve toplumsal bağlılık duygusudur. “Zavallı Oğlak” gibi örneklerde bireyin yalnızca kendini değil, ailesini de koruma güdüsüyle hareket ettiği görülür. Bu anlatılar, kardeşlik, annelik ve birlikte yaşama bilincini yüceltir. Aile kurumunun kutsallığı, dayanışma ve fedakârlığın toplumun temeli olduğu fikrini güçlendirir. Bu yönüyle Tıva hayvan masalları, bireysel başarıdan çok toplumsal birlik ve sorumluluk bilincini öne çıkarır.

Kötülüğün Cinsiyetlendirilmesi ve Kadın Figürü: Tıva sahasındaki bazı masallarda “cadı kadın” figürü, kötücül ve yıkıcı bir güç olarak betimlenir. Bu figür hem doğaüstü güçlerin tehlikesini hem de toplumun bilinçaltındaki cinsiyet temelli korkularını temsil eder. Ancak masalın sonunda bu karakterler çoğu kez kendi tuzaklarına düşer ya da akıllı bir kahraman tarafından alt edilir. Bu durum, kötülüğün daima kendi içinde çözüleceği inancını yansıtırken, aynı zamanda kültürel düzlemde kadın figürünün hem korku hem saygı nesnesi olarak iki yönlü bir sembol işlevi gördüğünü de gösterir.

Doğayla İlişki ve Hayvanların İnsanlaştırılması: Güney Sibiryaya masallarında hayvanlar yalnızca anlatı karakterleri değil, toplumsal tiplerin ve insani duyguların yansımasıdır. Tilki kurnazlığı, tavşan zekâyı, oğlak cesareti; ayı ve kurt ise hem güç hem tehlikeyi temsil eder. Bu semboller aracılığıyla insanlar doğa ile kurdukları dengeyi, yaşam felsefelerini ve etik değerleri yeniden üretirler. Masallar, doğanın kutsal bir varlık olarak görülmesi gerektiği düşüncesini besler; doğayla uyum içinde yaşamanın ahlaki bir sorumluluk olduğunu öğretir.

Güney Sibiryaya Türk halklarının hayvan masalları, yalnızca eğlencelik sözlü ürünler değil, kültürel belleğin taşıyıcılarıdır. Bu anlatılar, bireyin toplum içindeki yerini, doğru–yanlış ayrımını ve doğayla ilişkisini öğretirken; toplumsal düzenin devamı için gerekli olan ortak değerleri pekiştirir. Hakas, Altay ve Tıva masallarında farklı semboller ve anlatım biçimleri görülse de verilen mesajların büyük ölçüde benzeştiği tespit edilmiştir. Bu benzerlik, üç halkın tarihsel ve kültürel yakınlığının yanı sıra ortak bir ahlaki kodun varlığına da işaret eder. Masallarda sıkça karşımıza çıkan “zayıf ama zeki” karakter tipi, Türk dünyasında aklın güce üstün gelmesi ilkesinin bir yansımasıdır. Bu yönüyle Güney Sibiryaya hayvan masalları hem eğitici hem de kültürel kimliği koruyucu işlev gören sözlü eğitim metinleri olarak değerlendirilebilir.

Hakas, Altay ve Tıva Hayvan Masallarında Ortak Temalar ve Değerler: Güney Sibiryaya Türk halklarının hayvan masalları, ortak bir kültürel zemin üzerinde

şekillenmekle birlikte her sahada farklı toplumsal ve duygusal vurgular taşır. Bu masalarda en yaygın tema, zekânın fiziksel güçten daha üstün olduğudur. Oğlak, tavşan ya da küçük kuş gibi zayıf ama akıllı karakterler, ayı, kurt veya kaplan gibi güçlü düşmanlarını zekâ, sabır ve stratejiyle alt eder. Bu durum hem bireyin içsel gücünü hem de toplumun akla ve ölçülülüğe verdiği değeri simgeler. Masallar, böylece bireylere yalnızca cesaret ve kararlılık değil, aynı zamanda düşünerek hareket etme bilinci kazandırır.

Güney Sibirya Türk halklarının hayvan masalları, ortak bir kültürel zemin üzerinde şekillenmekle birlikte, her sahada farklı toplumsal ve duygusal vurgular taşır. Bu masalarda en yaygın tema, zekânın fiziksel güçten üstün olduğudur. Oğlak, tavşan ya da küçük kuş gibi zayıf ama akıllı karakterler; ayı, kurt veya kaplan gibi güçlü düşmanlarını sabır, cesaret ve stratejiyle alt eder. Bu durum hem bireysel direnci hem de toplumun akla, ölçülülüğe ve erdeme verdiği önemi simgeler. Aynı zamanda masalların eğitimsel yönünü güçlendiren bu durum, çocuklara yalnızca cesaret değil, düşünerek hareket etmenin de değerini öğretir. Bu çerçevede doğa-insan ilişkisi de sembolik bir anlatımla aktarılır. Hayvanlar, toplumsal tiplerin ve insani duyguların temsilcileri hâline gelir; tilki kurnazlığı, tavşan zekâyı, oğlak cesareti, kurt ise güç ve tehlikeyi simgeler. Bu semboller, Altay kültür çevresinde şekillenen doğaya saygı ve yaşam döngüsüne uyum düşüncesinin yansımalarıdır.

Masalların ahlaki boyutu, bu sembolik düzlemi tamamlayan ikinci temel unsurdur. Açgözlülük, kibir ve zalimlik gibi olumsuz davranışlar genellikle cezalandırılırken; yardımseverlik, dostluk, sabır, cesaret ve dayanışma gibi değerler ödüllendirilir. Bu anlatılar, bireylere doğru ile yanlış ayırt etmeyi öğretirken toplumsal adalet ve sorumluluk bilincini pekiştirir. Tıva sahasında bu ahlaki yapı, farklı bir sembolik boyutla birleşir: “*cadı kadın*” tipi kötülüğün sembolü hâline gelmiş, doğaüstü gücüyle tehlikeli bir figür olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu karakterler çoğunlukla kendi tuzaklarına düşerek cezalandırılır; bu da kötülüğün kendi içinde yok olacağı inancını yansıtır. Hakas ve Altay masallarında ise kötü karakterler genellikle erkek figürler ya da hayvanlar üzerinden temsil edilir. Böylece her üç sahada da masallar, kötülüğün kaynağına dair farklı yorumlar sunsa da nihai mesaj değişmez: erdemli davranış er geç ödülünü bulur.

Masalların duygusal tonu ve anlatım biçimi bölgeler arasında değişiklik gösterse de bu çeşitlilik ortak bir kültürel belleğin parçasıdır. Altay masalları daha gerçekçi ve öğretici bir çizgide ilerlerken, Hakas masalları mitolojik ve mistik öğelerle süslenmiştir. Tıva masalları ise aile bağları, sevgi, saygı ve dayanışma gibi değerlere yoğunlaşarak daha duygusal bir anlatım tarzı ortaya

koyar. Altay ve Hakas masallarında bireysel mücadele ve hayatta kalma becerileri ön plandayken, Tıva masallarında toplumsal dayanışma ve aile içi bağlılık öne çıkar. Bu farklar, her toplumun sosyo-kültürel yapısının ve yaşam biçiminin doğal yansımalarıdır. Sonuç olarak Güney Sibiryaya Türk masalları yalnızca halk edebiyatı ürünleri değil; kültürel kimliğin, ahlaki değerlerin ve eğitsel ilkelerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan çok yönlü öğretim araçlarıdır. Bu yönüyle Güney Sibiryaya Türk masalları, halk anlatısı formunu aşarak kültürel kimliğin, toplumsal normların ve değerler eğitiminin aktarımında işlevsel bir araç hâline gelmiştir. Masalların bu çok katmanlı yapısı, sözlü geleneğin hem kültürel hem pedagojik sürekliliğini sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aça, Mehmet, *Tıva Halk Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2007.
- Alptekin, Ali Berat, *Türk Halk Edebiyatında Hayvan Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Azadovski, Mark, *Sibiryaya'dan Bir Masal Anası* (Çev. ve Giriş: İlhan Başgöz), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Bakırcı, Nedim, *Türk Dünyası Hayvan Masalları*, Manas Yayınları, Elazığ 2010.
- Burnakov, A. V., "Hakasların Geleneksel Dünya Tasavvurlarında Su İyesinin Dişil Başlangıcı", *Türk Dünyası Dergisi*, S. 36, 2013, ss. 9-23, https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12722/154970#article_cite.
- Çifçi, Ç. - Güner, A. (2024). "Masalların Etik Dünyası: Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitiminde Masal Anlatımının Rolü" *International Social Sciences Studies Journal*, Vol:10, 2024, s. 1782-1791.
- Çobanoğlu, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Yöntemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Delioğlanoğlu, Yalçın, "Hakaslar ve Tarihleri", *Bilig*, S. 3, 1996, ss. 53-60, https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25407/268111#article_cite.
- Dilek, İbrahim, "Sibiryaya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler", *Millî Folklor*, C. 22, S. 85, 2010, ss. 46-57, [https://s3.amazonaws.com/kaynakca/5b0bcb96-d154-4fbc-baa9-0988db9017b5/07 .pdf](https://s3.amazonaws.com/kaynakca/5b0bcb96-d154-4fbc-baa9-0988db9017b5/07.pdf).
- Dilek, İbrahim, *Altay Masalları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Dilek, İbrahim, “Güney Sibirya’da (Altay Bölgesi) Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Ak Cañ/Süt Cañ (Burhanizm): Teşekkürü, Temel İlkeleri ve Tarihi Seyri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 53, 2022, ss. 79–132, <https://doi.org/10.24155/tdk.2022.199>.

Gedik, Seda, “Masalların Eğitimsel İşlevleri”, *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 3, S. 1, 2020, ss. 356–367.

Hoppal, Mihály, “Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı” (Çev. G. Erginer), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 41, S. 1, 2001, ss. 209-225, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153148>.

Karatay, Halit, “Dil Edinimi ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önemi ve İşlevi”, *Türkisch Studies*, C. 2, S. 4, 2007, ss. 463-477.

Kirişçiöglü, M. Fatih, “Sibirya’daki Türkler ve Dilleri”, *Türk Dili*, S. 839, 2021, ss. 20-30.

Özdemir, Nimet - Çalışkan, Nermin, “Masalların Eğitimsel İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Millî Folklor*, C. 32, S. 127, 2020, ss. 50–59.

Sakaoğlu, Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Somuncu, A. Ş. (2023). Kök değerler açısından Hakas masalları üzerine bir inceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, 9 (35), 207-229. Türk Dil Kurumu, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 26 Nisan 2025).

Uysal, Yavuz, *Hakas Masalları*, Palet Yayınları, Konya 2020.

Vygotsky, Lev S., *Düşünce ve Dil* (Çev. S. Koray), Kaynak Yayınları, İstanbul 1985.

Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Zembat, R. ve Kandır, A. (2019). Çocukların Duygusal Zekâlarını Geliştirmede Masalların Rolü. *Eğitim ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 82-98.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p><i>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...", orally delivered at the Symposium....</i></p> <p><i>* This article is extracted from my master thesis/ doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/ Ph.D. Dissertation, ... University, City/ State, Year).</i></p> <p><i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

10.71138/turkav.1814518

Kıbrıs Türk Ağzlarında Geri Ödünçleme Örnekleri

Emrah Bozok

emrahbozok@gmail.com

[0000-0001-5369-7487](https://doi.org/10.71138/turkav.1814518)

Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu

Öz

Türkçe ile Rumca arasında dil etkileşimi, Karadeniz'in kuzeyinde başlar, Balkanlarda ilerleme kaydeder ve Anadolu'da Osmanlı Yönetimi ile yükselişe geçer. Türkçenin Rumca ile etkileşimi, eski devirler ve Bizans devrinde yaşanan kısmî süreç dışında, ağırlıklı 11. yüzyıldan sonra Anadolu sahasında hızlanır ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eder. Kıbrıs adası özelinde ise, 1571 öncesi Ada'daki Türk ve Türkçe varlığıyla başlayan süreç, 16. yüzyıldan sonra ivmelenir. Rumcadan Türkçeye, Türkçeden Rumcaya söz alışverişi de aynı oranda hareketlenir. Türkçedeki Rumca unsurlar, Rumcadaki Türkçe unsurlar araştırmacılar tarafından belli ölçülerde çalışılmıştır. Dil çalışmalarında alıntı, verinti, ödünçleme, gezgin kelime vb. adlandırmalarla durumun tespitine yönelik araştırmalar mevcuttur. Ancak etkileşimin tek yönlü olmadığı ödünçlemelerin aslına rücu ettiği örnekler de söz konusudur. Ada'da Türkçe ile Rumca arasında geri/yeniden ödünçleme durumu üzerine müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada "Kıbrıs Türk ağzları üzerine hazırlanan etimoloji sözlüklerinde ve akademik çalışmalarda geri/yeniden ödünçleme meselesi özelinde bir bakış açısıyla hangi kelimeler tespit edilmiştir?" ve "Ada'da Türkçeden Rumcaya ödünçlendikten sonra Kıbrıs Türk ağzlarında geri/yeniden ödünçleme durumu ne ölçüdedir?" sorularına yanıt aranmıştır. Bu bakış açısıyla "Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü" adlı eser taranmış ve Rumcadan Kıbrıs Türk ağzlarında toplamda 19 geri ödünçleme örneği tespit edilmiştir. Tespit edilen geri ödünçlemeler, alfabetik olarak sıralanmış ve her bir örnek Türkçe kökenleri bakımından ele alınmıştır. Türkçeye başka dillerden alıntılan sözlerin Türkçeleşme durumlarına değinilerek Rumcaya verintilenme durumlarına dair de bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ödünç Kelime, Geri Ödünçleme, Kıbrıs Türk Ağzları.

Examples of Reborrowing in Cyprus Turkish Dialects

Abstract

Linguistic interaction between Turkish and Greek begins in the northern Black Sea region, progresses in the Balkans, and rises under Ottoman rule in Anatolia. The interaction between Turkish and Greek, apart from partial processes in ancient and Byzantine times, accelerates mainly after the 11th century in Anatolia and continues until the early 20th century. Specifically in Cyprus, the process that began with the presence of Turks and Turkish on the island before 1571 gained momentum after the 16th century. The exchange of words from Greek to Turkish and from Turkish to Greek also increased at the same rate. Greek elements in Turkish and Turkish elements in Greek have been studied by researchers to a certain extent. There are studies in linguistics that seek to identify the situation using terms such as borrowing, influence, loanwords, and traveling words. However, there are also examples where the interaction is not one-sided and the loanwords revert to their original form. There is no independent study on the situation of back/re-borrowing between Turkish and Greek on the island. Which words have been identified with a specific perspective on the issue of back/re-borrowing in etymological dictionaries and academic studies prepared on Cyprus Turkish dialects? To what extent does back/re-borrowing occur in Cyprus Turkish dialects after borrowing from Turkish to Greek on the island? Our study seeks answers to these questions. From this perspective, the work entitled “The Etymological Dictionary of Turkish Cyprus” was scanned, and a total of 19 examples of back-borrowing from Greek into Cyprus Turkish dialects were identified. The identified loanwords are listed in alphabetical order, and each example has been examined in terms of its Turkish origins. Information is provided on the adaptation of words borrowed into Turkish from other languages and their borrowing into Greek.

Keywords

Loanword, Back Borrowing, Cyprus Turkish Dialects.

Giriş

Yunanca; *Türkçe Sözlük*'te, "1. Yunan dili."¹, Rumca ise "1. Rumların kullandığı, yeni Yunancanın bir lehçesi."² şeklinde tanımlanmıştır. Yunanca kronoloji itibarıyla Rumca tabirine göre daha yeni olsa da günümüzde Yunanistan devletinin resmi dili olması hüviyetiyle Rumcaya göre artık daha bilinir bir durumdadır. Türkler ile Rumlar arasındaki dil etkileşimi, esasen Anadolu'da Karadeniz'in kuzeyinde başlar. Bu temas İstanbul'un fethi ile derinlik kazanır ve zamanla Balkanlara doğru genişleyerek ilerleme kaydeder. Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti ile Türk devletinin tebaası Rum ahalinin dili için Türkçe üst katman durumuna yükselir. Türkçe'nin Rumca ile etkileşimi, eski devirler ve Bizans devrinde yaşanan kısmî süreç dışında, ağırlıklı 11. yüzyıldan sonra Anadolu sahasında hızlanır ve 20. yüzyılın başlarına kadar da devam eder. Kıbrıs adası özelinde ise, 1571 öncesi Ada'daki Türk ve Türkçe varlığıyla başlayan süreç, 16. yüzyıldan sonra Osmanlı hakimiyetiyle iskânlar sayesinde ivmelenir. Toplumsal temaslar, siyasi ve sosyal ilişkiler neticesinde Rumcadan Türkçeye, Türkçeden Rumcaya söz alışverişi de aynı oranda hareketlenir. Türkçedeki Rumca unsurlar, Rumcadaki Türkçe unsurlar araştırmacılar tarafından belli ölçülerde ve genellikle tek yönlü olarak çalışılmıştır.

Dil çalışmalarında *alıntı, verinti, ödünçleme, gezgin kelime* vb. adlandırmalarla durumun tespitine yönelik araştırmalarda bu etkileşimin sadece verme ve alma yönünde iki aşamalı olmayıp verme ve geri alma şeklinde üçüncü bir safhasıyla da etkileşimin devam ettiği bir gerçektir. Temas dil bilim bakımından diller kendi aralarında ister öz ister taşıma şeklinde olsun kendi söz varlıklarındaki kavramları çeşitli sebeplerle temas içinde buldukları başka dillere verirler. Kaynak dil konumunda olan dillerden hedef dile gönderilen bir söz, o dilin söz dağarcığında varlığını sürdürür hatta zamanla da şekillenerek son hâlini alır. Temas devam ettiği sürece bu alışveriş karşılıklı gerçekleşir. Ancak her zaman kaynak dilden hedef dile yeni sözler şeklinde değil de bazen kaynak dilin verintilediği sözler zamanla unutulur ve hedef dilin kendi kurallarına göre dönüşüp farklı bir söz gibi kaynak dile tekrardan ödünçlenebilir. Anadolu'da Türkçe ile Rumca arasında

¹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 2617.

² *Türkçe Sözlük*, s. 1988.

temas dil bilim çerçevesinde önce verintilenip kaynak dil unutulduktan sonra Türkçenin konuşulduğu başka bir coğrafyada Rumca ile kurulan temaslar neticesinde geri alıntılanması söz konusudur. Bu durum Anadolu'da yaşayan Türkler ve Rumlar arasındaki temasın daha sonra Kıbrıs'ta yeni bir zeminde ve zamanda tekrardan oluşmasıyla yaşanmıştır. Türkçe kökenli veya Türkçeleştirilmiş sözlerin Anadolu'dan Yunanistan'a ve Rumlara taşınması sonra da Kıbrıs özelinde Rumcadan geri ödünçlenmesi sözlüklere dahi yansıyan bir durumdur.

Kıbrıs Türk ağızlarına dair ilk veriler ve söz varlığı ile ilgili ilk kayıtlar, 1939-1951 yılları arasında Türk Dil Kurumu tarafından dört cilt olarak basılan *Söz Derleme Dergisi*nde bulunabilir. Söz konusu eserde, Kıbrıs Türk ağızlarına özgü sözcüklerin az sayıda da olsa yer alması o tarihler için geç kalınmış ancak önemli bir çalışmayı ihtiva etmektedir. İkinci derlemenin verileri, 1963'te basılmaya başlanan *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde, Kıbrıs Türk ağızlarına dair sözcük sayısı, birinciye oranla sayıca artmış olmasına karşın, yine de Kıbrıs Türk ağızlarının bütün söz varlığını yansıtmaktan uzaktır.³

Konuyla ilgili ilk bilimsel çalışmaların yaygın kabulü tarihî açıdan Kıbrıs adasına Anadolu'dan özellikle İç Anadolu Bölgesinden ağırlıklı yerleşimin olduğu dillik ölçütlere göre de kısmen örtüşen Konya ve yöre ağızlarının özelliklerinin Ada'ya taşındığı yönündedir. Ancak 1571 öncesi Kıbrıs adasındaki Türk varlığının son yıllardaki yeni araştırmalarla ortaya koyduğu yeni veriler⁴ eski bilgilerimizi yeniden gözden geçirmemizi zorunlu kılmaktadır.

Kabataş, “Kıbrıs Türkçesi üzerine yapılan araştırma ve incelemelerde dikkat çeken ilk yanlış, Kıbrıs genelinde tek bir ağzın varlığı kabul edilerek, ‘Kıbrıs ağzı’ ibaresinin kullanılıyor olmasıdır. Bu, 1974'ten sonra bütün Türklerin kuzeyde toplanmasıyla yöreler arasındaki farklılıkların en asgari düzeye indiği günümüzde bile kullanılması bilimsel anlamda doğru olmayan bir ifadedir.”⁵ diyerek

³ Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 21.

⁴ *Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu*, Editör: Zeki Akçam, Hiperyayın, İstanbul 2020; *Uluslararası Antik Çağ'dan Fetih Kıbrıs'ta Türkler Sempozyumu*, Editör: Gökçe Yükselen Peler, Hiperyayın, İstanbul 2021; *Kıbrıs'ın Asyali Geçmişi*, Editörler: Gökçe Yükselen Peler ve Zeki Akçam, Hiperyayın, İstanbul 2023.

⁵ Kabataş, *age*, s. 21.

dikkat çektiği husus, esasen 1571 ve 1974 sonrası Ada'daki Türk iskânlarının genel neticesini tespitidir. 1571 öncesi Ada'daki Türk varlığının zaman içerisinde yeni araştırmalarla delillendirilmesi ve derinleştirilmesi bu verilerin dillik bağlamda da yenilenmesini sağlayacaktır.

1974 öncesi dönemde Kıbrıs'ın değişik noktalarında meskûn Türk varlığı hem Anadolu'dan iskân edilmiş olmaları hem de iskân edildikleri yerlerde komşu dillerle temasları neticesinde oluşan gündelik dillerinde kendilerine özgü konuşma biçimini bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Derleme Sözlüğü içerisinde Kıbrıs Türk ağzlarına dair Baf, Limasol, Köfünye gibi Ada'nın 1974 sonrası dönemde oluşan yeni siyasi sınırları bakımından Ada'nın Güney kısmında kalmış olan yerleşim birimlerinden kaydedilen çok sayıda derlemin bulunması kayda değer bir veridir. 1974 sonrası bu yerlerden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin siyasi sınırlarına taşınan Türklerin gündelik dillerinde koruduğu ve sonraki nesiller vasıtasıyla günümüze taşıdığı sözler, Kıbrıs Türk ağzının bir diğer özel yanını da yansıtmaktadır.

Kıbrıs Rumcasında geçen bazı Yunanca asıllı kelimelerin geri ödünçleme olduğu düşünülmelidir. Yunanistan Rumcası (Yunanca) ile Kıbrıs Rumcasının - art zamanlı olarak incelendiğinde- farklı olduğu bilinmektedir. Bu farklılık kelime hazinesinde de görülür. Kıbrıs Rumcasında “Beyrut” adı “*Berudi*” iken, Yunancada “*Virido*” şeklinde olup Kıbrıs söyleyişinin Türkçe kaynaklı olduğu açıktır. *lavmi* (“lağım, tünel” <Y. *lakhoma*) kelimesinde de Türkçe kanalı açıkça görülmektedir. Yine G. Doerfer'in Rumca *geantă /canti/*'dan gelmiştir diye belirttiği “çanta” kelimesini, T. Papahagi, Türkiye Türkçesinden geçmiştir diye belirtmektedir. (Tietze 473). Biz burada Kıbrıs asıllı olan ve hâlen Kıbrıs'ta alan ile ilgili çalışmalarda bulunan Papapavlou'nun Türkçe veya Arapça kaynaklı olarak gösterdiği bazı Yunanca asıllı alıntı kelimeleri geri ödünçleme örnekleri olarak listeye dâhil ettik: *anisos* “anason”, *barudi* “barut”, *çengina* “çingene”, *daftar* “defter”, *fanari* “fener”, *fellos* “tapa, mantar”, *fundökebi* “fındık”, *kehyerathos* “kerata, boynuzlu”, *kehirâzja* “kiraz”,

laïmi “lağım”, *mtarangos* “marangoz”, *maymó* “maymun”, *méngeni* “mengene”. (Rıdvan Öztürk, Kıbrıs Rumcasındaki Türkçe ve Türkçe Yolu ile Girmiş Alıntı Kelimeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (18), s. 95.)

Çalışmamızı temellendiren esas başvuru kaynağı, Orhan Kabataş’ın hazırlamış olduğu *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* (2009) adlı eseridir. Eserin tarama yöntemiyle elde edilen verilerden hareketle Türkçeden Rumcaya geçen sözlerin tekrar geri ödünçleme olarak Kıbrıs Türk ağızlarına görülen geri ödünçlenmiş şekillerinin söz varlığındaki tespiti ve sözlükte ödünçleme kaydıyla veriler örneklerin durumunun görülmesi amaçlanmaktadır. Mustafa Gökçeoğlu tarafından hazırlanan *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü* (2008) adlı eser de sözcüklerin kökenlerinden ziyade Kıbrıs ağızlarında ve dildeki kullanımlarının tanıklanması bakımından diğer başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

1. Kıbrıs Türk Ağızlarında Geri Ödünçleme

1.1. *çakkari* ‘hayvanların boynuna takılan çingirak, küçük çan, çingirak (Çamlıca/Kufez)’. < *çakkari* geri ödünçleme < Rum. *çakkarin τσακάρων* ‘*eidos kudunniui ton aiğon* (είδος κουνουνιού των αγων / bir çeşit küçükbaş hayvan çingırağı’ (Yangullis 2002, 371) < T. *çakar* (< *çak* ‘ses yansıması (onom.)’ + -a- adlardan eylem türeten ek + -r eylemlerden ad türeten ek). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 153.)

Türkiye Türkçesinde yansıma bir ses olan **çak** ifadesi, “1. Ses anlatan bir söz. [*ol amı urdı çak etmedi*]. 2. İki sert şeyin müsademesinden çıkan ses.”⁶ anlamlarıyla tespit edilmiştir. Türkçe kökenli sözcük, Rumcaya geçtikten sonra Kıbrıs Türk ağızlarına *çakkari* olarak geri ödünçlenmiştir.

1.2. *çapaçulli* ‘kötü giyimli, pasaklı’. < *çapaçulli* geri ödünçleme < Rum. *çapaçullis τσαπατσούλλης* (Yangullis 2002, 373) < *çapaçullu* büzüşme (*contraction*)

⁶ Hamza Zülfiyar, *Türkçe Ses Yansımali Kelimeler*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 372.

< çapıt çul + -lu sıfat eki (Tietze 2002/1, 474). ◇ *Giyim kuşam ise çapaçullu*. (Gökçeoğlu 1985, 72). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 156.)

Türkçe Sözlük'te "pasaklı: 'Musa, gene her günkü çapaçul kılığına bürünmüş.' - Reşat Nuri Güntekin. 2. Düzensiz, özensiz, karışık olan: 'Her türlü kirliliğe kazanç, hile burda, rüşvet, başıbozukluk, çapaçul işler bunlar için tabiiydi.' - Sevinç Çokum."⁷ şeklinde anlamlandıran **çapaçul** sözü, daha çok gündelik dilde kılık kıyafet belirten bir sıfat göreviyle kullanılmaktadır. Sözcüğün *çapaçulcu* "Serseri, başıboş kimse.", *çapaçulluk* "çapaçul olma durumu, kılık kıyafete özen göstermeyiş.", *çapaçulculuk* "çapaçulcu olma durumu. 2. Kılık kıyafete özen göstermeyişi âdet edinme.", *çapaçullaştırma* "çapaçullaştırmak işi.", *çapaçullaştırmak* "çapaçul duruma getirmek"⁸. Sözcüğün kökeni üzerine Tietze'nin, **çapaçul / çapoçul** 'pasaklı; kıyafetsiz ve dağınık adam' F. Devellioğlu 1959 s. 76 < son hece *çul* 'atlara örtülen keçe' olabilir, ilk heceler belki *çaput*'dan veya *paça*'nın metatezi. * *Kızın arkasında sarı Bursa bürüncüğünden gayet fena çapaçul biçilmiş elbisenin yakası bir tarafa sarkmış, kolları bir yana çarpılmış ...* (H.R. Gürpınar 1933n, 50). * *Her yer, her şey temiz ve süslüydü. Huriye'nin odasında hüküm süren çapoçulluğa bedel burada bir intizam, tam meşhut oluyordu.* (E.E. Talu, 1939, 23).⁹ görüşleri vardır.

Türkçe Sözlük'te Arapça kökenli *cül* sözünden Türkçeye geçtiği ifade edilen **çul** sözü, "Genellikle kıldan yapılmış kaba dokuma: "Geceleri Ali, bir çula bürünerek yatıyordu." - Ömer Seyfettin. 2. Kıldan veya yünden yapılmış hayvan örtüsü: *Ata çul örtmek*. 3. Tekke mensuplarının büründüğü örtü. 4. Giyim, giysi."¹⁰ şeklinde anlamlandırılır. Sözcüğün kökenine dair farklı bir görüş de Tietze'de "**çul** 'at örtüsü' < Ar. *cull* krş. *cül*. Mahmut kalkıp öküzlerin üstüne çul örttü. (T. Apaydın 1991 s. 201). 'yere serilen kaba dokuma': *Akşam komşular eve geldiler. Anamın geniş odasında çulun üstüne bağdaş kurup oturdular.* (F. Baykurt 1967k, 6)"¹¹ şeklinde verilir.

⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 494.

⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 494.

⁹ Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C. II, TÜBA Yayınları, Ankara 2016, s. 149-150.

¹⁰ *Türkçe Sözlük*, s. 570.

¹¹ Tietze, *age*, s. 268.

Türkçe Sözlük'te "1. Eskimişi bez parçası, paçavra. 2. Bez."¹² anlamıyla verilen *çaput* sözü, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nde "**çaput/çapıt** 'paçavra' DS 1075-76, TS 825, Meninski 1680 1, 1539 < Fa. *çagbut / çagbüt* a.m. F. Steingass 1930 s. 395. *Birkaç saat sonra eski, yamalı, yırtık çaputlarını giydirecekler, içi boş dağarcığı sırtına vurup sopasını eline verecekler.* (Mahmud Yesari 1938, 94)."¹³ şeklinde açıklanır. Karaağaç, *çaput* sözünün Türkçeden Farsçaya *cabgüt, çagbut, çaput* "bez parçası, eski bez, döşek ve minder içlerine konulan yün veya pamuk", Rusçaya *şabur, şabura* "evde dokunmuş kumaştan günlük giysi" ve Ermeniceye *çaput* "yırtık kumaş, paçavra; çok kullanılmış pabuç"¹⁴ şeklinde veritilendiğini tespit eder.

Türkçenin ödünçlemeleri ne denli canlı bir kullanıma maruz bıraktığının canlı kanıtlarından biri de *çul çaput* ikilemesidir. Arapça kökenli **çul** "kıldan kaba dokuma, at örtüsü" sözü ile Farsça kökenli **çaput** "paçavra, eskimiş bez parçası" sözünü bir araya getirerek *çul çaput* ikilemesini oluşturabilmiştir: **çul çaput** "1. Dokunmuş eski eşya veya eski giysi: "Halk onları hiçbir zaman aç bırakmaz. Çul çaput kabîlinden de olsa öteberi vererek sevabına giydirir." - Reşat Nuri Güntekin. 2. Her türlü dokunmuş kumaş."¹⁵ *Çul çaput* ikilemesi, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nde ise şöyle kaydedilir:

çul çaput 'köyde giyilen üstbaş, iş elbisesi':
Kadın, çulların çaputların içinde bir taze. (F. Baykurt 1971c , 366). 'eski giysiler': *Eğer eski elbiseleri dayısına gelseydi, Hüsnü Taşar onu çoktan bu çulçaputtan kurtaracaktı.* (K. Bilbaşar 1944 s. 49). 'yırtık bezler, kumaş parçaları': *Bir yol kıvrımında ufacık, pırıl pırıl bir yatur-çeşmeye rastladık. Parmaklıklarına çul çaput bağlanmış olmasına rağmen göze munis görünen bir manzarası vardı.* (M. Körükçü 1950, 79). 'manifatura': *Çul çaput satan bir sürü dükkânı hızla geçiyor.* (A. Kutlu 1987, 13). (Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, C. II, TÜBA Yayınları, Ankara 2016, s. 368.)

¹² *Türkçe Sözlük*, s. 496.

¹³ Tietze, *age*, s. 153.

¹⁴ Günay Karaağaç, *Türkçe Veritiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 177.

¹⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 570.

Kıbrıs Türk ağızlarında *çapa çulli* (*çapa çullu*) “yırtık pırtık”¹⁶ şeklinde tespit edilen *çapaçul* sözü, bizce *çaput* ve *çul* sözlerinin birleşmesiyle <**çaputçul* sözünü oluşturulup sözcüğün gündelik dilde büzüşme ile *çapaçul* hâlini aldığı öngörülebilir. Sözcük daha sonra < *çapaçul*+lu şeklinde yeni bir yapım eki ile < *çapaçullu* şeklini alarak, Türkçeden Rumcaya ödünçlemelerde görülen genel temayül gereği ekin son ünlüsünün ince seslendirilmesiyle, *çapaçullu* hâliyle Rumcaya ödünçlenmiş olmalıdır. Sözcük, Türkçeleştirilmiş bir yapı iken Rumcaya ödünçlenmiş ve Kıbrıs Türk ağızlarına geri ödünçleme olarak taşınmıştır.

1.3. *çaputina* ‘(kadın için) kötü giyimli, pasaklı’. < Rum. *çaputina* *σαπούτινα* geri ödünçleme < T. *çaput* + -*ina* (+*wa* Rum. ek).¹⁷

Türkçeye Farsçadan geçtiği düşünülen *çaput* sözü (Bkz. → 2. *Çapaçullu* maddesi.), Türkçe Sözlük’te “1. Eskimişi bez parçası, paçavra. 2. Bez.”¹⁸ anlamıyla verilir. Kıbrıs Türk ağızlarında *çapud* (*çapıt*) “paçavra, çaput, en ucuzundan bez” ve bu sözcükten türetilen *çapıdli* (*çapıtlı*) “çok yoksul. Yamalı, yırtık pırtık elbiseler giyenlere söylenir.”¹⁹ kayıtları mevcuttur. Türkçeden Rumcaya ödünçlendiği anlaşılan sözcüğe dişil işaretleme yapan Rumca +*ina* ekini getirilmiştir. Sözcük, Kıbrıs Türk ağızlarına *çaputina* ²⁰ şeklinde Türkçede “eski bez parçası, paçavra” anlamında daha genel bir anlama sahip iken Rumcaya geçtiğinde aldığı cinsiyet belirten ek neticesinde anlamı daralarak “(kadın için) kötü giyimli, pasaklı” anlamıyla geri ödünçlenmiştir.

1.4. *çarşambina* ‘çarşamba karısı’. < Rum. *çarşambina* *σαρσαμπίνα* geri ödünçleme < T. çarşamba + -*ina* (*wa* Rum. ek. bkz. çarşamba karısı).²¹

Farsça kökenli olan < *çar*+*şenbe* sözü, “salı ile perşembe

¹⁶ Mustafa Gökçeoğlu, *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 59.

¹⁷ Kabataş, *age*, s. 157.

¹⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 496.

¹⁹ Gökçeoğlu, *age*, s. 59.

²⁰ Kabataş, *age*, s. 157.

²¹ Kabataş, *age*, s. 158.

arasındaki gün”²² anlamıyla Türkçeye alınmış ve *çarşamba* şeklinde yerleşmiştir. Türkçede başka sözcüklerle bir araya gelip mecaz anlam da kazanan *çarşamba* sözünden, *çarşamba pazarı* “her şeyi karma karışık ortada olan yer” ve *çarşamba karısı* “1. Saçı başı karma karışık, üstü başı özensiz kadın. 2. Alkarısı.”²³ ifadeleri türetilmiştir. Kıbrıs Türk ağızlarında *Çarşamba garısı*, *Perşembe hocası olmag* (*Çarşamba karısı*, *Perşembe hocası olmak*) “Uğursuz, kılıksız, pasaklı kişi”²⁴ anlamıyla bu şekilde de yaşamaktadır. Türkçeden Rumcaya ödünçlenmiş *çarşamba* sözcüğüne dişil işaretleme yapan Rumca *+ina* ekini getirilmiş ve sözcük daha sonra Rumcadan Kıbrıs Türk ağızlarına *çarşambına* “çarşamba karısı”²⁵ şeklinde geri ödünçlenmiştir.

1.5. çatizma / çatismata ‘manilerle yapılan atışma’. < *çatizma* geri ödünçleme < Rum. *çatisman τοάτισημαν* [*çatizo τοάτιζω* ‘çatmak’] [*πιitikos διαγωνισμος* (*ποιητικός διαγωνισμός*) / ozan yarışması.’ (Yangullis 2002, 374) < T. *çatışma* < çat- + -(i)ş- çatı genişlemesi + -ma eylemlerden ad türeten ek. (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 158.)

Türkçe *çat-* “bir araya getirmek, birbirine dayamak”²⁶ kökünden türetildiği anlaşılan *çatış-* ~ *çataş-* “birbirine çatmak, buluşmak”²⁷ eyleminin isim-fiil -mA ekiyle genişletilmiş şekli olan çatışma sözü, “1. Çatışmak işi. 2. Silahlı büyük kavga, arbede. 3. Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma. 4. Türü yönlerden uzanan kıvrımlı dağ sıralarının, bir yerde dar bir açı ile birbirine yaklaşıp kaynaşması veya düğümlenmesi.”²⁸ anlamlarını karşılamaktadır. Türkçede *atışma* “2. Saz şairlerinin belli bir ayak üzerine karşılıklı deyiş söylemesi; ayışma.”²⁹ anlamına gelen ifadedeki anlamıyla karşılıklı söyleşme, sözle mücadele etme geleneği

²² *Türkçe Sözlük*, s. 500.

²³ *Türkçe Sözlük*, s. 500.

²⁴ Gökçeoğlu, *age*, s. 60.

²⁵ Kabataş, *age*, s. 158.

²⁶ Tietze, *age*, s. 161.

²⁷ Tietze, *age*, s. 166.

²⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 504.

²⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 185.

Türk halk kültürü ürünlerinden mânî türünde de görülür. Türkçe *çatışma* sözü de bu gelenek üzere “mânîlerle yapılan atışma” anlamıyla Rumcaya *çatizma/çatismata* şeklinde ödünçlenmiş olup daha sonra Rumcadan Kıbrıs Türk ağızlarına geri ödünçlenmiştir.

1.6. *çunguri* ‘pinti, eli sıkı olan’. < Rum. *çingunis* *τσιγούνης* ‘cimri, pinti’ (geri ödünçleme) < Yun. *çingunis* *τσιγούνης* < T. *çingâne* (Teyopulos- Fitrakis 1993, 784).³⁰

Hintçe *çangar* (*İndüs kıyısında eski bir kabile*)³¹ sözünden muhtemelen nispet /+î/’si ile genişletilerek <* *çingari* “bu kabileden olan” anlamında türetilmiş *çangari* sözünün bozularak *çunguri* şeklinde Rumcaya ödünçlenmesi söz konusudur. Türkçede “1. Hindistan’dan çıktıkları söylenen, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan bir topluluk; Çigan, Çingen, Kıpti, Roman. 2. Bu topluluktan olan kimse; Çigan, Çingen, Kıpti, Roman.”³² anlamını karşılayan ve yaygın olarak *çingene* ~ *çingen* şeklinde kullanılan sözün diğer bir anlamı da “cimri - *Kâmil beyin dört aylık ev kirasını vermek mecburi. Vermesek çingene herif hem ağzını açacak, hem de eşyaları salıvermeyecek.*”³³, “3. cimri”³⁴ olarak sözlüklerde tanıklanmıştır. Karaağaç, *çingene* sözünün Türkçeden Arapça, Ermenice, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Makedonca ve Yunancaya geçtiğini tespit eder.³⁵ Türkçeden Yunancaya *çegkenés* şeklinde geçen *çingene* sözünün “cimri, pinti; p*ç”³⁶ anlamlarını karşıladığını tespit eder. Türkçe **çangari* ~ *çunguri* sözü, muhtemelen Rumcaya “pinti, eli sıkı olan” anlamında veritilendikten sonra tekrar Kıbrıs Türk ağızlarına benzer bir anlama *çunguri* şeklinde geri ödünçlenmiştir.

1.7. *gabardi* ‘böbürlenen, kendini üstün gören (kişi)’. < Rum. *Gabardi* *καπαρτί* geri ödünçleme [gabardizo *καπατίζω*] ‘kobazo (*κομπάζω* / caka satmak,

³⁰ Kabataş, *age*, s. 173.

³¹ Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007, s 1002.

³² *Türkçe Sözlük*, s. 549.

³³ Tietze, *age*, s. 233.

³⁴ Çağbayır, *age*, s. 1002.

³⁵ Karaağaç, *age*, s. 204.

³⁶ Karaağaç, *age*, s. 204.

böbürlenmek' < T. kabardı + -izo [ζω>] (Yangullis 2002, 125).³⁷

Türkçe *kabarmak* eylemi, “1. Ağırlığı artmadan hacmi büyümek. 2. Yağışlardan veya kaynamaktan taşmaya yüz tutmak. 3. Niceliği artmak, büyümek. 4. Şişmen, genişlemek. 5. Hayvanların tüyleri dikilmek. 6. Kumaş üzerinde tüyler oluşmak, havlanmak. 7. Islanıp veya ısınıp yerinden kurtulmak. 8. Deniz dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak. 9. Bulanmak. 10. Öfke, sevgi vb. duygular gittikçe güçlenmek. 11. Kafa tutmak, öfkelenip üstüne yürüyecek gibi davranmak. 12. Böbürlenmek, gururlanmak.”³⁸ gibi birden fazla anlamı karşılamaktadır. *Kabar-* eyleminden türetilen *kabartı* sözü de “tümsek, çıkıntı, kabarmış yer”³⁹ anlamını karşılamaktadır. *Kabar-* eyleminin “12. Böbürlenmek, gururlanmak” anlamını karşılaması ve eylemin geçmiş zaman çekimi ile *kabardı* “böbürlendi, gururlandı” şeklinde bir anlamı karşılaması söz konusudur. Kıbrıs Türk ağızlarında *gabardi* (*kabardı*) “böbürlenen, gösteriş yapmak, çalım satmak, kasılmak, şişinmek, ulvan[ünvan]”⁴⁰ anlamıyla kullanımı vardır. Karaağaç, Türkçeden Yunancaya *kabardízo* ~ *gabardízo* ~ *kaparízo* şeklinde geçen *kabarmak* ifadesinin, Yunancada “boş yere övünmek, gururlanmak, şişinmek”⁴¹ anlamlarını karşıladığını tespit eder. Gündelik dilde kullanılan Türkçe *kabardı* ifadesinin yakın bir anlamla bu davranışı gösteren kişi anlamında Rumcaya “böbürlenen, kendini üstün gören (kişi)” şeklinde ödünçlendikten sonra tekrar Kıbrıs Türk ağızlarına *gabardi* şeklinde benzer bir anlamla geri ödünçlenmiş olması muhtemeldir.

1.8. *gadina* ‘yaşlı kadın’. < *gadina* geri ödünçleme < Rum. *gadina* *γαινα* ‘*ginaika tu kadı* (*γυναίκα του καδί*) / kadının karısı; *argosholi* (*αρόσχολη*) / işsiz güçsüz’ < T. *kadı* (< Ar. *qâdî* ‘dini yargıç’) + Rum. *na va* eki. (Yangullis 2002, 135). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs*

³⁷ Kabataş, *age*, s. 244.

³⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 1250.

³⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 1250.

⁴⁰ Gökçeoğlu, *age*, s. 114.

⁴¹ Karaağaç, *age*, s. 407.

Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 248.)

Türkçeye Arapçadan geçen kadı < Ar. *kādī* “Tanzimat’a kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları”⁴² sözüyle ilişkilendirilerek izah edilen *gadina* ifadesi bize göre Türkçe kökenli olduğu noktasında doğrudur ancak sözün açıklaması hatalıdır. Sözcük, Türkçe *kadın* “1. Erişkin dişi insan; hatun, hatun kişi, zen. 2. Analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, becerileri olan. 3. Hizmetçi bayan. 4. Bayan.”⁴³ anlamındaki sözle Türkçe “1. Anne. 3. Dinî bakımdan aziz tanınan bazı kadınlara verilen saygı ünvanı. 4. Yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü.”⁴⁴ gibi anlamları karşılayan *ana* adının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir birleşik sözcük olup *kadınana* sözü Türkçede “Deneyimli, yaşlı, saygı gösterilen kadın.”⁴⁵ anlamını karşılamaktadır. Türkçe birleşik bir sözcük olan *kadınana* ifadesi, Afyonkarahisar gibi Anadolu’nun bazı yörelerinde efsanelere dahi konu olmuş bir ifadedir. Karaağaç, Türkçeden birçok dünya diline verintilene Türkçe *kadın* sözünün Yunancaya *kadın ~ kadina* şeklinde ödünçlendiğini ve “bayan, hanımefendi, ev hanımı”⁴⁶ anlamlarını karşıladığını tespit eder. Türkçeden Rumcaya “kadının karısı; işsiz güçsüz” anlamıyla ödünçlendikten sonra tekrar Kıbrıs Türk ağızlarına “yaşlı kadın” anlamıyla geri ödünçlenmiş olması daha muhtemeldir.

1.9. *guttugo / gutto* ‘şişman, kütük gibi (kişi)’. < *guttugo* geri ödünçleme < Rum. *kuttuko κουττονώ / kuttakos κούτταρος / kuttuka κουττόνα* < T. kütük (Yangullis 2002, 170).⁴⁷

Türkçe *kütük* sözü, “1. Kalın ağaç gövdesi. 2. Kesilmiş ağaç gövdesi. 3. Kesimden sonra ağaç gövdesinin toprakta kalan bölümü. 4. Asma fidanı. 5. Resmi kayıt defteri, ana defter. 6. Nüfus kütüğü.

⁴² *Türkçe Sözlük*, s. 1258.

⁴³ *Türkçe Sözlük*, s. 1258.

⁴⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 117.

⁴⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1258.

⁴⁶ Karaağaç, *age*, s. 412.

⁴⁷ Kabataş, *age*, s. 305.

7. Bir arada işlenen ve birbirleriyle ilgili olan kayıtların tümü. 8. Kütük demir. 9. Görgüsüz, kaba kimse.”⁴⁸ anlamlarını karşılamaktadır. Karaağaç, Türkçeden birçok dünya diline ödünçlendiğini tespit ettiği Türkçe *kütük* sözünün, Yunancaya *kiutúki* ~ *kutúki* “kütük, ağaç kök veya gövdesi”⁴⁹ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder. Sözcüğün temel ağaç anlamından sıyrılarak Türkçede kazandığı mecaz anlamı olan “9. Görgüsüz, kaba kimse.” anlamıyla Türkçeden Rumcaya *kuttuko* şeklinde ödünçlendikten sonra Kıbrıs Türk ağızlarına ünsüz tonlulaşmasıyla *guttugo/gutto* şeklinde aynı anlamla geri ödünçlendiği görülmektedir.

1.10. *hayırın* ‘güvenilir, iyi, iyilik yapan, hayırlı’. < *hayırın* geri ödünçleme < Rum. *hayrín xalqiv* (Yangullis 2002, 397) < T. *hayır* (< Ar. *hayır* ‘iyilik’) ∅ Onuynan iş yapılmaz, çok hayrın biri değil.⁵⁰

Karaağaç, Türkçeden Ermenice, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Makedoncaya ödünçlendiğini tespit ettiği *hayır* sözünün, Yunancaya *haiíri* ~ *haiír* ~ *haiyír* “hayır”; *haiyrlís* ~ *haiyrlídikos* “yararlı”; *haiyrsízis* “işe yaramaz, yararsız”; *haiireftos* “hayırlı, vefalı”; *abaireftos* “yaramaz, hayırsız, vedasız”⁵¹ şeklinde türevleriyle birlikte ödünçlendiğini tespit eder. Türkçeye Arapçadan (< *hayr*) ödünçlenen *hayır* sözü, “II. 1. İyilik, karşılık beklenmeden yapılan yardım. 2. İyi, hayırlı, yararlı, faydalı.”⁵² anlamlarını karşılamaktadır. Hatta bu ödünç sözcükten birçok Türkçe bir deyim de türetilmiştir. Bunlardan biri de *hayrını gör* “yeni alınan bir şey için ‘güle güle kullan’ anlamında kullanılan bir söz” ve olumsuzluğu da *hayır* (veya *hayrını*) *görmemek* “bir şey kendisine yararlı olmamak”⁵³ deyimleridir. Kıbrıs Türk ağızlarında *hayrın* “hayırlı, iyilik yapan, güvenilir”⁵⁴ şeklinde tespit edilmiştir. Türkçede *hayır* şeklinde yalın hâlde kullanılan söz, Rumcaya Türkçe deyimlerdeki kullanımıyla bir parçası ödünçlendiği görülen sözün daha sonra bu kalıpla Kıbrıs Türk ağızlarına geri

⁴⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 1565.

⁴⁹ Karaağaç, *age*, s. 563.

⁵⁰ Kabataş, *age*, s. 322.

⁵¹ Karaağaç, *age*, s. 360.

⁵² *Türkçe Sözlük*, s. 1071.

⁵³ *Türkçe Sözlük*, s. 1071.

⁵⁴ Gökçeoğlu, *age*, s. 168.

ödünçlenmiş olması muhtemeldir.

1.11. *hisa / hissa et-* ‘bir işe girişmek, başlamak’. < Rum. *hissa χίσα* ‘aron, efodos (άρων, έφοδος) / hemen, çabuk, hızlı; saldırarak’ (geri ödünçleme) <T. *hız* (Yangullis 2002, 405) + *et-* yardımcı eylem. ◇ *Beş altı harar samandan sonra kapı ardındaki buğday hararını hisa etmiş.* (Sayın 2000, 41). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 327.)

Türkçeye Arapçadan geçen *hiza* “doğru bir çizgi üzerinde bulunma durumu”⁵⁵ sözü Türkçeden Rumcaya *hisa / hissa* şeklinde taşınmıştır. Türkçede *hizaya gelmek* “davranışlarını düzeltmek, yola gelmek” ve *hizaya getirmek* “birinin davranışlarını düzeltmek, yola getirmek”⁵⁶ şeklinde deyimler de görülür. Burada “düzelmek, düzeltmek, doğru çizgiye getirmek” temel anlamlarını karşılayan *hiza* sözü, davranışla birleştirilerek mecazlaşmış ve zorunlu, cebren anlamıyla ifadeler oluşturulmuştur. Ödünçlemenin Rumcada kullanılan örnek bağlamının da *saldır-* üzerinden kurgulanması bu bağlamsal yakınlık durumunu ortaya koymaktadır. Türkçe *et-* yardımcı eylemiyle oluşturulmuş birleşik eylem durumundaki *hiza etmek* ifadesi muhtemelen Rumcaya ödünçlendikten sonra veya Kıbrıs Türk ağızlarına geri ödünçlenmesi sırasında oluşturulmuştur.

1.12. *mahlıç / mahlız* ‘çekirdeksiz pamuk’. ~ Rum. *mahluzin μαχλούζιν* ‘ekkokkismeno vamvaki (εκκοκκισμένο βαμβάκι) / çekirdeğinden ayrılmış pamuk’ (Yangullis 2002, 201) < Ar. *mahlıç* ‘halaçlanmış, atılmış pamuk’. [*halc* ‘pamuk atma’]. Sözcüğün *mahlız* biçiminin sonesindeki /ç/>/z/’ye çevrilmiştir. Bu ses değişiminde Rum. *mahluzin μαχλούζιν* biçiminin etkisi açıktır. Bu biçimin geri ödünçleme olduğu da düşünülebilir. ◇ *Kıbrıs erkeği güneş yanığı kadının yerine, güneş görmemiş ‘pambık gibi, mahlız gibi’ beyaz kadın tercih eder.* (Yorgancıoğlu 2000, 250). // *Yüz dirhem mahlıç bir dulup pamuk eder.* (Hakeri 1992, 251). (Orhan Kabataş,

⁵⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1106.

⁵⁶ *Türkçe Sözlük*, s. 1106.

Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 409-410.)

Arapça kökenli *halc* sözünden türetilen *mablúc* sözü Türkçeye *mabluc~mabluc* şeklinde ödünçlenmiş ve “(pamuk için) atılmış”⁵⁷ anlamını karşılamaktadır. Türkçeden Rumcaya *mabluzin* şeklinde ödünçlenen *mabluc sözü*, Kıbrıs Türk ağızlarına *mablız* şeklinde geri ödünçlenmiştir.

1.13. marzaci ‘oklava (Lurucina/Akıncılar)’ < *marzaci* geri ödünçleme < Rum. *marzacin μαρζάτζιν* ‘gioklain (γιοκλάιν) / oklava’ < T. *mızrak* (Yangullis 2002, 197) [< Ar. *mızrâk*].⁵⁸

Türkçeye Arapçadan *mızrâk* sözünden ödünçlenen kelime “1. Uzun saplı, sivri demir uçlu silah. 2. Atletizmde kullanılan, tek elle savrulan bir alet.”⁵⁹ anlamını karşılamaktadır. Karaağaç, Türkçeden Ermenice, Romence, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Makedoncaya ödünçlendiğini tespit ettiği *mızrak* sözünün, Yunancaya *mızrâki ~ marzâcin* “mızrak; zıpkın; oklava”⁶⁰ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder.

Genellikle söz için de seslerin yer değiştirmesi göçüşme (*metatez*) olarak tanımlanır. Türkçeden Rumcaya ödünçlenen *mızrak* sözünde akıcı /r/ ünsüzü ile sızıcı /z/ ünsüzünün yan yana gelmesi söz konusudur. Muhtemelen Rumcaya göçüşme yoluyla ünsüzleri yer değiştirilerek *mızrak* > *marzac+in* şeklinde ödünçlenen sözcük, Rumcadan Kıbrıs Türk ağızlarına *marzaci* “oklava” şeklinde geri ödünçlenmiş olmalıdır.

1.14. sıskalli ‘zayıf, cılız’. < *sıskalli* geri ödünçleme < Rum. **sıskallin σισκάλλιν* < T. *sıskâ*⁶¹ ◇ ‘*Cimizmeno! Birşey değil. Yani öyle bir şeye benzetemedim. Sıskalli! Korkak.*’ (Aksoy 1990, 101).⁶²

Kıbrıs Türk ağızlarında *sısgarga* (*sıskarga*) “Kuru darı, arıkça,

⁵⁷ Çağbayır, *age*, s. 3017.

⁵⁸ Kabataş, *age*, s. 418.

⁵⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 1678.

⁶⁰ Karaağaç, *age*, s. 608.

⁶¹ bkz. *sıskarga* maddesi. Kabataş, *age*, s. 502.

⁶² Kabataş, *age*, s. 503.

cılızca”⁶³ şekliyle de görülen sözcük, *sıskalli* “zayıf, cılız” şekliyle yakın anlamları işaretlemektedir. Türkçe Sözlük’te “1. Çok zayıf ve kuru, kaknem, çelimsiz, arık. 2. Karın boşluğuna su dolmuş olan.”⁶⁴ anlamlarını karşılayan *sıska* sözünün Ermeniceye *sıska* “zayıf, ince”, Bulgarcaya *sıská* “zayıd, ince; veremli”⁶⁵ şeklinde ödünçlendiği tespit edilmiştir. Türkçeden Rumcaya *sıskallin* şeklinde ödünçlendiğini tespit eden Kabataş⁶⁶, sözün Kıbrıs Türk ağzlarına buradan *sıskalli* “zayıf, cılız” şeklinde geri ödünçlendiğini düşünür.

1.15. şaşuri ‘şaşkın, sakar, acele ile iş yapan; şaşkın’.
 < şaşuri geri ödünçleme < Rum. *şasuris* *βασούρης*
 ‘*viastikos* (*βιαστικός*) / aceleci, ivcen?’ [T. şaş- ‘şaşmak’
 + *-uris* *ούρης*] (Yangullis 2002, 316). ◇ *Şaşuri eddın beni*
 / *gözünde zumba teli / esiyor gavağ yeli / bakıyor bizim deli.*
 (Gökçeoğlu 2002, 187). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 528-529.)

Türkçe şaş- eylemi, “1. Umulmayan, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir olgu karşısında şaşkın duruma gelmek, hayret etmek.”⁶⁷ anlamını karşılar ve bu kökten *şaşkın* “1. Düşünceleri dağılmış, karışmış, ne yapacağını bilemez duruma gelmiş. 2. Akılsız, sersem, budala.” ve *şaşırtı* “Beklenmeyen ve insanı şaşırtarak sevindiren veya üzen olay, beklenmedik durum, sürpriz.”⁶⁸ gibi sözler türetilmiştir. Karaağaç, Türkçeden Ermenice, Macarca, Romence, Bulgarca, Sırpça ve Makedoncaya ödünçlendiğini tespit ettiği *şaşkın* sözünün, Yunancaya *sakinis* “şaşkın, ahmak”; *sakinlikei* “şaşkınlık, ahmaklık”⁶⁹ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder. Türkçeden Rumcaya *şasuri* şeklinde ödünçlendiği anlaşılan sözcüğün Rumcadan Kıbrıs Türk ağzlarına⁷⁰ da benzer bir şekilde *şasuri*

⁶³ Gökçeoğlu, *age*, s. 244.

⁶⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 2103.

⁶⁵ Karaağaç, *age*, s. 755.

⁶⁶ Kabataş, *age*, s. 503.

⁶⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 2208.

⁶⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 2208.

⁶⁹ Karaağaç, *age*, s. 787.

⁷⁰ Kıbrıs Türk ağzlarında “şaşkın, alıklaşmış, aptal, sağını solunu bilmeyen” anlamında *şamşur* (Gökçeoğlu 2008, 258) sözü de bulunur. Ancak *şasuri* sözü ile dililik ilişkisini tespit etmek güçtür.

“şaşkın, sakar, acele ile iş yapan; şaşkın” şeklinde geri ödünçlendiği anlaşılmaktadır.

1.16. *trahana* ‘tarhana’. < *trahana* geri ödünçleme < Rum. *trahanas* *τραχανάς* (Yangullis 2002, 368) < T. *tarhana* < Far. *tarhāna* (Räsänen 1969, 464; Eren 1999, 395).⁷¹

Farsça *terhāna* sözünden Türkçeye ödünçlenen *tarhana* sözü, “1. İçine domates, biber, soğan kokulu otlar, süt veya yoğurt katılan, bulgur, mayalanmış ve kurutulmuş ufalanmış hamur vb. nden yapılan çorba malzemesi. 2. Tarhana çorbası.”⁷² anlamını karşılar. Karaağaç, Türkçeden Ermenice, Macarca, Romence, Bulgarca, Sırpsça, Arnavutça ve Makedoncaya ödünçlendiğini tespit ettiği *tarhana* sözünün, Yunancaya *tarhanás* ~ *trahanás* “bir çorba çeşidi, tarhana”⁷³ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder. Türkçeden *trahanas* şeklinde Rumcaya da ödünçlenen *tarhana* sözcüğü, Rumcadan Kıbrıs Türk ağızlarına *trahana* “tarhana” şeklinde geri ödünçlenmiştir.

1.17. *ziligurti* ‘beddua sözü, zıkkım’. < *zilli* ‘çingiraklı, çengelli’ + *kurt* ‘tenya, bağırsak kurdu’. Rumcada *ziligurtin* *ζιλιγουρτιν* ‘*astheneia ton zoon* (ασθένια των ζώων) / hayvan hastalığı’ anlamında Türkçe ödünçleme olarak kullanılır. (Yangullis 2002, 108). Ancak bu bir hayvan hastalığı değil, eskiden insanlarda, özellikle çocuklarda çok sık görülen ‘kurt çıkarma’ biçiminde ortaya çıkan bağırsak hastalığı olmalıdır. Kıbrıs Türkçesinde kullanılan *ziligurti* biçiminin Rumcadan geri ödünçleme olduğu anlaşılıyor. ◇ *Zebirinan ziligurti çıkarasın*. (Yorgancıoğlu 2000, 338). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 613.)

Türkçeye Farsçadan geçen *zil* sözü, “1. İşaret vermek, uyarmak, çağırarak için kullanılan ve bir çan ile bu çana vuran bir tokmaktan oluşan, elle veya başka düzenlerle işletilebilen araç.”⁷⁴

⁷¹ Kabataş, *age*, s. 550.

⁷² *Türkçe Sözlük*, s. 2270.

⁷³ Karaağaç, *age*, s. 816.

⁷⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 2659.

anlamını karşılar. Bu kökten türetilen *zilli* sözü de “1. Zili olan, üstünde zili bulunan. 2. Edepsiz, eli maşalı, şirret (kadın).”⁷⁵ anlamındadır. Sözün ikinci anlamı olan “edepsiz, eli maşalı, şirret (kadın)” karşılığı mecazî anlamdadır. Karaağaç, Türkçeden Ermenice, Bulgarca, Sırpça ve Arnavutçaya ödünçlendiğini tespit ettiği *zil* sözünün, Yunancaya *zili* “kapı zili, çingirak”⁷⁶ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder.

Türkçede memeli bir hayvan türü olan *kurt* sözünün yanında ikinci bir *kurt* (II) sözü de bulunur ve “1. Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan”⁷⁷ anlamını karşılar. Bu *kurt* (II) sözünden “Omurgalılar ve de özellikle insanların bağırsağında yaşayan asalak solucan”⁷⁸ anlamındaki *bağırsak kurdu* veya *bağırsak solucanı* olarak bilinen bir asalak türünü karşılayan ifadeler türetilmiştir.

Çengelli (*zilli*) kurt (*gurt*) anlamında bağırsak kurtlarını karşılamak için türetilmiş bir söz Türkçe Sözlük’te geçmemektedir. Rumcadaki *zilligurtin* ifadesini oluşturan *zilli* (veya Türkçeden Yunancaya *zili* ödünçlemesi) ve *kurt* (II) sözleri Türkçeden Rumcaya ödünçlemedir. Semantik açıdan sözcüklerin Türkçedeki anlamları bu durumu doğrulamaktadır. Kabataş’ın Yangullis (2002, 108)’den aktardığı “hayvan hastalığı” anlamındaki “< *zilli* ‘çingiraklı, çengelli’ + *kurt* ‘tenya, bağırsak kurdu’.” açıklaması da bizce isabetli bir etimolojidir. Türkçeden Rumcaya geçen sözlerden oluşturulmuş < **zilligurtin* ifadesi, Kıbrıs Türk ağızlarına *ziligurti* “beddua sözü, zıkkım” anlamıyla Türkçedeki olumsuz mecazî anlama benzer bir şekilde geri ödünçlenmiştir.

Türkçede *zıkkımlanmak* ifadesi “1. Bir şeyler yemek. 2. İçki veya sigara içmek.”⁷⁹ anlamında kullanılmaktadır. Türkçedeki bu anlam, Kıbrıs Türk ağızlarında *ziligurti* geri ödünçlemesinin “beddua sözü, zıkkım” anlamıyla birleştirilerek *ziligurtlen-* “zıkkımlanmak, yutmak” anlamında “*Edesin pişileri da ziligurtlenelim. Yani yeylim tadyıla.*”

⁷⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 2660.

⁷⁶ Karaağaç, *age*, s. 953.

⁷⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 1533.

⁷⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 228.

⁷⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 2654.

dedi Saliba.” şeklinde kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir.⁸⁰

1.18. *zili zahari / zivri zabari / ziri zahari* ‘ipsiz sapsız, serserice’. < *zili* geri ödünçleme (< Rum. *zilin* ζἴλιw ‘*kerotalo* (κροτάλο) / çingırak’ < T. *zil* (< ? Far. *zîr*) + *-li* sıfat eki + *zabar* ‘çingıraklı köpek’ (< *zağar* ‘çoban köpeği’). ◇ *Gün boyu ziri zabari gibi dolaştı.* (Gökçeoğlu 2004, 466). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 613.)

Yukarıda *ziligurti* maddesinde izah ettiğimiz *zili* (< T. *zilli*) ödünçlemesine ek olarak Kıbrıs Türk ağızlarında değişikli biçimleri görülen *zili* ~ *zivri* ~ *ziri* ifadesiyle yine Türkçe *zağar* “Bir cins çoban köpeği”⁸¹ sözünün Rumcaya ödünçlenmiş şekli olan *zabar* ile birleştirilerek oluşturulduğu görülen *zili zabari* “çingıraklı köpek / (boynu) zilli köpek” anlamında kullanılması muhtemeldir. Anadolu ağızlarında “küçük köpek, köpek yavrusu, tazi, çoban köpeği, küçük av köpeği vb.” anlamlarının yanında “(II) bodur, bacaksız; (III) söz taşıyan; birinin ardına takılan” gibi mecaz anlamları da karşılayan *zağar* sözü⁸², kazandığı mecaz anlamlarla muhtemelen Rumcaya < **zilinzabarin* “çingıraklı çoban köpeği” olarak ödünçlendikten sonra Kıbrıs Türk ağızlarına köpeklerin “başıboş dolaşması” anlamıyla yakınlık kurularak “ipsiz sapsız, serserice” anlamıyla geri ödünçlenmiş olmalıdır.

Karaağaç, birçok dünya diline ödünçlenen *zil* ve *zağar* sözlerinin *zili* “kapı zili, çingırak”⁸³ ve *zağarı* “av köpeği”; *zağarğides* “zağarcılar”⁸⁴ şeklinde Türkçeden Yunancaya verintilendiğini tespit eder.

Gökçeoğlu, *ziri zabari* ifadesine herhangi bir geri ödünçleme veya başka bir açıklamada bulunmadan “Silivri zaharı. İş yapmayıp, gereksiz yere gezmek, durmadan dolaşmak, gitmedik yer

⁸⁰ Kabataş, *age*, s. 613. (*ziligurtlen-* maddesi: “zıkkımlanmak, yutmak” < *zilli* + *kurt* + *-lan-* adlardan eylem türeten ek. ◇ ‘*Edesin pişileri da ziligurtlenelim. Yani yeylim tadyyla.*’ *dedi Saliba.*”).

⁸¹ *Türkçe Sözlük*, s. 2640.

⁸² *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. XI, TDK Yayınları, Ankara 1993, s. 4341-4342.

⁸³ Karaağaç, *age*, s. 953.

⁸⁴ Karaağaç, *age*, s. 941.

bırakmamak. *Gün boyu ziri zabarı gibi gezdi.*⁸⁵ şeklinde bir izahta bulunur.

Bizce, Kabataş'ın *zili zabarı / zivri zabarı / ziri zabarı* 'ipsiz sapsız, serserice'⁸⁶ kaydı ifadenin Kıbrıs Türk ağzlarındaki telaffuzu ile ilgilidir. Zira Gökçeoğlu'nun *ziri* kelimesine verdiği "*Silivri*" (?) karşılığı ise ses benzerliğiyle kurulmuş hatalı bir yakıştırma. Çünkü bu bağlamda veya bir bağlamda Silivri sözü ile ilişkili bir ifadeye ne Türkçe de ne de Kıbrıs Türk ağzlarında rastlamak güçtür. Kanaatimizce, *zil* sözcüğün "çingirak" anlamıyla ve türetilmiş şekli olan *zilli* hâliyle Rumcaya ödünçlenmesi, ardından Kıbrıs Türk ağzlarına geri ödünçlenmiş olması daha muhtemel bir durumu işaret etmektedir.

1.19. *zoppa / zobba* 'kalın değnekle atılan dayak, sopa; kaba yapılı'. < *zoppa* geri ödünçleme < Rum. *zoppa* ζόππα (Yangullis 2002, 109) < T. *sopa* < ? (Räsänen 1999, 428). ◇ *Destursuz bağa girenin, yeyeceği zobbadır divanenin.* (Yorgancıoğlu 2000, 517). // *Hergün çocuklara zobba çekermiş. Onnara müstekil gabır takaza edermiş.* (Saraçoğlu 1996, 330). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 614.)

Türkçe temel anlamda "1. Kalın değnek." ve mecaz olarak da "2. Dayak, kötek." anlamlarını karşılayan *sopa* sözü⁸⁷, Türkçeden Ermenice, Romence, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Yunancaya ödünçlenmiştir. Karaağaç, Türkçe *sopa* sözünün Yunancaya *sópa* "kısa değnek, baston"⁸⁸ şeklinde verintilendiğini kaydeder.

Türkçeden Rumcaya *zoppa* şeklinde ödünçlenen *sopa* sözü, daha sonra buradan Kıbrıs Türk ağzlarına *zoppa* ~ *zobba* şeklinde ve "kalın değnekle atılan dayak, sopa; kaba yapılı (kişi)" anlamıyla Rumcadan geri ödünçlenmiş olması muhtemeldir. Hatta Türkçede *sopalamak* "sopa ile vurmak, dövmek"⁸⁹ ifadesi de Kıbrıs Türk ağzlarında Rumcadan ödünçlenmiş *zoppa* şekliyle Türkçe eklerle

⁸⁵ Gökçeoğlu, *age*, s. 315.

⁸⁶ Kabataş, *age*, s. 613-614.

⁸⁷ *Türkçe Sözlük*, s. 2140.

⁸⁸ Karaağaç, *age*, s. 766.

⁸⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 2140.

genişletilerek *şoppala-* “sopayla dövmek, dövmek”⁹⁰ şeklinde kullanılmaktadır.

Tablo 1

Kıbrıs Türk Ağzlarına Geri Ödünçlenen Sözcükler

Sayı	Kıbrıs Türk Ağzlarına Geri Ödünçlenen Sözcükler	Kıbrıs Türk Ağzlarında Karşılıdığı Anlam	Geri Ödünçleme Şekli
1.	<i>çakkari</i>	“hayvanların boynuna takılan çingırak, küçük çan, çingırak”	Rum. <i>çakkarin</i> < T. <i>çakar</i>
2.	<i>çapaçullı</i>	“kötü giyimli, pasaklı”	Rum. <i>çapaçullis</i> < T. <i>çapat çul + lu</i>
3.	<i>çaputina</i>	“(kadın için) kötü giyimli, pasaklı”	Rum. <i>çaputina</i> < T. <i>çapat + ina</i> (< Rumca cinsiyet bildiren ek)
4.	<i>çarşambina</i>	“çarşamba karısı”	Rum. <i>çarşambina</i> < T. <i>çarşamba + ina</i> (< Rumca cinsiyet bildiren ek)
5.	<i>çatizma</i> ~ <i>çatismata</i>	“manilerle yapılan atışma”	Rum. <i>çatışman</i> < T. <i>çatışma</i>
6.	<i>çunguri</i>	“pinti, eli sıkı olan”	Rum. <i>çingunis</i> < Yun. <i>çingunis</i> < T. <i>çingâne</i>
7.	<i>gabardi</i>	“böbürlenen, kendini üstün gören (kişi)”	Rum. <i>gabardi</i> < T. <i>kabardı</i>
8.	<i>gadina</i>	“yaşlı kadın”	Rum. <i>gadina</i> < T. <i>kadın + ina</i> (< Rumca cinsiyet bildiren ek)
9.	<i>guttugo</i> ~ <i>gutto</i>	“şişman, kütük gibi (kişi)”	Rum. <i>kuttuko</i> < T. <i>kütük</i>
10.	<i>hayrın</i>	“güvenilir, iyi, iyilik yapan, hayırlı”	Rum. <i>hayrın</i> < T. <i>hayır</i> < Ar. <i>hayr</i>

⁹⁰ Kabataş, *age*, s. 615.

11.	<i>hisa ~ hissa et-</i>	“bir işe girişmek, başlamak”	Rum. <i>bissa</i> < T. <i>biṣa</i> < Ar. <i>biṣa</i>
12.	<i>mahlıç ~ mahlız</i>	“çekirdeksiz pamuk”	Rum. <i>mabluzin</i> < T. <i>mabluc</i> < Ar. <i>mablüç</i>
13.	<i>marzaci</i>	“oklava”	Rum. <i>marzacin</i> < T. <i>mızrak</i> < Ar. <i>mızrâkî</i>
14.	<i>siskalli</i>	“zayıf, cılız”	Rum. <i>sıska</i> < T. <i>sıska</i>
15.	<i>şaşuri</i>	“şaşkın, sakar, acele ile iş yapan, şaşkın”	Rum. <i>şaşuris</i> [< T. <i>şaş-şaşmak</i> + <i>uris</i> (< Rumca ek)]
16.	<i>trahana</i>	“tarhana”	Rum. <i>trahanas</i> < T. <i>tarhana</i> < Far. <i>tarḥāna</i>
17.	<i>ziligurti</i>	“beddua sözü, zıkkım”	Rum. <i>ziligurtin</i> < <i>zilli</i> “çingiraklı, çengelli” + <i>kurt</i> “tenya, bağırsak kurdu”
18.	<i>zili zahari ~ zivri zabari ~ ziri zahari</i>	“ipsiz sapsız, serserice”	Rum. <i>zilin</i> < T. <i>zil</i> + <i>li</i> + <i>zabar</i> “çingiraklı köpek” (< <i>zāgar</i> “çoban köpeği”)
19.	<i>zoppa ~ zobba</i>	“kalın değnekle atılan dayak, sopa; kaba yapılı”	Rum. <i>zoppa</i> < T. <i>sopa</i>

2. Rumcadan geri ödünçleme olması tartışmalı

Sözcükler

2.1. haşarı ‘erkek eşek (Gönyeli)’. < *haşarı* geri ödünçleme < Rum. *haşaris* *χασαρής* ‘*mikro arseniko atithaso gaiduri* (μικρό αρσενικό ατίθασο γαϊδοῦρι) / küçük erkeksi azgın eşek’ (Yangullis 2002, 402). < T. *haşarı* (< Ar. *haşere*).⁹¹

Türkçe bazı sözlüklerde Arapça kökenli *haşır* sözüne dayandırılarak *haşır* > *haşere* [“böcek”] > *haşarı* şeklinde izah edilen ve

⁹¹ Kabataş, *age*, s. 319-320.

“Çok yaramaz, ele avuca sığmaz. 2. Yerinde duramayan. 3. (At vb. için) huysuz; azgın”⁹² veya kökeni tereddütlü olarak “*başari/başarı* ‘ele avuca sığmaz (çocuk hakkında)’ < F. *ħaşrî* < Ar. *başarî* ??”⁹³ şeklinde izah edilen söz; Türkçe Sözlük’te köken belirtilmeden “1. Çok yaramaz, ele avuca sığmayan (çocuk). 2. Huysuz, azgın (hayvan).”⁹⁴ şeklinde açıklanmaktadır. Gülensoy, *başarı* sözünün Türkçe kökenli olup *aşırı* sözünden geldiğini düşünür⁹⁵ ki, bizce de Türkçenin ağızlarında sıkça görülen ön seste Ø > /h+/ türemesiyle oluşmuş olup sözün aslı *aşırı*’dır. Sözcüğün konuşma dilinde oluşan *başırı* telaffuzu, iç seste ünlü genişlemesiyle > *başarı* hâlini almasıyla sözün son şekli ortaya çıkar.

Karaağaç, Türkçeden Arapça, Ermenice, Sırpça ve Arnavutçaya ödünçlendiğini tespit ettiği *başarı* sözünün, Yunancaya *basaris* “zaptedilemeyen küçük erkek eşek, sıpa”⁹⁶ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder.

Kıbrıs Türk ağızlarında *başarı* “ele avuca sığmayan çocuk, densiz, erkek eşek”⁹⁷ anlamlarıyla kullanılmaktadır. Türkçeden Rumcaya *basaris* şeklinde ödünçlendiği açık olan *başarı* sözünün, ödünçlendikten sonra Kıbrıs Türk ağızlarına -Türkçe ilk anlamındaki “azgın, huysuz hayvan” anlamının eşek özelinde daralarak *başarı* şeklinde “erkek eşek (Gönyeli)” anlamıyla varlığını sürdürmesi ihtimalini göz ardı etmeden- Kabataş’ın⁹⁸ izahıyla Rumcadan Kıbrıs Türk ağızlarına geri ödünçlendiği de düşünülebilir. Ancak bizce, *başarı* sözcüğünün Kıbrıs Türk ağızlarındaki varlığı bir geri ödünçleme olarak değil de Türkçedeki mevcut durumuyla Ada’da varlığını devam ettirdiği yönündedir. Çünkü, sözün geri ödünçlenme ihtimali; Türkçedeki mevcudiyetiyle Ada’ya taşınarak varlığını sürdürmesi izahına karşı, daha düşük bir olasılıktır.

2.2. *şehirge* / *şeherge* ‘şehriye’. < *şeherge* (geri ödünçleme)

⁹² Çağbayır, *age*, s. 1892.

⁹³ Tietze, *age*, s. 413.

⁹⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 1056.

⁹⁵ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 405.

⁹⁶ Karaağaç, *age*, s. 354.

⁹⁷ Gökçeoğlu, *age*, s. 166.

⁹⁸ Kabataş, *age*, s. 319-320.

< Rum. *şeberges* *ἑβερῆς* 'fides (πίδες) / (tel) şehriye' (Yangullis 2002, 322) < T. *şehriye* < Ar. *Şa'rīyya* 'kıl, kılcal' (Räsänen 1969, 444). Kıbrıs ağızlarında *-iye* ekinin *-ga/-ge* biçimini alması Rumcanın etkisine bağlanabilir. Bunun başka örnekleri de vardır: *Mesarga* (*Mesarya*), *Ömerge Camisi* (*Ömeriye Camisi*) gibi. \diamond *Kıbrıslıların severek barcadığı bir çorba türü de şeberge çorbasıdır.* (Yorgancıoğlu 2000, 58). // *Dışarı çıkmayalı / buvardalar çuvaldı / bulgurun da yamandır/ şebirgeli pilav.* (Gökçeoğlu 2002, 165). (Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009, s. 530.)

Arapça kökenli *şa'rīyye* kelimesi, Türkçeye *şehriye* olarak ödünçlenmiştir. Sözcük Türkçede "Çorba ve pilavda kullanılan, türlü biçimlerde kesilerek kurutulmuş buğday unu hamuru."⁹⁹ anlamını karşılamaktadır. Karaağaç, Türkçeden Ermenice, Sırpça ve Arnavutçaya ödünçlendiğini tespit ettiği *şehriye* sözünün, Yunancaya *şeberkés* ~ *seberkés* "şehriyeli makarna; erişte çorbası"¹⁰⁰ şeklinde ödünçlendiğini tespit eder.

Kabataş'ın Kıbrıs Türk ağızlarında Rumcanın bir etkisi olarak görülebilecek görüşü¹⁰¹ +(t)ya/+iye > +ga/+ge seslerindeki nöbetleşme meselesi başka sözcüklere de sirayet ederek Kıbrıs Türk ağızlarında *Meserga Ovası*, *Ömerge Camisi* vb. ifadelerde ve gündelik dilde görülmektedir.

Kıbrıs Türk ağızlarında *şebirge* "Çorba yapmakta kullanılan, türlü biçimde kesilen buğday unu hamuru. Son yıllarda *şehriye* sözünü daha çok kullanmaktayız."¹⁰² şeklinde tespit edilmiştir. Türkçe *şehriye* sözü, Rumcaya *şeberges* olarak ödünçlendikten sonra mı? Yoksa, Rumcanın sirayetiyle Türkçede var olan şeklin *şeberge* olarak telaffuz edilmesiyle mi? Bilinemez. Sözcük gelişiminin tama olarak tespitinin mümkün olmadığı bir örnektir. Çünkü *şeberge* sözünün değişikli *şebirge* < (*şehriye* > *şebirge* ?) telaffuzu da Kıbrıs Türk ağızlarında mevcuttur. Bu yüzden Kabataş'ın geri ödünçleme kaydına dikkatle yaklaşarak *şebirge* şeklinde telaffuz edilen ifadeyi ayırarak Türkçeden Rumcaya *şeberges* şeklinde ödünçlenen *şehriye* sözünün Kıbrıs Türk ağızlarındaki *şeberge* şeklinin Rumcaya ödünçlenen *şeberges*'ten geri

⁹⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 2212.

¹⁰⁰ Karaağaç, *age*, s. 789.

¹⁰¹ Kabataş, *age*, s. 530.

¹⁰² Gökçeoğlu, *age*, s. 259.

ödünçleme olması daha muhtemeldir.

Tablo 2

Rumcadan geri ödünçleme olması tartışmalı

Sözcükler

Sayı	Kıbrıs Türk Ağzlarına Geri Ödünçlenen Sözcükler	Kıbrıs Türk Ağzlarında Karşılıdığı Anlam	Geri Ödünçleme Şekli
1.	<i>haşarı</i>	“erkek eşek”	Rum. <i>haşaris</i> < T. <i>haşarı</i> < Ar. <i>haşere</i>
2.	<i>şehirge~ şeherge</i>	“şehriye”	Rum. <i>şeherges</i> < T. <i>şehriye</i> < Ar. <i>şar’riyya</i>

Sonuç

Rumcadan Kıbrıs Türk ağzlarına geri ödünçlenen söz ve ifadeler için “Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü” adlı eserin taraması ve diğer köken bilgisi sözlüklerinin de incelenmesiyle elde edilen ve tablolaştırılan verilerden hareketle; Türkçe kökenli dokuz (9); Arapça kökenli altı (6), Farsça kökenli beş (5) ve Hintçe kökenli bir (1) olmak üzere Türkçeye ödünçlenerek Türkçeleştirilmiş hâlleriyle Rumcaya ödünçlenen on iki olmak üzere toplam yirmi bir (21) söz ve ifadenin Rumcaya ödünçlendiği ve bu ödünçlemelerin zaman içerisinde dillik temaslarla Kıbrıs Türk ağzlarına geri ödünçlendiği *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserde kayda geçirilmiştir. Eserde, yirmi bir (21) söz ve ifadenin geri ödünçleme olduğuna dair kayıt bulunmaktadır. Ancak bunlardan on dokuz (19) söz ve ifadenin geri ödünç kaydı açık iken *haşarı* ve *şehirge* sözcüklerine dair, söz konusu sözlükte, geri ödünçleme kaydıyla verilse de biz bu sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki varlığıyla Ada’ya taşınması ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünmekteyiz. Geri ödünçleme bakış açısıyla Kıbrıs Türk ağzları üzerine yapılacak daha detaylı tarama ve derlemeler neticesinde bu verilerde artış gözlemlenmesi de mümkündür.

Kaynakça

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

GÖKÇEOĞLU, Mustafa, *Kıbrıs Türk Ağzları Sözlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

KABATAŞ, Orhan, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Işık Kitabevi, Lefkoşa 2009.

KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2009.

Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu, Editör: Zeki Akçam, Hiperyayın, İstanbul 2020.

Kıbrıs'ın Aşyalı Geçmişi, Editörler: Gökçe Yükselen Peler ve Zeki Akçam, Hiperyayın, İstanbul 2023.

ÖZTÜRK, Rıdvan, "Kıbrıs Rumcasındaki Türkçe ve Türkçe Yolu ile Girmiş Alıntı Kelimeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (18), 2005, ss. 89-113.

TIETZE, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C. II, TÜBA Yayınları, Ankara 2016.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. XI, TDK Yayınları, Ankara 1993.

Uluslararası Antik Çağ'dan Fethiye Kıbrıs'ta Türkler Sempozyumu, Editör: Gökçe Yükselen Peler, Hiperyayın, İstanbul 2021.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Türkçe Ses Yansımaları Kelimeler*, TDK Yayınları, Ankara 1995.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<i>Etik beyan bildirilmemiştir.</i>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkan.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muafır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<i>Etik beyan bildirilmemiştir.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkan.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

10.71138/turkav.1819213

Hatay'ın Anavatana Katılış Sürecinde Ermenilerin Faaliyetleri

Neslihan Bolat Bozaslan

bolat@gantep.edu.tr

[0000-0003-3345-356X](https://doi.org/10.71138-3345-356X)

Gaziantep Üniversitesi

Öz

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir. Mütareke hükümleri gereği ordusunu terhis etmiş ve elindeki silahları İtilaf devletlerine teslim etmek zorunda kalmıştır. İtilaf devletleri de mütareke hükümlerinden hareketle memleketin dört bir yanını işgal etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan paylaşım antlaşmalarına binaen Fransa İskenderun Sancağını işgal etmiştir. Bölgede düşman işgaline karşı örgütlenmeler başlamıştır. İskenderun Sancağı 28 Ocak 1920 tarihinde ilan edilen Misak-ı Milli sınırları içine alınmıştır. Milli Mücadele'nin güney cephesinde alınan başarılarından sonra Fransa ile yapılan Ankara Antlaşmasına göre bu bölge özel bir statü ile Suriye'ye bağlanmıştır. Bu statü Lozan Barış Antlaşması'nda da devam etmiş ve sorunun çözümü Lozan sonrasına bırakılmıştır. 1936 yılında Suriye Fransız mandasından kurtulup bağımsızlığını kazanınca Türkiye Hatay meselesini yeniden gündeme taşımış ve bu konuda yoğun diplomatik çalışmalar başlatmıştır. Cemiyet-i Akvama başvuran Türkiye'nin girişimleri neticesinde 1937 yılında Hatay önce otonom bir yapıya dönüşmüş, 1938 yılında da Hatay Cumhuriyeti olarak bağımsız bir devlet olmuştur. 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Türkiye'ye bağlanmıştır. Bu sırada Suriye'de ve Hatay'da bulunan Ermeniler de sürece dâhil olmuş, yaşanan gelişmeler karşısında kendi cemaatlerinin geleceğini ve çıkarlarını düşünen çeşitli politikalar geliştirmişlerdir. Bu çalışmada arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar ışığında Hatay'ın Anavatana katılış sürecinde Ermenilerin sergiledikleri tutum incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ermeniler, Hatay Meselesi, Fransa, Mustafa Kemal Atatürk, Suriye.

The Activities Of Armenians İn The Process Of Hatay's Annexation To The Motherland

Abstract

The Ottoman Empire was defeated in the First World War and withdrew from the war with the Armistice of Mudros. Pursuant to the terms of the Armistice, it had to demobilize its army and surrender its weapons to the Entente Powers. Moving on from the provisions of the Armistice, the Entente Powers occupied the entire country. Based on the sharing agreements made during the First World War, France occupied the Sanjak of Alexandretta (İskenderun). Organizations against the enemy occupation began in the region. The Sanjak of Alexandretta was included within the borders of the Misak-ı Milli (National Pact), which was declared on January 28, 1920. Following the successes achieved on the southern front of the National Struggle, this region was connected to Syria with a special status according to the Treaty of Ankara signed with France. This status continued in the Treaty of Lausanne, and the resolution of the issue was left to the post-Lausanne period. When Syria gained its independence from the French Mandate in 1936, Turkey brought the Hatay issue back to the agenda and initiated intense diplomatic efforts on the matter. As a result of Turkey's initiatives to the League of Nations, Hatay first transformed into an autonomous structure in 1937, and then became an independent state as the Republic of Hatay in 1938. Hatay joined Turkey on June 29, 1939. During this period, the Armenians in Syria and Hatay also became involved in the process, developing various policies considering the future and interests of their own communities in the face of the developments. This study examines the attitude displayed by the Armenians during the process of Hatay's joining the Motherland.

Keywords: Armenians, The Hatay Issue, France, Mustafa Kemal Atatürk, Syria

Giriş

Hatay meselesi ya da Suriye ile sınır anlaşmazlığı, Lozan Barış Antlaşması sonrasında çözüme kavuşturulamayan sorunlardan biri olmuştur. Atatürk döneminin Fransa ile çözülmesi gereken dış politika konularından biri olarak karşımıza çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk “*Şahsi meselem*” dediği bu bölgenin alınması için yoğun bir diplomatik çaba sarf etmiştir. Olası her ihtimali düşünerek askeri olarak da hazırlandığı bu mesele, Atatürk hayatta iken büyük ölçüde halledilmiş fakat Atatürk nihai sonucu görememiştir.¹

Milli Mücadele'nin güney cephesinde kazanılan zafer sonrasında 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla Ankara Antlaşması imzalanmıştır.² Bu antlaşmaya göre Payas sınır kabul edilmiş ve Payas'ın güneyi 27 Kasım 1918 tarihinde Beyrut Fransız Yüksek Komiserliği tarafından teşkil edilen İskenderun sancağında kalmıştır. Yine antlaşmaya göre bölgede yaşayan Türkler için Türk dili resmi dil niteliğinde sayılıp ve Türklere her türlü kolaylık sağlanması ön görülmüştür.³ Bu anlaşma minvalinde Fransızlar 15 Kasım 1921 tarihinde Hassa, 8 Ocak 1922 tarihinde Erzin, 9 Ocak 1922 tarihinde Dört Yol'dan çekilmişlerdir.⁴ Fakat bu sınırın güneyinde kalan İskenderun sancağındaki Türkler bu vaziyeti hiç kabullenmemişlerdir. Buldukları her fırsatta Anavatan'a katılmak için seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Nitekim daha Cumhuriyet ilan edilmeden evvel Lozan görüşmelerine ara verildiği bir dönemde Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'yı Adana halkı ile birlikte Antakya halkı da karşılamaya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşayı karşılamaya gelenler arasında bulunan Antakyalı Ayşe Fitnat Hanım:

“Ey Zulümleri yıkan, mazlumları sevindiren Türk Kabramanı!

Ey ağlayan masum gözlerin, sızlayan Türk kalplerinin dermanı!

Kudümünle bugün Adana'da yeni bir hayat tecelli ediyor!

¹ Ergünöz, Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler), Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını*, Ankara, 2010, s.337.

² T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı, *Türk Ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında 1921 Ankara Antlaşması*, Ankara 2021, S.XI.

³ Resul Yavuz, “20 Ekim 1921 Tarihli Ankara Antlaşması'nın Müttefikler (İngiliz Ve 469 Fransız Hükümetleri) Arasında Sebep Olduğu Anlaşmazlıklar”, *Karadeniz Uluslararası 2. Sosyal Bilimler Kongresi*, Rize 2019, s.480.

⁴ Kemal Çelik, “Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dört Yol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu”, *ATAM Dergisi* (Ocak 1998), C.XIV, S. 41, ss. 478.

Parlak bir ümidi istikbal doğuyor.
Fakat ve esefa ki,
Adana'nın güzel bir parçası olan
Zavallı Antakya ve İskenderun'da
Yüzbinlerce hemşeriler düşman çizmeleri altında sürünüyor,
Mini mini Türk yavruları boğazlanıyor!
Ey Ulu Gazi Bizî kurtar!
Ey Ulu Gazi Bizî kurtar!
Ey Ulu Gazi Bizî kurtar! İşte biz Antakyalı ve İskenderunlular
Sevinerek ayacağın altında ölmek istiyoruz.
Eminiz ki rubumuz sizi Antakya mubetine götürecektir,
Afitab-ı Kemal orada bütün kuvvetiyle tecelli edecektir. Yaşasın Ulu
Gazimiz!
Yaşasın Şanlı Ordumuz!
Yaşasın Büyük Türk Milleti!"

Nutkunu söyleyerek Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiştir. Bu nutka cevap olarak Mustafa Kemal Paşa “*kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalmaz*” sözleri ile karşılık vermiş ve şahsi meselesi olarak kabul ettiği “*sancak meselesi*”ni ömrü boyunca halletmeye çalışmıştır.⁶ Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Ankara Antlaşmasında belirlenen sınır aynen kabul edilmiştir.⁷ Fakat Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu sınırı hiçbir zaman benimsememiş ve bölgenin Anavatan'a katılması için elinden geleni yapmıştır. Bu kapsamda Mustafa Kemal 1925 ve 1926 yıllarında üst üste iki yıl talimatını verdiği modern tarzda hazırlanan çiftlikleri görmek için Dörttyol'a gelmiştir.⁸ Hatay'ın Anavatan'a katılması

⁵Şayan Ulusan, “Ayşe Fitnat Hanım, Hatay Ve Atatürk”, *Cumhuriyetin 100.Yılında Kadın Akademisyenlerden Atatürk'e Armağan*, Editörler: Şayan Ulusan ve Nilgün Nurhan Kara, Berikan Yay. Ankara 2023, s.401.

⁶Erdem Çanak, “Atatürk'ün Adana Ziyaretleri”, *ATAM Dergi*, Sayı: Kasım 2014, C.XXX, S.90, ss.55.

⁷Mehmet Bozaslan, *Lozan'daki Türk Heyeti Üyelerinin Türkiye'nin Siyasi Ve Sosyo-Kültürel Gelişimindeki Rollerini*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Gaziantep, 2019, s.60.

⁸Nesrin Atıcı Kanberoğlu, “1926 Yılı Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt

için ilk resmi görüşme 1936 yılında Gaziantep Valisi Akif İyidoğan'ın İskenderun sancağına gitmesi ile başlamıştır.⁹ Valinin gelişi halk tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır. Öyle ki, orada bulunanlar sevinçten valinin arabasını havaya kaldırmışlardır.¹⁰ Bu dönemde Fransa Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır.¹¹ Suriye'nin bağımsızlığı ile birlikte Sancak sorunu yeni bir aşamaya girmiştir. Türkiye 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya nota vermek suretiyle diplomatik girişimlerini başlatmıştır. Karşılıklı nota verilmesi sonucunda mesele Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Öte yandan 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM açış konuşmasında Atatürk konuya dikkat çekerek, konuya verdiği önemi göstermiştir.¹² 2 Kasım 1936 tarihinde de sınırdaki ay anlamındaki Hatay ismini İskenderun sancağına vermiştir. Bizzat kendi hazırladığı bayrağı Hatay'a armağan etmiştir. 14-16 Aralık 1936 tarihlerinde toplanan Milletler Cemiyeti İskenderun Sancağının durumunun belirlenmesi için üç gözlemcinin bölgeye gönderilmesi hükmüne varmıştır.¹³ Söz konusu heyet 1 Ocak 1937 tarihinde Sancağa gelmiştir. Yapılan gözlemler ve halkın bu gözlemler sırasında sergilediği Anavatan'a katılma isteği gözlemcileri etkilemiş ve 27 Ocak 1937 tarihinde İskenderun Sancağının bağımsızlığına karar vermiştir.¹⁴ Bağımsızlığın ardından 29 Kasım 1937 tarihinde Sancak Statüsü ve Anayasa yürürlüğe girmiştir. Hatay'da bulunan farklı cemaatlerin katıldığı meclis seçimlerinden sonra 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti kurulmuştur.¹⁵ Cumhurbaşkanı Tayfur

Gezileri ve Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *History Studies*, C. 6, S.6, December 2014, ss.135.

⁹Yaşar Demir, “Hatay’da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye’nin Politikası (1936-1938)”, *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağam, 2012, ss.48.

¹⁰<https://www.hataytso.org.tr/tr/genel-sayfa/hatay/anavatana-katilis-51.html>, erişim tarihi: 22.08.2025.

¹¹Yusuf Kodaz, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)”, *TAD*, C. 35/ S. 59, 2016, s.214.

¹²Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini açış konuşmaları, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/9f675e0f-67a9-4464-ba1b-4afcaea2dfc7>.

¹³ Betül Tekinsoy, “Basın ve Arşiv Belgelerine Göre Anavatana Katılış Sürecinde Hatay Meselesi (1937-1939)”, *Mavi Atlas* 2024, C.12, S.2, ss. 465.; Ayrıca bkzn. İbrahim ERDAL, “Türk Dışişleri Bakanlığının Raporuna Göre, Hatay Meselesi Bağlamında 1938 Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesinin Suriye, Bulgar Ve Yunan Basınına Yansımaları”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S. 20, Temmuz 2020, ss. 94-97.

¹⁴Melek Fırat- Ömer Kürkçüoğlu, “1923-1939 Sancak (Hatay) Sorunu”, *Türk Dış Politikası, Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I, 1919-1980, Baskın Oran(Ed.), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2003, s.281-282.

¹⁵ Süleyman Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Hatay tarihi (1919-1985)”, *Hatay Tarihi*, Ed. A. Gündüz, İ. Gökhan, S. Hatipoğlu & G. Bahadır, Anıt Matbaa, Hatay 2013, s.350.

Sökmen, Başbakan Abdurrahman Melek seçilmiştir. 29 Haziran 1939 tarihinde *Hatay Mıntıkasının Türkiye'ye iadesine dair Hatay Antlaşması* imzalanmıştır. Öte yandan 7 Temmuz 1939 tarihinde “Hatay” ili kurularak Hatay’ın Anavatan’a katılma süreci sonuçlandırılmıştır.¹⁶ 23 Temmuz 1939 tarihinde de Fransızlar Hatay’ı terk etmiştir. Böylece kırk asırlık Türk yurdu Türkiye’ye bağlanmıştır.¹⁷

1. Hatay’ın Anavatana Katılışında Ermenilerin Faaliyetleri

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan Anavatan’a katılma süreci aslında çok kolay olmayıp çetin mücadele ve müzakereler neticesinde gerçekleşmiştir. Fransa bölgeyi Türkiye’ye bırakmamak için elinden gelen her çareye başvurmuştur. Bu çarelerden en dikkat çekici olanlarından biri de bölgenin dini, etnik kültürel farklılıklarından faydalanıp kargaşa çıkarmaya çalışmak olmuştur. Bunu yaparken de öncelikli olarak Ermenilerden yararlanmıştır. Ermeniler tıpkı Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi bu dönemde de Türklerin karşısında olmuş bu amaçla çeşitli örgüt ve cemiyetler kurmuşlardır Taşnak cemiyeti 19. Yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş ayrılıkçı bir Ermeni komitesidir. Amacı ihtilal yolu ile Türkiye Ermenistan’ı olarak kabul ettikleri bölgede bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır. Bu sebeple Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermenileri eğitmek ve isyana sürüklemek çabası içerisine girmişlerdir. Ermenilerin Suriye’ye göçü sonrasında da faaliyetlerini sürdüren cemiyet Hatay’ın Anavatan’a katılış sürecinde de kendilerine göre bir politika takip etmişlerdir. Türkiye Hatay’ın Anavatan’a katılması için Cemiyet-i Akvam nezdinde çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Fransa da buna karşılık bir yandan diplomatik girişimlerini sürdürürken diğer taraftan da bölgede yaşayan halkı Türkiye aleyhine kışkırtmaya başlamıştır.¹⁸ Bu meyanda daha çok Ermenilerden yararlanmışlardır. Bölgede yaşayan göçebe Arap halka “Türkiye sınırına yaklaşmayın, koyunlarınızı alırlar” telkininde bulunurken¹⁹, Ermeni halka da Telabyaz Ermeni Kilisesine²⁰ giderek “Fransa sizin hür ve bağımsız yaşamınızı destekliyor” şeklinde propaganda yapmışlardır. Fransızlar ve destekledikleri Ermeniler şu yöntemleri kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır.

¹⁶ Ercan Karakoç, “Atatürk’ün Hatay Davası”, *Bilgi*, 2009, S.50, ss.100.

¹⁷ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları (1920–1945) I*, TTK Yay, Ankara 1983, s.55.

¹⁸ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 38, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 15.01.1937-1.

¹⁹ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 38, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 15.01.1937-2.

²⁰ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 38, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 15.01.1937-3.

1.1.Halkı Göçe Zorlamak

Fransızlar bölgede yaşayan halkı çeşitli zulüm ve baskılarla bölgeden göçe zorlamışlardır Kırıkhan'da bulunan Ermenilerden üç yüz kişilik çete kurmuşlar ve bölgede bulunan Türk halkı tehdit etmeye başlamışlardır. Ermeni çetecilerden korkan Türk halkı başka yerlere taşınmak zorunda kalmışlardır.²¹

1.2.Seçimleri Tanımamak

Taşnak komitesi İskenderun Sancağında bulunan Ermeni cemaatine bir beyanname göndererek 5 Mart 1938 tarihinde yapılan seçimlerin kanun dışı olduğunu ve seçilen mebusların meclisin toplanmasına muhalif olduklarına ve toplantıya katılmayacaklarını açıklamışlardır.²² Hatta Suriye'nin farklı yerlerinde çeteler kurmuşlardır²³. Bununla birlikte Fransızlar Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda çalışan Ermenilere emekli maaşına bağlamıştır²⁴.

Araplar da Milletler Cemiyeti'nin İskenderun Sancağı ile ilgili kararından memnun olmadıklarını ve Suriye'nin lehine çalışacaklarını belirtmişlerdir. Hatta kimi Arap sülaleleri Türk Ordusunun müdahale etmesi halinde savaşabileceklerini söylemişlerdir.²⁵ Diğer yandan gerçekte durum oldukça farklıdır. Bölgedeki raporlara göre Halep halkının %80'nin karardan memnun olduklarını ve Halep'inde Türkiye'ye katılmak istedikleri anlaşılmıştır.²⁶ Ayrıca Bayır, Bucak ve Hazine nahiyeleri halkının nahiyelerinin Hatay'a bağlanmasını istediklerini iletmışlerdir.

1.3.Casusluk Faaliyetleri

Hatay'da bulunan kimi Ermeniler Türkler aleyhinde ajanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hatta Hatay'da bir Ermeni Köyü olan Soğukoluk sayfiyesinde Ayvazyan adında bir Ermeni'nin idare ettiği bir otel eski Sancak delegesi Duryo tarafından siyasî amaçla, siyasî bir tuzak olarak kurulmuştur. Otelin sahibi Ayvazyan'la karısı Mm. Ayvazyan'ın da, birer Fransız Ajanı olduğu tespit edilmiştir. Hatta bu kadının Hatay'da bulunan Türkiye Cumhuriyeti Subayları, siyasî memurlarına ve Hatay

²¹ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 28, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 23.01.1937.

²² ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 150, 110-9-1-14/ İDH, Belge Tarihi: 14.10.1938.

²³ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 41, 110-9-1-14/İDH, Belge Tarihi: 15.01.1937.

²⁴ ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 50, 110-9-1-14/İDH, Belge Tarihi: 07.06.1939.

²⁵ ATASE, Yer Bilgisi: 12 - 15 - 3, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 26.09.1938-1

²⁶ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 25, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 25.01.1937,2.

İdari Memurlarına yanaşıp onlardan bilgi almaya çalıştığı görülmüştür. Ayrıca Hatay'daki birliklerimizin Komutan ve Subaylarıyla ilişki kurmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Bu konuda birliklerimiz ve komutanlarımız uyarılmıştır.²⁷ Ayrıca Fransız istihbarat subayları Ermenilere, Kesep'in Lazkiye'ye bağlanması için Türkiye ile anlaşıldığını ve bu sebeple Ermenilerin Suriyeli kalacaklarını, Musa Dağı'ndaki Ermenilerin mübadele edileceklerini söylemiştir.²⁸

Yine İskenderun'a gelen Halep'teki Baren oteli sahibi Mazlumyan'ın, güya İskenderun Belediye reisi tarafından otel inşa etmek üzere çağırıldığını ve bu inşaatta çalıştırılmak için 500 Ermeni amelesi getireceğini söylediği öğrenilmiştir. Halep İngiliz konsoloslugu ile sıkı teması olan bu adamın, Hatay'da bulunan ekalliyetleri kıskırtmak için Hatay'ın yetkili makamlarıyla görüşerek alacağı neticeleri Konsolosluga bildirmek üzere zikir edilen Konsolosluk tarafından görevlendirildiği tespit edilmiştir.²⁹ Mazlumyan'ın, Pense adında bir Yahudi ile birlikte tekrar İskenderun'a geldikleri görülmüş ve Pense'nin Fransızların itimadını kazanmış bir Mason olduğu öğrenilmiştir. Bu ziyaretin de Yahudilerin İskenderun'a veya Hatay'ın muhtelif yerlerine getirilmesi amacıyla olduğu düşünülerek her ikisinin de durum ve temasları çok sıkı tarassuda aldırılmıştır. Hatay'da Türk nüfusunu azaltmak için farklı milletlerin buraya göçüne İngilizler tarafından da çalışılmıştır. Buraya Yahudi nüfus getirilmek istenmiş ve bunun için Ermenilerden yardım alınmıştır.³⁰

Ayrıca Hatay kara sularında ve Re'sülhınzır ile Re'sülbasit burunları arasında geceleri hangi devlete ait olduğu anlaşılabilen bazı gemilerin dolaştığı ve ışık işaretleri verdikleri tespit edilmiştir. Süveydiye ve Ordu'nun Karaduran havalisine müstear ad ve sıfatla gönderilen bir subayla bir memurun verdikleri bilgiye göre Musa Dağı ile Kel Dağı arasındaki mıntıkaya, hangi devlete ait olduğu anlaşılabilen iki geminin geceleri geldiği ve bunların torpido oldukları tahmin edilmiştir. 25/3/939 gecesi Re'sülhınzır yönünden gelen bir geminin Basit iskelesi civarına vardığında kırmızı ve beyaz ışıklar göstererek suya daldığı ve 20 dakika sonra Lazkiye tarafından gelen bir motorun da aynı yere vardığında söz konusu geminin sudan çıkarak 200 metre kadar birbirlerine yaklaştıkları

²⁷ ATASE, Yer Bilgisi: 12 - 15 - 3, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 26.09.1938-2.

²⁸ ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 50, 110-9-1-14/ İDH, Belge Tarihi: 07.06.1939.

²⁹ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 4.

³⁰ ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 3.

sırada motora, ışıkla bazı işaretler verdikten sonra ışıklarını söndürdüğü, motorun da geldiği istikamete döndüğü görülmüştür. Bu tetkikat esnasında Musa Dağı ile Kel Dağı Ermenilerinin de hususi adamları vasıtasıyla daimi irtibat halinde buldukları ve Cebelimusa ile Kesep'ten gelen bazı Ermeni temsilcileriyle Karaduran'da bir toplantı yaptıkları anlaşılmıştır.³¹ Bu vaziyetlere göre, sahil kısmında bazı şüpheli hareketlerin baş göstermesi ve Ermeniler arasında mahsus bir faaliyetin dikkati çekici bir vaziyet alması dolayısıyla her ihtimale karşı Türk birlikleri uyarılmıştır.³² Buradan hareketle Karaduran bölgesine bir karakol kurulmuş adı geçen bölgelerde devriye halinde dolaşmaya başlanmıştır.³³

1.4. Türklere Karşı Silahlanmak

Fransızlar Halep'te yaşayan Ermenileri silahlandırarak bir piyade alayı kurmuşlardır. Buna göre; Halep'te Ramazaniye kışlasında (Lijyonsiran) isminde Suriyeli, Ermeni, Kürt ve Arap'tan oluşan ve zabitleri Fransız bir piyade alayı, Halebin batısındaki Alman kışlasında da bir Süvari alayı efradı teşkil edilmiş olup Mağribi ve komutanları da (Liyotnan Kilitil) isminde bir kaymakam tayin edilmiştir.³⁴ Halep'te 30 kadar tank, 30 A. M. T, Halep kalesi üzerinde ufak çaplı seri ateşli bir batarya top, Alman kışlasında dört makineli tüfek bölümü hazırlayarak başlarına (Tomas) adında Ermeni bir binbaşı verilmiştir. Müslimiye'de bulunan Tayyare hangarları Halebin 8 km. şarkında yeni tamir edilen (Tirap) mevkiindeki hangara nakledilip buraya yaklaşık 20 tane tayyare getirilmiştir. Yine bunların Halep'teki genel kuvvetlerinin bir tümen civarında olduğu tespit edilmiştir.³⁵ Diğer taraftan Raco'da bir haber alma merkezi açılmıştır. Kırıkhan'da farklı milletlerden 200 kişilik piyade birliği, 200 kişilik süvari birliği ve 100 kişilik jandarma birliği oluşturmuşlardır. Ellerinde taşıdıkları silahların Alman ve Fransız yapımı olduğu tespit edilmiştir. Yine ellerinde 3 top ve 4 zırhlı otomobil bulunduğu görülmüştür. Payas'ın güneyinde Seydihan köyünde bir haber alma merkezi kurulmuş ve yerli halktan kimselerle iş birliği yapıldığı anlaşılmıştır.³⁶ Benzer bir şekilde Yüz elliliklerden Kaptan Recebin Kırıkhan'a getirip; Kırıkhan'da vazife gören 38 milise Fransızlar

³¹ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 9.

³²ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 7.

³³ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 8.

³⁴ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 25, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 25.01.1937, 1.

³⁵ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 25, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 25.01.1937, 2.

³⁶ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 33, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 18.01.1937-1.

tarafından silah verip ve İskenderun'a getirilen silahlardan Kırıkhan'da Ermenilere ve civarda bulunan destekçilere silah dağıtılmıştır.³⁷ Ayrıca Ermeniler Beyrut'a giderek silah temin etmeye devam etmişlerdir.³⁸ Fransızlar Bayır-Bucak-Hazne Nahiyeleri bölgesinde Türkleri azınlık haline getirmek için Ermenileri yerleştirmişlerdir.³⁹ Ermeni çeteler Azez mıntıkasında Türklerin malını gasp etmişlerdir.⁴⁰

Halep Ermenileri yalnız Fransızlardan değil⁴¹, Halep İtalyan konsolosunu Yenişehir/Harım Asker Çayırı mevkiinde bulunan Ermeni kampına davet ederek İtalyanlardan da yardım istemişlerdir.⁴²

1.5. Silah Kaçakçılığı

Hatay'da yaşayan Ermenilerin bu süreçte Hatay'dan silah kaçırma faaliyetlerinde buldukları da tespit edilmiştir.⁴³ Musa dağı mıntıkasından ayrılan Ermenilerin bu mıntıkadaki silahların bir kısmını deniz yolu ile kaçırmak üzere oldukları hakkında alınan haber üzerine Jandarmaca gereken tedbirler alındığını ve Erkânı Harbiye haritasında Asi Nehri mansabının 16 metre şimali garbisindeki sahil noktasında, bir Fransız otomatığı, on beş Fransız filintası, on beş uzun Fransız tüfeği, on beş Alman mavzeri, yirmi Türk mavzeri, beş İngiliz, on bir Rus tüfeği ki toplam 82 tüfek ve 7 sandık cephaneye ile bir miktar bomba kaçırılmak üzere iken ele geçirildiği raporlara yansımıştır.⁴⁴

Hatay meselesinin Türkiye lehine çözülecek olması İtalyanları da rahatsız etmişti.⁴⁵ 1930 yılından itibaren bölge ile ilgilenen İtalya bu sürece müdahil olmaya çalışmıştır.⁴⁶ Bu sebeple İtalyanlar da Ermenilerle irtibata geçerek Türkiye aleyhine faaliyetlerini desteklemişlerdir. Ermenilerin silahlanmasına yardım etmişlerdir.⁴⁷ Bölgenin iktisadi, siyasi içtimai

³⁷ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 33, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 18.01.1937-2.

³⁸ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 51, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 18.01.1937.

³⁹ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 47, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 25.07.1939.

⁴⁰ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 49, 110-9-1-14/İDH, Belge Tarihi: 07.06.1939.

⁴¹ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 60, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 02.12.1936, 1.

⁴²ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 60, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 02.12.1936, 2.

⁴³ATASE Yer Bilgisi: 8 - 0 - 46, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 28.07.1939

⁴⁴ATASE, Yer Bilgisi: 12 - 16 - 3, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 25.07.1939,1.

⁴⁵Figen Atabey, "Hatay'ın Anavataına Katılma Süreci," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 193-209. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509271>

⁴⁶Mevlüt Çelebi, "Hatay'ın Türkiye'ye İltihakı Sürecinde İtalya'nın Tepkisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 101, (Mayıs 2020). <https://doi.org/10.33419/aamd.732756>.

⁴⁷ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 5.

yapısına tarihi kültürel dokusuna zarar vermek için propaganda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁴⁸

1.6. Türkler Ermenileri Göçe Zorluyor Propagandası

Hatay devletinin kurulması ve Hatay'ın Türkiye'ye katılacağı Milletler Cemiyetince kabul görünce Hatay'da yaşayan Ermeniler Türklerin kendilerini göçe zorladığı yönünde propagandaya başlamışlardır. Bu durum karşısında Türkiye aslında böyle bir zorlamanın olmadığını ve göç edenlerin göçme sebeplerini açıklayan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya göre Hatay'dan Ermeniler ile bazı Hristiyan'ın göç etme sebepleri şunlardır:

Gümrük meselesi: Gümrüklerin kontrolünün Hatay'a geçmesi halinde Suriye'ye geçişlerin engelleneceği ve plakalarının geçersiz sayılacağı söylenmiştir.

İlhak meselesi: Hatay Türkiye'ye katılınca askerlik zorunlu olacak ve Suriye'ye girişler pasaportla olacak ve ticaretle gümrük vergisi uygulanacağı ve gümrüklerde kolaylık sağlanmayacağı gibi sınırlar yayılmıştır.

Taşnak propagandası: her ne kadar Ermenilerin Hatay'dan göç etme nedenleri Türk yönetiminin Ermenilere yönelik olumsuz tutumu şeklinde ifade edilse de aslında Ermeniler geçim kaygısı nedeniyle Halep'e göçmüşlerdir.⁴⁹ Öyle ki Ermenilerin göç sebeplerini yerinde incelemek üzere Halep'teki muhtelif Ermeni cemaatleri temsilcileri, eczacı Semerci Başıyan'ı Hatay'a göndermişlerdir. Semerci Başıyan'ın vardığı netice Ermenilerin siyasî davalarının artık kalmadığı, göç sebeplerinin de geçinme meselesi olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰ Bu göç sırasında Suriyeli ve Fransız müfrezeler tarafından pusuya düşürülmüşlerdir.⁵¹ Hatta bu göçlere Taşnaklardan Mose Derkalosyan ve İzmirliyan aracı olmuştur.⁵²

Kırıkhan ve çevresinden giden Ermenilerin göçmesine Fransız istihbaratının ve orada görevli Cizvit papazının telkinleri etkili olmuştur. Kırıkhan'dan göçler artınca buraya Beyrut'tan Milletler Cemiyeti delegesi Borniye gelmiş ve haklarının Milletler Cemiyeti tarafından muhafaza edileceğini göçmelerine bir sebep olmadığı yönünde telkinde

⁴⁸ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 01.10.1938, 6.

⁴⁹ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 156, 110-9-1-14 / İDH, Belge Tarihi: 08.06.1938, 1.

⁵⁰ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 7,110-9-1-14/İDH, Belge Tarihi: 02.11.1938, 2.

⁵¹ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 156, 110-9-1-14/İDH, Belge Tarihi: 08.06.1938, 2.

⁵²ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 7,110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 02.11.1938, 1.

bulunulmuşsa da göçlerine engel olunamamıştır. Hatta Borniye İskenderun'a gelerek Soğuksu'da Ermenilerden sahipsiz kalan toprakları ile ilgilenmiştir.⁵³

Öte yandan Hatay'dan Ermenilerden başka Rum, Alevi, Çerkez, Kürt ve Sünni Arap da Suriye'ye göç etmişlerdir. Bunların göç etme sebepleri şunlardır:⁵⁴

Arap muhacirler: İskenderun'da bulunan mülk sahibi Araplar göç etmemiştir. Fakat Reyhaniye ve Amik çevresinde bulunan çiftçiler ve şehirde ticaretle ve siyasetle uğraşanlar göçmüşlerdir. Bunların bir kısmı Halep'e diğer kısmı Harim ve Cesrüşugur'a gitmişlerdir.⁵⁵

Rum muhacirler: Hatay'da Rum nüfus sayısı oldukça azdır. Genellikle Ortodoks olan bu Rumlar peyderpey Suriye ve Lübnan'a gitmişlerdir. Genellikle ticaret ve zanaatla uğraşan Rumlar gittikleri yerlerde işlerini yapmaya devam etmişlerdir.

Çerkez muhacirleri: Daha çok Reyhaniye'de bulunan Hatay Çerkezleri, Hatay meselesinde Türkiye'nin lehine çalışmıştır. Fakat kim Çerkez çetelerin teşvikleri ile bazı Çerkezler Hatay'dan ayrılmışlardır. Bunlar da oradaki Çerkez nüfusunun ancak onda biri kadardır.

Kürt muhacirler: Kürtler göç etmek istememişlerdir. Fakat Halep'teki Kürt çetelerin zorlamasıyla Cizre'ye göçmüşlerdir.⁵⁶

1.7.Gönüllü Askerlik

Türkiye, Hatay meselesinde bütün yolları deneme konusunda kararlı davranmıştır. Sulh yolu ile çözülemeyen savaşa da hazır olduklarını göstermek için Asım Gündüz komutasında orduyu hazırlamıştır. Aynı şekilde Fransızlar da savaşa hazır bulunmaktaydılar. Muhalif Ermeniler de Fransız ordusunda savaşmak için hazırlık yapmışlardır. Bu kapsamda önce İskenderun ve Antakya'dan ailelerini Şam'a ve Halep'e kaçırmışlardır. Burada onların emniyetini sağladıktan sonra dönüp kiliselerde toplantı yaptıkları tespit edilmiştir.⁵⁷

⁵³ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 11, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 09.08.1938.

⁵⁴ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 35, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 09.08.1939, 1.

⁵⁵ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 35, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 09.08.1939, 2.

⁵⁶ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 35, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 09.08.1939, 3.

⁵⁷ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 5, 110-9-1-14 /İDH, Belge Tarihi: 10.06.1938,2.

SONUÇ

Stratejik önemi nedeniyle sömürgeci devletlerin odağında olan İskenderun bölgesi Birinci Dünya Savaşı sırasında paylaşım planlarının önemli bir parçası olmuştur. Birinci Dünya Savaşının sonunda Fransa'nın Beyrut Yüksek Komiserliği tarafından bölgede İskenderun sancağı kurulmuştur. Milli Mücadelede Güney Cephesinde Fransızlar karşısında başarılı olunması sonucunda 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara antlaşması imzalanmıştır. Lozan görüşmelerinde de Ankara Antlaşmasında belirlenen sınır kabul görmüşse de Türk tarafı sorunun daha sonra çözümü için girişimlerde bulunmuştur. Bu haliyle Hatay meselesi 1923-1939 arasında Türk dış politikasını oldukça meşgul etmiştir. Ayşe Fitnat Hanımın 15 Mart 1923 tarihinde “*Ey Ulu Gazî, Bizî Kurtar!*” sözleri üzerine Atatürk'ün “Kırk Asırlık Türk Yurdu Düşman Elinde Esir Kalamaz!” şeklinde verdiği cevabı Hatay sorunun çözülmesinde parola olmuştur. Mustafa Kemal bu yönde askeri siyasi ve diplomatik girişimlerde bulunarak bu sorunu sağlığında büyük ölçüde çözüme kavuşturmuştur. Atatürk'ten sonra Türkiye Hatay meselesini nihayete erdirmiş ve 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Anavatan'a katılmıştır. Fakat bu süreç çok kolay olmamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya bölgede Türklerin aleyhine girişimlerde bulunmuşlardır. Bölgede yaşayan farklı milletleri kullanarak Türkiye'nin girişimlerini baltalamaya çalışmışlardır. Bu amaçla Türk, Ermeni, Arap, Kürd ve Rum ahaliyi kışkırtarak ayaklandırmaya çalışmak suretiyle buradaki halkları kullanma eğiliminde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Ermeniler bu devletler ile iş birliği yaparak tıpkı Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de olduğu gibi Türklerin aleyhine çalışmışlardır. Daha çok Fransızların kontrolünde bulunan Ermeniler aleyhte pek çok faaliyette bulunmuşlardır.

Hatay'ın Türkiye'ye iltihak etmesi halinde ellerinde bulunan mal varlıklarını kaybedecekleri yönünde propaganda yaparak bölge halkını göçe zorlamışlardır. En çok da Türkleri göçe zorlamış ve bölgede Türk nüfusun az olup Hatay'ın Türkiye'ye iltihak etmesini desteklememesi için Milletler Cemiyeti'ni etkilemeye çalışmışlardır. İngiliz konsolosluğu, İtalyan Konsolosluğu ve Fransızlar lehine casusluk yapmışlar, Hatay'da bulunan Türk ordusuna sızmaya çalışmışlardır. Silah kaçakçılığı yaparak kiliselerde Türk ordusuna karşı suikast toplantıları yapmışlardır. Yine Türk nüfusun bölgeden çıkarılıp Yahudi nüfusun getirilmesi için İngilizlerle çalışmışlardır. Silahlanmak suretiyle buldukları bölgelerde halkı tehdit etmişlerdir. Bütün bunları yaparken Halep'te bulunan Taşnak Cemiyeti ile iş birliği halinde olmuşlardır. Bütün bu girişimlere rağmen Türkiye Hatay meselesin barış yolu ile çözmeyi başarmıştır. Hatay'ın Anavatan'a katılmasından sonra da büyük

bir kısmı göçerek Suriye'ye hicret etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 38, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 15.01.1937-1.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 38, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 15.01.1937-2.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 38, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 15.01.1937-3.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 28, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 23.01.1937.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 150, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 14.10.1938.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 41, Kurum: 110-9-1-14, Belge Tarihi: 15.01.1937.

ATASE, Yer Bilgisi: 12 - 15 - 3, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 26.09.1938-1

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 25, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HAR, Belge Tarihi: 25.01.1937,2.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 50, Kurum: 110-9-1-14, Belge Tarihi: 07.06.1939.

ATASE, Yer Bilgisi: 12 - 15 - 3, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 26.09.1938-2.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 50, Kurum: 110-9-1-14, Belge Tarihi: 07.06.1939.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 4.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 3.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 9.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 7.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 8.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 25, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 25.01.1937,1.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 25, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 25.01.1937,2.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 33, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 18.01.1937-1.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 33, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 18.01.1937-2.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 51, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 18.01.1937.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 47, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 25.07.1939.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 49, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 07.06.1939.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 60, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 02.12.1936, 1.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 60, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 02.12.1936, 2.

ATASE Yer Bilgisi: 8 - 0 - 46, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 28.07.1939

ATASE, Yer Bilgisi: 12 - 16 - 3, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 25.07.1939,1.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 5.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 - 14, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 01.10.1938, 6.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 - 7, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 02.11.1938, 1.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 – 7, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 02.11.1938, 2.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 – 156, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 08.06.1938, 1.

ATASE, Yer Bilgisi: 7 - 0 – 156, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 08.06.1938, 2.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 – 11, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 09.08.1938.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 – 35, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 09.08.1939, 1.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 – 35, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 09.08.1939, 2.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 – 35, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ Belge Tarihi: 09.08.1939, 3.

ATASE, Yer Bilgisi: 8 - 0 – 5, Kurum: 110-9-1-14 / İKİNCİ DÜNYA HARBİ, Belge Tarihi: 10.06.1938,2.

Telif Eserler

AKÇORA Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, ss.335-362.

ATABEY, Figen, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci,” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.7, ss.193-209. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509271>

Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/9f675e0f-67a9-4464-ba1b-4afcaea2dfc7>.

ATICI KANBEROĞLU, Nesrin, “1926 Yılı Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt Gezileri ve Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, *History Studies*, C.6 S6, December 2014, ss.133-147.

BOZASLAN, Mehmet, “Lozan’daki Türk Heyeti Üyelerinin Türkiye’nin Siyasi Ve Sosyo-Kültürel Gelişimindeki Rollerini”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Gaziantep 2019.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Hatay’ın Türkiye’ye İltihakı Sürecinde İtalya’nın Tepkisi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 36, S. 101 (Mayıs 2020), ss.139-162. <https://doi.org/10.33419/aamd.732756>.

ÇANAK, Erdem, “Atatürk’ün Adana Ziyaretleri”, *ATAM Dergi*, Sayı: Kasım 2014, C. XXX – S. 90, ss.49-82.

ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İlk Kurşun ve Dörtüol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu”, *ATAM Dergisi*, C. XIV – S. 41, Ocak 1998, ss. 478-486.

DEMİR, Yaşar, “Hatay’da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye’nin Politikası (1936-1938)”, *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, ss.47-72.

ERDAL, İbrahim, “Türk Dışişleri Bakanlığının Raporuna Göre, Hatay Meselesi Bağlamında 1938 Türkiye-Fransa Müsterek Beyannamesinin Suriye, Bulgar Ve Yunan Basınına Yansıması”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10,Sayı: 20, Temmuz2020, s. 94-97.

FIRAT, Melek, Ömer Kürkçüoğlu, “Sancak (Hatay) Sorunu”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (1919-1980) Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, 7. Baskı, Cilt 2, İstanbul 2003, ss.279-292.

HATİPOĞLU, Süleyman, “Cumhuriyet Dönemi Hatay tarihi (1919-1985)”, *Hatay Tarihi* A. Gündüz, İ. Gökhan, S. Hatipoğlu & G. Bahadır (Yay. haz.), Anıt Matbaa 2013, ss.311-400.

<https://www.hataytso.org.tr/tr/genel-sayfa/hatay/anavatana-katilis-51.html>, erişim tarihi: 22.08.2025.

KARAKOÇ, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, *Bilig*, 2009, (50), ss.97-118.

KODAZ, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)”, *TAD*, C. 35/ S. 59, 2016, ss.213-237.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları* (1920–1945) I., TTK Yay., Ankara 1983.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı, *Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında 1921 Ankara Anlaşması*, Ankara 2021.

TEKİNSOY, Betül, “Basın ve Arşiv Belgelerine Göre Anavatana Katılış Sürecinde Hatay Meselesi (1937-1939)”, *Mavi Atlas*, 12(2) ,2024, ss.459-484.

ULUSAN, Şayan, “Ayşe Fitnat Hanım, Hatay ve Atatürk”, *Cumhuriyetin 100.Yılında Kadın Akademisyenlerden Atatürk’e Armağan*, Editörler: Şayan Ulusan ve Nilgün Nurhan Kara, Berikan Yay., Ankara 2023, ss.399-406.

YAMAÇ, Müzehher, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, *BELLETEN*, 82/295, Aralık 2018, ss.1153-1174, <https://doi.org/10.37879/belleten.2018.1153>

YAVUZ, Resul, “20 Ekim 1921 Tarihli Ankara Antlaşması’nın Müttefikler (İngiliz ve 469 Fransız Hükümetleri) Arasında Sebep Olduğu Anlaşmazlıklar”, *Karadeniz Uluslararası 2. Sosyal Bilimler Kongresi*, ss.469-484.

	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	<p><i>* Bu makale, Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "...” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</i></p> <p><i>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/ tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/ doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</i></p> <p><i>* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p>
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Double anonymized - Two External</i>
Ethical Statement:	<p><i>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...”, orally delivered at the Symposium....</i></p> <p><i>* This article is extracted from my master thesis/ doctorate dissertation entitled "...”, supervised by ... (Master's Thesis/ Ph.D. Dissertation, ... University, City/ State, Year).</i></p> <p><i>* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkav.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

10.71138/[turkav.1827879](https://doi.org/10.71138/turkav.1827879)

Osmanlı'da Tevliyet ve Zaviyedarlık: Gümüşhane Çağırğan Baba Vakfı Zaviyesi Örneği*

Cansu Aybek
cansu.gop90@gmail.com
[0009-0001-1182-1133](tel:0009-0001-1182-1133)

Alpaslan Demir
alpaslandemirtr@yahoo.com
[0000-0002-2397-8293](tel:0000-0002-2397-8293)
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Öz

Tekke ve zaviyeler, Anadolu'nun İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde yalnızca tasavvufi eğitimin verildiği kurumlar değil, aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışma, misafirperverlik, imar ve iskân faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol üstlenen çok işlevli yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı coğrafyasında zaviyeler özellikle sınır ve kırsal bölgelerde kolonizasyon merkezleri olarak işlev görmüş; derviş grupları yeni yerleşim alanlarının güvenli hale gelmesi, tarımsal faaliyetlerin başlaması gibi süreçlerde belirleyici olmuştur. Bu kurumların idaresi vakıf sistemi çerçevesinde şekillenmiştir.

Zaviyedârlar hem dini hizmetlerin yürütülmesinden hem de ayende ve revendeye yönelik sosyal yükümlülüklerin yerine getirilmesinden sorumlu kılınmıştır. Atamaların berat aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Uygulamada ise zaviyedarlığın çoğu zaman babadan oğula geçen bir düzen içerisinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Görevin boşalıp peşinden göreve gelen zaviyedarın beratının yenilenmediği durumlarda ise hem tasarruf hakkının kaybedilmesi hem de zaviye gelirlerinin devlet hazinesinde birikmesi söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada tekke ve zaviyelerin Osmanlı'daki kurumsal işleyişi ele alınmakta; Gümüşhane'de bulunan Çağırğan Baba Zaviyesi

*Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Cansu Aybek tarafından Prof. Dr. Alpaslan Demir danışmanlığında yapılmakta olan "Gümüşhane Tekke Köyü Çağırğan Baba Zaviyesi" adlı doktora tezinin bir parçasıdır.

örneği üzerinden bu mekanizmanın nasıl işlediği arşiv belgeleri ışığında incelenmektedir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan beratlar, arzuhaller ve muhasebe kayıtları aracılığıyla, zaviyedarlığın aile içi sürekliliği, gelir paylaşımı, vakıf idaresi ve bölgesel sosyal işlevleri bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır. Ayrıca Çağırğanlı topluluğunun bölgedeki yerleşimi ve tasavvufi kimliği değerlendirilerek zaviyenin tarihsel arka planı açıklanmaktadır. Tüm bu belgeler incelendiğinde Gümüşhane Çağırğan Baba Vakfı Zaviyesi'nin bölgesel ölçekte dini, sosyal ve ekonomik fonksiyonlarını Osmanlı'nın son dönemlerine kadar sürdürdüğü açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tekke, Zaviye, Gümüşhane, Çağırğan Baba.

Tevliyet and Zaviyedârlık in the Ottoman Empire: The Example of the Gümüşhane Çağırğan Baba Foundation Zawiya

Abstract

In the process of the Islamization and Turkification of Anatolia, tekkes and zaviyes emerged not only as institutions for providing Sufi education but also as multifunctional structures that played a significant role in social assistance and solidarity, hospitality, and the execution of construction and settlement activities. In the Ottoman geography, zaviyes particularly functioned as centers of colonization in frontier and rural areas. Dervish groups were influential in processes such as securing newly established settlements and initiating agricultural activities. The administration of these institutions was shaped within the framework of the waqf (pious endowment) system. Zaviyedars (caretakers of the zaviye) were held responsible both for carrying out religious services and for fulfilling the social obligations directed toward travelers and visitors. Although it is observed that appointments were officially made through imperial decrees (berats), in practice, the position of zaviyedar often continued within a hereditary order, passing from father to son. In cases where the position became vacant and the succeeding zaviyedar did not have the berat renewed, both the loss of the right of disposal and the accumulation of the zaviye's revenues in the state treasury came into question. This study examines the institutional functioning of tekkes and zaviyes in the Ottoman context and, through the example of the Çağırğan Baba Zaviye located in Gümüşhane, analyzes how this mechanism operated in light of archival documents. By means of berats, petitions, and accounting records dating from the 16th to the 20th centuries, the hereditary continuity of the zaviyedârlık, revenue distribution, waqf administration, and the regional social functions of the institution are presented from a holistic perspective. Additionally, the historical background of the zaviye is elucidated by evaluating the settlement of the Çağırğanlu community in the region and its Sufi identity. When all these documents are examined, it becomes clear that the Gümüşhane Çağırğan Baba Waqf Zaviye maintained its religious, social, and economic functions on a regional scale until the late Ottoman period.

Keywords

Tekke, Zawiya, Gümüşhane, Çağırğan Baba.

Giriş

Kökeni hakkında net bir veriye rastlanmayan “tekke” terimi XV. yüzyıldan sonra Osmanlı Türkçesinde kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe, Arapça veya Farsça kökenli olduğuna dair görüşler öne sürülmüştür.¹ Kelime kökeni itibariyle dayanma, dayanacak yer manalarına gelmektedir.²

Tekkeler başta Mescid-i Nebevi çatısı altında işlev görürken zamanla bağımsız hale gelmiştir. Farklı zaman ve mekanlarda “zaviye, hankâh, dergâh, ribat, asitâne,” gibi adlarla anılmıştır. Zaman zaman tarikatın merkez tekkesi için asitane terimi kullanılırken zaman zaman da Mevlevilikteki gibi büyük Mevlevihaneler asitane, küçükleri zaviye olarak adlandırılmıştır. Tekkeler tasavvufî eğitimin yanı sıra sosyal hizmetler de yürütmüştür. Mensupları hem toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş hem de devletle yakın ilişkiler geliştirmiştir.³ Zaviyeler ise genellikle bir şeyh ile beraberinde dervişlerinin ikamet ettiği, küçük ölçekli tekke türleridir. İslam dünyasının sınır bölgeleri olan Magrib ve Anadolu coğrafyasında, yerleşim alanlarında dini ve sosyal ihtiyaçları karşılayan küçük zaviyelerin yanı sıra kolonizasyon merkezi niteliğindeki daha geniş kapsamlı zaviyelerin de kurulduğu görülmüştür.⁴

Han veya kervansarayların bulunmadığı bölgelerde, gelen geçenin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, güvenle konaklayabilmesi için zaviyeler; açık birer ev niteliğinde olmuştur.⁵ Zaviyeler, yeni fethedilen bölgelerde Türk muhacirlerin yerleşme ve teşkilatlanma merkezi olarak sosyal ve dini bakımdan önemli rol oynamışlardır. Kolonizatör Türk Dervişleri, yeni açılan veya boş olan arazilerde; ıssız ve tehlikeli olan yerlerde dahi zaviyeleri inşa etmiş, bölgenin

¹ Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 368.

² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 445.

³ Kara, *agm*, s. 368-369.

⁴ M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 371.

⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 75-76.

şenlendirilmesine, imar ve iskânına katkı sağlamışlardır.⁶

Anadolu'nun fütuhatında ve Türkleşmesinde dört zümre aktif rol oynamıştır. Bunlar; “*Gazîyân-ı Rûm (Alpler, Gazîler)*”, “*Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları)*”, “*Abdâlân-ı Rûm (Anadolu Dervişleri)*”, “*Ahiyân-ı Rûm, (Anadolu Ahileri)*”.⁷ “*Daru'l-Cihâd*” olarak da adlandırılan Anadolu'ya bu ahilerin haricinde Türkmen Babaları, Türkistan, Harezm, Horasan bölgesinden Yesevi dervişleri de gelip yerleşmişlerdir. Rum abdalları veya Türkmen babalarının gelip yerleştikleri bölgelerden biri de Gümüşhane ve civarı olduğu bilinmektedir. Seydi Baba, Çağırğan Baba, İsa Baba, Sultan Baba bu bölgeye gelen erenlerin başında gelmektedir.⁸ Dolayısıyla bu zümreler, sadece askeri birer fetih unsuru değil; aynı zamanda Gümüşhane ve çevresinde görüldüğü üzere, kurdukları sosyal ve manevi ağlarla bölgenin kalıcı bir Türk-İslam yurdu haline gelmesini sağlayan asıl dinamiklerdir.

Bu çalışma, Gümüşhane'nin Tekke köyünde yer alan Çağırğan Baba Zaviyesi'ni, kurumun idari ve mali işleyişini belirleyen zaviyedarlık ve tevliyet mekanizmaları üzerinden incelemeyi hedefleyerek konusunu bu yerel örnekleme sınırlandırmaktadır. Makale boyunca, Osmanlı idari sisteminde zaviyedarlık ve tevliyet görevlerinin hukuki ve fiili yürütülüş biçimleri ile berat yenileme süreçlerinde yaşanan aksaklıkların yerel vakıf işleyişine etkileri temel sorular olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın temel iddiası; zaviyedarlığın hukuken merkezi otoritenin atamasına tabi olmasına rağmen, uygulamada yerel bir aile veraset sistemiyle iç içe geçtiği ve devletin bu durumu denetim altında tutarak sosyal düzeni koruduğudur. Konu, tarihselcilik bağlamında değerlendirilmiş; vakıf

⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, s. 295-300.

⁷ Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss. 307-308; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 106-120.

⁸ Selami Şimşek, “Osmanlı Döneminde Gümüşhane’de Tasavvuf, Sufiler, Şairler ve Tekkeler”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarib Bildirileri) 25-26 Mayıs 2010*, ed. Bayram Nazır-Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016, s. 305-306.

yönetimi bugünün modern bürokrasisi yerine dönemin "evlatlık vakıf" mantığı ve Osmanlı hukuk sistemi içerisinde analiz edilmiştir. Makalenin metodolojisi, birincil elden arşiv belgelerinin tasnifi ve analizi üzerine kuruludur. Çalışmanın en önemli özgün değeri ise, ana kaynaklarının Türbedâr ailesinden gelen Dış Hekimi Çetin Işık'ın özel kütüphanesinde ve arşivinde muhafaza edilen Çağırğan Baba Zaviyesi'ne ait orijinal belgelerden oluşmasıdır. Bir tez çalışmasından üretilen bu makalede, söz konusu özel arşivden temin edilen veriler Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) kayıtlarıyla desteklenerek, literatürde daha önce yer bulmamış yerel bir arşiv akademik dünyaya kazandırılmaya çalışılmıştır.

1. Osmanlı'da Tekke ve Zaviyelerde Tevliyet ve Zaviyedarlık

Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında etkili olan Türkmen şeyh ve dervişleri, "Abdal", "baba", "dede", "pir", "halife", "ata" gibi unvanlar kullanmışlardır. Bu unvanlar zaviye kurucularının heteredoks derviş gruplarına mensup olduklarını göstermektedir. Çoğunlukla Yesevi, Haydari, Babai ve Bektâşi tarikatları içinde görülmektedir. Ata adı Yesevi dervişleri arasında yaygındır. Osmanlıların ilk dönemlerinde sultanların yanında yer alan Abdal unvanlı dervişler, Aşıkpaşazâde'nin "Rum Abdalları" diye andığı ve "Horasan Erenleri" olarak bilinen gruba aittir. Baba unvanına sahip olan zaviye kurucuları da genellikle Haydari ve Kalenderi dervişlerince kullanılmıştır.⁹ Bu unvan çeşitliliği, Anadolu'nun erken dönem İslamlaşma sürecinin tek tip bir yapıdan ziyade; Horasan'dan Balkanlara uzanan geniş bir coğrafyanın kültürel birikimini taşıyan hem askeri hem de manevi kimlikleri kendinde birleştiren senkretik bir derviş tipolojisini yansıtmaktadır.

Vakıf ve zaviyelerde görev alan şahıslar, bu kurumların büyüklükleri ve faaliyet alanlarının kapsamına göre farklılık göstermektedir. Bir zaviyede asgari düzeyde zaviyedar, zaviye hizmetkârı, ferraş gibi görevliler bulunmaktadır. Ayrıca yapının içerdiği müstemilata göre türbedar, duagu gibi görevliler de yer

⁹ Gülay Belen, *Eyalet-i Rum'da Zaviyeler (15. ve 16. Yüzyıllar)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ordu 2022, s. 466-477.

almaktadır. Buna karşılık bir vakıfta ise; temel olarak kurumun idaresinden sorumlu mütevellî ve nazırın yanı sıra kâtip, cabi, kayyım gibi görevliler bulunmaktadır.¹⁰ Zaviyelerin idaresini üstlenen zaviyedarlar, dönemsel farklılıklara bağlı olarak, tekyenişin, postnişin, seccadenişin ya da meşihat gibi unvanlarla da anılmışlardır.¹¹ Zaviyeler, *ayende ve revendeye (Geliş gidenlere/yolculara)* hizmet etmek karşılığında çeşitli ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Bunlardan en önemlisi vergilerden muafiyetti. Atamaları berat ile gerçekleşmekle beraber görev tevcihleri babadan oğula geçmektedir.¹²

Nitekim Erzurum'un Kovans kazasına bağlı Güvercinlik ve Selince köylerindeki Çağırğan Baba Zaviyesi'ne ait H. 1279/M. 1862 tarihli berat, Osmanlı'da zaviyedarlığın atanma, intikal ve hizmet boyutlarını birlikte gösteren nitelikli bir örnek özelliği göstermektedir. Belgede zaviyeye tahsis edilmiş *yevmi iki akçe gelirlî nisf zaviyedârluk* hissesinin, görevli Seyyid Saâdeddin bin Şeyh Osman'ın vefatıyla mahlul hale geldiği, akabinde bu hissenin doğrudan oğulları Ömer, Salih, Ali ve Abdullah'a intikal ettirildiği görülmektedir.¹³ Bu uygulama, zaviyedârlığın hukuken merkezi otorite tarafından düzenlenen bir berat-ı hümayun ile geçerlilik kazandığını ancak fiiliyatta çoğu zaman babadan oğula geçen bir süreklilik şeklinde yürütüldüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca berat, zaviyedarlığın sadece bir unvan veya tasarruf hakkı olmadığını, ayende ve revendeye hizmet gibi klasik zaviye hizmetlerini düzenli bir biçimde yürütme yükümlülüğünü içerdiğini vurgulamaktadır. Görevde zafiyet halinde beratın geri alınacağını belirtmesi ise devletin zaviye üzerindeki düzenleyici ve gözetimci rolünü göstermektedir. Dolayısıyla bu belge, zaviyedarlığın ekonomik çerçevesi, merkezi atama usulü ve aile içi veraset mantığını birlikte yansıtan bütüncül bir örnek niteliğindedir.

¹⁰ Saim Savaş, "Tokat'ta Hoca Sümbül Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIV, Ankara 1994, s. 204-205.

¹¹ Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 78.

¹² Barkan, *agm*, s. 300-305.

¹³ Çetin Işık Kütüphanesi, Çağırğan Baba Türbe 1.9; Aynı bilgiler ileri tarihli başka bir belgede de bulunmaktadır: VGM. 309/139, 1 Eylül 1318-15 Eylül 1902.

H. 1279/M. 1862 tarihli bu berattan da anlaşıldığı üzere beratlar, imtiyaz veya muafiyet verildiğini gösteren padişah tarafından onaylanmış belgelerdir. Tasarruf eden kişinin ölümü durumunda tasarrufunda bulunduğu ne ise o mahlul kaldığından, liyakatli bir şahsa; ölen kişinin oğlu varsa ona, tasarruf ettiği timar tevliyet gibi görevler tevcih edilmektedir. Zaviyenin hukuki statüsü incelendiğinde, resmi bir vakfiyeye ulaşamaması devlet nezdinde tahkikatlar yapılmasına neden olmuştur. Yapılan incelemelerde resmi vakfiye kaydı bulunamamasına rağmen, zaviye hizmetlerinin aksatılmadan sürdürüldüğü ve görevlilerin ellerindeki padişah beratlarıyla meşruiyetlerini korudukları saptanmıştır. Örneğin H. 1256/M. 1840 tarihli tahkikatlarda, vakfiyesiz işleyen zaviyenin yıllık 2417 kuruş hasılatı olduğu ve bunun neredeyse tamamının 'itâm-ı taâm' (yemek verme) gibi sosyal hizmetlere sarf edildiği bildirilmiştir.¹⁴ Dolayısıyla bu veriler, Çağırğan Baba Zaviyesi gibi taşra kurumlarında idari sürekliliğin, yazılı bir vakfiyeden ziyade devletin denetim mekanizması olan beratlar üzerinden sağlandığını ve bu belgelerin kurumun hayatiyetini koruyan yegâne hukuki dayanak olduğunu kanıtlamaktadır.

Vakfiyenin yokluğunda bu derece kritik bir öneme sahip olan beratların, hukuki geçerliliğini koruyabilmesi için padişah değişikliklerinde veya belli dönemlerde mutlaka tecdid edilmesi yani yenilenmesi gerekmektedir.¹⁵ H. 1284 tarihli belge incelendiğinde ise tecdid-i berat edilmediğinden dolayı bazı problemlerle karşılaşıldığı bildirilmekte ve yeni bir berat talep edilmektedir. Buna göre Gümüşhane'ye bağlı Koğans Kazasının Tekye köyünden Abdullah Halil'in oğlu, Çağırğan Baba Zaviyesi'nin zaviyedarlık ve meşihat görevinin ailelerine kadimden beri meşrut olduğunu, Tekke'nin tevliyet ve meşihatının öteden beri atalarından kendilerine intikal ettiğini herkesin bildiğini belirtmektedir. Büyük pederi Şeyh Ömer Efendi'nin vefatından sonra her nasıl oldu ise tecdid-i berat alamadığını ve zaviyeye ait oşür gelirlerinin eskisi gibi kaza mal sandığında birikmekte olduğunu ifade etmektedir.¹⁶ Evkaf

¹⁴ BOA. EV. MKT.CHT. 519/202, 19 Şaban 1302-3 Haziran 1885;EV. EMH.76/241,19 Safer 1256-22 Nisan 1840

¹⁵Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 124-137.

¹⁶Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar 5-Rusça Dahil, 5.2 Ön.

kayıtlarında da görüldüğü üzere bu gelirlerin yarı hissesinin kendilerine ait olduğunu söylemektedir. Bu nedenle nısf hisse üzere yeni bir berat verilmesini talep etmektedir

Berat olmadığı için problem yaşanan başka bir belge ise *H.1281/ M. 1864* tarihli Koğans kazasında bulunan Çağırğan Baba vakfının zaviyedarlığınca takdim edilen arzuhaldir. Buna göre Bayburt kazasına bağlı Horgi karyesindeki vakıf arazisinin hasılatını, zaviyedarlar bu araziye dair üzerlerinde berat bulunmaması sebebiyle tasarruf edememektedir. Zaviyenin zaviyedarlık tarafından ibraz edilen evrakı incelendiğinde, bir arzuhal üzerinde *H. 1073/ M. 1662* tarihinde kaydedilmiş bir hükümde bu arazinin Çağırğan Baba evladı tarafından ziraat edildiği belirtilmektedir. *H. 1264/M. 1848* senesinden bu yana söz konusu arazi gelirlerinden faydalanamadıkları anlaşılmaktadır. Konunun araştırılıp gereğinin yapılması için Bayburt naibi Mevlüd Efendi'ye havale edilmiştir.¹⁷ Görüldüğü üzere beratların zamanında yenilenmemesi hem tasarruf hakkının kullanımını engellemekte hem de vakıf gelirlerinin uzun süre devlet hazinesinde birikmesine yol açmaktadır.

2. Gümüşhane Çağırğan Baba Vakfı Zaviyesi

Gümüşhane Bölgesi, tarihi ve kültürel açıdan “Aşağı Dere” ve “Yukarı Dere” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Aşağı Dere, Doğu Karadeniz ve özellikle Trabzon merkezli siyasi oluşumlarla, Yukarı Dere; Bayburt, Erzincan ve Erzurum çevresinde hüküm süren Doğu Anadolu devletleriyle ilişkilidir. Aşağı Dere 1479 tarihinde Osmanlı hakimiyetine girerken, Yukarı Dere bölgesi, 1514 Çaldıran Seferi akabinde Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁸

Bölgenin bu iki farklı idari ve kültürel havza arasında yer alması, Gümüşhane'yi tarih boyunca stratejik ve iktisadi bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Nitekim altın, gümüş ve bakır gibi zengin maden yataklarına sahip olması, Gümüşhane'nin iktisadi ehemmiyetini artırmış; Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaklaşık yetmiş maden ocağının aktif olduğu mamur bir yerleşim yeri ortaya çıkmıştır.¹⁹

¹⁷ Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar 5-Ruşça Dahil, 5.2 Arka, 3 *Safer 1281/8 Temmuz 1864*

¹⁸ Alpaslan Demir, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Koğans Kazası”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012 11(2), s. 505-506.

¹⁹ Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler

Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sında "azîm ve mâmur" bir kasaba olarak nitelediği²⁰, Evliya Çelebi'nin, "Canca" adıyla da andığı Gümüşhane'yi, adını aldığı ve yeryüzünde eşi bulunmadığını belirttiği safılıktaki gümüş madenleriyle ünlü bir madenci şehri olarak tasvir eder. Yüksek bir tepedeki harap kalesinin altında, tahta çatılı yaklaşık bin haneden oluşan şehirde halkın madencilikle uğraştığı için vergiden muaf olduğunu belirten Çelebi, soğuk havası nedeniyle bağ ve bahçesinin az olduğunu, meyve ihtiyacının dışarıdan karşılandığını, ancak şehrin içinde yığınlar halinde gümüş madeni toprağı bulunduğunu ve gümüşün yanı sıra at çulu ile torbasının da meşhur olduğunu anlatır.²¹ Dolayısıyla Gümüşhane, Evliya Çelebi'nin vurguladığı bu özgün maden ekonomisi ve vergi muafiyetleri sayesinde, aynı zamanda dışarıdan gelen sufi grupların ve dervişlerin yerleşimi için de cazip ve korunaklı bir zemin sunmuştur.

Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecine paralel olarak bu stratejik bölgeye pek çok Alperen yerleşmiş, tekke ve zaviyeler kurarak sosyal dokuyu güçlendirmişlerdir. Hz. Ebubekir'in soyundan geldiği rivayet edilen *Seydi Baba* ve *Pehlül Dede* ile, bölgenin manevi mimarlarından biri de *Çağırğan Baba* olmuştur.²² Çağırğan Baba Tekkesinin Tarikatı hakkında bilgi olmamakla beraber isminde geçen "baba" lakabının *Bektaşîya* isimli Türk tarikatine mensup şeyler tarafından kullanıldığı bilinmektedir Türk Şiiliğinin Kalenderiye ve Haydariye tarikatlarında da baba unvanı kullanılmıştır.²³ Tahrir Belgeleri arasında bulunan Çağırğan Baba vakfına ait zaviyenin zaviyedârları arasında rastlanılan *Can Baba Ahmed Can*, *Çağırğan Can Baba*, *Mehmed Can Baba*, *Şeyh Uzun Can Baba*²⁴, gibi isimler Bektaşî tekkelerinde kadın erkek ayrımı

(15-17. Yüzyıllar)", *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri) 25-26 Mayıs 2010*, ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, , Gümüşhane 2016, s. 129.

²⁰ Metin Tuncel, "Gümüşhane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 274.

²¹ Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, 2/2 399-402.

²² Şimşek, *age*, s. 336-337.

²³ Yılmaz Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2020), 205.

²⁴ BOA. TD.d.60, 208.

yapmaksızın tüm ruhları işaret etmek için kullanılan “van” şeklindeki isimlendirme²⁵ ile bağlantılı olarak kullanıldığı düşünülürse Çağırğan Baba tekkesinin Bektaşî tekkesi olduğu söylenebilir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde “Çağırğanlı” kavramının bir topluluk olarak karşımıza çıktığı ve bu grubun Anadolu’nun çeşitli yerlerinde iskân edilmiş olduğu görülmektedir. Başlangıçta Sivas’ın güneyindeki Yeni-il bölgesinde yaşadığı bilinmektedir. Buralardan 13. yüzyılda büyük ihtimalle Moğol istilası sonrası Kelkit ve Alucra’nın doğusundaki bölgelere yerleşmişlerdir. Şurut karyesinden Seyyid Ahmet Çağırğan, Tekke Beldesinden Seyyid Hasan Çağırğan, Kop köyünden Seyyid Muhammed Çağırğan; Çoruh-Kelkit vadisine yerleşen bu toplulukta önde gelen şahsiyetlerdendir.²⁶ Alucra’nın Zun ve Zıhar köylerini de iskân edinmiş olduğu bilinen Çağırğan isminin bir Türk aşireti olduğu anlaşılmaktadır. Gümüşhane kapsamında Tekke köyünde de Çağırğan Baba adında bir zaviyenin kurulmuş olduğu görülmektedir. H.990/ M.1582 tarihli türbe Çağırğan Baba’nın vefatı hakkında bilgi verebilir.²⁷ Tekke köyü aslında kaynaklarda “Selseki” olarak da geçmektedir. Tarihsel dönüşüm içerisinde *Selke*, *Sengi*, *Singî*, *Selka*, *Tekeye* ve sonunda Tekke olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Tekkeli halk ozanı Hasan Soydaş bir dördlüğünde Tekke’nin diğer adlarından şöyle bahsetmektedir:

“Kale yıkıntısı gördüm bedende

Dört isim değişmiş kayıtlı bende

Selseki Sindi Tekke lisanda

*Seydi’si var Tekke Köyün İçinde”.*²⁸

Gümüşhane’nin 13 km doğusundaki, Tekke köyünden Seyyid Hasan Çağırğan’a ait bu türbe incelendiğinde; türbenin iç

²⁵ Adem Koç, “Güruh-ı Naci’nin Saçlı Bacıları: Alevi- Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 136.

²⁶ Mehmet Fatsa, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Vakıf Yoluyla İskan Metoduna Bir Örnek: Alucra’da Çağırğan Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2011, S. 36, s. 88-89.

²⁷ Harun Bostancı, *Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2007, s. 176-180.

²⁸ Kasım İnce, “Gümüşhane’de Pek Bilinmeyen İki Mezar Anıtı”, *Bellekten*, C. 64, S. 241, s. 841.

kapısındaki iki satırlık kitabenin H.990/M. 1582 tarihli olduğu görülmektedir.

“*Hâzîhi mezâru’ş-şerîfeti’l-merbûm el-mağfûr Baba Çağırğan*

Evlîyâu’s-sâlikati harrarabû fî mâh-ı Receb senete tis’ine ve tis’a mie’”

Manasına bakıldığında ise; “*Bu şerefli mezar, bağışlanmış, Allah dostu olan Çağırğan Baba’nın mezarıdır. H. Cemazeyilâbir 990 /M. Temmuz 1582 tarihinde inşa edilmiştir.*” Sultan Murad bin Selim Han (Murat III) tarafından İran seferinde yaptırdığı rivayet edilen Seyyid Hasan Çağırğan Baba Türbesi’nin mimari açıdan fazla bir özellik taşımadığı görülmektedir.²⁹

H.922-924/ M.1516-1518 tarihlerinde Çağırğan Baba Zaviyesi’nin zaviyedârı Derviş Ali’dir. H.936/ M.1530’da Çağırğan Baba’nın torunlarından Ahmed Han oğlu Derviş Şah Hüseyin zaviyenin şeyhliğini elinde bulundurmaktadır. Hor-ı Ulya, Hor-ı Süfla, Şurut zaviyenin vakıf köyleri arasındadır.³⁰ Vakıf, avârız-ı dîvânîyye ve tekâlîf-i ‘örfîyyeden mu’âf tutulmuştur.³¹

R.1327 / M.1911 tarihli Evkaf idaresi veznesine teslim edilen makbuz incelendiğinde; Gümüşhane Tekke köyü Çağırğan Baba zaviyesinin 8 aylık muhasebesine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. 8 aylık hazineye ait olan 829 guruş 25 paranın zaviyedarlar tarafından Gümüşhane Evkaf idaresine teslim edildiği bildirilmiştir. 12 zaviyedar ismi, zaviyedarların her birinin aldıkları pay ve devlet hazinesine ödeyecekleri miktarlar ve toplamı gibi detaylara yer verilen muhasebe kaydı şu şekildedir:

²⁹ Haldun Özkan, “Gümüşhane’de Osmanlı Dönemi Türbeleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum 2009, s. 149; Fatsa, *age*, s. 96-97.

³⁰ İnce, *age*, s. 841.; BOA, TT.d.60/208-228.

³¹ BOA. MAD. 5152/949.

Tablo 1: *Tarihli Çağrgan Baba Zaviyesi Zaviyedârlarının Hisse ve Hazine Payları*
H. 1327/ M.1911

Zaviyedâr	İtası/Guruş-Para	Mürettebat-1 hazineye/Guruş-Para
Şeyh Süleyman	184/10	46/20
Şeyh Ali	130/00	217/30
Şeyh Mahmud	184/10	46/00
Şeyh Saadeddin	138/10	34/25
Şeyh Tayyar	184/10	46/00
Şeyh Hüseyin	184/10	46/00
Şeyh Rıfat	138/10	34/25
Şeyh Abdullah	130/00	217/20
Şeyh Ahmed	184/10	46/00
Şeyh Yakub	184/10	46/00
Şeyh Bayram	138/10	34/25
Şeyh Mehmed	138/10	304/25
Yekün	3318/20	829/25

R.1327 / M.1911 tarihli muhasebe kaydında yer alan 12 zaviyedar ismi, zaviyenin tek bir şeyh tarafından yönetilen bir yapıdan ziyade, hisse usulüyle işleyen çok aktörlü ve kurumsallaşmış bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır. Zaviyedarlara ait miktarların farklı oluşu görev ve gelir paylaşımının eşit olmadığını, vakıf evladı statüsü, aile bağı, kıdem veya beratlarda belirtilen bireysel hisse oranına göre belirlendiğini göstermektedir. Toplam 3318 guruş 20 para itası ile 829 guruş 25 paranın hazineye teslim edilmesi, zaviyenin ekonomik olarak güçlü olduğunu ve devlet kontrolünde işleyen bir vakıf

kurumu niteliğini koruduğunu kanıtlamaktadır.³² Bu muhasebe kaydı, zaviye faaliyetlerinin Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kesintisiz sürdüğünü ve zaviyenin yalnızca dini değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel işlevler gören bölgesel bir merkez olduğunu açıkça göstermektedir.

Nitekim R.1327/ M. 1912 tarihli bir belge de benzer şekildedir. Tekke köyünde bulunan Çağırğan Baba zaviyesinin son dört aylık gelirlerinin Evkaf idaresine teslim edildiği görülmektedir. Toplamda 491 guruş 25 para tutarındaki meblağ, zaviyedarlara ait gelirlerden hazineye verilerek Gümüşhane Evkaf İdaresi veznesine ödenmiştir.³³ Böylece zaviyenin mali kayıtlarındaki bu düzenli işleyiş, kurumun iktisadi sürdürülebilirliğinin yanı sıra devletin denetim mekanizmalarına olan bağlılığını da teyit etmektedir. Ancak vakfın bu mali yapısının korunması, aynı zamanda görevlerin kimler tarafından ve hangi hukuki dayanakla yürütüldüğünün kayıt altına alınmasına bağlıdır.

R.1285/ M.1870 tarihli belge incelendiğinde ise görev tevcihi ile alakalı olduğu görülmektedir. Gümüşhane Sancağına bağlı Koğans nahiyesindeki Tekke köyünde Çağırğan Baba Zaviyesine ait tevliyet ve zaviyedarlık kayıtlarının bulunamadığı belirtilmiştir. 14 Şevval 1270 tarihinde bu görevin evlad-ı vakıf olan Mahmud ve Hüseyin Efendilere tevcih edildiği belirtilmektedir. Mahmud'un vefatıyla hissesi boşalmış *H. 24 Rebiülevvel 1285/ M.15 Temmuz 1868* tarihinde Seyyid Yusuf, Seyyid Ali ve Seyyid Ahmed Efendilere tevcih edilmiştir. Bu devir ve tevcih işlemleri resmi kayıtlara geçirilmiş ve Trabzon Vilayeti Evkaf Muhasebeciliğine yazılarak tasdik ettirilmiştir.³⁴ Böylece zaviyedarlık paylarının kimin elinde olduğu resmî belgelerle kayıt altına alınmıştır.

Gümüşhane özelinde Çağırğan Baba Zaviyesi, Osmanlı'da tekke ve zaviyelerde uygulanan zaviyedarlık mekanizmasının hem merkezi denetime bağlı olarak hem de aile içinde süreklilik göstererek yürütüldüğünü ortaya koyan somut bir örnektir.

³²Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar Tıf, 3.6.2, 2 *Teşrinisani 1327/15 Kasım 1911*.

³³Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar Tıf, 3.7.2, 21 *Şubat 1327/ 5 Mart 1912*.

³⁴ BOA_EV_MKT_CHT_510/369, 24 *Şubat 1285/8 Mart 1870*.

Sonuç

Bu çalışma, tekke ve zaviye kurumlarının Osmanlı sosyal, dini ve idari yapısı içerisindeki konumunu, Gümüşhane’de yer alan Çağırğan Baba Zaviyesi örneği üzerinden inceleyerek zaviyedarlık mekanizmasının işleyişine bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Arşiv belgelerinin ışığında, tekke ve zaviyelerin yalnızca dini bir merkez değil, aynı zamanda yerleşim politikalarını destekleyen, sosyal dayanışmayı güçlendiren ve devletle süreklilik arz eden ilişkiler kuran kurumlar olduğu bir kez daha görülmüştür.

Çağırğan Baba Zaviyesi’ne ait elimizdeki arşiv kayıtları incelendiğinde; Osmanlı taşrasında zaviyedarlığın üç temel eksen üzerinde şekillendiği görülmektedir. Merkezi otorite tarafından berat ile tayin edilen hukuki statü, aile içi veraset ile sürdürülen fiili uygulama, vakıf gelirleri ve hizmet yükümlülükleriyle tanımlanan sosyo-ekonomik işlev. *H. 1279-1280 / M. 1862-1863* tarihlerine ait belgeler, zaviyedarlığın çoğu zaman babadan oğula geçtiğini ancak bu intikalin geçerlilik kazanması için beratın yenilenmesinin zorunlu olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Beratların zamanında tecdid edilmemesi durumunda gelir tasarrufunun kesintiye uğraması, vakfın öşür ve hasılatının mal sandığında birikmesi gibi problemler ortaya çıkmaktadır. Bu da devlet denetiminin zaviye işleyişindeki belirleyici rolünü kanıtlamaktadır.

R.1327/ M. 1912 tarihli muhasebe kayıtlarına bakıldığında ise zaviye idaresinin tek bir şeyh etrafında değil, hisse usulüyle örgütlenen çok aktörlü bir yapı olduğu görülmektedir. Farklı miktarlarda pay alan 12 zaviyedarın varlığı, görev ve gelir dağılımının hem aile bağları hem de kıdem ve beratlarla belirlenen hisse oranlarına göre düzenlendiğini göstermektedir. Bu kayıtlar, zaviyenin ekonomik açıdan güçlü bir vakıf gelenegini son dönem Osmanlı idaresine kadar sürdürdüğünü, bölgesel ölçekte yalnızca dini değil, sosyal ve ekonomik işlevler de yerine getirdiğini ortaya koymaktadır.

Bütün bu belgeler bir arada değerlendirildiğinde, Çağırğan Baba Zaviyesi’nin Gümüşhane’de zaviye kurumunun çok yönlü niteliğini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Zaviyedarlığın hukuki çerçevesi merkezi otorite tarafından belirlenmiş; buna karşılık uygulama, ailevi devamlılık temelinde yürütülmüştür. Vakıf gelirlerinin düzenli takibi, hizmet yükümlülükleri ve beratların yenilenmesi gibi unsurlar, devlet

ile yerel dini otoriteler arasındaki karşılıklı bağlılık ilişkisini görünür kılmaktadır.

Kaynakça | References

I-Arşiv Kaynakları:

- *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)*

BOA. EV. MKT.CHT. 519/202.

BOA. EV. MKT.CHT. 510/369.

EV. EMH.76/241.

BOA, TT.d.60/208-228.

BOA, MAD. 5152/949.

- *Vakıf Araştırmaları Merkezi (VGM)*

VGM. 309/139.

- *Çetin Işık Kütüphanesi*

Çetin Işık Kütüphanesi, Çağırğan Baba Türbe 1.9.

Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar 5-Rusça Dahil, 5.2 Ön.

Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar 5-Rusça Dahil, 5.2 Arka.

Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar Tıf, 3.6.2.

Çetin Işık Kütüphanesi, Evraklar Tıf, 3.7.2.

II-Telif Eserler:

ÂŞIKPAŞAZÂDE, Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, ss. 279-386.

BELEN, Gülay, *Eyalet-i Rum'da Zaviyeler (15. ve 16. Yüzyıllar)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ordu 2022.

BOSTANCI, Harun, *Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2007.

DEMİR, Alpaslan, "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Koğans Kazası", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, Gaziantep 2012, ss.505-529.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

FATSA, Mehmet, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Vakıf Yoluyla İskân Metoduna Bir Örnek: Alucra'da Çağırğan Zaviyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2011 S. 36, ss. 87-100.

İNCE, Kasım, "Gümüşhane'de Pek Bilinmeyen İki Mezar Anıtı", *Belleten*, C. 64, S. 241, ss. 841-856.

KAHRAMAN, Seyit Ali, Yücel Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, 2/2

KARA, Mustafa "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 368-370.

KOÇ, Adem, "Güruh-ı Naci'nin Saçlı Bacıları: Alevi- Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 125-144.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

KURT, Yılmaz Anadolu'da Kişi ve Yer Adları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2020.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

ÖZKAN, Haldun, "Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum 2009, ss. 145-171.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

PAMUK, Bilgehan, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarıh Bildirileri) 25-26 Mayıs 2010*, ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, No:33, Gümüşhane 2016, ss. 129-154.

SAVAŞ, Saim, “Tokat’ta Hoca Sünbül Zaviyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 24, Ankara 1994, ss. 199-208.

SAVAŞ, Saim, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.

ŞİMŞEK, Selami, “Osmanlı döneminde Gümüşhane’de Tasavvuf, Sufiler, Şairler ve Tekkeler”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarıh Bildirileri) 25-26 Mayıs 2010*, ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, No: 33, Gümüşhane 2016, ss. 303-340.

TANMAN, M. Baha, PARLAK, Sevgi, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, ss. 370-379.

TUNCEL, Metin, ”Gümüşhane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 259-262.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Değerlendirme:	<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>
Etik Beyan:	*Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Cansu Aybek tarafından Prof. Dr. Alpaslan Demir danışmanlığında yapılmakta olan "Gümüşhane Tekke Köyü Çağırğan Baba Zaviyesi" adlı doktora tezinin bir parçasıdır.
Benzerlik Taraması:	<i>Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.</i>
Etik Bildirim:	<i>bilgi@turkay.org.tr</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları & Lisans:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>
Article Information:	
Peer-Review:	<i>Doubleanonymized - TwoExternal</i>
Ethical Statement:	<i>*This study is part of the doctoral thesis entitled "Çağırğan Baba Zaviyesi in Tekke Village, Gümüşhane" being conducted by Cansu Aybek under the supervision of Prof. Dr. Alpaslan Demir at the Graduate Education Institute of Tokat Gaziosmanpaşa University.</i>
Plagiarism Checks:	<i>Yes / Turnitin / intihal.net etc.</i>
Complaints:	<i>bilgi@turkay.org.tr</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

YAYIN İLKELERİ

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bilimsel bir dergidir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen yazıların daha önce başka bir dergide yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmaması şartı aranır.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen yazılar, Ithenticate, Turnitin, İntihal.net vb. programlara yüklenerek hem içerik hem de biçim kapsamında etik incelemesine tabi tutulacaktır. Etik kurallara uygun olmayan yazılar Yayın Kurulu'nca hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir.

Aynı durum ulusal veya uluslararası sempozyumlarda sunulan bildiriler ve lisansüstü tezler için de geçerlidir. Bu gibi yazılar, dipnotta belirtilmesi koşuluyla dergimizde yayımlanabilir. Bu konuda bütün sorumluluk yazara aittir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenemediği için yayımlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisinde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal ve etik sorumluluk, makalenin yazarına aittir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisinde yayımlanan yazılar için telif ücreti ödenmez. Yazıların tüm hakkı yazara ve Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine aittir. Dergiye yazı gönderen yazarlar bu şartları kabul etmiş sayılır.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça dillerinde makale kabul etmektedir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisinde, sosyal bilimler alanında hazırlanmış bilimsel bir yayımın, bu tür yayımlara kaynaklık teşkil eden tarihî nitelikli eser veya benzer içerikli yayımların tanıtımı ya da tenkidi şeklinde bilimsel üslupla hazırlanmış akademik metinler kitap tanıtımı bölümünde değerlendirilecektir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapma, yazıları hakem süreci başlatmadan editör ön incelesine göre reddetme ya da hakemlerden olumlu rapor alsa bile yayımlamama hakkına sahiptir.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine makale gönderen yazarların Telif Hakkı ve Yazar Sözleşmesini imzalamaları da gerekmektedir.

Kitap tanıtımına yönelik hazırlanmış metinlerde tanıtılacak kitabın adı, tanıtım yazısının başlığı olarak kullanılmalıdır (Başlık yazımı için bkz. Yazım Kuralları – 1. Başlık). Başlıktan sonra tanıtılacak kitabın bibliyografik künyesi (yazarının soyadı, adı, eserin yayım tarihi, adı, yayım yeri, sayfa sayısı) ve varsa ISBN numarası tamamı italik biçimde verilmelidir. Yazar adı bibliyografik künyeden sonra yazılmalıdır (Yazar adı için bkz. Yazım Kuralları – 2. Yazar Adı). Dergi yayım ilkeleri ve yazım kuralları kitap tanıtımı için de geçerlidir.

YAZIM KURALLARI

Makale Hazırlama

Dil: Türkçe, İngilizce

Derginin dili Türkiye Türkçesi ve İngilizcedir.
Makale Türleri: Araştırma makalesi, İnceleme Makalesi, Kitap İnceleme

Bununla birlikte, yazarlara çalışmanın yayılması için mümkün olduğunca özlü olmasını tavsiye ediyoruz.

Makale Formatı: A4

Görsel Formatı: JPEG En az 300 dpi

Kaynak Gösterim Stili: [Chicago](#)

Yazar Değişikliği: Yalnızca makale kabul edilmeden önce işleme alınır. Yazarlar, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice gözden geçirmeleri ve orijinal gönderim sırasında kesin yazar listesini sağlamaları gerekir.

Yazım Kuralları: Aşağıdaki yazım kurallarına uymayan makaleler hakeme gönderilmeden reddedilir.

Dergimize makale gönderen bir yazarın üst üste iki sayıda ve aynı yıl içerisinde birden fazla sayıda makalesi yayımlanamaz. En az bir sayı geçmesi gerekmektedir. Dolayısıyla dergide yayımlanması için birden fazla makale gönderen yazarlar bu kuralı kabul etmiş

sayılmaktadır.

Dergimize gönderilecek yazılarda "[Makale Şablonu](#)"nun kullanılması zorunludur.

1. İmla kurallarında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınmalıdır.

2. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilecek makaleler, "Microsoft Word" programında hazırlanmalıdır. Sayfa Düzeni Aşağıdaki Şekilde Olmalıdır:

Kâğıt	Boyutu	A4	Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm		
Alt Kenar	Boşluk	2,5	cm
Sol Kenar	Boşluk	2,5	cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm		

3. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisine gönderilen çalışmaların CHICAGO dipnot stili kurallarına göre yazılmış olması gerekmektedir. Yazı karakteri Garamond, 12 Punto ile Satır aralığı Tek(1), dipnotlar ise Garamond 10 Punto olarak yazılmalıdır.

Türkav (KYE-SBD) 6. sayısından itibaren yayımlanacak çalışmalarda ~~Orta~~—~~Asya~~: Türkistan; ~~Maveraü'n-Nehir~~: Aşağı Türkistan; ~~Amu Derya~~: Ceyhun; ~~Sir Derya~~: Seyhun; ~~Türk Cumhuriyetleri~~: Türk Cumhuriyetleri; ~~Dinyeper~~: Özi(Özü); ~~Volga~~: İdil(İtil); ~~Dinyester~~: Turla gibi milli terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayımlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazı Düzeni

Yazı Tipi Garamond

Yazı Tipi Stili Normal

Boyutu (normal metin) 12

Boyutu (özet) 10

Boyutu (dipnot metni) 10

Satır Aralığı Tek (1)

Paragraf Aralığı Önce 6 nk, sonra 0 nk

Paragraf Girintisi

Her paragrafının ilk satırı sol kenar boşluğundan 1 inç kadar girintili yapılmalıdır. Girintiyi elde etmek için TAB tuşu veya kelime işlemci programının otomatik paragraf biçimlendirme işlevi kullanılmalıdır. Girinti oluşturmak için boşluk çubuğu kullanılmamalıdır. **Not:** (Gerekli ayarlamalar yazım şablonunda yapılmıştır. Ayarları bozduğunuz takdirde yukarıdaki düzeni uygulayınız)

4. Yazar unvan, adı ve soyadı, ana başlığın altına 12 punto ve ortaya hizalı olarak yazılmalıdır. Görev yeri(varsa), adres, e-posta ve ORCID bilgileri sırasıyla verilmelidir.

5. Dergimize makale gönderimi yapılan sayfa içerisinde makale üst verisi belirtilirken, “Telif Hakkı Bildirim Metni” yazar tarafından doldurulup, ıslak imzalı olacak şekilde sisteme tam metin yükleme sırasında mutlaka eklenmelidir. Dergimize gönderilecek makalelerin birden fazla yazarlı olması durumunda tüm yazarların "Telif Hakkı Bildirim Metninde" imzası bulunması gerekmektedir.

6. Dergimize gönderilen tüm makaleler Turnitin programında taranarak makale için benzerlik raporu alınmaktadır. Benzerlik oranı % 15'i, tek kaynak benzerlik oranı da % 3'ü geçmemesi gerekmektedir.

7. Makale takip sistemine yüklenecek yazının başında yazıldığı dilde ve İngilizce 200-300 sözcükten oluşan; çalışmanın amacını, kapsamını, yöntemini ve sonuçlarını belirten iki özet yer almalıdır.

8. Özetlerin altında 3-5 adet anahtar kelimeye yer verilmelidir. Özetin ilk satırı sola yaslanmalıdır. (Girintili olmalıdır.)

9. Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

10. Dergiye gönderilen makaleler, notlar, tablolar ve şemalar dahil, en az 2,000 ve en fazla 15,000 kelime arasında olmalıdır. Makalede Giriş ve Sonuç bölümü yer almalıdır. Makalede kullanılan tüm kaynaklar Kaynakça bölümünde belirtilmelidir.

Başlıklar:

Bölüm etiketleri: Bölüm etiketleri (örneğin, “Özet”, “Kaynaklar”) ortalanmalıdır ve kalın yazılmalıdır. Başlıklardaki tüm sözcüklerin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklar numaralandırılmamalıdır.

1. Düzey Başlıklar: Ortalanmış, Kalın
 2. Düzey Başlıklar: Sola Yaslı, Kalın
 3. Düzey Başlıklar: Sola yaslı, Kalın, İtalik
 4. Düzey Başlıklar: Girintili, Kalın, Nokta ile Biten.
 5. Düzey Başlıklar: Girintili, Kalın, İtalik, Nokta ile Biten.
- (Not: Başlıklarınızı en fazla 4. Düzeye kadar ayarlayınız.)

Tablo ve Şekiller:

- Tablo numarası düz metin ve koyu punto olarak ve tablonun üstüne yerleştirilmelidir.
- Tablo numarası tablo başlığının üstünde yer almalıdır.
- Tablo numarasının sonuna nokta konulmamalıdır.
- Tablonun başlığı italik ve ilk harfleri büyük harflerle yazılmalı ve tablo numarasının altına gelecek şekilde ayrı bir satırda yer almalıdır.
- Tabloda dikey çizgiler olmamalı ve mümkün olduğunca az yatay çizgi olmalıdır.
- Her tablo içinde sütun başlıkları bulunmalıdır.
- Ayrıca, bazı tablolarda, ilk sütun başlığı, alt sütun başlıkları ve alt tablo başlıkları gibi anahtarları olabilir.
- Tabloda yer alan sütun başlıkları ortalanmalı ve başlıkta yer alan kelimelerin ilk harfleri büyük harfle yazılmalıdır.
- Şekil numaraları şeklin üstünde yer almalıdır.
- Şekil başlıkları italik ve ilk harfleri büyük harflerle yazılmalı ve şekil numarasının altında yer almalıdır.
- Gerektiğinde ekstra açıklamalar için notlar eklenmeli ve şeklin altında yer almalıdır.

Tablo ve şekiller tek satır aralığında yazılmalıdır. Tablolarda gerekli durumlarda yazı boyutu 8 puntoya kadar düşürülebilir.

11. Çeviri ve Kitap İncelemesi Yayımlama Koşulları

- a. Çeviri ve Kitap İncelemesinde Türkav Kamu Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi yazım kuralları esas alınmalıdır.
- b. Çeviri makalelerde, çeviren ilgili makalenin yazar(lar)ından ya da dergilerden izin yazısı alınmalıdır.
- c. Çeviri yazılarında her türlü telif maliyeti çevirene aittir.
- d. Çeviri makalelerin orijinal halinin yayımlandığı kaynağı gösteren bir kopyanın da dergiye gönderilen çevirisi ile birlikte Dergipark

sisteminde yer alan dosyalar kısmına yüklenmesi gerekmektedir. Bu belgeler olmadan gönderilen makale işleme alınmadan ilgiliye iade edilecektir.

e. Çeviri makalelerde çevirinin yapıldığı kaynağın bilgileri dipnotta belirtilmelidir.

f. Çeviri makalelerde makalenin orijinalinde öz kısmı var ise çeviren herhangi bir ekleme yapmadan bunu kullanmalıdır. Makalelerde öz yok ise Dergipark sistemine öz eklemesi gerektiğinden birkaç cümleyle öz yazabilir.

g. Kitap incelemesi, bir eserin özeti değil, eleştirel olarak kitabın değerlendirmesi olmalıdır. İncelenen kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutarak bunların eleştirel olarak tartışılması gerekmektedir.

12. Alıntılar:

- **Kısa alıntılar** (40 kelimedenden az)
40 kelimedenden daha az alıntılar için, kelimelerin etrafına tırnak işaretleri ekleyin ve alıntıyı kendi metninize dâhil ederken biçimlendirme gerekmez. Orijinal kaynak bir üç nokta içermedikçe, alıntıların başına ve / veya sonuna üç nokta eklemeyin.
- **Uzun alıntılar** (40 kelimedenden fazla)

Bu alıntıya yeni bir satırda sol taraftan yarım inç (1,25 cm) içeriden yazarak başlanmalıdır. Alıntı yapılan kısımda ikinci bir paragraf yer alacaksa ilk satırı yarım inç daha içeriden başlanmalıdır. Blok alıntının bitiminde atıf yapılan kaynağa son noktalama işaretinin ardından parantez içinde atıf yapılmalıdır. Blok alıntı tırnak içinde yazılmamalıdır.

13. Dipnotlar:

- Dipnotlar metin içerisinde noktadan sonra verilmelidir.
- Dipnotlar **Garamond** karakterinde, **10 punto** ile tek satır aralığında, iki yana yasla şeklinde olmalıdır.
- Dipnotlarda kaynak adları ilk geçtiği yerde (kitaplar, tezler, ansiklopedi veya dergi adları) italik olmalı ve sırasıyla yazarın “Adı Soyadı, *Kaynağın Adı*, Cilt Sayısı (varsa), Yayınevi, Yayın Yeri, Tarihi

ve Sayfa Numarası yazılmalıdır.
d. Aynı Yazarın birden fazla çalışması kullanılacak ise *age*, *agm* kısaltmaları yerine eserin adı veya eserin kısaltılmış adı verilmelidir.

14. Tek Yazarlı Kitap ve Tez Dipnot Örnekleri:

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihinin Giriş*, C. 4, Türk Tarih Kurumu(TTK şeklinde yazılabilir.), Ankara 2023, s. 12.

Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 54.

Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 87.

Onur Yıldız, *Eski Türklerde Spor Kültürü*, Atayurt Yayınevi, Ankara 2023, s. 30.

Umut Yolsever, *I. Sahib Giray Han ve Dönemi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2023, s. 60.

a. Tekrarlanan atıflar için yazarın soyadı ve kaynağın türüne göre *age*, *agm*, *agt*, yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir. Aynı yazarın birden fazla eserinde ise eserin ismi kısaca belirtilmelidir.

b. Makale içerisinde yer alan kısaltmalar için örnek olarak; “bakınız: bk.”, “editör: ed.”, “hazırlayan: haz.”, “çeviren: çev.”, şeklinde yazılmalıdır. TDK kısaltmalar dizinine göre yazılmalıdır.

Örnek:

Ögel, *age*, C. 4, s. 26.

Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 54.

Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, s. 87.

Yıldız, *age*, s. 56.

Yolsever, *agt*, s. 45.

15. İki ve Daha Çok Yazarlı Kitap Dipnot Örnekleri:

Sezai Balcı, Ahmet Yadi, *Osmanlı Bürokrasisinde Yahudiler*, Libra Yayınevi, İstanbul 2013, s. 68.

Balcı, Yadi, *age*, s. 100.

Tuba Tombuloğlu, Fatih Bostancı, Ahmet Korkmaz, *Timurlular Tarihi*, Türkav Yayınları, Ankara 2024, s. 191.

Tombuloğlu, Bostancı, Korkmaz, *age*, s. 200.

16. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri Dipnotlar Örnekleri:

Özkan İzgi, “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti ile İlişkiler”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, C.1,

Ankara 2002, s. 464.

Ömer Faruk Akün, “Mehmed Fuad Köprülü”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DLA şeklinde olabilir.), C. 28, İstanbul 2013, s. 473.

İzgi, *agm*, s. 464.

Akün, *agm*, s. 473.

17. Tercüme Eserler:

Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 140.

Gumilev, *age*, s. 210.

18. Bildiriler:

Ahmet Caferoğlu, “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara 1973, s. 170.

Caferoğlu, *agm*, s. 170.

19. Kitap Bölümü ve Diğerleri:

Tuba Tombuloğlu, “Seyyahlara Göre Fergana’nın Ekonomik Durumu (18-19. Yüzyıllar)”, *Seyyahların İzinde Türkistan*, ed.

Mustafa Gökçe, Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 177.

Onur Yıldız, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Spor Dergileri”, *Kitap ve Kütüphane Kitaplar ile Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmeze Armağanı*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Sezai Balcı, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 400.

Tombuloğlu, *agm*, s. 177.

Yıldız, *agm*, s. 400.

20. Arşiv Belgeleri İçin Dipnot Örnekleri:

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Bab-ı Asafı, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı, (BOA. A. MKT. MHM.), 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8).

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961. İlk dipnottan sonra BCA kısaltması kullanılır.

21. Gazete ve İnternet Sitesinden Yapılan Dipnot Örnekleri:

İnternet bağlantısı ile elde edilen kaynağın ismi tırnak içerisinde olmalı ve sırasıyla yazar adı ve soyadı, kaynağın adı, web sayfasının adresi, erişim tarihi belirtilmelidir.

Örnek: Salim Koca, “İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı”, http://isamveri.org/pdfdrg/D03266/2010_6/2010_6_KOCAS.pdf, Erişim Tarihi: 20.10.2018.

22. Ekler:

Ekler: Ek etiketleri ve başlıklar ortalanmalıdır (ve kalın).

23. Kaynakça:

- Çalışmanın sonunda kaynakça verilmelidir. Kaynakça eserin özelliğine arşiv kaynakları, kitaplar, makaleler, tezler, ansiklopedi maddeleri vb. isimler altında gruplandırılabilir.
- Bu bölümde önce eser sahibinin soyadı sonra adı yer almalıdır. Kaynak ili ilgili diğer bilgiler “Dipnot” başlığı altında verilen kurallara göre sıralanmalıdır.
- Kaynakça soyadların alfabetik sıralamasına göre düzenlenmelidir.
- Kaynakçada sadece metin içinde kullanılan veya bilgi aktarılan eserler gösterilmelidir.
- Makalelerin ve ansiklopedi maddelerinin buldukları yayım içerisinde hangi sayfalar arasında olduğu gösterilmelidir.

Örnekler:

AKÜN, Ömer Faruk, “Mehmed Fuad Köprülü”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2013, ss. 471-486.

BALCI, Sezai, YADİ, Ahmet, *Osmanlı Bürokrasisinde Yabudiler*, Libra Yayınevi, İstanbul 2013.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Onomastiğinde At Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, İstanbul 1953, ss. 201-212.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Destanlarına Giriş*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

YOLSEVER, Umut, *I. Sahib Giray Han ve Dönemi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2023.

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Bab-ı Asafı, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”.

Kaynak Gösterim Stili

Makaleler, [Chicago Atıf Sistemine](#) göre hazırlanmış olmalıdır. Bilim dalında, Chicago dipnotlu veya metin içi sistemden hangisi yaygın kullanılıyor ise o tercih edilebilir.

Son Kontrol Listesi

Bu listenin, hazırlanan makalenin dergi sistemine yüklenmeden önce son kontrolü sırasında faydalı olacağı umulmaktadır.

Aşağıdaki öğelerin mevcut olduğundan emin olun:

1. Yazar bilgileri eklendi.
 - E-posta adresi
 - Tam posta adresi
 - Telefon numarası
2. Gerekli tüm dosyalar yüklendi.
 - Makale metni
 - Telif Hakkı Anlaşması
3. Makale "yazım denetimi" ve "dilbilgisi denetimi" yapıldı.
4. Kaynakçada adı geçen tüm referanslar metinde alıntılanmıştır ve bunun tersi de geçerlidir.

Makale Gönder

Yapılan başvurularda, çalışmanın sorumlu yazarının (corresponding author) hesabı kullanılmalıdır. Başvuru ile ilgili bütün yazışmalar dergi sistemi üzerinden gönderilen elektronik posta ile sorumlu yazara iletilmektedir.

Makale dosyasını yüklerken, çift körleme hakemlik sürecinden dolayı bu dosyanın yazarın kimliğini deşifre edecek herhangi bir unsur içermediğinden emin olun.

Ayrı Ayrı Yüklemeniz Gereken Dosyalar:

1) Makale Tam Metni

Yazar Kılavuzu

Yazarların Görev ve Sorumlulukları

Yazarlık ve Katkıda Bulunma

Yazarlık, çalışmanın konseptine, tasarımına, yürütülmesine veya yorumlanmasına önemli katkılarda bulunanlarla sınırlı olmalıdır. Önemli katkılarda bulunanların tümü ortak yazarlar olarak listelenmelidir. Çalışmaya örneğin dil düzenlemesi gibi çok az katkıda bulunanlar varsa bunların teşekkür bölümünde belirtmeleri gerekir. Sorumlu yazar, tüm ortak yazarların makalenin son halini görüp onayladığından ve yayınlanmak üzere sunulmasını kabul ettiğinden emin olmalıdır. Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice gözden geçirmeleri ve orijinal gönderim sırasında kesin yazar listesini sağlamaları beklenir. Editör yalnızca istisnai durumlarda makale gönderildikten sonra

yazarların eklenmesini, silinmesini veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Tüm yazarlar bu tür herhangi bir ekleme, çıkarma veya yeniden düzenlemeyi kabul etmelidir. Yazarlar eser için ortak sorumluluk alırlar.

Yazar Değişikliği Talepleri

Yazar listesindeki yazar isimlerinin eklenmesi, silinmesi veya yeniden düzenlenmesi ancak makale kabul edilmeden önce ve ancak dergi Editörü tarafından onaylandığı takdirde yapılabilir. Böyle bir değişikliği talebi olursa Editör, sorumlu yazardan (a) yazar listesindeki değişikliğin nedeni ve (b) tüm yazarlardan eklemeyi kabul ettiklerine dair yazılı onay (e-posta), talep eder. Editör, yalnızca istisnai durumlarda, makale kabul edildikten sonra yazarların eklenmesini, silinmesini veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır.

Makale Yazımı

Orijinal araştırma makalesi kaleme alanlar, konuyu özgün bir şekilde ve nesnel bir tartışma ile ele almalıdır. Makale, başkalarının çalışmayı tekrarlamasına izin vermek için yeterli ayrıntı ve referansları içermelidir. Hileli veya bilerek yanlış beyanlar etik dışı davranış teşkil eder ve kabul edilemez.

Özgünlük

Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır.

Orijinal Kaynak Kullanımı ve Atıf Yapma

Yazarlar, tamamen özgün eserler yazdıklarından ve başkalarının eserlerini veya sözlerini kullanmışlarsa, bunun uygun şekilde alıntılandığından emin olmalıdır. Üçüncü taraflarla konuşma, yazışma veya tartışmalarda olduğu gibi özel olarak elde edilen bilgiler, kaynağın açık ve yazılı izni olmadan kullanılmamalıdır.

Veri Erişimi ve Muhafazası

Yazarlardan, editör incelemesi için makalelerini destekleyen araştırma verilerini sağlamaları ve/veya derginin açık veri gereksinimlerine uymaları istenebilir. Yazarlar, mümkünse, bu tür verilere kamu erişimi sağlamaya ve bu tür verileri yayılandıktan sonra makul bir süre boyunca saklamaya hazır olmalıdır. Dergimiz, araştırma verilerinin TUBITAK'ın Aperta Portalı'na yüklenmesini tavsiye etmektedir.

Çoklu ve Eşzamanlı Yayın

Bir yazar aynı araştırmayı içeren makalesini birden fazla dergisinde yayınlamamalıdır. Aynı makalenin aynı anda birden fazla dergiye gönderilmesi etik dışı davranıştır. Bir yazar, özet şeklinde yayınlanmış olması dışında, daha önce yayınlanmış bir makaleyi başka bir dergide değerlendirilmek üzere sunmamalıdır.

Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmaların Yayını

Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için (etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Çıkar Çatışması

Kişinin yaptığı işte çelişkiye düşmesine yol açacak, objektifliğini önemli oranda bozabilecek veya herhangi bir kişi ya da kuruluş lehine adil olmayan avantaj sağlayabilecek herhangi finansal ya da diğer tür çıkarlardır. Araştırmanın yürütülmesi ve makalenin hazırlanması sürecinde alınan tüm mali destek kaynakları ve sponsorların çalışmadaki rolü açıklanmalıdır. Finansman kaynağı yoksa bu da belirtilmelidir. Açıklanması gereken olası çıkar çatışması örnekleri arasında danışmanlıklar, maaş alımı, hibeler yer alır.

Potansiyel çıkar çatışmaları mümkün olan en erken aşamada açıklanmalıdır.

Hata Bildirimi

Bir yazar yayınlanmış çalışmasında önemli bir hata veya yanlışlık fark ettiğinde, derhal dergiye bildirimde bulunmalıdır. Editör tarafından gerekli görüldüğü takdirde makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için işbirliği yapmak da yazarın yükümlülüğüdür. Editör veya yayıncı, yayınlanan bir çalışmanın hata içerdiğini üçüncü bir şahıstan öğrenirse, editöre bilgi vermek de dahil olmak üzere editörle işbirliği yapmak yazarın yükümlülüğüdür.

Görüntü Bütünlüğü

Bir görüntüde belirli bir özelliği geliştirmek, karartmak, taşımak, kaldırmak veya eklemek kabul edilemez. Yazarlar, dergi tarafından uygulanan grafik görseller için belirlenen politikaya uymalıdır.